

ISSN (Print) 2616-6887
ISSN (Online) 2617-605X

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N. Gumilyov Eurasian
National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ. ШЫҒЫСТАНУ.
ТҮРКІТАНУ сериясы
POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES. ORIENTAL STUDIES.
TURKOLOGY Series
Серия ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ.
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ

4(145)/ 2023

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Астана, 2023
Astana, 2023

Бас редакторы: Нуртазина Р.А.

с.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)

Бас редактордың орынбасары **Нечаева Е.Л.**, *с.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)*

Бас редактордың орынбасары **Медеубаева Ж.М.**, *Ph.D., т.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)*

Редакция алқасы

Абжаппарова Б.Ж.	<i>т.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (шығыстану)</i>
Азмуханова А.М.	<i>т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (шығыстану)</i>
Әлиева С.К.	<i>т.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)</i>
Борисов Н.А.	<i>с.ғ.д., Ресей мемлекеттік гуманитарлық университетінің теориялық және қолданбалы саясаттану кафедрасының меңгерушісі, Мәскеу, Ресей (саяси ғылымдар)</i>
Бюлегенова Б.Б.	<i>с.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)</i>
Галимуллина А. Ф.	<i>ф.ғ.д., доцент, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан Республикасы, Ресей Федерациясы (түркітану)</i>
Дегтярев Д.А.	<i>с.ғ.д., э.ғ.к., профессор, РУДН, МГИМО СИМ, Спбму, Мәскеу, Санкт-Петербург, Ресей (саяси ғылымдар)</i>
Джубатова Б.Н.	<i>ф.ғ.д., проф., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан (шығыстану)</i>
Дюсембекова М.К.	<i>с.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)</i>
Ескеева М.К.	<i>ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (түркітану)</i>
Курьев К.П.	<i>т.ғ.д., проф., Ресей Халықтар Достығы Университеті (РУДН), Мәскеу, Ресей (саяси ғылымдар)</i>
Ланко Д.А.	<i>с.ғ.к., доцент, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Санкт-Петербург, Ресей (саяси ғылымдар)</i>
Невская И.А.	<i>ф.ғ.к., проф., Гете атындағы университет, Франкфурт-на-Майне, Германия (түркітану)</i>
Нұрбаев Ж.Е.	<i>т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (аймақтану)</i>
Оспанова А.Н.	<i>Ph.D., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (аймақтану)</i>
Рыстина И.С.	<i>Ph.D., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)</i>
Смагулова Г.М.	<i>т.ғ. к., доцент, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан (саяси ғылымдар)</i>
Стамбулов С.Б.	<i>Ph.D. доцент, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан (аймақтану)</i>
Сыздыкова Ж.С.	<i>т.ғ.д., проф., М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Мәскеу, Ресей (аймақтану)</i>
Тектігүл Ж.О.	<i>ф.ғ.д., Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан (түркітану)</i>
Троцкий Е.Ф.	<i>т.ғ.д., проф., Томск мемлекеттік университеті, Томск, Ресей (аймақтану)</i>
Тыбыкова Л.Н.	<i>ф.ғ.к., проф., Горно-Алтай мемлекеттік университеті, Горно-Алтайск, Ресей (аймақтану)</i>
Уяма Томохико	<i>т.ғ.д., проф., Хоккайдо университеті, Саппоро, Жапония (шығыстану)</i>
Шаймердинова Н.Г.	<i>ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (түркітану)</i>
Юсупова А.Ш.	<i>ф.ғ.д., проф., Қазан мемлекеттік университеті, Қазан, Ресей (шығыстану)</i>

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-410)

E-mail: vest_polit@enu.kz, [web-site:http://bulpolit.enu.kz/](http://bulpolit.enu.kz/)

Жауапты хатшы: **Тубышева А.А.**

**Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.
САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ. ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ сериясы**

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» КЕАҚ

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 24.02.2021 ж. № KZ05VPY00032822 - қайта есепке қою туралы куәлігі

Ашық қолданудағы электрондық нұсқа: <http://bulpolit.enu.kz>

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі,13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-410)

Editor-in-Chief: Roza Nurtazina

Doctor of Political Sciences, Prof., L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political science)

Deputy Editor-in-Chief: **Yelena Nechayeva**, *Can. of Political Sci., Prof., L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political science)*

Deputy Editor-in-Chief: **Zh anar Medeubaeva**, *Ph.D., Can. of Historical Sci., Assoc.Prof., L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political science)*

Editorial board

- Abzhapparova B.Zh.** Doctor of Historical Sci., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (oriental studies)
Azmukhanova A.M. Can. of Historical Sci., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (oriental studies)
Aliyeva S.K. Can. of Historical Sci., Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political sciences)
Borisov N.A. Doctor of Political Sci., Head of the Department of Theoretical and Applied Political Science, Russian State University for the Humanities, Moscow, Russia (political sciences)
Byulegenova B.B. Candidate of Political Sci., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political sciences)
Galimullina A.F. Doctor of Philosophy, Associate Professor, Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, Republic of Tatarstan, Russian Federation (turkology).
Degtyarev D.A. Doctor of Political Science, Candidate of Economic Sciences, Professor, RUDN, MGIMO MFA, St. Petersburg State University, Moscow, St. Petersburg, Russia (political sciences)
Dzhubatova B.N. Doctor of Philosophy, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan (oriental studies)
Dyusembekova M.K. Can. of Political Sci., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political sciences)
Eskeyeva M.K. Doctor of Philosophy, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (turkology)
Kurylev K.P. Doctor of History, Professor, RUDN, Moscow, Russia (political sciences)
Lanko D.A. Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Saint Petersburg State University, Saint Petersburg, Russia (political sciences)
Nevskaya I.A. Ph.D., Goethe University, Frankfurt-am-Maine, Germany (turkology)
Nurbaev Zh.E. Candidate of Historical Sciences, L. N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (regional studies)
Ospanova A.N. Ph.D., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (regional studies)
Rystina I.S. Ph.D., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (political science)
Smagulova G.M. Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan (political Science)
Stambulov S.B. Ph.D., Associate Professor, E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan (regional studies)
Syzdykova Zh.S. Ph.D., Professor, Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia (regional studies)
Tektigulj.O. Doctor of Philosophy, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan (turkology)
Trotsky E.F. Doctor of Historical Sciences, Professor, Tomsk State University, Tomsk, Russia (regional studies)
Tybykova L.N. Candidate of Philosophy, Professor, Gorno-Altai State University, Gorno-Altai, Russia (regional studies)
Uyama Tomohiko Doctor of Historical Sciences, Professor, Hokkaido University, Sapporo, Japan (oriental Studies)
Shaimerdinova N.G. Doctor of Philosophy, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (turkology)
Yusupova A.Sh. Doctor of Philosophy, Professor, Kazan State University, Kazan, Russia (oriental Studies)

Editorial address: 2, Satpayev str., of. 402, Astana city, Kazakhstan, 010008.

Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-410).

E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz>

Responsible secretary: A.A. Tubysheva

**Bulletin of the L.N.Gumilyov Eurasian National
University POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES. ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY Series**

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N.Gumilyov Eurasian National University»
Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate No. KZ05VPY00032822 dated 24.02. 2021

Available at: <http://bulpolit.enu.kz> Periodicity:
4 times a year.

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31-410)

Главный редактор: **Нуртазина Р.А.**

д.полит.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит. науки)

Зам. главного редактора: **Нечаева Е.Л.**, *к.полит.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит. науки)*

Зам. главного редактора: **Медеубаева Ж.М.**, *Ph.D., к.и.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)*

Редакционная коллегия

Абжаппарова Б.Ж.	<i>д.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (востоковедение)</i>
Азмуханова А.М.	<i>к.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (востоковедение)</i>
Алиева С.К.	<i>к.и.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)</i>
Борисов Н.А.	<i>д.п.н., заведующий кафедрой теоретической и прикладной политологии Российский государственный гуманитарный университет России, Москва, Россия (полит. науки)</i>
Бюлегенова Б.Б.	<i>к.п.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)</i>
Галимуллина А.Ф.	<i>д.ф.н., доцент, ФГАОУ ВО «Казанский (Приволжский) федеральный университет», Казань, Республика Татарстан, Российская Федерация (тюркология)</i>
Дегтярев Д.А.	<i>д.п.н., к.э.н., проф., РУДН,МГИМО МИД, СПбГУ, Москва, Санкт-Петербург, Россия (полит.науки)</i>
Джубатова Б.Н.	<i>д.ф.н., проф., КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан (востоковедение)</i>
Ескеева М.К.	<i>д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (тюркология)</i>
Курылев К.П.	<i>д.и.н., проф., РУДН, Москва, Россия (полит.науки)</i>
Ланко Д.А.	<i>к.п.н., доцент, Санкт-Петербургский гос.университет, Санкт-Петербург, Россия (полит.науки)</i>
Невская И.А.	<i>Ph.D., Гете Университет, Франкфурт-на-Майне, Германия (тюркология)</i>
Нурбаев Ж.Е.	<i>к.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (регионоведение)</i>
Оспанова А.Н.	<i>Ph.D., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (регионоведение)</i>
Рыстина И.С.	<i>Ph.D., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)</i>
Смагулова Г.М.	<i>к.и.н., доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан (полит.науки)</i>
Стамбулов С.Б.	<i>Ph.D., доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан (регионоведение)</i>
Сыздыкова Ж.С.	<i>д.и.н., проф., МГУ имени М.В. Ломоносова, Москва, Россия (регионоведение)</i>
Тектигул Ж.О.	<i>д.ф.н., Актобинский региональный университет им. К. Жубанова, Актобе, Казахстан (тюркология)</i>
Троцкий Е.Ф.	<i>д.и.н., проф., Томский государственный университет, Томск, Россия (регионоведение)</i>
Тыбыкова Л.Н.	<i>к.ф.н., проф., Горно-Алтайский государственный университет, Горно-Алтайск, Россия (регионоведение)</i>
Уяма Томохико	<i>д.и.н., проф., Университет Хоккайдо, Саппоро, Япония (востоковедение)</i>
Шаймердинова Н.Г.	<i>д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (тюркология)</i>
Юсупова А.Ш.	<i>д.ф.н., проф., Казанский государственный университет, Казань, Россия (востоковедение)</i>

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, каб. 402

Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-410)

E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz/>

Ответственный секретарь: Тубышева А.А.

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.

Серия: ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ. ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ

Собственник: НАО «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева». Зарегистрировано

Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет №KZ05VPY00032822 от 24.02.2021 г.

Электронная версия в открытом доступе: <http://bulpolit.enu.kz>

Периодичность: 4 раза в год.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31-410)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.
Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University.
Political Science. Regional Studies. Oriental Studies. Turkology Series

Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева.
Серия Политические науки. Регионоведение. Востоковедение. Тюркология

№ 4 (145)/2023

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР/ POLITICAL SCIENCE / ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

- Анламасова М.К., Джаппарова Р.Т., Мукажанова А.Ж.** Еуропа одағы елдерінің жұмсақ күші
Anlamassova M.K., Japparova R.T., Mukazhanova A.Zh. Soft power of European Union countries
Anlamassova M.K., Japparova R.T., Mukazhanova A.Zh. Avrupa birliği ülkelerinin yumuşak gücü 8
- А.М. Адипбаева, Саари Д.Б., Утарбаева Ж.А.** Қазақстандағы экологиялық белсенділіктің саяси аспектілері: қиындықтар мен мүмкіндіктер
Adibayeva A.M., Saari D.B., Utarbayeva Zh. The political aspects of eco-activism in Kazakhstan: challenges and opportunities
А.М. Адипбаева, Саари Д.Б., Утарбаева Ж.А. Политические аспекты экоактивизма в Казахстане: вызовы и возможности 19
- Ван Луду.** Қытай коммунистік партиясының тарихи даму тәжірибесі
Wang Lulu. Experience of the historical development of the Chinese communist party
Ван Луду. Опыт исторического развития Коммунистической партии Китая 28
- Дмитриева А.С., Тулиндинова Ж.К., Умаров А.А.** Әлеуметтік желілердің Қазақстанның қазіргі саяси жағдайына әсері
Dmitriyeva A.S., Z.K. Tulindinova, Umarov A.A. The influence of social media on the current political situation in Kazakhstan
Дмитриева А.С., Тулиндинова Ж.К., Умаров А.А. Влияние социальных сетей на современную политическую ситуацию в Казахстане 37
- Карымсакова К.К., Нуралина Б.А., Нусипова А.У.** 2011-2022 жылдардағы Қазақстандағы діни радикализм қаупі
Karymsakova K.K., Nuralina B.A., Nussipova A.U. The threat of religious radicalism in Kazakhstan over the period of 2011-2022
Карымсакова К.К., Нуралина Б.А., Нусипова А.У. Угроза религиозного радикализма в Казахстане в период 2011-2022 гг. 50
- Орынбаев Ж.Б., Муминов Н., Өзбек С.** Су қауіпсіздігін тарихи перспективалар мен қазіргі қауіп-қатерлер тұрғысынан кешенді талдау
Orynbayev Zh.B., Muminov N., Özbek S. A Comprehensive analysis of water security from historical perspectives to contemporary challenges
Орынбаев Ж.Б., Муминов Н., Өзбек С. Комплексный анализ водной безопасности от исторических перспектив до современных вызовов 65
- Муканов М.Р., Мусина Г.С., Нурбаев Ж.Е., Жолдасбекова А.Н., Букешова Г.К.** Шетелдік зерттеушілердің назарында Қазақстан Республикасының Жоғары білім беру жүйесін цифрландыру
Mukanov M.R., Musina G.S., Nurbaev Zh.E., Zholdasbekova A.N., Bukesheva G.K. Digitalization of the higher education system of the Republic of Kazakhstan in the focus of foreign researchers
Муканов М.Р., Мусина Г.С., Нурбаев Ж.Е., Жолдасбекова А.Н., Букешова Г.К. Цифровизация как фактор повышения качества системы высшего образования Республики Казахстан в фокусе зарубежных исследователей 75
- Смятова М.Б.** Қазақстан Республикасының Білім беру саясатының қалыптасуын модификациялау
Smyatova M.B. Modification of the formation of the educational policy of the Republic of Kazakhstan
Смятова М.Б. Модификация становления образовательной политики Республики Казахстан 87

- Токар П., Ляшко М.** Миграцияның ЕО елдері мен Украинаға әсерін халықаралық жобалар аясында зерттеу
Tokar P., Lyashko M. Research on the impact of migration on the EU countries and Ukraine in the framework of international projects
Токар П., Ляшко М. Исследование влияния миграции на страны ЕС и Украину в рамках международных проектов 96

АЙМАҚТАНУ/ REGIONAL STUDIES/ РЕГИОНОВЕДЕНИЕ

- Мадярбекова А.Б., Қилыбаева П.Қ.** «Шығыс серіктестігі» жобасы: қазіргі кезеңдегі проблемалары мен даму перспективалары
Madyarbekova A.B., Kilybayeva P.K. «Eastern Partnership» project: current problems and development prospects
Мадярбекова А.Б., Қилыбаева П.Қ. Проект «Восточное партнерство»: текущие проблемы и перспективы развития 102

- Калелова Т.К., Сергазин Е.Ф., Болысбек М.Ә.** Батыс ғалымдары еңбектеріндегі су мәселесін зерттеудің теориялық аспектілері
Kalelova T.K., Sergazin Y.F., Bolysbek M.A. Theoretical aspects of water problem research by Western scientists
Калелова Т.К., Сергазин Е.Ф., Болысбек М.А. Теоретические аспекты исследований водной проблемы западными учеными 112

- Нигманов Т.А., Таштемханова Р.М.** Евроскептицизм в Венгрии: перспективы, современное состояние и особенности
Nigmanov T.A., Tashtemkhanova R.M. Euroscepticism in Hungary: perspectives, current state and features
Нигманов Т.А., Таштемханова Р.М. Венгриядағы еуроскептицизм: алғышарттары, қазіргі жағдайы мен ерекшеліктері 119

- Пын Жыфын.** Формирование и эволюция неформальной политики в Казахстане
Peng Zhifeng. Formation and evolution of informal politics in Kazakhstan
Пын Жыфын. Қазақстанда бейресми саясаттың қалыптасуы мен эволюциясы 127

- Тайшанова С.Т., Ольчикенова Г.К.** Шыңғыс ханның бейнесі және оның Моңғолияның ұлттық идеологиясындағы рөлі
Tayshanova S.T., Olchikenova G.K. The image of Genghis Khan in Mongolia's national ideology and historical policy
Тайшанова С.Т., Ольчикенова Г.К. Образ Чингисхана и его роль в национальной идеологии Монголии 138

- Чжан Нин.** 2022 жылдағы Орталық Азия елдері: қиындықтар мен мүмкіндіктер
Zhang Ning. Central Asian Countries in 2022: Challenges and Opportunities
Чжан Нин. Страны Центральной Азии в 2022 году: вызовы и возможности 147

ТҮРКІТАНУ/ TURKOLOGY /ТЮРКОЛОГИЯ

- Хазраткулова Э.** Орталық Азияның түркі-парсы дереккөздеріндегі әулиелерге деген көзқарас
Hazratkulova E. Attitude to saints in Turkic-Persian sources of Central Asia
Хазраткулова Э. Отношение к святым в тюркско-персидских источниках центральной Азии 155

- Исаханова М.М., Мустафаева А.А., Айтбаева Б.М.** Қазақ және түрік тілдеріндегі контрфактуализм
Issakhanova M.M., Mustafayeva A.A., Aitbayeva B.M. Counterfactualism in Kazakh and Turkish
Исаханова М.М., Мустафаева А.А., Айтбаева Б.М. Kazakça ve Türkçede Karşıolgusallık 168

- Жақыпов Ж.А., Әбдікәрім Н.** Түркілік «хотон» ұлысын лингвоэтнологиялық барлау
Zhakupov Zh.A., Abdikarim N. Linguoethnological observations of the Turkic ethnogroup «Khoton»
Жақыпов Ж.А., Абдиқарим Н. Лингвоэтнологические наблюдения тюркской этногруппы «Хотон» 179

ШЫҒЫСТАНУ/ ORIENTAL STUDIES /ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

- Абжапшарова Б.Ж., Биримкулова Г.У.** «Белдеу мен Жол» бастамасы - Орталық Азия аймағын дамытудың жаңа серпіні
Abzharparova B.Zh., Birimkulova G.U. The Belt and Road Initiative is a new impetus for the development of the Central Asian region
Абжапшарова Б.Ж., Биримкулова Г.У. Инициатива «Пояс и путь» - новый импульс развития Центрально-Азиатского региона 188
- Жумабаева А.А., Сабитов Ж.М.** Жошы және Жошы ұлысының хандары туралы мәліметтердің түркі тіліндегі Таварихи Гузидай Нусрат-намеден аудармасы
Zhumabayeva A.A., Sabitov Zh.M. Translation of information about Jochi and the khans of the Jochi ulus from the Turkic-language source Tavarikhi Guzidayi Nusrat-name
Жумабаева А.А., Сабитов Ж.М. Сведения о Джучи и ханах улуса Джучи из тюркоязычного источника Таварихи Гузидаи Нусрат-наме 197
- Исмаилова С.Ж.** Корея Республикасының ұлттық брендингіндегі мәдени саясаттың рөлі
Ismailova S.Zh. Role of cultural policy in nation branding of the Republic of Korea
Исмаилова С.Ж. Роль культурной политики в национальном брендинге Республики Корея 207
- Кайранбаев Н., Надирова Г., Кудайбергенова Р.** БАӘ білім беру саясатындағы университет аккредитациясының шешуші рөлі
Kairanbayev N., Nadirova G., Kudaibergenova R. The crucial role of university accreditation in UAE's educational policy
Кайранбаев Н., Надирова Г., Кудайбергенова Р. Ключевая роль аккредитации университетов в образовательной политике ОАЭ 215

IRSTI 11.25.91

M.K. Anlamassova¹, R.T. Japparova², A.Zh. Mukazhanova³

^{1,2} Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkistan, Kazakistan

³ Abay Kazak Ulusal Pedagoji Üniversitesi, Almati, Kazakistan

(E-mail: anlamassova@gmail.com)

Avrupa birliği ülkelerinin yumuşak gücü

Özet. Uluslararası ilişkilerde güçler tarafından kullanılan başlıca iki diplomatik strateji vardır: sert güç ve yumuşak güç. Sert güç istenen sonuca ulaşmak için askeri güç araçlarını veya diğer zorlayıcı stratejileri kullanır. Yumuşak güç ise ikna edici taktiklerle istenen sonuca ulaşmaya çalışır. Yani kısacası sert güç kuvvet kullanır, yumuşak güç ise cazibeyi ve çekiciliği kullanır veya sizin istediğinizi karşı tarafa yaptırır.

Bugünlerde siyaset bilimcileri ve diğer uzmanlar, sert ve yumuşak gücün veya akıllı gücün bir kombinasyonunu kullanmanın artan etkinliğini vurgulamaya başladılar. Uluslararası ilişkilerde, ABD dış politikası bazı durumlarda istenen sonuca ulaşmak için askeri veya ekonomik baskı kullanmasından dolayı genellikle sert gücün bir örneği olarak konumlandırılır. Avrupa Birliği ise kendine yeni üyeler çekmek ve yeni müttefikler edinmek için Avrupa değerleri ve Avrupa kimliği yaratılması yoluyla yumuşak güç politikaları uygulamaya eğilimindedir. Ayrıca Avrupa Birliği, özgürlük, demokrasi, eşitlik ve hukukun üstünlüğü gibi değerleri de dünyaya sergilemektedir. Bu değerler de dünyada Avrupa Birliği'nin yumuşak gücünü artırmaya yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada, Avrupa Birliği'nin İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerin yumuşak güç politikaları ve yumuşak güç faaliyetleri incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Yumuşak Güç, Avrupa Birliği, İngiltere, Fransa, Almanya.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-8-18>

Received: 22.03.2022 / Accepted: 15.11.2023

Giriş

Avrupa Birliği, savaşın yıkıcı etkilerinden kurtulmak, barış ortamının sağlamak, Avrupa ülkelerinin hızlı bir ekonomik kalkınmasına yardım etmek amacıyla kurulmuştur. Nye'a göre Avrupa'nın çoğu ülkelerini birleştiren Avrupa Birliği kendisi yumuşak güç sahibidir. Üye olmayan ülkelerin Avrupa Birliği'ne dahil olma düşüncesi ve çabası ise Avrupa Birliği'nin yumuşak güç potansiyelinin göstergesidir [1]. Ayrıca Nye, AB ülkelerini cazibe yapan yumuşak güç kaynakları olarak şunları gösterir [2]:

- Dünyada yaygın olarak konuşulan on dilin yarısı Avrupada'dır.
- AB ülkeleri Nobel Ödülleri'nde dünyada ilk sıradadır.
- Avrupa turist çekme açısından dünyanın önündedir.
- İngiltere, politik sığınma için başvuranlar açısından birinci, Almanya da ikincidir. Son yıllarda Avrupa mülteciler için bir barış ve refah adası haline gelmiştir.
- Fransa, Almanya ve İtalya'da doğumda yaşam süresi umudu ABD'dekiden fazladır.
- Avrupa'da icat edilen futbol dünyada daha popülerdir.

- Avrupa popüler müziđinin ve filminin tüm dünyada dinleyicisi ve izleyicisi vardır.
- Avrupa ülkelerine ait markalar tüm dünyada tanınmaktadır.
- Ekonomik büyüme, refah, eşitlik, insan ve azınlık hakları, siyasi istikrarı sağlamak, demokrasi ve kişisel özgürlükleri içeren Avrupa değerleridir.

Bugünde yumuřak güç açısından ABD'nin büyük bir rakibi olan AB'nin İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelerin yumuřak güç uygulamaları çok etkindir.

Arařtırmanın yöntemi

Çalışmanın metodolojik temeli tüm araçları kullanılabilirliđi açısından işlevselci araçsal yaklařımı kullanılacaktır. Yumuřak güç araçsalcılıđı içinde uluslararası ilişkiler alanındaki hedeflerine ulařmak için bir araç olarak kabul edilmektedir. Belirtilen sorunların özgünlüğü ve karmařıklıđından dolayı çalışma sırasında sistematik ve kurumsal yöntemlere de başvurulacaktır. Sistem yaklařımı, modern Avrupa Birliđi'nin İngiltere, Fransa ve Almanya ülkelerinin dıř politikasında "yumuřak güç" araçlarının rolünü ve önemini ayrıntılı incelemeye imkan sađlamaktadır. Kurumsal yöntem ile de İngiltere, Fransa ve Almanya ülkelerinde oluřturulan "yumuřak güç" kuruluşları, sivil toplum kuruluşları v.b. kurumların çalışmaları incelenecektir. Aynı zamanda bu ülkeler hakkında kitaplar ve makaleler gibi kaynaklar da arařtırılacaktır.

Tartıřma ve çalışmanın bulguları

İngiltere'nin Yumuřak Gücü

İngiltere, yumuřak güç alanında dünya liderlerinden biridir. Bu alandaki politika İngiltere hükümeti tarafından koordine edilmektedir. İngiltere'nin yumuřak güç ve kamu diplomasisi faaliyetleri İngiltere Dıřıřleri Bakanlığı, Uluslararası Kalkınma Bakanlığı, Milli Güvenlik Kurulu, Kültür, Medya ve Spor Bakanlığı, British Council kuruluşu ve BBC World Ajansı gibi kurumlar ve kuruluşlar tarafından uygulanmaktadır. Diplomatik iletiřimi Dıřıřleri Bakanlığı, kültürel iletiřimi British Council ve medya iletiřimini BBC World sađlamaktadır. İngiltere'nin en büyük yumuřak güç avantajı İngilizce olmasından dolayı, bu kuruluşlar yumuřak güç çalışmalarını bunun üzerinden yapmaktadır. Yumuřak güç alanında 1934 yılında kurulan British Council, İngiltere'nin önde gelen yumuřak güç kuruluşudur. British Council'in ana hedefleri řunlardır: yurt dıřına İngiltere, İngiliz eđitimi, felsefesi ve İngilizlerin yařamı hakkında bilgi yaymak ve olumlu imaj oluřturmak, İngiliz dilini popülerleřtirmek ve yabancıların İngilizceyi öđrenmesini teřvik etmek, ülkenin dıř politikasının olumlu algılanması için İngiltere ve diđer ülkeler arasında karřılıklı ve dostluk ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmak, İngiltere ve diđer ülkelerin eđitim alanında kültürel, bilimsel ve teknolojik işbirliđi yapmasını desteklemek, eđitimin başka yollarla yayılmasını teřvik etmek, diđer ülkelerin güvenini kazanmak. British Council tarafından uygulanan projeler, kültür, İngiliz dili, eđitim ve sivil toplum alanlarında gerçekleřmektedir. Dünyada 100'den fazla ülke ile çalışan British Council'in hizmetlerini her yıl yaklařık 20 milyon kişi řahsen ve yaklařık 500 milyon kişi ise çevrimiçi olarak yararlanmaktadır [3]. Günümüzde British Council, 100'den fazla ülkede 196 ofisi bulunmaktadır [4]. Resmi statüsüne rađmen British Council kamu kaynaklarından yararlanan otonom bir karaktere sahip kuruluřtur [5].

İngiltere'nin asıl yumuřak güç kaynađı dünya dili olan İngilizce'dir. British Council, İngilizce'yi popülerleřtirme ve tanıtım alanında öđretmen ve dil öđrenenlere eşit odaklanmaktadır. Yurtdıřında İngilizce'yi tanıtma faaliyetleri ücretli ve ücretsiz olmak üzere temel dört proje şeklinde uygulanmaktadır: British Council'in personelleri tarafından okul ve üniversite öđrencilerine eđitim vermek ve öđretmenleri hazırlamak, aynı gruplara uzaktan erişim bilgi teknolojilerini kullanarak eđitim vermek, İngilizce dil sistemini geliřtirmek için devlet kurumları ile etkileşim yapmak, İngilizce dil sınavlarını yapmak. Bu projelerin uygulanması çerçevesinde ücretsiz aktiviteler düzenlenmektedir ve ücretli hizmetler de vermektedir. Bu kombinasyon, British Council için yoksul ülkelerin nüfuz alanı hariç, gelirler ölçeđini artırmak için olanak olmaktadır [6].

İngiliz eğitimi, yumuşak gücün öncelikli alanlarından biridir. Çünkü eğitim alanı uluslararası öğrencilere İngiltere'yi yakından tanımaya, geleceğin elitlerini tespit etmeye ve onlarla iletişim kurmaya fırsat sunmaktadır. Ayrıca İngilizce'nin dünya dili olması da İngiliz eğitim sistemini yabancı öğrenciler tarafından dünyada en fazla tercih edilen ikinci ülke yapmaktadır. Her yıl İngiltere'nin okul, kolej veya üniversitelerinde 500.000'den fazla yabancı öğrenci eğitim almaktadır [7]. İngiltere uluslararası öğrencileri çekmek için ABD vatandaşlarına Marshall Bursu programını, gelişmekte olan topluluk üyelerinin vatandaşlarına İngiliz Milletler Topluluğu bursu (senede yaklaşık 900 burs verir) [8] ve diğer ülke vatandaşları için Chevening Burs programını finanse etmektedir. Kendi imkanları ile okuyanlar ve dil kurslarını gelenler ise ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Uluslararası öğrencileri çekmenin diğer yolu ise eğitim fuarlarına katılmaktır. British Council'ın İngiltere eğitimini tanıtmak için yurtdışında düzenlediği fuarlara 250.000'den fazla öğrenci katılmıştır. Milyonlarca kişi İngiltere'deki eğitim imkanları hakkında www.educationuk.org sitesinden bilgi almıştır. British Council'ın uluslararası eğitimi pazarlama hizmetleri sayesinde 300'den fazla İngiltere koleji, okulu ve üniversitesinin 58 ülkenin pazarına çıkmasına yardımcı olmuştur [9]. Bununla birlikte British Council kendi ülkesinin gençleri için de faaliyetler yürütmektedir. Kuruluş, Youth in Action, Erasmus ve Comenius gibi değişim programları ile 200 bin İngiliz gencinin uluslararası tecrübe edinmesine yardım etmiştir [10].

British Council tarafından yürütülen İngiliz kültürünü yaygınlaştırma faaliyetleri, bağımsız biçimde ve birkaç yıl için tasarlanmış sergiler, festivaller ve diğer etkinlikleri içermektedir. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'nin popüler kültürü gibi İngiltere'nin popüler kültürü de dünyada çekici olmaktadır. Özellikle modern popüler müzik, edebiyat ve sinema kayda değer katkısı vardır. Harry Potter romanları ve filmleri, komedyen Mr. Bean şovları, James Bond filmleri, The Beatles ve Spice Girls grupları, şarkıcı Adele, yönetmen Guy Ritchie tüm dünyada popülerdir. Son dönemde Damian Lewis (Homeland) and Dominic West (The Wire) gibi İngiliz aktörleri en popüler Amerikan TV film yıldızlarıdır. Ayrıca 2012 yılında 22'i İngiliz albümü yurtdışında birinci olmuştur.

İngiltere spor alanında 2012 Yaz Olimpiyatları'nın Londra'da düzenlenmesi ve İngiliz sporcularının 65 madalya kazanması, Bradley Wiggins'ın 2012 Tour de France bisiklet turnuvasını kazanması, tenisçi Andy Murray'ın 2012 Yaz Olimpiyatları'nda altın madalya kazanması, US Open ve Wimbledon turnuvalarında birinci olması dünyanın dikkatini kendine çekmesine yardımcı olmuştur. Bununla birlikte İngiliz futbolu dünyada çok izlenen futbol birinciliklerinden biridir ve David Beckham ve Steven Gerrard gibi ünlü futbol yıldızları ile dünyada tanınmaktadır. Londra'da düzenlenen Olimpiyatlar sayesinde önceki senelerde ortalama 29 milyon olan turist sayısı 2012 yılında 62 milyona yükselmiştir [11].

İngiltere'nin yumuşak gücü çok güçlü bir sivil toplumdandır. Rolls Royce, Burberry ve British Airways vb. saygın iş markaları var özel sektörü gibi İngiliz sivil toplumu, hayır kurumları, STK'ları ve dini topluluklar, kültür kurumları ve hatta sendikalar dahil olmak üzere bir sürü kuruluşlardan oluşan son derece çeşitli bir alandır. İngiltere'de kurulan, gelişmeye ve doğal afet sorunlarını ortadan kaldırılmaya yardım eden ve insan hakları reformlarına katkıda bulunan Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International), Oxfam veya Save the Children gibi küresel kuruluşları İngiliz yumuşak gücünün ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Bunların çoğu hükümetle işbirliği içinde değildir ve uluslararası bir tavır sergileyen kuruluşlardır [12].

İngiltere'nin diğer ihraç değeri ise kraliyet ailesidir. Kraliçeleri, prensleri, prensesleri Lady Diana ile dünyada en ünlü sayılan kraliyet ailesi Prens William ve Kate Middleton'un düğünü ile yeniden dünya gündemi olmuştur. Radikal Gazetesi'nin köşe yazarı Eyüp Can'a göre dünyanın ünlü medyalarının bu düğün için Londra şehrine akın etmesi İngiltere'nin tarihi ve efsanesinin merak merkezi olduğunun kanıtıdır. Aynı zamanda bu düğün İngiltere'nin yumuşak gücüne ve turizmine de katkı sağlamıştır. Diğer ülkeler gibi marka üretim aracını yapamayan İngiltere, bunun yerine diğer ülkelere, özellikle Çin'e Kraliyet ailesini ihraç etmektedir [13]. Ayrıca bu kraliyet markası İngiltere ekonomisine kazanç getirmektedir. William ve Kate çiftinin ikinci çocuğu olan Prenses Charlotte'un doğumundan sonraki dört ay içinde ülke bütçesine 4,36 milyar Euro gelir girmiştir. Özellikle Prenses Charlotte moda ekonomisinde büyük yankı uyandırmıştır. Prenses

Charlotte'un vaftız merasiminde giydiği dantel řal sayesinde GH Hurt & Son řirketinin dünyadaki sipariřlerinin sayısı artmıřtır. Aynı zamanda Prens George'un marka kıyafeti ekonomiye katkısı 3 milyar Euro'dur. Kate'in giyim tarzı da moda endüstrisine 6,5 milyar Euro'nun üzerinde katkı sađlamıřtır. Böylece kraliyet ailesinin 2015'de İngiltere ekonomisine katkısı 50 milyar Euro olmuřtur ve Kate ve çocuklarının ise turizme 35 milyar Euro gelir getirmiřtir [14].

Yumuřak gücü etkin kullanan ülkeleri arařtıran "Monocle" Uluslararası Dergisi'nin 2012'de yayınladıđı "Küresel Yumuřak Güç" sıralamasında İngiltere ilk defa birinci olmuřtur. Bu sıralama diplomatik altyapı, hükümet standartları, kültürel faaliyetler, eđitim kapasitesi, iř çekiciliđi ve inovasyon gibi 5 kategori dahil olmak üzere mutfak, yumuřak güç simgeleri (ikonları), ulusal havayolu ve havaalanı, küresel liderlik, tasarım ve mimar, iř markalar gibi 50 faktör dikkate alınarak yapılır. Derginin bař editörü Tyler Brülé, sıralamada ABD'yi birinci sıradan kaydıran İngiltere'den bahsederken řöyle demiřtir:

"Bu yıl yumuřak güç alanında İngiltere fantastik bir adım attı. Bu başarıda Olimpiyat Oyunları'nın önemi inkar edilemez iyi bir örnektir. İnsanlar İngiltere bayrađı altında kendilerini iyi hissetmiřtir. Ayrıca İngiltere'nin BBC World Service ve The Economist gibi uluslararası dergilerinin de rolü paha biçilmezdir" [15].

İngiliz hükümeti ve parlamentosu, devletin dıř politika çıkarlarını uygulamakta yumuřak güç politikasının önemini fark edip bu politikanın kurumsal çerçevesini güçlendirmek ve etkinliđini artırmak için 2013 yılında Lordlar Kamarası'nda Yumuřak Güç ve İngiltere Etkisi Komitesi'ni (The Committee on Soft Power and the UK's Influence) kurmuřtur. Komitenin amacı, ulusal çıkarları tanıtmak ve ülkenin dünyadaki prestijini artırmakta İngiltere'nin yumuřak güç ve kültürel diplomasisinin verimliliđini analiz etmektir. Komite çalışmalarının sonucunda İngiltere Hükümeti'nin önerileri ile "Modern Dünyada İkna Etme ve Güç" Raporu'nu yayınladı. Temel tavsiyelerin arasında řunlar vardır: uzun vadeli yumuřak gücün devlet stratejisini oluřturmaya ihtiyaçı, bu alandaki temel amaçlar ve hedeflerin tanımlanması, yumuřak güç politikasını geliřiminde ve tartıřmasında halkın katılımı, yumuřak güç stratejisini oluřturma sürecinde bilimsel arařtırmalar sonuçlarının kullanılması [16].

Fransa'nın Yumuřak Gücü

Thomas Jefferson'ın *"her insanın kendi ve Fransa olmak üzere iki ülkesi vardır"* diye ifade ettiđi gibi [17] Fransa 17.ci ve 18.ci yüzyıllarda kendi kültürünü tüm Avrupa'ya tanıtmıřtır [18]. Avrupa ve dünya tarihinin en önemli olaylarından biri olan Fransız Devrimi'nin insan hakları, özgürlük (liberté), eřitlik (égalité), kardeřlik (fraternité) ve hořgörü fikirleri dünyadaki demokrasiye esin kaynađı olmuřtur ve bu devrim ideolojisi yabancı devletlerin halkını kendine çekmeye kullanılmıřtır [19].

Yumuřak gücün Fransız modelinin ayırt edici özelliđi, kültürel diplomasiyi devlet koordine etmektedir ve kültürel programlar devlet tarafından finanse edilmektedir. Fransa, yumuřak gücün tüm araçlarını Dıřiřleri Bakanlığı ve Kültür ve İletişim Bakanlığı'nın himayesinde birleřtirebilen tek Batı ülkesidir. Fransa'nın yumuřak gücün öncelik alanları řunlardır:

- Dünyada yeni bilgi ve iletişim sistemleri ve teknolojilerini geliřtirmeye katkıda bulunmak ve sürekli kullanmak.
- Fransız dili ve kültürünün yaygınlařma ve tanıtım faaliyetlerini desteklemeye devam etmek.
- Üniversitelerarası iřbirliđi ve deđiřimi, yüksek öğrenim alanında imkanlar kapasitesini geliřtirmek ve geniřletmek.
- Fransa'nın entelektüel üstünlüđü yadsınamaz alanlarda iřbirliđini geliřtirmek. Örneđin, hukuk, kamu yönetimi ve sađlık vb. alanlarında geliřmekte olan dost ülkeler ve eski koloni ülkelerde siyasi elit ve uzmanlardan dostlar ve müttefikler edinmek. Fransız kültür mirasını korumak, lüks, moda ve gastronomi endüstrisini geliřtirmek ve tanıtmak [20].

Fransa'nın önemli yumuřak güç araçları řunlardır:

Diplomatik dili olan Fransız dilinin dünyadaki durumunu korumak eđitim aracılıđıyla mümkündür. Fransa'da bu görevi 1990 yılında Fransız Dıřiřleri Bakanlığı'na bađlı olarak kurulan

Agence Pour l'Enseignement Française à l'Etranger (Yurtdışında Fransız Eğitimi Ajansı) kurumu yerine getirmektedir. Fransa'nın bu ajansı kurma amacı yurtdışında okuyan Fransızlar ve diğer halklar için Fransız eğitim sistemini tanıtmak ve hizmet vermesini sağlamaktır. Dünyanın en büyük eğitim ağı olan AEFÉ bünyesinde 135 ülkede 494 okul bulundurmaktadır ve yaklaşık 330.000 öğrenciye eğitim vermektedir [21]. Eğitim alanında Fransa'nın tanınırlığını artırma ve Fransız üniversitelerinde okuması için yabancı öğrencileri çekme amacıyla Campus France, yabancı bursiyerleri kabul etmek ve yerleştirmek için EGIDE ve yeni Fransız bilim başarılarını, bu alandaki bilimsel kültürü ve işbirliğini teşvik etmek için France Expertise Internationale gibi kurumların hizmetlerine başvurulmaktadır [22].

Fransız hükümeti, Fransa-Prusya Savaşı'nda yenilmesinden sonra dilini ve kültürünü tanıtmak ve ulusun itibarını yeniden düzeltmek için 1883'te Alliance Française'i kurmuştur [23]. Çalışma faaliyetlerinde Fransa'da ve yurt dışında herkese Fransızca dersler vermek, Fransız ve Frankofon kültürlerini tanıtmak ve kültürel farklılıkları destekleme ilkelerine dayanan Alliance Française'ın günümüzde 5 kıtada 136 ülkede 850 kurumu hizmet vermektedir. Alliance Française'de her yıl 500 bin kişi Fransızca öğrenmektedir ve onun kültürel etkinliklerine 6 milyon kişi katılmaktadır. Ayrıca Alliance Française'lerin ağlarını yönlendiren ve tüm eylemlerinin temelini oluşturan değerlerini kültür farklılıklara, değişim isteğe ve dayanışmaya saygı duymak, kar amacı gütmeyen değerler, etkileşim, kurumların tüm aktivitelerinde mükemmellik, modernlik ve inovasyon oluşturmaktadır [24].

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa dış kültür politikasını yeniden canlandırmak ve Fransız kültürünü yaymak için 1922 yılında hükümete bağlı olarak Association Française d'Action Artistique'i (Fransız Sanatsal Eylem Topluluğu) kurmuştur. 2011 yılına geldiğinde bu kurumun faaliyet çerçevesi genişleyerek Fransız Enstitüsü (Institut Français) olarak yeniden kurulmuştur. Institut Français'ın dünya çapındaki 161 ülkede bulunan 96 enstitüsü ve Dışişleri Bakanlığı ile sözleşmeli 300'den fazla müttefiği vardır. Institut Français'ın yeni etkinlikler arasında Fransız dili, düşünce ve bilgi birikiminin yanı sıra Fransız kültür ağının personellerini eğitim vermek de vardır. Institut Français, günümüzün küreselleşmiş dünyasında ifade özgürlüğü ve çeşitliliğini destekleyip aynı zamanda dünya çapında Fransız kültürünü tanıtmada konusunda yeni teknolojileri kullanmayı başlamıştır. Institut Français dünyadaki Fransız etkisini ilerletmek için İnternet ve sosyal ağlar gibi teknolojileri benimsemiştir [25].

57 devleti birleştiren ve Fransızca konuşulan ülkelerinin birliği Frankofon Uluslararası Örgütü (La Francophonie) de Fransız yumuşak gücü için çalışmaya devam etmektedir. Frankofon'un asıl amacı Fransız dilini dünyaya yaymayı teşvik etmek ve konumunu güçlendirmektir. Bu amaca ulaşmak için Fransız dilinin ana, resmi, idari ve günlük iletişim dili statülerine göre faaliyet yürütmektedir ve ona göre ülkelerde çalışmalar yürütmektedir [26]. Son dönemde Frankofon oldukça politize edilmiştir [27]. 2002 yılı Beyrut Deklarasyonu'nda Frankofon'un en önemli ilkesine göre kültürel etkileşim barış sağlamanın ve terörle mücadele etmenin en önemli bir faktör olarak ilan edilerek siyasi bir ilke haline gelmiştir. Özellikle, Devlet ve Hükümet Başkanları kuruluşun siyasileşmesini şöyle ifade etmektedir:

"Biz kültürel etkileşimin hoşgörüsüzlük ve aşırılığa karşı mücadele etmenin barışçıl çözüm arayışlarında gerekli ön koşullar sağlayacağına eminiz" [28].

Fransa, dili ve kültürel değerlerini uluslararası medya aracılığıyla yaymaktadır. "TV 5 Monde" kanalı, "France Internationale" Radyosu (RFI), France 24 kanalı ve RMC Moyen Orient radyosu en çok kullanılanlardandır [29]. "TV 5 Monde" kanalı 203 ülkede günde 24 saat yayın yapmaktadır ve milyonlarca izleyicisi var kanal dünya sıralamasında 3.cü yer almaktadır. "France Internationale" Radyosu ise (RFI) kısa dalga üzerinde gün boyunca yayın yapar ve yaklaşık 46 milyon dinleyicisi vardır [30].

Fransızların büyük kültürü, bilimi ve felsefesinin Voltaire, Montesquieu, Balzac, Hugo, Camus, Sartre, empresyonist ressamlar vb. gibi unsurları ve Fransa'nın önemli yumuşak güç kaynakları, günümüzde dünyanın kültürel hazinesine büyük ve değerli katkılar sağlamaktadır. Aynı zamanda Fransa'nın "Amerikan rüyası"nın alternatifi olan ve gastronomi, moda, edebiyat, mimari, sanat vb. içeren "Art de vivre" fenomeni vardır. Fransa'nın uluslararası anlamda

tanınırlıđına Chanel, Hermes, Christian Dior, Louis Vitton gibi moda markaları ve Cannes Film Festivali de katkıda bulunmaktadır. Paris'in romantizmin başkenti olması ve ziyaretçilerin ilgisini çeken Eiffel Kulesi gibi simgelere sahip olması ülkeye yumuřak güç avantajlarını sađlayan unsurlardır [31].

Almanya'nın Yumuřak Gücü

İkinci Dünya Savařı'ndan sonra ülkenin uluslararası arenada kaybettiđi imajını yeniden düzeltmeyi ve savařı kaybettikten sonra askeri sanayi alanında getirilen sınırlamalar ekonomisini diđer yönden geliřtirmeyi gerektirmesi ve bunun için uluslararası pazarlamaya ihtiyaç duyulması, Almanya'nın dıř politikasında kültürel diplomasi yoluyla insan haklarına saygı göstereceđini, çođulculuk ve çok taraflı uluslararası iliřkileri destekleyeceđini beyan etmeye itmiştir. İrkçı ve militarist toplum yerine çokkültürlülük politikasına ve demokrasinin temel ilkelerine önem veren sivil toplum tercih edilmiştir. Ayrıca Batı ve Dođu Almanya'nın birleşmesi ile de yumuřak güce olan ilgi önemli ölçüde artmıştır. Şiddete başvurmayan yöntemler ve gönüllü katılım, özellikle kültürel etkinin kullanımı ülkenin dıř politikasının ana enstrümanları ve öncelikleri haline gelmiştir [32].

Almanya'nın yumuřak güç politikasının amacı dil, kültür, bilim ve ekonomik iliřkiler kurmayı ve uluslararası kalkınmayı teşvik ederek dünyada ülkenin etkisini artırmaktır. Bu amaca ulařmak için Alman dili ve kültürünü popülerleřtirme, Alman malları, hizmetleri, eğitim ve kamu kurumlarının avantajlı uluslararası konumlandırma, uluslararası akademik deđiřimi geliřtirme, uluslararası arařtırmaları destekleme, dünyada demokratik deđerleri yayma, uluslararası bilimsel ve teknolojik işbirliđini geliřtirme, uluslararası kongre ve sergi düzenleme faaliyetlerini yürütmektedir. Almanya'nın yumuřak güç faaliyetlerini finans eden ve destekleyen kilit kurumlar Dıřiřleri Bakanlığı, Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Ekonomik İşbirliđi ve Kalkınma Bakanlığı gibi devlet kurumları olmasına rađmen ülkenin yumuřak güç politikası ađırlıklı derecede sivil toplum kuruluşları tarafından gerçekleřmektedir. STK'ların bađımsız olması da çalıřma esnasında onlara daha fazla imkanlar ve yetkiler sađlamaktadır.

Diđer ülkeler gibi Almanya da yumuřak gücünü öncelikli olarak eğitim ve kültür alanlarında geliřtirmektedir. 1951 yılında kurulan Goethe Enstitüsü'nün çalıřma faaliyetleri Alman dilini yurtdıřında popülerleřtirmeyi teşvik etmeyi, kültür alanında uluslararası işbirliđini geliřtirmeyi ve Almanya'nın kültürel, sosyal ve siyasal yaşamı hakkında bilgileri yaymayı amaçlamaktadır. Enstitü'nün 98 ülkede 159 şubesi vardır. Enstitü'nün 2015 bütçesi 387 558 milyon Euro olmuřtur. Onun 229 663'ü Dıřiřleri Bakanlığı tarafından finanse edilmiştir [33]. Goethe Enstitüsü'nün Başkanı Klaus-Dieter Lehmann, Rusya'nın Novosibirsk şehrinde enstitünün üçüncü şubesinin açılıř sırasında verdiđi röportajda enstitünün hedeflerinden biri olan Almanca'nın popülerleřtirme konusunda şöyle der: *"Çirkin" ve "havlayan" olarak bilinen Alman dilinin imajı, bizim tarihimizin son yüzyılının mirasıdır. Alman dilinin İkinci Dünya Savařı döneminin siyah-beyaz olayının dili olarak deđil yüksek edebiyat, şiir, tiyatro ve modern sinemanın dili olarak gösterilmesi ve anılması çok önemli olduđunu düşünüyorum"* [34].

Almanya'da akademik deđiřim programı devlet tarafından finanse edilmektedir ve bu faaliyeti Alman Akademik Deđiřim Servisi (DAAD) yürütmektedir. DAAD Almanya'da öğrenim görmek ya da tamamlamak isteyen öğrencileri burs vermektedir. DAAD her yıl 100,000'den fazla Alman ve yabancı öğrenci ve arařtırmacıya destek vermektedir [35]. Alexander von Humboldt Vakfı ise Alman ve yabancı arařtırmacılar arasında bilimsel işbirliđini geliřtirmeyi amaçlayan kuruluřtur. Burslar ve arařtırma ödülleri dünya çapında gerçekleřen başvuru sonucunda yapılan deđerlendirmeye göre verilmektedir. Vakf, bugüne kadar dünya çapında 27.000'den fazla arařtırmacıyı burslandırmıştır [36].

Ülkenin yumuřak gücünün en önemli araçlardan biri siyasi partilere bađlı vakıflardır ve küresel hareket eden bu eşsiz sistem Almanya'nın siyasi kültürünün en önemli parçasıdır. Şu anda Almanya'da altı önemli vakıf var: 1) Friedrich Ebert Vakfı (1925, Almanya Sosyal Demokrat Partisi / Sozialdemokratische Partei Deutschlands), 2) Friedrich Naumann Vakfı (1958, Serbest

Liberal Parti / Freie Demokratische Partei), 3) Konrad Adenauer Vakfı (1965, Hıristiyan Demokrat Birliđi / Christlich Demokratische Union Deutschlands), 4) Hanns Seidel Vakfı (1967, Hıristiyan Sosyal Birliđi Christlich Soziale Unionin Bayern), 5) Heinrich Böll Vakfı (1987, Birlik 90 / Yeşiller / Bundespartei Bündnis 90 / Die Grünen), 6) Rosa Luxemburg Vakfı (1992, Solcular / Die Linke). Vakıflar genel olarak barış, özgürlük ve adalet değerlerine dayanarak gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına, demokrasiyi teşvik etmeye, insan haklarını korumaya, Avrupa'nın entegre sürecini teşvik etmeye, transatlantik ilişkilerinin ve işbirliğinin güçlendirmeye, kültür ve sanat gelişimini desteklemeye, yetenekli gençlere maddi destek sağlamaya, ampirik ve bilimsel çalışmalar yürütmeye, sergiler, konferanslar, yuvarlak masa ve diğer etkinlikler yapmaya, yönetimin çalışma etkisini arttırmaya, bazı ülkelere teknik ve maddi destek sağlamaya yönelik çalışmalar yürütmektedir [37].

Almanya'nın yumuşak güç siyasetini yürütmekte Deutsche Welle medya şirketi destek sağlamaktadır. 1953 yılında kurulan ve radyo, televizyon ve internet projelerini birleştiren Deutsche Welle (DW) Almanya, Alman değerleri ve siyasi görüşlerini ve bilgilerini yaymayı, Alman dili ve kültürünü popülerleştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca Deutsche Welle gelişmekte olan devletlerin gazetecilerini eğitmektedir ve dünya çapında serbest ve çoğulcu medya pazarını oluşturmaya destek vermektedir. Yerel ortaklarıyla uzun vadeli ilişki ve işbirliği kurmayı amaçlayan DW Akademisi, gazetecileri, bilgi bürosu çalışanları, teknik personelleri ve medya menajerlerine eğitim vermekle ilgilenmektedir [38].

Almanya'nın yumuşak gücünün önemli yönü uluslararası kalkınmayı teşvik etmesidir. Bu yönde çalışma yapan ve devlet tarafından destek alan Alman Uluslararası İşbirliği Kuruluşu'dur (GIZ). Bu kurum 2011 yılında Alman Teknik İşbirliği Kurumu, Almanya Kalkınma Hizmetleri Kuruluşu ve Almanya Uluslararası Kapasite Geliştirme Kuruluşu olmak üzere üç örgütün birleşmesi ile kuruldu. Bu kurumların birleşmesinin nedeni birbirlerinin fonksiyonlarının tekrarlanmasını ortadan kaldırmaktır. GIZ, çeşitli federal kurumlarla, bakanlıklarla vb. devlet ve özel kurumlarla çalışmaktadır. Aynı zamanda Avrupa Komisyonu, BM ve Dünya Bankası ile birlikte faaliyet yürütmektedir. GIZ, 130'dan fazla ülkede faaliyet göstermektedir. GIZ'in diğer ülkelerdeki bünyesinde çalışanların sayısı 17.319 kişidir. Bunların yüzde 70'i ortak ülkelerdeki yerel çalışanlardan oluşmaktadır. GIZ'in yıllık bütçesi veya cirosu ise yaklaşık 2,1 milyar Euro'yu oluşturmaktadır [39].

GIZ faaliyetleri ülke gelişmelerinin siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını dikkate alarak kalkınmalarını desteklemeye yönelmektedir. GIZ'in ekonomik kalkınma, istihdam sağlama, barışı destekleme, güvenliği teşvik etme, demokrasiyi artırma, yoksulluğu azaltma, çevre sorunlarını çözme, altyapıya destek verme, eğitim, sağlık ve sosyal güvenliği teşvik etme, tarım, balıkçılık ve gıda vb. alanlardaki faaliyetlere destek sağlama amacıyla sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya ve kaynak yönetimi üzerine odaklanmaktadır. Genel olarak GIZ gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomisine sahip ülkelerde projeleri sübvansede etmektedir, aynı zamanda bunun için gereken finans, teknik ve danışmanlık desteği vermektedir. Ayrıca GIZ birlikte çalıştığı işbirliği ortaklarına danışmanlık yardımlarını sunmaktadır ve lojistik hizmetler vermektedir. Onlara ihtiyaç olduğunda acil yardım desteği vermektedir ve mülteci programları ile yardım etmektedir [40].

GIZ'in Türkiye'deki Eski Başkanı Dr. Gülay Yaşın'a göre Alman Uluslararası İşbirliği Kurumu'nun uzmanlık alanı proje uygulamasıdır. GIZ, her alandaki kırsal ve bölgesel kalkınma projelerini sıfırdan geliştirmektedir, uygulamaktadır ve denetim yapmaktadır. GIZ faaliyet çerçevesinde Türkiye'ye 50 yıl içinde 275 milyon Euro hibe vermiştir ve bu hibe ile yaklaşık 300 proje gerçekleşmiştir. Örneğin, Özal'ın başkanlık döneminde KDV uygulamasının yürürlüğe girmesi, TRT'nin renkli yayın yapmaya başlaması, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmek için yaptığı önemli projelerin gerçekleşmesi. Ayrıca Gülay Yaşın'ın ifade ettiği üzere çevre ile su sorunlarını çözmek GIZ'in temel uzmanlık alanlarıdır ve bu alanda çok sayıda çevre projeleri vardır [41]. GIZ'in uygulamakta olduğu su projelerinden biri Alman Federal Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ülkelerinde 2009'dan beri uyguladığı "Orta Asya'da Sınırötesi Su Yönetimi" Projesi'dir. Küresel

bir sorun olan su kıtlığı özellikle Orta Asya'da řiddetlidir. Mevcut su kaynaklarının aşırı derecede sömürülmesi ve küresel iklim deđişikliđinin etkileri bu durumu daha da kötüleřtiriyor. Aynı zamanda bölgedeki su kaynaklarını düzensiz dađılmaktadır ve farklı amaçlara kullanılmaktadır. Alternatiflerin yokluđundan Syr Darya ve Amu Darya nehirlerinin üst sınırlarında bulunan Tacikistan ve Kırgızistan suyu ađırlıklı olarak kışın hidroelektrik üretimi için, öte yandan Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan suyu çođunlukla yaz aylarında tarlaları sulamak için kullanılmaktadır. Bu sorunları çözmek için en iyi uygulama örnekleri geliştirildi. Su altyapısının rehabilitasyonu, uzakta bulunan alan için küçük bir hidroelektrik santrali inşa etmek, tasarruflu sulama yöntemlerinin kullanılması ve veri tabanlarının oluşturulması için Cođrafi Bilgi Sistemleri'ni (Geographic Information Systems) kullanılarak haritalar oluşturuldu. Pilot projeler uygulanan bölgede yařayan 500.000'den fazla insana bu proje faaliyetlerinden faydalandı [42].

Sonuç

Sonuç olarak İngiltere'nin "yumuřak güç" politikasının başarı olmasında her alandaki işbirliğini net hedeflerle belirlemeyi, ulusal özgünlüklerini, müttefik ülkelerin ekonomik gelişme düzeyini, bu ülkelerde sürekli varlığını, ilgili kurumlarla etkin koordinasyon yapmasını, işbirliği süreçlerine STK'ların aktif katılımını, yumuřak güç politikasının etkisini deđerlendirmede açıklık ve araçlar geliştirilmeyi dikkate alması önemli faktörlerin biri olduđunu görmekteyiz. Yumuřak gücün Fransız modeli, dıř politika ve kültür politikasında büyük bir payla devletin aktif rol alması ve devlet tarafından finanse edilmesi ile karakterize edilmektedir. Almanya'nın yumuřak gücünün ise dünyada önemli derecede olduđunu görmekteyiz. Ortak ülkelerin hedefleri ve çıkarlarını dikkate alarak tutarlı eylemler gerçekleřtiren Almanya kendi amaçlarına da ulařmaya çalışmaktadır. Yumuřak güce sahip ve devlet adına hareket eden birçok farklı kurumlar olmasına rađmen Almanya kendi yumuřak güç politikasını açık bir şekilde yürütmesinde tutarlılığı sađlamaktadır ve koordinasyonluđu oldukça yüksek derecede sürdürmeyi başarmaktadır.

Kaynakça

1. Joseph S. Nye, Yumuřak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu, Çev. Rayhan İnan Aydın, Ankara, Elips Kitap, 2005, s. 80-81.
2. Joseph S. Nye, Yumuřak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu, Çev. Rayhan İnan Aydın, Ankara, Elips Kitap, 2005, s. 79-80.
3. "Our Organisation", (Çevrimiçi) <https://www.britishcouncil.org/organisation>, 5.12.2020.
4. "Where Are Countries Focusing Their Cultural Relations Activity Globally?", (Çevrimiçi) <https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/influence-and-attraction-poster.pdf>, 5.12.2020.
5. "Our history", (Çevrimiçi) <https://www.britishcouncil.org/about-us/history>, 5.12.2020.
6. "Our Organisation", (Çevrimiçi) <https://www.britishcouncil.org/organisation>, 5.12.2020.
7. "International Students in UK", (Çevrimiçi) <http://www.exeduk.com/resources/international-students-in-the-uk#:~:text=International%20students%20are%20the%20backbone,Kingdom's%20world%2Dclass%20education%20system.&text=The%20UK%20attracts%20over%20500%2C000,from%20over%2080%20different%20countries.>, 5.12.2020.
8. "The Commonwealth Scholarship Commission in the UK", (Çevrimiçi) <https://www.gov.uk/government/organisations/commonwealth-scholarship-commission-in-the-uk/about>, 5.12.2020.
9. "British Council. Annual Report 2014-2015", (Çevrimiçi) <https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/annual-report-2014-2015.pdf>, 5.12.2020.
10. "British Council. Annual Report 2011-2012", (Çevrimiçi) https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/c011_annual_report_web_v12_240812.pdf, 5.12.2020.
11. Emily Dugan, "Britain is Now Most Powerful Nation on Earth", (Çevrimiçi) <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/britain-is-now-most-powerful-nation-on-earth-8326452.html>, 6.12.2020.
12. "The Soft Power 30 - A Global Ranking of Soft Power", Portland, (Çevrimiçi) http://comresglobal.com/wp-content/uploads/2015/07/Report_Final-published.pdf, 6.12.2020.

13. Eyüp Can, "Bu İngilizler Krallığı Neden Devam Ettiriyor?", (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/eyup-can/bu-ingilizler-kralligi-neden-devam-ettiriyor-1047792/>, 6.12.2020.
14. "Kraliyet Ailesi İngiltere'ye 50 Milyar Euro Getirdi", (Çevrimiçi) <http://www.fortuneturkey.com/kraliyet-ailesi-ingiltereye-50-milyar-euro-getirdi-19124>, 6.12.2020.
15. Emily Dugan, "Britain is Now Most Powerful Nation on Earth", (Çevrimiçi) <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/britain-is-now-most-powerful-nation-on-earth-8326452.html>, 6.12.2020.
16. "The Committee on Soft Power and the UK's Influence, Persuasion and Power in the Modern World", (Çevrimiçi) <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld201314/ldselect/ldsoftpower/150/150.pdf>, 6.12.2020.
17. "Every American in France Has Two Countries", (Çevrimiçi) <https://www.monticello.org/site/research-and-collections/every-man-has-two-countries-his-own-and-france-spurious-quotations>, 6.12.2020.
18. Nye, Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu, s. 101.
19. "Soft Power", (Çevrimiçi) <http://internationalrelations.org/soft-power/>, 6.12.2020.
20. Sergey Kosenko, "Kul'tura Francii na Sluzhbe Vneshnei Politiki", (Çevrimiçi) <https://docplayer.ru/28732924-Kultura-francii-na-sluzhbe-vneshney-politiki.html>, 6.12.2020.
21. "The Agency for French Education Abroad", (Çevrimiçi) <http://www.aefe.fr/agency-french-education-abroad-0>, 7.12.2020.
22. Sergey Kosenko, "Myagkaya Sila" Kak Faktor Kul'turnoi Diplomatii Francii", Zhurnal Znanie. Ponimanie. Umenie, Vypusk No: 1, 2014, s. 122.
23. Nye, Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu, s. 101.
24. "Who Are We?", (Çevrimiçi) <http://www.alliancefr.org/en/about/alliance-francaise-de-paris>, 7.12.2020.
25. "The Institution", (Çevrimiçi) <https://www.if.institutfrancais.com/en>, 7.12.2020.
26. Smirnova O. A., Semenycheva T. P., "Rol' Francii i Mezhdunarodnoi Organizacii "Frankofoniya" v Sohranenii Kul'turnogo Mnogoobraziya", Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Seriya 4: Istoriya. Regionovedenie. Mezhdunarodnye Otnosheniya, No: 1, 2011, s. 91.
27. "About Us", (Çevrimiçi) <http://www.francophonie.org/Welcome-to-the-International.html>, 7.12.2020.
28. Aleksey Andreev, "Frankofony Vstupilis' za Irak", (Çevrimiçi) http://www.ng.ru/world/2002-10-22/7_france.html, 7.12.2020.
29. Nagornov V.A., "Myagkaya Sila" Po-Francuzski", Vestnik Mezhdunarodnyh Organizacii: Obrazovanie, Nauka, Novaya Ekonomika, Vypusk No: 2, Tom 9, 2014, s. 172.
30. Bokeriya, S.A., Sokolova, N.V., "Miyagkaya Sila Kak Instrument Obespecheniya Nacional'no' Bezopasnosti v Kontekste Kul'turnolingvisticheskoi Politiki Francii", Vestnik Rossi'skogo Universiteta Druzhby Narodov Seriya: Mezhdunarodnye Otnosheniya, No 2, 2014, s. 96.
31. Renata Muhamedyarova, "Strategiya Myagkoi Sily Francii", "Diskurs-Пи" Dergisi, Cilt 11, No: 2-3, 2014, s. 148-149.
32. Lawrence Freedman, "Germany's Soft-Power Model Was Successful For Long. No More", <http://www.aussenpolitik-weiter-denken.de/en/external-view/show/article/germanys-soft-power-model-was-successful-for-long-no-more-1.html>, Sebastian Harnisch, "German Foreign Policy: Gulliver's Travails in the 21st Century", (Çevrimiçi) http://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/04_beasley_ch04_71-93_harnisch_2401.pdf, 8.12.2020.
33. "Annual Report 2015/2016", (Çevrimiçi) https://www.goethe.de/resources/files/pdf85/Jahrbuch_2015-2016_PW_high1.pdf, 8.12.2020.
34. Anastasiya Rahmanova, "Glava Instituta Imeni Gete: My Hotim Usilit' Interes Rossiyan k Nemeckomu Yazyku", (Çevrimiçi) <http://www.dw.com/ru/глава-института-имени-гёте-мы-хотим-усилить-интерес-россиян-к-немецкому-языку/a-4095974>, 8.12.2020.
35. "About the DAAD", (Çevrimiçi) <https://www.daad.de/en/the-daad/>, 8.12.2020.
36. "About the Foundation", (Çevrimiçi) <https://www.humboldt-foundation.de/web/about-us.html>, 8.12.2020.
37. Maria Usacheva, "Is Smart Power the New Soft Power? German and Russian Examples", (Çevrimiçi) https://www.europeanleadershipnetwork.org/wp-content/uploads/2017/11/Soft_Smart_Power_RUS_GER_translation_FIN.pdf, 8.12.2020.
38. "Deutsche Welle at a Glance", (Çevrimiçi) <http://www.dw.com/en/about-dw/profile/s-30688>, 8.12.2020.
39. "GIZ. Solutions That Work", (Çevrimiçi) <https://www.giz.de/en/aboutgiz/profile.html>, 8.12.2020.

40. "GIZ. Solutions That Work. Integrated Company Report 2015", (Çevrimiçi) <https://www.giz.de/en/downloads/giz2015-en-Integrated-Company-Report.pdf>, 8.12.2020.

41. Tuğba Evrim Maden, "GIZ Türkiye Direktörü Dr. Gülay Yaşın: "Türkiye'deki Sulak Alanlar Daha İyi Korunmalı", (Çevrimiçi) <https://www.orsam.org.tr/tr/giz-turkiye-direktoru-dr-gulay-yasin-turkiye-deki-sulak-alanlar-daha-iyi-korunmalı-2/>, 8.12.2020.

42. "Transboundary Water Management in Central Asia", (Çevrimiçi) <https://www.giz.de/en/worldwide/15176.html>, 8.12.2020.

М.К. Анламасова¹, Р.Т. Джаппарова², А.Ж. Мукажанова³

^{1,2}Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

³Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Еуропа одағы елдерінің жұмсақ күші

Аңдатпа. Халықаралық қатынастарда мемлекеттер пайдаланатын екі негізгі дипломатиялық стратегия бар: қатты күш және жұмсақ күш. Қатты күш қажетті нәтижеге жету үшін әскери күш құралдарын немесе басқа мәжбүрлеу стратегияларын пайдаланады. Ал жұмсақ күш нандырғыш тактика арқылы қалаған нәтижеге жетуге тырысады. Қысқасы, қатты күш күш қолданады, ал жұмсақ күш сүйкімділік пен тартымдылықты пайдаланады немесе екінші тарапты сіз қалаған нәрсені жасауға мәжбүр етеді.

Қазіргі кезде саясаттанушылар мен басқа да сарапшылар қатты және жұмсақ күшті немесе ақылды күшті біріктіріп пайдаланудың тиімділігін арттыруға баса назар аудара бастады. Халықаралық қатынастарда АҚШ-тың сыртқы саясаты көбінесе қатаң күштің үлгісі ретінде көрсетіледі, өйткені кейбір жағдайларда ол қалаған нәтижеге жету үшін әскери немесе экономикалық қысымды пайдаланады. Ал Еуропалық Одақ болса жаңа мүшелерді құру және жаңа одақтастар алу үшін еуропалық құндылықтар мен еуропалық бірегейлікті құру арқылы жұмсақ күш саясатын жүзеге асыруға бейім. Сонымен қатар, Еуропалық Одақ әлемге бостандық, демократия, теңдік және заң үстемдігі сияқты құндылықтарды үлгісін көрсетеді. Бұл құндылықтар Еуропалық Одақтың әлемде жұмсақ күшін арттыруға да көмектеседі. Бұл мақалада Англия, Франция және Германия сияқты Еуропалық Одақ елдерінің жұмсақ күш саясаты мен жұмсақ күш әрекеттері қарастырылады.

Түйін сөздер: жұмсақ күш, Еуропа Одағы, Ұлыбритания, Франция, Германия.

M.K. Anlamassova¹, R.T. Japparova², A.Zh. Mukazhanova³

^{1,2}Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan

³Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

Soft power of European Union countries

Abstract. There are two main diplomatic strategies used by states in International Relations: hard power and soft power. Hard power uses the tools of military force or other coercive strategies to achieve the desired result. Soft power, on the other hand, tries to achieve the desired result with persuasive tactics. In short, hard power uses force, while soft power uses charm and attractiveness or makes the other party do what you want.

These days, political scientists and other experts have begun to emphasize the increasing effectiveness of using a combination of hard and soft power, or smart power. In International Relations, US foreign policy is often positioned as an example of hard power, as in some cases it uses military or economic pressure to achieve the desired result. The European Union, on the other hand, tends to implement soft power policies through the creation of European values and European identity in order to attract new members and gain new allies. In addition, the European Union exhibits values such as freedom, democracy, equality and the rule of law to the world. These values also help to increase the soft power of the European Union in the world. In this study, soft power policies and soft power activities of European Union countries such as England, France and Germany are examined.

Keywords: soft power, European Union, UK, France, Germany.

Yazarlar hakkında bilgi:

Anlamassova Makpal Kassymkhanovna – Dr. Öğretim üyesi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkistan, Kazakistan.

Japparova Raushan Turganaliyevna – Doç. Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkistan, Kazakistan.

Mukazhanova Almira Zhapparovna – Prof. Dr., Abay Kazak Ulusal Pedagoji Üniversitesi, Almati, Kazakistan.

Анламасова Макпал Касымхановна – Ph.D., доцент м.а., Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан.

Джаптарова Раушан Тұрғаналиевна – ә.ғ.к., доцент, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан.

Мукажанова Альмира Жапаровна – с.ғ.д., профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

A.M. Adibayeva¹, D.B. Saari², Zh. Utarbayeva³

^{1,3}KIMEP University, Almaty, Kazakhstan

²Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: aigula@kimep.kz, d.saari@almanu.edu.kz, zhamilya@kimep.kz)

The political aspects of eco-activism in Kazakhstan: challenges and opportunities

Abstract. *This article examines the political aspects of environmental activism in Kazakhstan. The authors emphasize that environmental problems are becoming increasingly relevant for Kazakh society, especially if political factors contribute to the development of the environmental movement. The article analyzes the relationship between environmental activism and the possibility of dialogue between civil society institutions and state structures in Kazakhstan and also gives examples of the participation of environmental activists from the government and civil society in the implementation of environmental protection projects. The authors also discuss the role of civil society and international organizations in the struggle for environmental protection in Kazakhstan. In conclusion, the authors emphasize that environmental issues should be included in the political dialogue in Kazakhstan to ensure the sustainability and conservation of natural resources for the benefit of future generations of the country.*

Keywords: *eco-activism, pandemics, governance, political movements, agenda.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-19-27>

Received: 25.05.2023 /Accepted: 15.11.2023

Introduction

The Club of Rome was the pioneer in the announcement of environmental problems globally in the late 60s, and especially in the 70s of the 20th century, and laid the theoretical basis for the current ideas of sustainable development. The reports «The Limits to Growth» by Dennis L. Meadows, «Mankind at the Turning Point» by Laszlo Ervin «Beyond the Age of Waste» by Gabor Denes aroused understanding, but also criticism in the ranks of the scientific and cultural elite of that time. From that years that became a priority on the international agenda. The UN response was that in 1972 a program for environmental protection UNEP appeared in the global governance, in the 70s green parties began to emerge in the political arena, which are now becoming significant political forces in many European countries.

This study attempts to consider Kazakhstan's experience in promoting environmental awareness and eco-activism as well as lessons learned from ecological related activities. Kazakhstan is one of the countries that demonstrate a high degree of concern for ecology and the natural environment. The task of the state is not only to eliminate the consequences of environmental disasters, but also to inform the population about the need to preserve the ecological cleanliness of the environment, as well as about the principles of an environmentally responsible lifestyle.

One example of promoting environmental awareness in Kazakhstan is the Green Activist campaign. This initiative, launched several years ago, encourages the citizens of Kazakhstan to take an active part in environmental projects and contribute to the preservation of the environment. For example, activists report introducing houseplants, using environmentally friendly hygiene products, and reducing the use of single-use plastic products.

Kazakhstan also hosts events dedicated to World Ecology Day. Such events help raise environmental awareness and draw attention to environmental issues.

An important factor in the success of environmental activities in Kazakhstan is the participation of private and public organizations that work in the field of environmental protection. They introduce environmentally friendly technologies, conduct environmental education activities and promote the formation of an environmentally literate consciousness in the public.

The lesson that Kazakhstan has learned from its environmental activities is that nothing is more important than the public health and sustainable development of the country. The elimination of environmental problems must be considered as one of the priorities, which requires not only the participation of the state, but also the support of the public, private organizations, and the scientific community.

Methodology

The examination of the settled above issues will be conducted via interviews/surveys data, as well as the governmental policies on the topic (as primary sources). The eco-activism experiences are assessed through the primary and secondary sources. The SWAT analyses will be performed to detect advantageous and disadvantageous sides of the issues, accompanied by the data provided by statistical agencies.

Surveys aim to reflect upon the citizens' visions of eco-activism in Kazakhstan/Almaty; policies will reflect the status quo in decision-making; and secondary resources will provide the discourse and media coverage of the issue.

All three methods would serve as a ground for multiple approached study of the problem.

The novelty of the article is determined by the rather insufficiently studied topic of eco-activism in Kazakhstan through the prism of political activity. Previously, eco-activism has been studied as a social phenomenon, the influence of Western green policies and the range of environmental problems Kazakhstan faces. The shift from resource and environmental rhetoric is the focus of this study, since the purpose of the article is to consider eco-activism as one of the forms of political movement, covering wide layers of the population regardless their social, gender, ethnic and gender belonging.

The main questions of the research relate to the forms of environmental activism, the qualitative characteristics of its participants, awareness of the population in the above topic, as well as forecasts of the conditions of environmental activism in the future.

Using the example of existing environmental projects done by civil society institutions or/and business, their leaders, the involvement and coverage of the population in relevant projects, as well as the current state policies involved in solving environmental problems [1], we hypothesize that, with due attention and support from all stakeholders, the environmental movement can become a unifying platform for the formation of a sustainable thinking fully consistent with the goals of sustainable development proposed by the UN.

Literature Review

Kazakhstan is a resource-rich country that also faces significant environmental challenges. Over the past few decades, the country has experienced an evolution in environmental activism, as citizens have become increasingly aware of and concerned about pollution, water scarcity, and other environmental issues [2]. Here are some key findings from the literature on the topic:

The Soviet-era approach to the environment was characterized by a focus on industrialization and economic growth, with little regard for environmental damage. After gaining independence in 1991, Kazakhstan faced severe pollution and environmental degradation due to decades of unsustainable practices. This legacy has influenced the development of environmental activism in the country [3].

In Kazakhstan, the state has historically played a dominant role in environmental management, with civil society and NGOs having limited capacity and freedoms. However, over the past decade, NGOs have become increasingly active in advocating for environmental protection, and the government has implemented some policies to address environmental concerns [4].

Major environmental concerns in Kazakhstan include air pollution from industry and transportation, water scarcity and contamination, and deforestation. There is also growing concern about the impact of extractive industries such as oil and gas on the environment and public health [5].

Environmental activism in Kazakhstan takes various forms, including protests, advocacy campaigns, community organizing, and legal action. Some activists use social media and other online platforms to mobilize support for environmental causes [6].

Environmental activists in Kazakhstan face significant challenges, including harassment and intimidation by authorities, limited access to information and funding, and public apathy or lack of awareness about environmental issues [7]. However, there are also opportunities for collaboration between civil society, government, and the private sector to develop sustainable solutions to environmental challenges [8].

Overall, the literature suggests that environmental activism in Kazakhstan is evolving in response to the country's complex environmental challenges and changing political and social contexts. More research is needed to understand the factors that shape environmental activism in Kazakhstan and its potential impact on environmental policy and practice.

Discussion and Findings

A sufficient number of environmental projects and initiatives have been implemented in Kazakhstan, among which the following can be called key:

- Green Academy is an organization that focuses on environmental education and sustainable development skills.
- The Altyn Dala Conservation Initiative is a project that contributes to the conservation and restoration of steppe ecosystems and the sustainable development of the Central Asian region [9].
- Zhasyl Kazakhstan is a national environmental initiative aimed at creating a clean and green living environment for people, developing and shaping an environmental culture [10].
- «Eco-Damu» is a project that contributes to the sustainable development of rural areas of Kazakhstan. It develops and implements innovative systems in the field of energy, nature conservation, ecotourism and agriculture [11].
- «Tazalyk» platform is an environmental organization created to create conditions for people to live and live in an ecologically clean environment. The organization is engaged in environmental education, conducts environmental campaigns and events [12].
- The Green Economy Financing Facility for Kazakhstan (GEFF) is a program that supports financing of sustainable development activities in Kazakhstan through the active participation of banks and is calculated to receive environmental benefits from financial investments [13].

As a case study on the state of eco-activism in Kazakhstan, the cases of Kok-Zhalau and Bozshyra will be included in the examples.

Kok-Zhailau (translated from Kazakh as "heavenly pasture-land") is a unique 1000-hectare natural landmark between the Small and Large Almaty gorges near Almaty, the largest city in Kazakhstan and its former capital. It is the habitat of many rare and relict animals and plants, including snow leopards, mountain tulips, wild apple and other vulnerable or rare species.

For many years, the landfill has received domestic and industrial waste, which has led to significant environmental pollution, including water and air. A number of environmental and civil society organizations are actively working with local authorities and the community to address the pollution problem in Kok Zhailau.

Several organizations are conducting scientific research to study the state of the environment in Kok-Zhailau [14]. For example, in 2018, at the initiative of the Al-Farabi Kazakh National University, monitoring stations were installed in the district to monitor air quality [15]. The results of the research showed that the level of air pollution in this area is significantly higher than the average for the city.

A number of organizations are also working on the ground to draw attention to the problem of pollution in Kok-Zhailau and at the national level. For example, the National Ecological Society "Green Salvation" [16] conducts campaigns, conducts actions, publishes materials in the media and uses social networks to inform the public about the problems associated with Kok-Zhailau [17].

In addition, specific actions were taken to solve the Kok-Zhailau problem. In 2019, the government of Kazakhstan decided to create a fund within the framework of the Nurly Zhol Presidential Program. The fund will finance various projects to restore the area, including waste management and soil cleanup projects.

Many people with different backgrounds and professions united to stop the planned construction of the ski resort. The main idea was to keep Kok-Zhailau wild and do not damage biodiversity as many scientists insisted that they are lungs of the megapolis. It was in the Ile-Alatau state national park, but in 2010 it was moved off from the protected area territory for the construction of the resort.

Also, the concern was that it was not in compliance with the UN's Aarhus Convention signed by Kazakhstan in 1998 ensuring public participation in the decision-making in relation to the construction of a ski resort in the Kok-Zhailau area.

The Kazakh government and the public are showing their interest and are taking action to combat the environmental problems in the area. Therefore, the petition for defending Kok-Zhailau received more than 30 thousand signatures by November 21, 2018 [18].

The confrontation lasted for about 7 years and the victory of civil society can be considered on October 29, 2019, when the President of Kazakhstan Kassym-Zhomart Tokayev banned the construction of the Kokzhailau resort. It was a serious victory of eco-activists in Kazakhstan.

The Bozzyra problem in Kazakhstan is an environmental pollution problem associated with the processing of petroleum products and petrochemicals in the region of the city of Atyrau on the western coast of the Caspian Sea. Pandemic 2020, the popularization of places on Instagram has given impetus to the development of domestic tourism and interest in unusual places in Mangystau has increased.

The Bozzyra landmark belongs to the Karakiya district of the Mangystau region and is located 300 kilometers from the regional center - Aktau.

This section of the Ustyurt plateau represents vast desert landscapes of limestone deposits, ornamental rocks 250 meters high named "Fangs". It is a place where it is possible to find the remains of fossilized shells, sea urchins, cephalopods - belemnites and even teeth of prehistoric sharks from the times of the Mesozoic ocean Tethys [19].

In place of the ancient ocean, limestone outliers and canyons appeared, which is now one of the «pearls» and «visiting cards» of Mangystau, and of Kazakhstan as a whole. There are archeological monuments in the tract - from the Paleolithic to the early Middle Ages. This unique and wild area was known to a rather narrow circle of tourists, mainly from Russia.

In 2020, it became known about plans to build a boutique hotel near the famous "Fangs" landmark on Ustyurt plateau. This fact has become a new impetus for strengthening eco-activism. Many eco-activists of the Kok-Zhailau movement, having experience in achieving their goals, switched their efforts on unique Bozzyra in the desire to leave it wild and without the construction of hotels, which could disrupt the ecosystem of this place.

Several environmental movements and organizations in Kazakhstan have taken important steps in recent years to address this issue. Some of them include:

- Kazakhstan Society for the Protection of Nature - an organization that actively fights for the protection of the environment and nature in Kazakhstan. It has held many activities to raise public awareness of the Bozzhyra issue, especially on social media and digital media [20].
- Green Shores of the Caspian - an environmental movement founded in 2019 to combat environmental problems in the Caspian Sea region, including the problem of Bozzhyra. The movement actively supports the initiatives of the authorities and public organizations in the fight against this problem.
- The Association for Environmental Protection is a non-governmental organization dealing with environmental problems in Kazakhstan. It works at the level of regional authorities and public services to ensure strict control over compliance with environmental and environmental standards.

Many other groups and movements are also focused on solving the Bozzhyra problem in Kazakhstan. For example, there are Facebook groups such as «Fighting Ecological Disaster in Kazakhstan» that share information and news about the issue, as well as fundraisers and PR events.

Summary statistics related to the work on the Bozzhyra problem have not yet been officially published [21]. However, the latest official statements from the authorities of Kazakhstan declare large-scale cooperation with society, environmental organizations and specialized highly qualified specialists who continue to analyze the situation and take measures to make the natural environment around Bozzhyra clean and safe.

The current situation is not clear. Eco-activists had interim victory, the hotel will be not built close to Bozzhyra, but anyway the construction plans are still valid. Therefore, it is probably a new destination where eco-activism will prove its soft power and get the real result.

The research on Eco-activism in Kazakhstan at present has involved 153 respondents mainly from Almaty city. Among them, 39% of them are male whereas 61% are female respondents. Almost 89% of the respondents were young people between 18 and 35, whereas 10% were between 36 and 50, and those over 50 composed 1%. It should be noted that 90% of the respondents were employed or self-employed people, 9% were studying at education institutions, and the remaining 1% was an unemployed.

Regarding one of the core issues of this study, the participation in eco-activism events in Almaty, 46% of the respondents indicated their regular involvement. Moreover, 44% of the respondents noted their occasional attendance of abovementioned arrangements and 10% have never engaged such activities.

It is interesting to note that 50% of the respondents were learning about environmentalism and the environment, 35% were involved in a local environmental activism group, and only 15% were attending environmental activism rallies, strikes, and marches. Notably, 57,7% named water and air pollution as the biggest environmental concerns facing Kazakhstan today, while 26,9% mentioned recycling, 26,9% indicated radiation from nuclear testing sites, 25% viewed shrinking of the Aral Sea and yet 42.3% recognized all above causes. Based on the data, we may suggest that 42% of respondents believe current eco-activism efforts in addressing these concerns are affective, 38% deny efficiency of the latter and 22% abstained.

It is important to say that 60% of respondents believe that governmental policy interventions should be taken to address environmental issues in Kazakhstan, while 40% consider financing support measures to be more effective. It is also notable that slightly less than half of the respondents, 40%, believe eco-activism has had a significant impact on public policy in Kazakhstan, 30% expressed opposite opinion and 30% were uncertain.

Finally, 61% of survey participants noticed an increase in public awareness and concern for environmental issues in Kazakhstan in recent years, whilst 21% didn't view the increase, and 18% were not sure.

The claimed methodological framework included the SWOT analysis on eco-activism in Kazakhstan, the assessment of which can be observed in the following table 1:

Table 1. SWOT analysis on eco-activism in Kazakhstan

Strengths - Growing awareness of climate change in Kazakhstan, including Kazakhstan's participation in the Paris Climate Agreement - Existence of international cooperation at the local level to support and develop eco-activism - Increased demand for environmental goods and services in the country, which can create opportunities for businesses and organizations in this area	Weaknesses - Lack of specific government policies, measures and funding to support development in the field of eco-activism - Lack of awareness and understanding of the population about the problems associated with climate change and the need to eliminate environmental problems - Insufficient level of civic engagement and participation in the implementation of projects related to environmental protection
Opportunities - Opportunity to attract international investment in projects in the field of eco-activism - Opportunity to collaborate with other countries and organizations working in the field of climate and environmental protection to share knowledge and transfer best practices - Opportunity to increase the range of potential customers for businesses and organizations working in the field of ecology and nature conservation	Threats - Difficulties in obtaining funding and government support for eco-activism projects in Kazakhstan - The impact of the activities of industrial companies on the environment and the need for better regulation and control of these activities - Lack of a legislative framework that can support the activities of organizations and businesses in the field of ecology and nature management in Kazakhstan
Compiled by authors	

This is not an exhaustive list of strengths, weaknesses, opportunities and threats for eco-activism in Kazakhstan, however this SWOT analysis provides an overview of the current situation and how opportunities can be seized and threats in this area can be overcome.

Conclusion

In conclusion, it should be noted that eco-activism in Kazakhstan is a relatively new phenomenon, and its political aspects can be different and varied. Recommendations for improving the state of eco-activism in Kazakhstan may include the following:

- Coordination with local authorities, which can facilitate the organization of eco-activist events.
- Search for appropriate financial and technical resources for the development and implementation of environmental protection projects.
- Constructive establishment of cooperation between state and civil structures in the field of environmental protection.
- Achieving an understanding of the importance of environmental protection and related issues of social mobilization and awareness at the country level.

Optimization and improvement of the institutional form of organization of work on environmental protection, including the sustainability and transparency of state and non-state authorities.

One of the main opportunities for eco-activists in Kazakhstan is the growing economic need for more sustainable development, increasing the level of environmental education of the population and raising international awareness of environmental issues in the country. For example, as options, it is possible to propose to the Ministry of Science and Higher Education of the Republic and the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan to introduce into the

educational process the mandatory passage of full-fledged disciplines, such as “ecology” and “sustainable development”.

A few recommendations for improving eco-activism in Kazakhstan from a political perspective include:

- Improving political institutions, taking into account the interests of civil organizations, NGOs, independent experts, civil activists and ordinary citizens:
- Development of a more effective mechanism for dialogue and cooperation between state and civil organizations:
- Creation of working groups and organizations to provide resources for eco-activists and assist them in matters related to environmental protection:
- Increased funding and technical support for work related to environmental protection in Kazakhstan. This may include financial support from both government and non-government organizations.

References

1. Nugumanova, L., Frey, M., Yemelina, N., & Yugay, S. Environmental problems and policies in Kazakhstan: Air pollution, waste and water. IOS Working Papers, ECONSTOR Make Your Publications Visible. – 2017. – No. 366. – P. 1-47.
2. Aiman, N., Gulnaz, S., & Alena, M. The characteristics of pollution in the big industrial cities of Kazakhstan by the example of Almaty. *Journal of Environmental Health Science and Engineering*. – 2018. – Vol. 16. – No. 1. – P. 81-88.
3. Kuzembayeva A., Baikushikova G., Delovarova L., & Chukubayev Y. Development of environmental movements in Kazakhstan through the prism of social and political transformations: key trends and current issues. *Farabi Journal of Social Sciences*. – 2019. – Vol 3. – No 1. – P. 92-99.
4. Soltys, D. Challenges to the Institutionalisation of Environmental NGOs in Kazakhstan's Corporatist Policy Arena. *Journal of Contemporary Asia*. – 2014. – Vol 44. – No.2. – P. 342-362.
5. Aiman, N., Gulnaz, S., Alena, M. The characteristics of pollution in the big industrial cities of Kazakhstan by the example of Almaty. *Journal of Environmental Health Science and Engineering*. – 2018. – Vol. 16. – No. 1. – P. 81-88.
6. Dudinova, E. & Talgat, S. Environmental Discourse in the social networks of Kazakhstan: The construction of an imperative. *KAZNU, Journal of Journalism*. – 2020. – Vol. 56. – No. 2. – P. 56-65.
7. Alimbaev T., Mazhitova Z., Omarova B., Kamzayev B., Atanakova K. Ecological problems of modern central Kazakhstan: challenges and possible solutions. In *E3S Web of Conferences, EDP Sciences*. – 2020. – Vol. 157. – P. 1-8.
8. World Bank Press Release. Kazakhstan Discusses Ways for Achieving Carbon Neutrality and Building Resilience. 28 February 2023[Web resource]. – 2022. – URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/02/28/kazakhstan-discusses-ways-for-achieving-carbon-neutrality-and-building-resilience> (дата обращения: 02.06.2023).
9. Day, M., Bragina, T., Brombacher, M., & Klebelsberg, E. Altyn Dala Conservation Initiative, Restoring the Golden Steppe. Saiga Resource Centre. August 2022. [Web resource]. – 2022. – URL: https://www.saigaresourcecentre.com/sites/default/files/migrated/media/9982/altyn-dala_cons._initiative.pdf (дата обращения: 02.06.2023).
10. The United Nations Economic Commission for Europe. The new environmental code and «Zhasyly Kazakhstan» project. 2021. [Web resource]. – 2022. – URL: https://unece.org/sites/default/files/2021-10/Kazakhstan_JHLS_Presentation%20%284%29.pdf (accessed 02.06.2023).
11. UNDP Kazakhstan. Rural dwellers of Kazakhstan to receive loans for businesses that contribute to the conservation of biodiversity. 20 January 2021. [Web resource]. – 2022. – URL: <https://www.undp.org/kazakhstan/press-releases/rural-dwellers-kazakhstan-receive-loans-businesses-contribute-conservation-biodiversity> (accessed 02.06.2023).
12. Shayakhmetova, Zh. New app helps Kazakhs be eco-friendlier in personal waste management. *Nation. The Astana Times*. 7 February 2018. [Web resource]. – 2022. – URL: <https://astanatimes.com/2018/02/new-app-helps-kazakhs-be-more-eco-friendly-in-personal-waste-management/> (accessed 02.06.2023).
13. Green Economy Financing Facility Kazakhstan. 2023. Retrieved from <https://ebrdgeff.com/kazakhstan/the-facility/> (accessed 02.06.2023).

14. Press Service of Al-Farabi Kazakh National University. KazNu participated in the Ecostudentkz challenge. 10 October 2022. [Web resource]. – 2022. – URL: <https://www.kaznu.kz/en/3/news/one/29064/> (accessed 02.06.2023).

15. Assanov, D., Zapasnyi, V. & Kerimray, A. Air Quality and Industrial Emissions in the Cities of Kazakhstan. Atmosphere. 2021. Vol. 12, No. 3. P. 314. [Web resource]. – 2022. – URL: <https://www.mdpi.com/2073-4433/12/3/314> (accessed 02.06.2023).

16. Green Salvation ecological society. It is still a long way to the final termination of the construction of the mountain ski resort on Kok-Zhailau. 18 November 2019. [Web resource]. – 2022. – URL: <http://esgrs.org/?p=26559> (accessed 02.06.2023).

17. Adamdar News. Environmental activists saved Kok-Zhailau. 29 October 2019. [Web resource]. – 2022. – URL: <https://adamdar.ca/en/post/environmental-activists-saved-kok-zhailau#:~:text=On%20October%2029%2C%20in%20his,Zhailau%2C%20Almaty's%20key%20natural%20landmark> (accessed 02.06.2023).

18. Hoffmann R., Stevens K. The palaeobiology of belemnites – foundation for the interpretation of rostrum geochemistry. February 2020. Vol. 95, No. 1. P. 94-123. [Web resource]. – 2022. – URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/brv.12557> (accessed 02.06.2023).

19. Nurmukhanbetova, G. The use of social media in environmental education: challenges and opportunities. International Journal of Information and Communication Technologies, Almaty, Kazakhstan, Special Issue. March 2022. P. 136-140.

20. The foreign policy centre. Retreating rights: Examining the pressure on human rights in Kazakhstan. July 2021. [Web resource]. – 2022. – URL: <https://fpc.org.uk/wp-content/uploads/2021/07/Retreating-Rights-Kazakhstan-publication-July-2021.pdf> (accessed 02.06.2023).

А.М. Адипбаева¹, Д.Б. Саари², Ж.А. Утарбаева³

¹КИМЭП Университеті, Алматы, Қазақстан

²Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

Қазақстандағы экологиялық белсенділіктің саяси аспектілері: қиындықтар мен мүмкіндіктер

Аңдатпа. Бұл мақала Қазақстандағы экологиялық белсенділіктің саяси аспектілерін қарастырады. Авторлар экологиялық проблемалардың қазақ қоғамы үшін өзектілігі артып келе жатқанын, әсіресе экологиялық қозғалыстың дамуына саяси факторлар ықпал ететінін атап көрсетеді. Мақалада экологиялық белсенділік пен Қазақстандағы азаматтық қоғам институттары мен мемлекеттік құрылымдар арасындағы диалог мүмкіндігінің өзара байланысы талданады, сонымен қатар қоршаған ортаны қорғау жобаларын жүзеге асыруға үкімет пен азаматтық қоғам белсенділерінің қатысуына мысалдар келтірілген. Авторлар сонымен қатар Қазақстандағы қоршаған ортаны қорғау үшін күресте азаматтық қоғам мен халықаралық ұйымдардың ролін талқылайды. Қорытындылай келе, авторлар еліміздің болашақ ұрпақтарының игілігі үшін табиғи ресурстардың тұрақтылығы мен сақталуын қамтамасыз ету үшін Қазақстандағы саяси диалогқа экологиялық мәселелерді енгізу керектігін атап көрсетеді.

Түйін сөздер: экобелсенділік, пандемия, басқару, саяси қозғалыстар.

А.М. Адипбаева¹, Д.Б. Саари², Ж.А. Утарбаева³

^{1,3}Университет КИМЭП, Алматы, Қазақстан

²Алматинский университет менеджмента, Алматы, Қазақстан

Политические аспекты экоактивизма в Казахстане: вызовы и возможности

Аннотация. В данной статье рассматриваются политические аспекты экологического активизма в Казахстане. Авторы подчеркивают, что экологические проблемы становятся все более актуальными для казахстанского общества, особенно если политические факторы содействуют развитию экологического движения. Статья анализирует связь между экологическим активизмом и

возможностью диалога между институтами гражданского общества и государственными структурами в Казахстане, а также приводит примеры участия экологических активистов со стороны правительства и гражданского общества по реализации проектов по охране окружающей среды. Авторы также обсуждают роль гражданского общества и международных организаций в борьбе за охрану окружающей среды в Казахстане. В заключении авторы подчеркивают, что вопросы экологии должны быть включены в политический диалог в Казахстане, чтобы обеспечить устойчивость и сохранение природных ресурсов в интересах будущих поколений страны.

Ключевые слова: экоактивизм, пандемия, управление, политические движения.

Information about the authors:

Adibayeva Aigul Maratkyzy – Candidate of Political Sciences, Assistant Professor, KIMEP University, Almaty, Kazakhstan.

Saari Danial Borisuly – Master of Economics, Professor of Practice, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan.

Utarbayeva Zhamilya Bazarbaikyzy – Candidate of Political Sciences, Principal Lecturer, KIMEP University, Almaty, Kazakhstan.

Адибаева Айгүл Маратқызы – саясаттану ғылымдарының кандидаты, доцент, КИМЭП университеті, Алматы, Қазақстан.

Саари Даниал Борисұлы – экономика магистрі, практика профессоры, Алматы менеджмент университеті, Алматы, Қазақстан.

Утарбаева Жәмиля Базарбайқызы – саясаттану ғылымдарының кандидаты, КИМЭП университетінің аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан.

Ван Лулу

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан
(E-mail:1933712797@qq.com)

Опыт исторического развития Коммунистической партии Китая

Аннотация. После промышленной революции термин «модернизация» постепенно стал неотъемлемой частью общественного развития. Во многих странах и регионах модернизация стала не только обиходным словом, но и целью, к которой нужно стремиться. Особенно с 1950-х годов, с распространением теории модернизации, модернизация стала популярным термином. Основная цель данной статьи – исследовать значение модернизации в сфере политического управления, а также практический опыт и основную роль, которую играют политические партии как главная политическая сила в развитии процесса модернизации страны. Для достижения целей исследования автор, используя метод исторического исследования, подробно изучил исторический процесс модернизации китайского государства, который добился выдающихся успехов в области развития национальной модернизации, проанализировал неразрывную связь между Коммунистической партией Китая и модернизацией Китая, обобщил исторический и практический опыт и представил референтную конкретную модель модернизации.

Ключевые слова: модернизация, теория модернизации, Китай, теория развития, четыре модернизации.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-28-36>

Поступила: 22.03.2022 / Принята к опубликованию: 10.11.2023

Введение

Со времен промышленной революции человеческое общество совершило огромные скачки, перейдя от традиционной эпохи ремесленничества к эпохе пара (the age of steam), электричества и даже интеллекта. Это сопровождалось резкой трансформацией экономических структур и политических систем. В 20 веке волна модернизации прокатилась по всему миру, особенно с 1950-х годов, когда модернизация стала популярным термином по мере распространения теории модернизации. Существуют и другие термины, которые используются так же широко, как этот. В научных кругах модернизация уже давно превратилась в теорию под названием «теория модернизации». Слово «модернизация» считается теоретической концепцией, используемой для описания революционных изменений в человеческой цивилизации со времен промышленной революции, а «модернизации» - это не одна теория, а собирательный термин для обозначения теоретических достижений различных областей и ученых в области модернизации. В повседневной жизни оно часто используется как прилагательное или существительное, а также употребляется в сочетании с различными словами для образования различных фраз, таких как «модернизация сельского хозяйства», «модернизация промышленности», «модернизация управления», «модернизация образования», «модернизация политической системы» и т.д. Использование термина «модернизация» стало широко распространенным

во всех аспектах общественной жизни. Классические теории модернизации, если их классифицировать в зависимости от области исследования, делятся на теории политической модернизации, экономической модернизации, социальной модернизации, модернизации личности и культурной модернизации.

Модернизация в основном охватывает все сферы человеческой цивилизации и развития, и можно сказать, что процесс развития человечества - это непрерывный процесс модернизации.

Модернизация находится в авангарде развития человеческой цивилизации, которая развивается без конца и все более быстрыми темпами. Модернизация - это процесс развития. Некоторые исследователи называют модернизацию «движением вперед к изменениям». Это прогресс, выбор и устранение, включая появление новых явлений, выбор передовых и устранение отсталых. Эта ликвидация развития похожа на биологическую эволюцию. Модернизация включает в себя инновации, отбор и ликвидацию и неизбежно ведет к изменениям в социальных структурах и перераспределению власти. Не исключено, что некоторые корыстные интересы старой системы, когда трудно отказаться от плодов своих рук, могут попытаться заблокировать процесс модернизации. Таким образом, модернизация не всегда может быть успешной.

Модернизация – это развитие общества в целом, и как социальное развитие она должна сопровождаться четырьмя основными предпосылками: во-первых, независимым государством, во-вторых, эффективным режимом, в-третьих, современной системой и, в-четвертых, продуманной стратегией. Как суверенные и независимые личности каждая страна активно осваивает путь к модернизации при поддержке и доброй воле своего народа. Такие попытки делятся на две широкие категории: первая, в которой процесс институционализации политической системы завершается поддержанием политической стабильности, и вторая, в которой в точности копируются западные демократические стандарты. Попытка навязать теорию вестернизации незападным обществам привела некоторые страны третьего мира в ловушку современного развития, вызвав хаос и нестабильность вместо развития их собственных обществ.

Методы исследования. Используя историко-политологический подход, данное исследование изучает роль политических партий в модернизации и развитии страны на основе истории модернизации Китая и предлагает успешный практический опыт Китая другим странам.

Обсуждение

«Модернизация» – это процесс трансформации от традиции к современности, охватывающий политические, экономические, культурные и идеологические изменения, и изучение «модернизации» как теоретической основы, истории социального развития Китая называется парадигмой модернизации, в отличие от традиционной парадигмы революционной истории. Теория модернизации – это различные пути и способы изучения модернизации, а концепции модернизации – это различные концепции социально-исторического развития, разработанные в последнее время.

«Модернизация» имеет богатый подтекст. Развитие модернизации, к примеру, в Китае началось после Опиумных войн. Концепции развития современного Китая начала появляться примерно в то же время. Конкретное понятие «модернизация» появилось примерно в 1930-х годах в контексте интеллектуальных дискуссий о развитии китайского общества, а теория модернизации была постепенно разработана в рамках исследований модернизации в 1980-х годах [1]. За этим последовали возникновение и постепенная систематизация парадигмы исследований модернизации на рубеже веков. Как фактическая исполнительная сила политического управления Китая Коммунистическая партия Китая (КПК) была основана на идее модернизации в качестве основной необходимости, принимая марксизм в качестве фундаментальной руководящей идеологии и теоретической основы

партии. Но конкретная практика «модернизации» постоянно меняется и обновляется по мере ее практического развития.

В своем исследовании о политических партиях и модернизации в Китае китайский ученый Линь Шаньли делит раннюю историю китайской модернизации на два конкретных периода – девятнадцатый и двадцатый века, используя время как границу [2].

В XIX веке первоначальное исследование модернизации в Китае началось на историческом фоне выживания нации в условиях кризиса китайской цивилизации, и целью исследования был поиск эффективной современной системы институциональных преобразований в контексте современного развития Китая. Однако эта попытка не увенчалась успехом перед лицом старого режима и агрессии внешних врагов.

В 20 веке Китай вступил в новый период модернизации, во время которого китайское общество пережило три исторические революции и, наконец, встало на правильный путь модернизации и развития.

Первая – Синьхайская революция (под руководством Сунь Ятсена в 1911 г.) – свергла монархическую диктатуру, правившую Китаем на протяжении веков, и открыла в Китае эру демократии и республиканизма. Это обеспечило важную идеологическую и политическую основу для создания современных институтов в Китае.

Вторая – Новая демократическая революция и Социалистическая революция (под руководством Мао Цзэдуна с 1919 г.-1949 г, с1949 г.-1956 г.) - добилась национальной независимости, национального освобождения и поставила Китай на путь к социализму.

Третья – реформа и открытость под руководством Дэн Сяопина (с 1978 г.) - позволила Китаю найти способ построения социализма и модернизации в отсталой стране, а также способ ведения экономики Китая для социалистической модернизации - социалистическую рыночную экономику.

Новая демократическая революция в Китае создала фундаментальные социальные условия для модернизации, и этот этап развития Коммунистической партии Китая фактически обеспечил достаточную теоретическую базу для «модернизации в китайском стиле». Это было обусловлено главной задачей, стоявшей перед партией в то время, а именно «стремлением к национальной независимости и народному освобождению» [3]. На этом этапе Коммунистическая партия Китая (далее - КПК) придерживалась взгляда на развитие с «индустриализацией» в качестве цели, и КПК остро осознавала, что «самой фундаментальной проблемой является восходящее развитие производительных сил» [4].

В период социалистической революции и строительства «четыре модернизации» были главной целью. Впервые «четыре модернизации» были предложены в 1954 году в докладе о работе правительства на первой сессии ВСНП, т.е. «партия предлагает стремиться к постепенному превращению нашей страны в социалистическую державу с современным сельским хозяйством, современной промышленностью, современной национальной обороной и современной наукой и техникой и вести народ осуществлять всестороннее и широкомасштабное социалистическое строительство» [5]. Восьмой съезд партии в 1956 году предложил, что основное противоречие в стране находится уже не между рабочим классом и буржуазией, «а между потребностью народа в быстром экономическом и культурном развитии и нынешней экономической и культурной неспособностью удовлетворить потребности народа» [6]. Столкнувшись с фактом отставания от развитых стран, Китай имеет четкую политическую и экономическую ориентацию. Это путь развития концентрированной мобилизации ресурсов для капиталовложений, технологической имитации и промышленной революции через плановую экономическую систему и национализированные механизмы управления, а также стратегия развития быстрой индустриализации через первоначальное создание промышленной системы в ряде пятилетних планов [7].

Реформа и открытость стали решающим шагом в определении судьбы современного Китая. Партия и государство перенесли центр своей работы на экономическое

строительство и осуществили историческое решение о реформе и открытости. Главная задача, стоящая перед партией, - «продолжать исследовать правильный путь построения социализма в Китае, освободить и развивать общественные производительные силы, освободить народ от бедности и как можно скорее сделать его богатым, обеспечить энергичные институциональные гарантии и материальные условия для быстрого развития, чтобы добиться великого омоложения китайской нации» [8]. Основное противоречие в настоящее время - между растущими материальными и культурными потребностями народа и отсталым общественным производством. В 1992 году 14-й съезд партии официально определил цели реформы и основные рамки системы социалистической рыночной экономики. В 1997 году 15-й съезд партии установил основную экономическую систему начального этапа социализма, в которой система государственной собственности (Public ownership) является основой, а экономика многоукладной системы развивается совместно.

После долгих усилий социализм с китайской спецификой вступил в новую эру, и в 2017 году 19-й съезд партии скорректировал основное противоречие в китайском обществе до «противоречия между растущей потребностью народа в лучшей жизни и несбалансированным и недостаточным развитием» [10]. Китайская коммунистическая партия в своем понимании концепции развития отошла от одномерного материального или культурного уровня, и вместо этого стремится к новому систематическому развитию с точки зрения «удовлетворения растущих потребностей народа в лучшей жизни», фокусируясь на «ориентированном на людей» развитии через «инновации, координацию, экологичность, открытость и совместное употребление».

Исследование и практика модернизации и социализма в Китае до этого момента определили новый путь для успешного строительства социализма с китайской спецификой.

Исходя из опыта практики и исследований Китая за последнее столетие, можно выделить четыре необходимые предпосылки для современного развития.

Первое - это независимое государство. Создание независимого национального государства является предпосылкой модернизации и важным компонентом современного развития. Без достижения национальной независимости и национального освобождения модернизация невозможна. Основание Китайской Народной Республики позволило модернизации Китая протекать и развиваться автономно в независимом государстве, что является главной предпосылкой для развития модернизации.

Во-вторых, сильный режим и эффективное руководство. Как и в других отстающих странах, модернизация Китая относится к позднему, экзогенному типу модернизации. При таком развитии, которое является в значительной степени догоняющим, активное реагирование и эффективный контроль субъекта развития над историческим процессом модернизации является ключом к развитию. Трудности и повороты, возникшие в процессе модернизации современного Китая, доказали, что прочный режим и порожденное им эффективное руководство были необходимыми предпосылками для этого развития. Установление социалистической государственной власти в конечном итоге положило конец истории современного развития Китая без ведущего ядра. Эффективное руководство Коммунистической партии Китая обеспечило и продвинуло модернизацию Китая.

В-третьих, современные институты и современные общества. Современные институты и современные общества обеспечивают необходимые институциональные предпосылки и социальные основы для современного развития. Установление социалистического пути с китайской спецификой и последующее формирование социалистической рыночной экономики глубоко изменили внутреннюю структуру и способ функционирования китайского общества, успешно завершив трансформацию из традиционного общества в современное.

В-четвертых, рациональная стратегия развития. Четкая стратегия - это успех современного развития. От этого зависит, будет ли предстоящий путь процветающим

или изрезанным и тернистым. Становление социализма с китайской спецификой решило проблему пути современного развития Китая и прояснило отношения между модернизацией и социализмом.

Успешная практика модернизации по китайскому образцу открыла путь социалистической модернизации с китайской спецификой, которая неизбежно окажет глубокое влияние на процесс модернизации в мире. Китайская модернизация представляет собой успешный пример догоняющей модернизации в поздно развивающейся стране, «незападного» пути модернизации, который не следует капиталистической модели развития модернизации, что делает Китай первой крупной страной в мире, успешно построившей модернизацию не по капиталистическому, а по социалистическому пути, и предложила новое решение для других стран, которые проводят прорывные модернизационные реформы.

Модернизация с китайскими характеристиками основана на собственных социальных и культурных особенностях и исторических предпосылках Китая. Что уникального в китайской модернизации по сравнению с модернизацией других стран?

В своем докладе на 20-м Всекитайском съезде Коммунистической партии Китая 16 октября 2022 года генеральный секретарь Си Цзиньпин заявил, что «отныне центральной задачей Коммунистической партии Китая является объединение и руководство народами всех национальностей для полного построения сильного социалистического современного государства, достижения цели второй сотни лет и всестороннего содействия великому омоложению китайской нации с модернизацией в китайском стиле» [10]. После базовой реализации первой 100-летней цели, всестороннее строительство социалистического современного государства и всестороннее содействие великому омоложению китайской нации стали миссией и задачами КПК в новую эпоху. Путь, способ и средства для достижения цели борьбы и выполнения миссии, – это модернизация в китайском стиле.

В своем исследовании модернизации в Китае Цюй Циншань, директор Центрального института партийной истории и документации, выдвинул пять характеристик модернизации с китайской спецификой: во-первых, модернизация китайского типа - это модернизация с огромным населением. Население Китая составляет более 1,4 млрд человек, что превышает совокупное население существующих развитых стран. Поэтому китайская модернизация беспрецедентна по своей масштабности и сложности, а путь развития и продвижения обязательно будет иметь свои особенности [11].

Во-вторых, модернизация в китайском стиле - это модернизация, при которой все китайцы пользуются общим процветанием. Общее процветание является основным требованием социализма с китайской спецификой. Она направлена на решение проблем неравенства между регионами, городами и селами и распределения доходов, а также на продвижение социальной справедливости и равенства.

В-третьих, китайская модернизация – это модернизация, в которой материальная и духовная цивилизация находятся в гармонии. Материальный достаток и духовное богатство – это фундаментальные требования социалистической модернизации. Экономика и культура развиваются совместно, укрепляется воспитание идеалов и убеждений, продолжается превосходная китайская традиционная культура, укрепляется духовная сила народа и продвигается общее развитие общества.

В-четвертых, китайская модернизация - это модернизация, в которой люди и природа живут в гармонии. Она настаивает на устойчивом развитии, на защите природы и экологической среды, на неуклонном следовании по пути цивилизованного развития с развитием производства, процветанием жизни и хорошей экологией.

В-пятых, китайская модернизация - это модернизация, идущая по пути мирного развития. Она стремится к собственному развитию, твердо поддерживая мир и развитие во всем мире, и использует собственное развитие для лучшего поддержания мира и развития во всем мире.

Путь к реализации социалистической модернизации

Руководство КПК является наиболее существенной чертой развития социалистической модернизации с китайской спецификой и основополагающей гарантией беспрепятственного продвижения дела социалистической модернизации в Китае. Всестороннее строительство модернизированной социалистической страны – это систематический проект, требующий координации и сотрудничества различных учреждений, ведомств и отраслей. КПК является лидером, пропагандистом и практиком дела социалистической модернизации.

КПК должна играть следующую роль в продвижении дела модернизации: во-первых, она должна сформулировать стратегию развития, чтобы дело модернизации в Китае было завершено поэтапно, по шагам и в социалистическом направлении, как запланировано. Во-вторых, вводить различные меры по реформированию в нужное время, чтобы сыграть хорошую роль в преодолении трудностей и разрушении клеток и препятствий, мешающих плавному продвижению модернизации. В-третьих, принимать своевременные и важные решения в ответ на изменения ситуации, чтобы обеспечить неуклонное и плавное продвижение социалистической модернизации на более высоком уровне. Четвертое – укреплять собственное строительство партии внутри и играть образцовую руководящую роль, чтобы коммунисты всегда оставались чистыми и передовыми и могли взять на себя большую ответственность в деле социалистической модернизации [12].

Выводы

Модернизация любого демократического государства должна всегда придерживаться концепции развития, ориентированного на жизнь человека. Народ является творцом истории, главной фигурой модернизации и силой, на которую можно опереться и которая определяет успех или неудачу проекта социалистической модернизации. В то же время основной целью модернизации является удовлетворение потребности народа в лучшей жизни, поэтому государство должно «всегда ставить интересы народа на первое место, позволять плодам реформ и развития приносить больше и справедливее пользы всему народу, постоянно продвигаться к достижению всеобщего процветания для всех людей». Это относится не только к Китаю, но и к Казахстану, и вообще к любой стране, стремящейся к стабильному и процветающему устойчивому развитию.

Концепция развития, ориентированного на человека, которой всегда придерживался Китай в процессе социалистической модернизации, определила следующие основные направления работы: во-первых, всестороннее повышение качества образования и модернизация людей. Успех или неудача социалистической модернизации в основном зависит от качества людей, поэтому необходимо ускорить модернизацию образования и повсеместно повышать уровень образования, чтобы каждый мог получить справедливое и качественное образование и стать всесторонне развитым строителем социалистической модернизации.

Во-вторых, продолжать повышать уровень доходов населения и сокращать разрыв в распределении доходов, чтобы люди могли пользоваться плодами социалистической модернизации, совершенствовать институциональный механизм распределения, выполнять функцию правительства по регулированию перераспределения и способствовать более разумному, упорядоченному и справедливому распределению доходов.

В-третьих, укреплять систему социального обеспечения и создавать прочную базовую линию защиты основных средств к существованию для всех людей. Модернизация Китая достигла определенной стадии, его всеобъемлющая национальная мощь значительно возросла, поэтому он способен гарантировать основные потребности всех людей в пище, одежде, жилье и транспорте. На этой основе должна быть построена всеобъемлющая

и устойчивая многоуровневая система социального обеспечения, охватывающая все население, чтобы все люди могли жить без забот.

Экономическая система, соответствующая национальным условиям, является гарантией модернизации государства. Базовая социалистическая экономическая система Китая является институциональной гарантией модернизации китайского социализма и институциональной основой для качественного развития экономики Китая. «Постановление ЦК КПК по некоторым важным вопросам о сохранении и совершенствовании социалистического строя с китайской спецификой, стимулировании модернизации системы и потенциала государственного управления», принятое на четвертом пленуме ЦК КПК 19-го созыва, резюмирует основную экономическую систему Китая как «соблюдение принципа общественной собственности, совместное развитие различных форм собственности, сосуществование распределения труда как основы и различных методов распределения, органичное сочетание социалистической системы и рыночной экономики» [13].

Структура собственности государственного сектора в качестве основной указывает на то, что в социалистической модернизации Китая необходимо в полной мере играть главную роль экономики государственного сектора, но также активно поощрять и направлять развитие экономики негосударственного сектора и играть их важную роль в социалистической модернизации. Эта базовая экономическая система определяет, что модернизация Китая носит социалистический характер. Система распределения, в которой основным является распределение по труду, а также сосуществование различных методов распределения обеспечивает возможность распределения плодов социалистической модернизации между всеми людьми и определяет степень достижения общего процветания всех людей. Система социалистической рыночной экономики является основным способом распределения экономических ресурсов и определяет скорость, эффективность и качество модернизации.

Эти три системы взаимосвязаны и работают вместе, чтобы обеспечить эффективное продвижение модернизации Китая по социалистическому пути и реализацию стремления народа к лучшей жизни. В 2021 году Китай начинает новый путь строительства современной социалистической страны и вступает в новый этап развития, где он столкнется с новой ситуацией и необходимостью реализации новой концепции развития и поиска нового пути развития. Генеральный секретарь Си Цзиньпин отметил, что «вступление на новый этап развития четко определяет историческую направленность развития Китая, реализация новой концепции развития четко определяет руководящие принципы модернизации Китая, а построение новой модели развития четко определяет выбор пути модернизации нашей экономики».

Это показывает, что на разных этапах развития в процессе национальной модернизации существуют разные потребности в развитии, а разным потребностям соответствуют разные задачи и стратегии развития. Поэтому необходимо глубоко понять новые потребности нового этапа развития и точно осознать ключевые задачи, которые необходимо решить на новом этапе развития; точно понять и полностью реализовать новую теорию развития.

Список литературы

1. Shu Lei. The Origin of the Concept of Modernization and the Early Modernization View of the Chinese Communist Party // Fujian Normal University, 2015.
2. Lin Shangli. Political Parties and Modernization: The Historical Practice and Realistic Development of the Chinese Communist Party// Political Science Research. -2001. – Vol. 03.– P.1-8.
3. Resolution of the Central Committee of the Communist Party of China on the Major Achievements and Historical Experiences of the Party's Centennial Struggle-Beijing: People's Publishing House. - 2021. – P. 3.
4. Mao Zedong. Collected Works.– Beijing: People's Publishing House. –1996. – vol. 3. – P.109.

5. Resolution of the Central Committee of the Communist Party of China on the Major Achievements and Historical Experiences of the Party's Centennial Struggle-Beijing: People's Publishing House. - 2021. – P. 11.
6. Resolution on Several Historical Issues of the Party since the Founding of the People's Republic of China. – Beijing: Chinese Communist Party History Press. –2010. – P.72.
7. Bao Weijie. The historical experience of Chinese-style modernization and its methodological implications: An examination of the perspective of the Chinese Communist Party's view of development // World Socialist Studies. – 2023. – vol.8(01) – P.38-47.
8. Resolution of the Central Committee of the Communist Party of China on the Major Achievements and Historical Experiences of the Party's Centennial Struggle-Beijing: People's Publishing House.- 2021. – P.15
9. Xi Jinping. Decisive victory in building a moderately prosperous society across the board and seizing the great victory of socialism with Chinese characteristics in the new era - Report at the 19th National Congress of the Communist Party of China – Beijing: People's Publishing House. –2017. – P.11.
10. Xi Jinping. Holding high the great banner of socialism with Chinese characteristics and uniting the struggle for the comprehensive construction of a modern socialist country--Report at the 20th National Congress of the Communist Party of China// Party Life (Heilongjiang). –2022. – vol. 11. – P.4-23.
11. Qu Qingshan. A deeper understanding of the scientific connotation of Chinese modernization // Study Times. –2022.11.04.
12. Zhang Jiangang. On the scientific connotation and realization path of socialist modernization// Journal of academic theory. – 2021. – vol. 07. – P.38-40.
13. Decision of the Central Committee of the Communist Party of China on several major issues concerning the adherence to and improvement of the socialist system with Chinese characteristics and the modernization of the State's governance system and ability to govern // China Civil Affairs. - 2019. (21). – P. 6-16.

Ван Лулу

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қытай коммунистік партиясының тарихи даму тәжірибесі

Аңдатпа. Өнеркәсіптік революциядан бастап «модернизация» термині бірте-бірте қоғамдық дамудың құрамдас бөлігіне айналды. Көптеген елдер мен аймақтарда модернизация тұрмыстық сөз ғана емес, сонымен бірге ұмтылатын мақсатқа айналды. Әсіресе 1950 жылдардан бастап модернизация теориясының таралуымен модернизация кең тараған терминге айналды. Бұл мақаланың негізгі мақсаты – ұлттық саяси басқару саласындағы модернизацияның мәнін, сондай-ақ елдің модернизациялау үдерісін дамытудағы негізгі саяси күш ретінде саяси партиялардың атқаратын практикалық тәжірибесі мен басты рөлін зерттеу. Зерттеу мақсатына жету үшін автор тарихи зерттеу әдісін пайдалана отырып, ұлттық жаңғыртуды дамытуда көрнекті табыстарға қол жеткізген Қытай мемлекетінің тарихи модернизациялау процесін жан-жақты зерттеп, Қытай Коммунистік партиясы арасындағы ажырамас байланыстарды талдаған және Қытайдың модернизациясы, тарихи және тәжірибелік тәжірибе жинақтаған.

Түйін сөздер: модернизациялау, модернизациялау теориясы, Қытай, даму теориясы, төрт модернизация.

Wang Lulu

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Experience of the historical development of the Chinese communist party

Abstract. Since the industrial revolution, the term «modernisation» has gradually become an integral part of social development. In many countries and regions, modernisation has become not only a household word, but also a goal to strive for. Especially since the 1950s, with the spread of modernisation theory,

modernisation has become a popular term. The main purpose of this article is to explore the meaning of modernisation in the sphere of national political governance, as well as the practical experience and the main role played by political parties as the main political force in the development of the country's modernisation process. In order to achieve the research objectives, the author, using historical research method, studied in detail the historical modernization process of the Chinese state, which has achieved outstanding success in the development of national modernization, analysed the inseparable relationship between the Communist Party of China and China's modernization, summarized its historical and practical experience.

Key words: modernization, modernization theory, China, development theory, four modernizations.

Сведения об авторах:

Ван Лулу – докторант кафедры политологии, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Wang Lulu – PhD student, Department of Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

А.С. Дмитриева¹, Ж.К. Тулиндинова², А.А. Умаров³

¹Международный университет Астана, Астана, Казахстан

²Институт парламентаризма, Астана, Казахстан

³Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: ¹dmitriyeva.alyona@gmail.com, ²zh.tulindinova@gmail.com)

Влияние социальных сетей на современную политическую ситуацию в Казахстане

Аннотация. Цифровизация средств массовой информации и стремительное развитие социальных медиа в мире привели к тому, что общество стало лучше информировано о ключевых политических и экономических проблемах, вызывающих озабоченность общества. В статье раскрываются особенности использования социальных сетей в качестве преобразующего фактора в изменении политического поведения казахстанцев. Авторы рассматривают взаимодействие гражданского общества с политической средой Казахстана через популярные социальные сети. В частности, особое внимание уделялось качеству производимой информации, поскольку социальные медиа предоставляют широкий спектр возможностей для политического манипулирования. Для осуществления данного исследования в качестве метода сбора информации было проведено анкетирование казахстанцев в возрасте от 18 до 50 лет, где основной возрастной диапазон опрошенных сконцентрировался в промежутке от 18 до 25 лет. В ходе проведенного анкетирования было установлено, что влияние социальных сетей на политическую позицию казахстанцев возрастает, поскольку большинство респондентов отметили, что они решили выбрать свои политические взгляды в соответствии с информацией, полученной из социальных сетей. Результаты исследования показывают, как социальные сети влияют на политические взгляды общества и способствуют пониманию того, как цифровые медиа позволяют заинтересовывать или отторгать общество от политической жизни страны.

Ключевые слова: социальные медиа, политическое сознание, политическая активность, цифровые технологии, гражданское общество, молодежь.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-37-49>

Поступила: 22.08.2022 / Принята к опубликованию: 10.11.2023

Введение

В современном глобализирующемся мире трудно переоценить роль информации, значение которой возрастает с каждым годом почти во всех сферах человеческой жизни. Кроме того, появление интернета вызвало огромный интерес к тому, какое влияние новые цифровые платформы оказывают на политическую сферу.

Несомненно, что быстрый рост роли информации, методов и скорости ее передачи привел к тому, что коммуникация во всех ее проявлениях сегодня охватывает практически все сферы социальной реальности и по-новому организует социальные отношения. В результате сегодня мы можем полагаться на растущее количество исследований, посвященных многочисленным отношениям между социальными сетями и политикой с разных точек зрения [1].

Подходы, предлагаемые для изучения данной темы, часто различны, они не всегда взаимодействуют друг с другом и вынуждают анализ причин и следствий идти разными

путями, иногда приводя к разным выводам. Однако существует согласие в том, что интернет создал новые каналы коммуникации, резко изменившие потоки информации по сравнению с известными традиционными СМИ. Так, социальные сети играют ключевую роль в распространении новостей через мультимедийные платформы за пределами национальных границ, в социальных, культурных и политических нишах.

Целью исследования является изучение влияния социальных медиа на политическую ситуацию в Казахстане и воздействия на общественное мнение и политическое поведение граждан страны, в том числе молодежи.

Научная новизна настоящей статьи заключается в выявлении влияния социальных медиа на политическое сознание казахстанского общества, а также их роли в политической жизни страны, поскольку за последние 13 лет своего развития крупнейшие социальные сети существенно изменились, превратившись из канала обмена сообщениями в виртуальную проекцию общества и физического мира, формирующие новый взгляд на политическую обстановку в мире.

Гипотеза состоит в том, что социальные медиа позволяют гражданам взаимодействовать с различными людьми, получая информацию в огромном количестве и знакомясь с проблемами разного характера через цифровое сообщество социальных сетей, что в конечном итоге влияет на восприятие информации и способствует активному вовлечению населения в политическую жизнь страны.

При этом данное направление исследования вызывает интерес многих ученых, но в то же время в этой области знаний остаются большие пробелы. Причина кроется в огромном и безостановочном механизме циркуляции информации в сети интернет, которую необходимо регулярно обновлять. В связи с этим степень научной разработанности проблемы всегда будет достаточно высокой.

Методология исследования

В ходе исследования были использованы следующие методы: анализ и синтез, исторический и системный методы. Так, применение метода анализа использовалось для выявления ключевых закономерностей, которые обуславливают роль информационных потоков и влияние новых цифровых медиа на политическую систему государства, в то время как метод синтеза позволил систематизировать данные, создав целостную картину исследуемой проблематики.

Путем исторического метода раскрыта структура социальных сетей, их взаимодействие и вовлеченность в политические процессы государства с момента обретения независимости Казахстана, а также становление и развитие социальных медиа в постсоветский период. Системный метод позволил исследовать прочную взаимосвязь между социальными сетями и государственной политикой, в рамках которой происходит формирование общественного мнения и нового политического сознания. В статье были использованы данные статистической отчетности государственных органов, научно-исследовательских центров, экспертных организаций, а также законодательные и нормативно-правовые документы Республики Казахстан.

Также был применен эмпирический метод анализа – анкетирование для сбора первичной информации. Данные методы исследования позволяют выявить, как влияние социальных сетей отражается на политической ситуации в государстве, а также политической позиции казахстанцев, благодаря их быстрому росту и популярности.

Обсуждение

Социальные медиа характеризуются тремя взаимодополняющими и взаимосвязанными элементами: средства массовой информации, контент и социальное взаимодействие.

Так, под средствами массовой информации подразумевается виртуальная инфраструктура, которая позволяет социальному взаимодействию и контенту сосуществовать в реальном времени и совместно использовать одно и то же виртуальное пространство. В свою очередь, контент формирует исходную базу для общих ценностей, которые заинтересовывают человека и приводят к вступлению в сообщество соцмедиа.

Что касается социального взаимодействия, то основная взаимосвязь между пользователями и другими людьми прослеживается непосредственно через сайты (новостные ленты Facebook, Twitter, Instagram и др.), сторонние приложения (Tweetdeck.com) или другие средства независимого от времени межличностного взаимодействия (связь через сообщения в блогах и комментарии). При этом независимость от времени позволяет исключить социальное взаимодействие и взаимосвязь из традиционного физического взаимодействия. В связи с этим, для успешного функционирования социальных сетей должны присутствовать все три элемента [2, с.345–346].

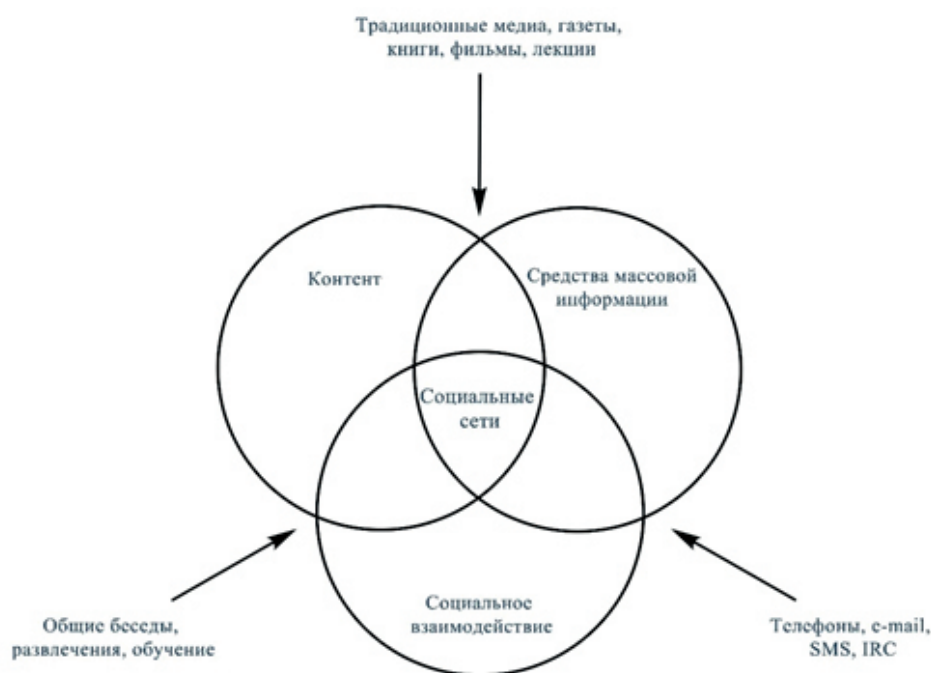

Рисунок 1. Компоненты социальных медиа

На рисунке 1 показано совпадение между средствами массовой информации, контентом и социальным взаимодействием, а также соответствующими категориями взаимодействия с контентом, лежащими в основе взаимоотношений пользователя с социальными сетями. Данное совпадение между тремя элементами обеспечивает некоторые дополнительные преимущества с точки зрения поведения потребителей, поскольку социальные сети могут быть совершенно новым опытом в реализации политики при правильном позиционировании.

В то же время, наиболее популярные социальные медиа появляются еще в 2000-х годах, среди которых лидирующие позиции занимали «Facebook», «Twitter», «ВКонтакте». В это же время ученые начинают публиковать свои эмпирические исследования, в которых прослеживается взаимосвязь между онлайн-активностью молодых людей, их политической социализацией и политическим участием. Например, в исследовании ученого Ш. Бульяна из Университета МакЮэна (Канада) была выявлена положительная корреляция между использованием интернета и офлайн-участием в политической жизни общества, особенностью которой стало более доступное политическое взаимодействие между гражданами-пользователями с учетом новых возможностей для получения

политической информации и более удобные формы гражданского участия (создание онлайн-петиций, интернет-голосование и др.) [3].

Исторический фон и опыт Казахстана создали уникальную реальность для формирования медиа-ландшафта в связи с дополнением к традиционным медиа (газеты, радио, телевидение) новых – блоги, веб-сайты, социальные сети. Правительство сделало развитие цифровых информационных технологий национальным приоритетом, что привело к попыткам либерализации сектора связи и поощрения использования интернета. Помимо этого, с 2009 года в законодательных инициативах Казахстана по регулированию сети интернет было определено новое положение, в котором было отмечено, что все интернет-ресурсы относятся к категории СМИ [4]. Что касается социальных сетей, то они впервые упоминаются в Концепции информационной безопасности Республики Казахстан до 2016 года, утвержденной Указом Президента РК от 14 ноября 2011 года. В Концепции отражена высокая значимость и мощь социальных сетей в соответствии с современными реалиями [5].

В связи с этим, социальные сети можно определить как мощный ресурс пропаганды не только негативного освещения проблем, но и важнейших приоритетов государственной политики. Так, с помощью социальных сетей (Facebook, Vkontakte, Twitter, Instagram и др.) можно повысить популярность национального контента и создать мощную конкурентоспособную информационную базу.

При этом следует отметить, что количество СМИ в Казахстане ежегодно меняется. Согласно последним данным МИОР РК, по состоянию на 2022 год в Казахстане зарегистрировано более 5 тысяч СМИ, в их числе 3676 печатных изданий, 191 телеканал, 84 радио, 959 информационных агентств и сетевых изданий, 279 иностранных телеканалов. Из них 255 электронных СМИ, в том числе соцмедиа [6].

В последнее время наиболее актуальной темой в Казахстане является вовлечение молодежи в политическую жизнь государства. Данная тенденция сформировалась относительно недавно. Это связано с тем, что политическое участие молодежи Казахстана активно развивалось во второй половине 90-х годов. Однако после того, как в странах СНГ прошли «цветные революции», власти Казахстана стали постепенно ограничивать политический активизм молодежи.

На сегодняшний день социальные сети усиливают свое влияние на сознание современного молодого поколения, продолжая переход от традиционной структуры социализации к онлайн-структуре посредством сети интернет, в результате которой сформировалась новая модель политической социализации молодежи при помощи появления новых медиа и социальных сетей [7].

Среди популярных социальных сетей в Казахстане можно выделить «Instagram», «Facebook», «Twitter», а также «YouTube», которые оказывают большое влияние на развитие разных сторон современного общества, поскольку регулярный просмотр соцсетей позволяет наблюдать за политическим настроением общества, проблемными моментами и т.д.

На диаграмме 1 представлена статистическая информация социальных сетей, популярных среди казахстанского общества за октябрь 2022 года. Так, мы видим, что социальные медиа могут выступать в качестве политического инструмента, так как имеют достаточно большой охват казахстанского населения [8].

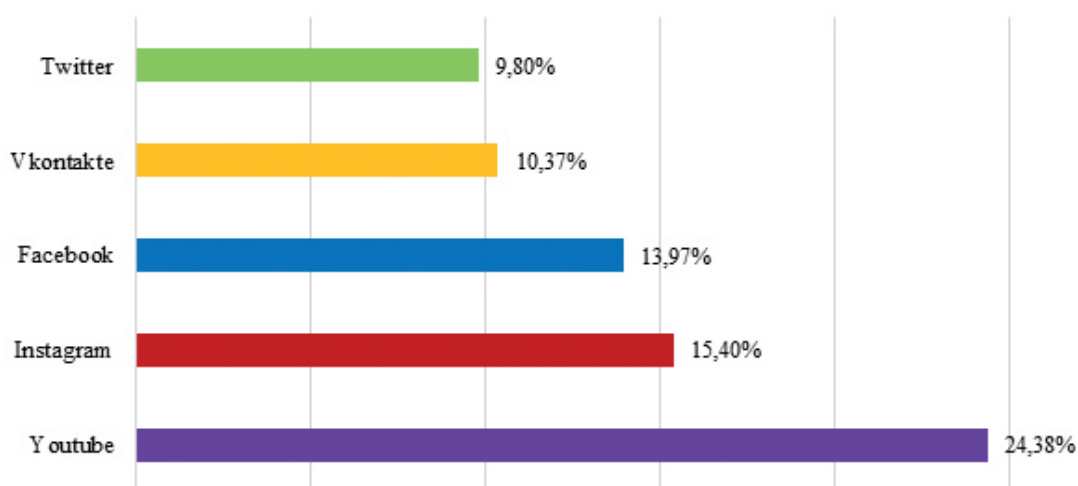

Диаграмма 1. Статистика использования популярных социальных сетей в Казахстане за октябрь 2022 г.

Несмотря на то, что рост социальных медиа и доступность интернета ускоряют получение информации и ее доступность, роль традиционных СМИ как достоверного источника распространения информации остается актуальной для более старших возрастных групп казахстанцев. Однако молодое поколение, которое наиболее активно использует интернет и социальные сети, практически отошло от традиционных медиа. Так, согласно данным НИЦ «Молодежь» за 2020 год, только 1,4% молодежи не пользуется интернетом, в то время как 67,6% проводят в интернете более 3 часов в день.

Среди источников получения информации для молодежи (см. Диаграмму 2) на первом месте стоят социальные сети, блоги (61,5%), далее следуют казахстанские республиканские каналы (39,1%), и казахстанские интернет-сайты (33,3%).

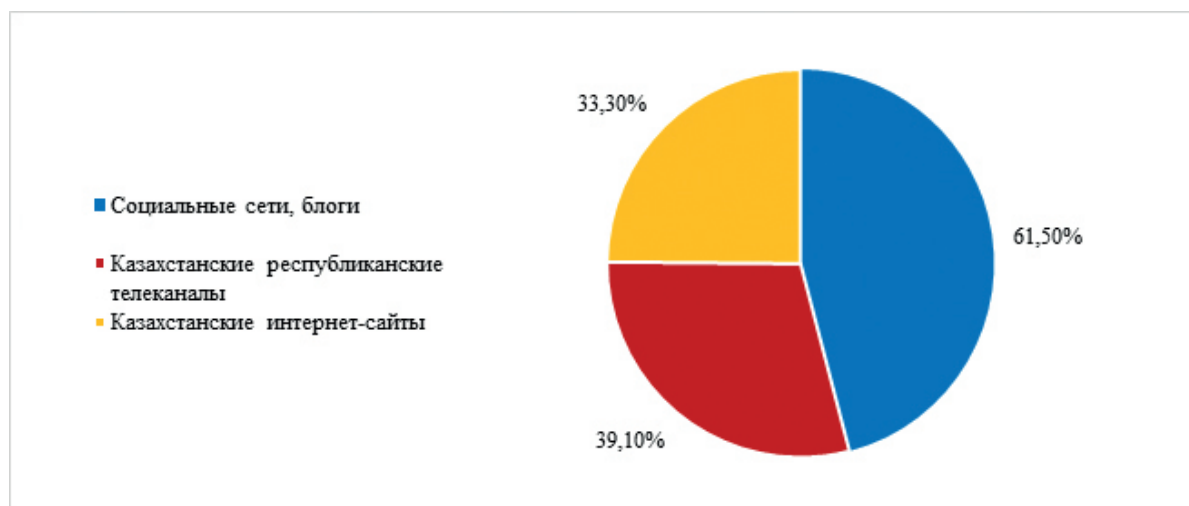

Диаграмма 2. Источники получения информации

Кроме того, в рамках реализации Концепции «Слышащего государства» появляются новые цифровые платформы, а также онлайн-инструменты, предлагаемые государством, но, несмотря на предлагаемые комфортные условия, молодые граждане предпочитают излагать свои мысли через социальные сети. Это подтверждает исследование социологов

исследовательского центра «PaperLab» Камилы Ковязиной и Дамеш Сатовой, проведенное среди женщин и молодежи Казахстана [9].

В июле 2022 года исследовательским центром «PaperLab» была организована дискуссионная онлайн-площадка на тему «Политическое участие молодежи в Казахстане: роль цифровых технологий», в ходе которой экспертами было отмечено, что интерес казахстанской молодежи растет, особенно после прошедших в стране январских событий.

Так, председатель попечительского совета МИСК Ирина Медникова отметила, что количество молодых людей, не удовлетворенных политикой и состоянием демократии в Казахстане, увеличилось за последние 5 лет в 5 раз – с 5% до 28,9%. Она также подчеркнула, что политическая активность молодежи постепенно возрастает, однако реальное политическое участие пока ограничено.

В ходе дискуссионной площадки директор интернет-ресурса «Malim.kz» Руслан Ербота также выразил свое мнение о теневой стороне активности молодежи в социальных сетях, отметив, что контроль СМИ и ограничение свободы слова в целом привели к росту популярности социальных сетей. Однако, по мнению Р. Ерботы, данная ситуация осложняется тем, что в некоторых случаях блогеры и владельцы популярных пабликов и сообществ используют средства манипуляции: сначала они вызывают интерес аудитории, поднимая волнующие граждан темы, а потом пытаются манипулировать, используя блоги в личных целях. В связи с этим, в Казахстане наблюдается дискредитация гражданского активизма [10].

В то же время социальные медиа используются не только гражданами страны, но и политиками, которые, как и большинство публичных людей, имеют аккаунты в различных социальных сетях, в которых информируют о своей политической и личной жизни.

Однако в некоторых случаях использование социальных сетей может создавать иллюзию достоверной информации, в связи с чем пользователи полагают, что информация представлена официальным первоисточником, в то время как политики публикуют искаженную информацию, преследующую их личные цели, откуда вытекает скрытая манипуляция [11]. Так, политики применяют социальные сети используя несколько возможностей, среди которых можно выделить:

- возможность продвижения и пропаганды;
- формирование и развитие личного бренда;
- дополнительная возможность сбора пожертвований для предвыборной кампании.

Следует также отметить, что на сегодняшний день ни одна протестная акция не обходится без использования соцсетей, которые непосредственно являются основным источником информации о происходящем протесте для широкого круга общественности. При этом, обеспечивая оперативную мобилизацию, социальные сети информируют не только о происходящих протестных акциях, но и освещают действия государственных, правоохранительных органов по данным обстоятельствам. Визуальная культура социальных сетей показывает, что данные протесты могут быть широко и быстро распространены не только в региональном аспекте, но и в международном, как, например, Январские события 2022 года.

Кроме того, за последние три года в Казахстане прошло более 2500 протестных акций, в освещении которых принимали участие популярные региональные страницы социальной сети «Instagram», «Youtube». Кроме того, на площадках «Facebook», «Twitter» публиковались мнения рядовых пользователей по освещаемым проблемам, благодаря чему граждане могут достучаться до госорганов не только через электронные сайты Правительства, но и через цифровые медиа [12].

Учитывая вышеизложенное, следует подчеркнуть, что социальные сети стали инструментом, с помощью которого люди могут организовывать протестные акции с беспрецедентной скоростью. В то же время данные движения также могут использовать социальные сети в качестве платформы для обучения и информирования людей, особенно в то время, когда большое количество людей не могут или не хотят протестовать в одиночку.

Результаты исследования

Для того, чтобы определить роль социальных медиа в политической жизни Казахстана и какое влияние они оказывают на население, в т.ч. молодежь, которая пользуется ими наиболее часто, было проведено анкетирование. Участие в опросе приняли 93 респондента, 25 (26,9%) из которых мужчины, а 68 (73,1%) – женщины. Возраст опрошенных в преимущественно составил от 18 до 25 лет (46,2%).

На вопрос «Какими источниками политической информации Вы предпочитаете пользоваться?» (см. Рисунок 2) большинство респондентов (72%) отметили, что используют для этой цели социальные сети.

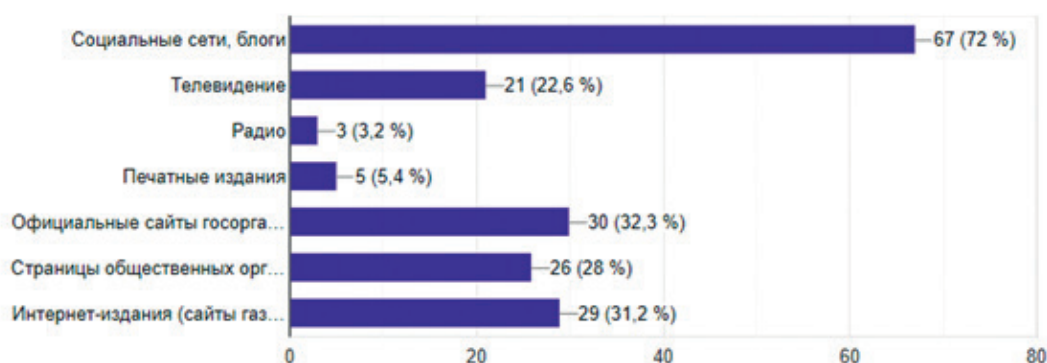

Рисунок 2. Ответы респондентов на вопрос: «Какими источниками политической информации Вы предпочитаете пользоваться?»

В связи с этим можно отметить, что социальные сети действительно стали популярны не только для получения общих сведений, но и для политической информации. При этом среди наиболее популярных социальных сетей, откуда респонденты предпочитают получать информацию, были отмечены такие социальные сети, как «Instagram» и «Facebook».

Для того, чтобы определить, подписаны ли респонденты на политических деятелей, партии или органы власти в соцсетях, им был задан соответствующий вопрос (см. Рисунок 3).

Рисунок 3. Ответы респондентов на вопрос: «Подписаны ли Вы на какого-либо политического деятеля, политическую партию или орган власти в социальных сетях?»

Согласно диаграмме, соотношение подписанных и неподписанных респондентов составило равные доли – 43%. Тех, кто не использует социальные сети для данной цели, в 8 раз меньше – всего 5,4%. Кроме того, среди респондентов, подписанных на политические страницы в соцсетях, 34 человека (85%) подписаны на страницы, выражающие поддержку государственной власти. Только 6 (15%) опрошенных отметили, что интересуются страницами оппозиционных страниц.

В связи с этим, респондентам был задан вопрос «Усиливает ли политическая активность в социальных сетях оппозиционные настроения общества к действующей власти Казахстана?» (см. Рисунок 4), на который больше половины опрошенных отметили, что политическая активность в социальных сетях увеличивает оппозиционные настроения в обществе (51,6%).

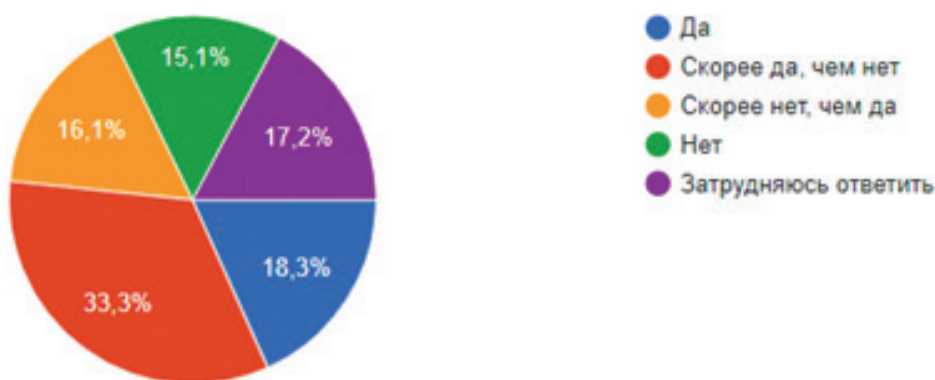

Рисунок 4. Ответы респондентов на вопрос: «Считаете ли Вы, что политическая активность в социальных сетях усиливает оппозиционные настроения общества к действующей власти?»

Данный показатель говорит о том, что оппозиционная активность обеспечивает воздействие на деятельность государства, оказывая положительный эффект для общества, негативный – для Правительства.

Важным элементом социальной вовлеченности в политику является политическая позиция общества, которая достаточно динамично и легко может меняться под воздействием популизма, манипулирования, пропаганды, распространяющихся в социальных сетях.

Как уже было отмечено, уровень доверия респондентов к социальным сетям выше, чем к традиционным СМИ, которые, в условиях глобализации, с каждым годом отходят на второй план. Чтобы выяснить, насколько получаемая информация из социальных сетей влияет политическую позицию респондентов, им был задан следующий вопрос (см. Рисунок 5).

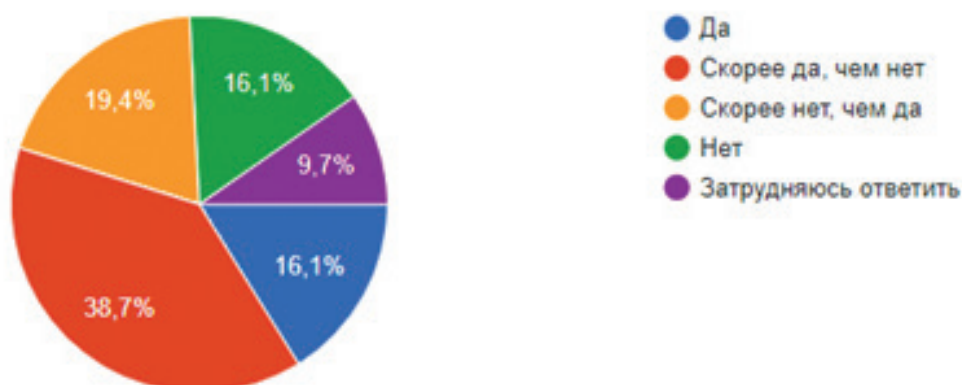

Рисунок 5. Ответы респондентов на вопрос: «Как Вы считаете, влияет ли получаемая информация на вашу политическую позицию?»

Большее половины респондентов (54,8%) отметили, что в сложившейся политической культуре модернизация социальных сетей помогает проявить политическую позицию респондентов, воспринимая происходящее в адекватной форме. Таким образом, получаемая информация из социальных сетей прямо или косвенно оказывает влияние на политическую позицию общества, и, несомненно, будет вовлекать все большее количество пользователей социальных сетей в политику, формируя их политическую и гражданскую позицию.

Исходя из этого, мы видим, что в последние годы в мировых политических процессах усиливается влияние социальных сетей. Так, например, появляется свобода слова в СМИ, на страницах соцсетей возникают открытые дискуссии, возникают альтернативные точки зрения на различные политические вопросы. Более того, социальные медиа, как «новые СМИ», выступают одним из элементов социального контроля за деятельностью государства. В связи с этим, респондентам был задан вопрос «Усилилось ли влияние социальных сетей на политику Казахстана?» (см. Рисунок 6).

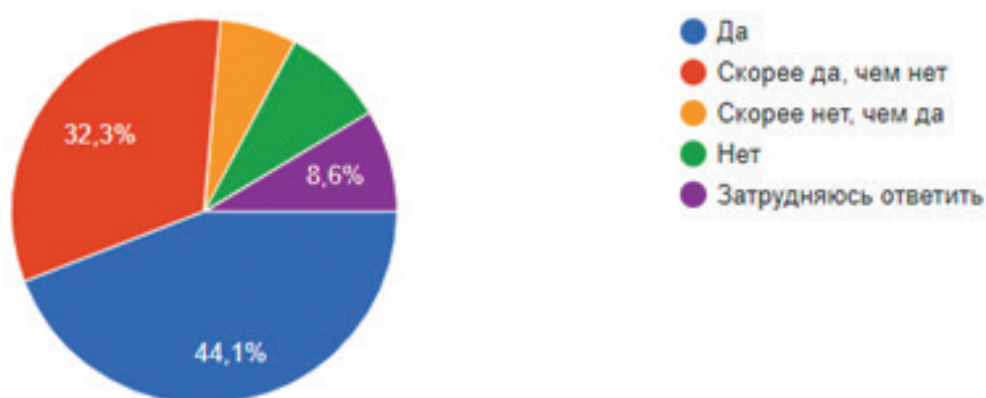

Рисунок 6. Ответы респондентов на вопрос: «Как Вы считаете, усилилось ли влияние социальных сетей как политического инструмента, на население Казахстана?»

Анализируя ответы респондентов на данный вопрос, можно сделать вывод, что подавляющее большинство респондентов, а именно 76,4%, положительно ответили на данный вопрос. Так, было отмечено, что влияние социальных сетей как политического инструмента на население Казахстана усилилось за последние несколько лет. При этом относительно низкий процент опрошен.

В целом, сложившаяся ситуация показывает, что за последние годы влияние социальных сетей на население увеличилось больше, чем на государственную политику, в связи с чем государством предпринимаются меры нейтрального характера в отношении населения.

Заключение

Результаты исследования показали, что социальные сети оказывают значительное влияние на политическое сознание населения, позволяя политическим институтам и гражданам напрямую взаимодействовать друг с другом. Так, «медиатизация» становится характерной чертой современного общества и подчеркивает роль новых медиа как инструмента общественного взаимодействия. В свою очередь, социальные медиа ежегодно привлекают широкий охват аудитории, благодаря чему они могут выступать в качестве эффективного средства политического влияния, воздействуя на поведение общества в онлайн и оффлайн форматах. Таким образом, политическая деятельность становится более прозрачной для населения.

Кроме того, по результатам анкетирования 76,4% респондентов отметили, что процесс вовлечения граждан в политическую жизнь общества Казахстана остается актуальным, демонстрируя высокий уровень вовлеченности в социальные сети. Если ранее диалог между государством и обществом был выстроен через традиционные СМИ, то развитие социальных медиа выдвинуло это взаимодействие на новый уровень, в связи с чем пользователи социальных сетей являются полноценными политическими акторами, которые непосредственно могут влиять на изменение политической среды.

В целом анализ показал, что социальные медиа являются действенным политическим инструментом, который в перспективе может стать современной и долгосрочной тенденцией. Большинство респондентов (54%) используют социальные сети для получения политической информации и дискуссий, что опосредованно влияет на их политическую позицию в обществе. Вследствие этого использование социальных сетей имеет положительную связь посредством политических коммуникаций в онлайн-сети.

При этом влияние социальных медиа на государственную политику Казахстана значительно меньше, чем на гражданское общество. Одной из причин является незнание политиками актуальных тем и дискурсов на различных платформах социальных сетей. Так, государству необходим комплексный подход к построению диалога государственной власти с населением сквозь призму социальных сетей, а также вовлечением населения в процесс принятия политических решений, который способен укрепить демократические принципы Казахстана.

Таким образом, настоящее исследование подтверждает гипотезы о том, что деятельность пользователей в Интернете имеет связь с политической вовлеченностью, а социальные сети постепенно трансформируются в незаменимый инструмент, позволяющий казахстанскому обществу эффективно и быстро доносить до органов власти свои интересы, в связи с чем данный вопрос будет становиться все более актуальным как для фундаментальных, так и прикладных исследований.

Список литературы

1. Bollenbacher, J., Loynes, N. & Bryden, J. Does United Kingdom parliamentary attention follow social media posts? // EPJ Data Sci. 2022. – Vol. 11 – Is.1. P. 1-14.
2. Dann, S., and Dann, S. E-marketing: theory and application: High. Educ. / Dann, S., and Dann, S. – UK: Palgrave Macmillan, 2011. – 496 p.
3. Boulianne S. Social Media Use and Participation: A Meta-analysis of Current Research // Information, Communication & Society. – 2015. – Vol. 18. –Is. 5. – P. 524–538.
4. Mysayeva K. Kazakhstan's New Media Development: Role of Social Media on Society // KazNU Bulletin. Journalism series. – 2016. – № 2 (40). – С. 1-26.
5. О Концепции информационной безопасности Республики Казахстан до 2016 года. ИПС «Әділет». [Электрон. ресурс]. – 2011. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1100000174> (дата обращения: 22.10.2022).
6. Количество СМИ в Казахстане растет [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://el.kz/ru/kolichestvo_smi_v_kazakhstane_rastet_42929/ (дата обращения: 12.10.2022).
7. Кутбанбаева И. Н. Связь социальных медиа с политикой: текущее состояние и будущее развитие // Вестник «Исторические и социально-политические науки». – 2021. – №3 (66). – С. 204-209.
8. Популярные социальные сети в Казахстане. Октябрь 2022 // StatCounter [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/kazakhstan/#monthly-202109-202210-bar> (дата обращения: 25.10.2022).
9. Ковязина К., Сатова Д. Отчет по результатам оценки потребностей молодежи и женщин в вопросе использования гражданских технологий для решения социальных проблем // Исследовательский центр «PaperLab» [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://paperlab.kz/ispolzovanie-grazhdanskih-tekhnologij-dlya-resheniya-soc-problem> (дата обращения: 25.10.2022).
10. Политическое участие молодежи в Казахстане: роль цифровых технологий // Исследовательский центр «PaperLab» [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://paperlab.kz/politicheskoe-uchastie-molodezhi-rol-cifrovuyh-tekhnologij> (дата обращения: 25.10.2022).
11. ЦБ: россияне слишком доверяют социальным сетям, и этим пользуются мошенники // Информационное агентство ТАСС [Электрон. ресурс]. – 2019. – URL: <https://tass.ru/interviews/6577000> (дата обращения: 19.10.2022).
12. Байсалов Э. Анализ протестов в Казахстане за 2019-2022 годы // Central Asian Bureau for Analytical Reporting [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://cabar.asia/ru/analiz-protestov-v-kazakhstane-za-2019-2022-gody> (дата обращения: 25.10.2022).

А.С. Дмитриева¹, Ж.Қ. Төлендинова², А.А. Умаров³

¹Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан

²Парламентаризм институты, Астана, Қазақстан

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Әлеуметтік желілердің Қазақстанның қазіргі саяси жағдайына әсері

Аңдатпа. Бұқаралық ақпарат құралдарының цифровизациясы мен әлеуметтік желілердің әлемдегі қарқынды дамуы жұртшылықтың қоғамды алаңдататын, маңыздылығы жоғары экономикалық және саяси ахуал туралы білімін арттырды. Мақалада қазақстандықтардың саяси мінез-құлқының өзгеруін қалыптастыратын трансформациялаушы фактор ретінде әлеуметтік желілерді пайдалану ерекшеліктері қарастырылады. Автор танымал әлеуметтік желілер арқылы азаматтық қоғамның Қазақстанның саяси ортасымен өзара әрекеттесуін қарастырады. Атап айтқанда, шығарылған ақпараттың сапасына ерекше көңіл бөлінді, себебі әлеуметтік желілер арқылы саяси алдап-арбау жасау үшін кең мүмкіндіктер береді. Зерттеуді жүзеге асыру мақсатында ақпарат жинау әдісі арқылы 18 жастан 50 жасқа дейінгі қазақстандықтарға сауалнама жүргізілді, онда респонденттердің негізгі жас диапазоны 18 жастан 25 жасқа дейінгі аралықта шоғырланды. Жүргізілген талдаудың негізінде әлеуметтік желілердің қазақстандық қоғамның саяси көзқарасына әсерінің артуы анықталды, себебі респонденттердің көп бөлігі өздерінің саяси көзқарасын анықтауда әлеуметтік желілерден алған ақпаратқа сәйкес саяси көзқарастарын таңдауға шешім қабылдағанын

атап өтті. Нәтижелері қоғамның саяси көзқарасына әлеуметтік желілердің қалай әсер ететінін және қоғамның саяси өмірге енуіне немесе бас тартуына цифрлық медиа арқылы ықпал етуге болатынын көрсетеді.

Түйін сөздер: әлеуметтік желі, саяси сана-сезім, саяси белсенділік, цифрлық технология, азаматтық қоғам, жастар.

A.S. Dmitriyeva¹, Z.K. Tulindinova², A.A. Umarov³

¹*Astana International University, Astana, Kazakhstan*

²*Institute of Parliamentarism, Astana, Kazakhstan*

³*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

The influence of social media on the current political situation in Kazakhstan

Abstract. The digitalization of communication means and the rapidly development of social media in the world has led to the public being better informed about key political and economic issues of public concern. This study investigated the use of social media as a transformative agent in changing the political behavior of Kazakhstanis. The author examines the interaction of civil society with the political environment of Kazakhstan through popular social networks. More specifically, special emphasis is placed on the quality of the information produced, as social media provide a wide range of opportunities for political manipulation. As a research method, we use a questionnaire of Kazakhstanis aged 18 to 50 for the data collection, where the main age range of respondents was concentrated between 18 and 25 years. It is established that the effects of social media on the political stance of Kazakhstanis increase as the majority of the respondents agreed that they decided to choose political leanings according to the information perceived from social media. The findings highlight how social media influences political views and contribute to the understanding of how social media can involve or distract society in political life of the country.

Keywords: social media, political awareness, political involvement, digital technology, civil society, youth.

References

1. Bollenbacher, J., Loynes, N. & Bryden, J. Does United Kingdom parliamentary attention follow social media posts? *EPJ Data Sci.* 2022. Vol. 11. No.1. P. 1-14.
2. Dann, S., and Dann, S. *E-marketing: theory and application: High. Educ.* / Dann, S., and Dann, S. UK: Palgrave Macmillan, 2011, 496 p.
3. Boulianne S. *Social Media Use and Participation: A Meta-analysis of Current Research* // *Information, Communication & Society.* 2015. Vol. 18. No. 5. P. 524–538.
4. Mysayeva K. *Kazakhstan's New Media Development: Role of Social Media on Society* // *KazNU Bulletin. Journalism series*, 2016, No. 2 (40), P. 1-26.
5. О Концепции информационной безопасности Республики Казахстан до 2016 года, ИПС «Adilet» [On the Concept of Information Security of the Republic of Kazakhstan until 2016, LIS «Adilet»] 2011. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1100000174> [in Russian] (accessed 22.10.2022).
6. *Kolichestvo SMI v Kazahstane rastet* [The number of media in Kazakhstan increase] 2022. Available at: https://el.kz/ru/kolichestvo_smi_v_kazahstane_rastet_42929/ [in Russian] (accessed 12.10.2022).
7. Kutbanbaeva I. N. *Svyaz' social'nyh media s politikoj: tekushchee sostoyanie i budushchee razvitie* [Social media's relationship to politics: current status and future development], *Vestnik «Istoricheskie i social'no-politicheskie nauki»* [Bulletin «Historical and socio-political sciences»], 2021, No. 3 (66), P. 204-209 [in Russian]
8. *Populyarnye social'nye seti v Kazahstane. Oktyabr' 2022, StatCounter* [Popular social networks in Kazakhstan. October 2022, StatCounter] 2022. Available at: <https://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/kazakhstan/#monthly-202109-202210-bar> [in Russian] (accessed 25.10.2022).
9. Kovyazina K., Satova D. *Otchet po rezul'tatam ocenki potrebnostej molodezhi i zhenshchin v voprose ispol'zovaniya grazhdanskih tekhnologij dlya resheniya social'nyh problem, Issledovatel'skij centr*

«PaperLab» [Report on the results of the assessment of the needs of young people and women in the use of civil technologies to solve social problems, «PaperLab» Research Center] 2022. Available at: <https://paperlab.kz/ispolzovanie-grazhdanskikh-tekhnologij-dlya-resheniya-soc-problem> [in Russian] (accessed 25.10.2022).

10. Politicheskoe uchastie molodezhi v Kazahstane: rol' cifrovyyh tekhnologij, Issledovatel'skij centr «PaperLab» [Political participation of youth in Kazakhstan: the role of digital technologies, «PaperLab» Research Center] 2022. Available at: <https://paperlab.kz/politicheskoe-uchastie-molodezhi-rol-cifrovyyh-tekhnologij> [in Russian] (accessed 25.10.2022).

11. СВ: rossiyane slishkom doveryayut social'nym setyam, i etim pol'zuyutsya moshenniki, informacionnoe agentstvo TASS [CB: Russians trust social networks too much, and scammers use it, News Agency TASS] 2019. Available at: <https://tass.ru/interviews/6577000> [in Russian] (accessed 19.10.2022).

12. Bajsalov E. Analiz protestov v Kazahstane za 2019-2022 gody, Central Asian Bureau for Analytical Reporting [Analysis of protests in Kazakhstan for 2019-2022, Central Asian Bureau for Analytical Reporting] 2022. Available at: <https://cabar.asia/ru/analiz-protestov-v-kazahstane-za-2019-2022-gody> [in Russian] (accessed 25.10.2022).

Сведения об авторах:

Дмитриева Алёна Сергеевна – Әлеуметтік ғылымдар магистрі, Астана халықаралық университетінің әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебінің оқытушысы, Астана, Қазақстан.

Төлдинова Жанар Қайыржанқызы – Парламентаризм институтының атқарушы директоры, Астана, Қазақстан.

Умаров Асхат Амангельдиевич – Әскери істер және қауіпсіздік магистрі, Әскери кафедра бастығының орынбасары Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Дмитриева Алёна Сергеевна – магистр социальных наук, преподаватель высшей школы социально-гуманитарных наук Международного университета Астана, Астана, Казахстан.

Тулдинова Жанар Каиржановна – исполнительный директор Института парламентаризма, Астана, Казахстан.

Умаров Асхат Амангельдиевич – магистр военного дела и безопасности, заместитель руководителя военной кафедры Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Dmitriyeva Alyona Sergeevna – Master of Social Sciences, Lecturer, Higher School of Social Sciences and Humanities, Astana International University, Astana, Kazakhstan.

Tulindinova Zhanar Kairzhanovna – Executive Director of Institute of Parliamentarism, Astana, Kazakhstan.

Umarov Askhat Amangeldievich – Master of Military Affairs and Security, Deputy Head of the Military Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

K.K. Karymsakova¹, B.A. Nuralina², A.U. Nussipova³

¹*Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan*

²*Kazakh State Academy of Construction and Architecture, Almaty, Kazakhstan*

³*International Educational Corporation, Almaty, Kazakhstan*

(E-mail: katira.karymsakova@sdu.edu.kz, botanur@mail.ru, arai_nussipova@mail.ru)

The threat of religious radicalism in Kazakhstan over the period of 2011-2022

Abstract. *This article deals with the threat of religious radicalism today. Particularly, focuses on the spread of radicalism of false religious movements in the territory of Kazakhstan in the early years of independence, after our country proclaimed itself a secular state, on the influence on people's minds, its negative impact on the country's integrity, and the origin of radical groups. It analyzes the reasons of the propaganda and spread of the ideology of Islamic radical groups. Also, it provides an analysis of a terrible event known as Bloody January that happened in Kazakhstan last year; and discusses the reasons why radicalization based on Salafi Jihadist ideology often spreads among marginalized young people, and the causes they follow extremist movements.*

Keywords: *Radicalism, religious extremism, bloody January, youth.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-50-64>

Received: 22.07.2022 /Accepted: 15.11.2023

Introduction

The radicalization of young people remains one of the most pressing problems in all societies. It is clear that the continued radicalization of certain groups in our country, the dissemination of their ideology and propaganda to young people via the Internet and the poisoning of the brains of young people today pose a great threat to our country. The question arises as to why many citizens leave a peaceful country and go to the bloody front in Syria for jihad.

What is the threat to the state of Kazakhstan from the «Islamic State» ideology that has conquered parts of Iraq, Syria and Libya?

Among them, not only the citizens of the Middle East countries, but also the number of citizens of Central Asia who went to Syria and Iraq to become mercenaries varies between 2 and 4 thousand people. These indicators represent 0.0001% of the total population of the region.¹

But it's not just a question of numbers. We are talking about a social disease that affects the meaning of relationships in society. Some experts say that most of young people who went to Syria live in a socially unstable situation, and that the unemployed young people are mercenary citizens who «went to war for money», others say that no one is ready to die for money, the problem is ideology.²

Sociologist Serik Beysembaev: «The main disadvantage of preventing religious extremism and terrorism in Kazakhstan is the excessive emphasis on the theological aspect of the problem of radicalization and the ignorance of the established social context. There are different views,

¹Эдвард Лемон об угрозах терроризма в Центральной Азии и за ее пределами <https://www.caa-network.org/archives/14501>

²https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_round_table_islamic_state_religious_situation/27363852.html

Қазақстандағы діни ахуал және ИМ

but most of the work is based on the view that radicalization is a consequence of low religious literacy in the population.

At the same time, we forget that the process of dealing with radical ideology in our case has, above all, socio-psychological roots. «Information and propaganda work often does not reach marginalized groups of young people who do not study and work formally, as well as young people involved in crime, but in fact they are one of the most more vulnerable to the influence of radical religious ideology.”³

Many of the radicalized young people have criminal histories and convictions, come from rough neighborhoods, have profound mental health issues, and their crimes seem to be valued positively in jihadist violence. This is how they try to overcome their grief.⁴ Asylbek Izbayrov, a well-known religious scholar and doctor of historical sciences, says: “Members of extremist groups in our country are former criminals in prison. Most of those convicted of religious extremism were citizens who made a living from illegal trading and mediation, while others made a living from theft and robbery of former racketeers.”⁵

According to theologian Rasim Chelidze, the method of spreading religious radicalism has changed from offline to online, the use of social media chats, various virtual games, and the spreading of religious propaganda and ideology have become a preferred means of extremists.⁶

For example, in the period from 2013 to 2016, 5 videos with the participation of Kazakh militants were posted by ISIS on social networks. In addition, amateur videos of people who left Central Asia to fight in Syria are broadcast on social networks. Unfortunately, the radicals freely distribute these materials on the social network “ВКонтакте”⁷

In addition, in 2019, 595 Kazakhs, including 406 children, were returned to the country from Syria under «Zhusan» humanitarian operation. «Zhusan»⁸ humanitarian operation is a large-scale action aimed at returning Kazakhs from war zones to Syria. «Zhusan» humanitarian operation is a large-scale action aimed at returning the Kazakhs from war zones to Syria. Experts and scientists say that the participation of citizens of Kazakhstan and Central Asia countries, who fought with the radicals, in terrorist activities in the countries of the Middle East poses a direct threat to the national security of the country. This problem is a large-scale problem that requires urgent action at the national and international levels. It may seem to ordinary people that terrorist groups and destructive currents for religious purposes are cut off, but if we remember the past, the first terrorist attacks in our country began in 2011 in several regions and continued in Aktobe (western Kazakhstan) in 2016.⁹

At that time, it was reported that the incidents of religious discord were committed by representatives of the Salafist movement.¹⁰ Unfortunately, especially for the people of Kazakhstan, January 5, 2022 began with fear and suffering, our peaceful state was affected, Kazakhstan, which was an example of peaceful life, was surrounded by anarchy in two days, especially in the city of Almaty, there were mass riots, the authorities lost control of the city.¹¹ This event is remembered as «Qandy Kantar» (the Bloody January) for the people.

³cabar.asia/en/serik-beisembaev-specifics-and-factors-of-the-youth-radicalization-situation-in-kazakhstan

⁴Radicalisation Farhad Khosrokhavar Editions de la maison des sciences de l’homme Google scholar p.10

⁵ДІНТАНУШЫ: «ЭКСТРЕМИСТЕРДІҢ ДЕНІ - БҰРЫНҒЫ ҚЫЛМЫСКЕРЛЕР» <https://7-su.kz/m/news/show/7944/>

⁶Діни радикализм: жақтас жинау тәсілдері <https://aikyn.kz/185155/dini-radikalizm-zhaktas-zhinau-tesilderi>

⁷<https://dalanews.kz/minez/dajdzhest/18380-aza-standa-terrorizm-m-selesi-bar-m> Қазақстанда терроризм мәселесі бар ма?

⁸Операция «Жусан»: 595 казахстанцев возвращены на родину из Сирии https://forbes.kz/news/2020/02/06/newsid_218453

⁹Роковое 5 июня: неизвестные подробности теракта в Актобе в 2016 году <https://ru.sputnik.kz/20180605/aktobe-terakt-vospominaniya-5899389.html>

¹⁰Салафизмнің қоғамға қауіп қандай? Сараптама <https://informburo.kz/kaz/salafizmn-oama-aup-anday-sarapta.html>

¹¹Январские события: полицейских будут судить за пытки <https://ulysmidia.kz/news/13406-ianvarskie-sobytiia-politseiskikh-budut-sudit-za-pytki/>

Methodology

Despite the multidimensionality of the problem, introducing a conceptual and methodological set that can be used to study any social problem, taking into account the opinions of many domestic experts about the reasons for radicalization among young people, joining religious extremist groups, extremist organizations of this phenomenon (religious extremism, radicalism, political, youth) development and distribution are similar. According to many domestic and foreign experts, listeners of radical groups are especially young people aged 14-29. At the same time, modern studies say that the increase in radicalization is connected with the polarizing effect of social media.

The main problem of the research is to determine the exact role of youth radicalism in Kazakhstan and to determine the causes.

The research hypothesis is based on the assumption that radical youth groups in modern Kazakhstan are not independent political entities. External destructive forces are using the youth to achieve their political goals.

On January 2, several people organized a peaceful demonstration in front of the administrative building of Zhanaozen, a city rich in oil and gas (western Kazakhstan), to protest against the increase in gas prices. The protests started in Zhanaozen and spread to other cities in Kazakhstan, such as Aktobe, Atyrau, Karaganda, Shymkent, Ust-Kamenogorsk, Semey, Ural and Almaty.¹² Participants in the peaceful march first moved from economic demands to political demands and demanded the resignation of the government and the first president, Mr. Nazarbayev. They demanded that Nazarbayev quit politics altogether.¹³ It should be noted that Kazakhstan accounts for 40% of the world's uranium production, including Central Asian oil and precious metals. However, according to KPMG data, in 2019 only 162 people owned 50% of the country's wealth.¹⁴

The protest declaration, which began as a peaceful demonstration in Almaty, turned into a hybrid war, resulting in bloodshed and armed conflict. On January 4, President Kassym-Jomart Tokayev announced that liquefied gas had been reduced by 50 tenge per liter and demanded that citizens not follow the propaganda of destructive currents.¹⁵ But lowering the price of gasoline was only one of the protesters' demands. And people were surprised when they learned that the gas price problem could be solved, and they were convinced that no one could take responsibility for it until the president himself intervened. During this tragic event, the activity of the radical cells, which awoke in January, was very active, say public figures. «Sleeper cells do not pose an immediate threat, but they are a key element of terrorism that can 'explode' at any time.» During a political or economic crisis, these sleeping cells wake up and begin to claim power. The particularity of these groups is that they operate underground. No wonder they're called sleepers. You cannot see them, they are illegal. But they have a strong ability to coordinate, they have their own leaders and sponsors. When the time comes, they will demand the transfer of power. Their danger is that they gather people in their sleep. The most suitable situation for them is crisis, unemployment, uneducated and unstable young people. They extend their capabilities through these people and they are not limited to one country. It is an international phenomenon with its own sponsors and spiritual leaders, says Kazakh political scientist Rasul Zhumaly.¹⁶ Although this tragedy has been around for some time, there are still many unknown issues and there are more questions than answers since those terrible days. The January tragedy led to a change of government and the resignation of some senior officials. The resignation of the

¹²Қазақстанбилігі «мемлекеттік тәңкеріс кеталпыныс» жайлы айта бастады <https://www.azattyq.org/a/31647213.html>

¹³Январские события: полицейских будут судить за пытки <https://ulysmia.kz/news/13406-ianvarskie-sobytiia-politseyskikh-budut-sudit-za-pytki/>

¹⁴<https://www.ft.com/content/67568ccc-f64a-4b1b-b757-50c212d51837>

¹⁵Қасым-Жомарт Тоқаев демонстранттарға үндеу жолдады https://www.inform.kz/kz/kasym-zhomart-tokaev-demonstranttarga-undeu-zholdady_a3881364

¹⁶<https://azattyq-ruhy.kz/society/33778-dini-toptardyn-bilikke-talasy-zhasyryn-uiashyktardyn-oianuy-kylmys-lemindegilerdin-oirany-sarapshylardyn-kantar-okigasy-turaly-pikiri>

former chairman of the National Security Committee of Kazakhstan, Karim Masimov, was one of the news that surprised the Kazakh people. By decree of President Kassym-Jomart Tokayev, Karim Massimov was removed from office. After that, a preliminary investigation was opened against him under the article «Treason Against the State» of part 1 of Article 175 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan¹⁷ Authorities have officially labeled the past events as coup attempts.¹⁸ But at the same time, no one reported who needed it. And in society, who is hiding behind this terrible event? Is it possible to create a truly open society in Kazakhstan? Is it terrorists or a group of thieves who tried to undermine the integrity of the country, or is it a socio-political factor in the country that has not been resolved for several years? Perhaps behind this gloomy event lies the trap of terrorists and extremists from the countries of the Middle East, who at this very moment have directed their forces towards the country of Kazakhstan, organizing the «Arab Spring»? Or, according to the information mentioned above, could there be a «Syrian scenario» in Almaty, the largest city in southern Kazakhstan? Is it terrorists or a group of thieves who tried to undermine the integrity of the country, or is it a socio-political factor in the country that has not been resolved for several years? If they are the representatives of radical groups who organized this horrible event, what type of radical organization is it?

According to the information mentioned above, could there be a «Syrian scenario» in Almaty, the largest city in southern Kazakhstan? What is the future of Kazakhstan and what should we do? What can we learn from this tragedy? There is too little information about the January tragedy. This tragedy, known as «Karaly kantar» or «Black January» in history, was a terrible event that happened to the citizens of Kazakhstan, and it was not easy for any of them. between us.

One of the important questions is how the radical group was informed of the increase in the price of gasoline. Or is it the consequence of many decisions taken without consulting the population? Public figure Altynbek Sarsenbayuly says, “Due to the too great distance between government and society, people started to feel like useless objects, and mutual hatred and disgust arose.” “It is impossible to run the state without harmonizing it with people’s thoughts, conscience, age-old values, attitudes, free will. There is only one path to reconciliation, which is democratic elections, fair administration, separation of the judiciary, strengthening the oversight role of parliament. Only in this system can the state develop in the right way”.¹⁹The Prosecutor General’s Office of the Republic of Kazakhstan noted that «Yakyn Inkar» was involved in the January incident as a radical group.²⁰This group is recognized as an extremist group in Kazakhstan²¹When and where did this group appear? Was he from Syria or Afghanistan or neighboring countries? In addition, the Prosecutor General’s Office of Kazakhstan announced that the extremist organization «Iakyn Inkar» is a wing of the extremist group «Tabilgi Jamaat», banned in Kazakhstan.²²TJ» is one of the most active religious tendencies in Kyrgyzstan, Kazakhstan, Tajikistan, Uzbekistan, Russia and China, considered strategic partners of Kyrgyzstan, have recognized this organization as an extremist group. However, it can be observed that Kyrgyzstan does not impose any restrictions on the «JT» and pursues an independent policy in the religious field. This organization has its roots in Pakistan, India and Bangladesh²³Renowned Kyrgyz expert theologian Kadyr Malikov «Iakyn Inkar» said that the religious movement of the extremist group emerged in the neighboring

¹⁷https://www.google.com/search?q=gthtdjlxbr&rlz=1C1GCEU_enKZ983KZ983&oq=&aqs=chrome.0.69i59i450l8.253311j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8

¹⁸Месяц спустя после январских событий: вопросы без ответов <https://rus.azattyq.org/a/mesyats-spustya-posle-yanvarskih-sobytyi-voprosy-bez-otvetov/31691645.html>

¹⁹Қайраткерлік қағидасы Алтынбек Сәрсенбайұлының ой пікірлері бет 15

²⁰Қаңтар оқиғасына қатысы бар «Йакын Инкар» радикалды ұйымы туралы не белгілі?

²¹ Еще одну организацию признали экстремитской в Казахстане <https://ru.sputnik.kz/20181012/ehkstremizm-organizaciya-genprokuratura-7589409.html>

²²organizaciya-genprokuratura-7589409.html Религиовед об «Йакын Инкар»: «Опасность в том, что они отрицают государственность» <https://newtimes.kz/obshchestvo/143850-opasnost-zakliuchaetsia-v-tom-cto-oni-otritsaiut-gosudarstvennost-religioved-o-iakyn-inkar>

²³ТаблигиДжамаат». Что это за религиозная организация? <https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-islam/29501707.html>

country of Kyrgyzstan in the Issykkol region in 2010.²⁴Kazakhstan's supervisory body said the aim of this extremist group is to «establish a caliphate» in Kazakhstan, change the constitutional structure by force and threaten independence. Representatives of this group deny the right to exist of other religions.²⁵According to a number of experts, after the terrorist attacks of 2011-2012, especially after the Aktobe incident in 2016, it was shown that there could be large, 50 « sleeper perpetrators» or more ready to dangerous armed uprisings on the territory of Kazakhstan.²⁶It should be noted that the state of Kazakhstan constantly fights against terrorism and corruption every year. The State Action Program against religious extremism and terrorism for 2018-2022 was adopted in the Republic of Kazakhstan, the total funding of which is 270 billion 148 million tenge (696.389 million US dollars).²⁷

Despite the measures taken in the form of programs aimed at strengthening national identity, improving the quality of education, employment and improving the well-being of the population, the question arises whether the funds allocated to these two areas do not always produce results?

The findings from the data

For our part, we conducted a survey, particularly among young people aged 18 to 30 and a little older, in order to obtain answers to the above-mentioned topical questions.

Ваш статус

432 responses

²⁴Қаңтароқиғасынақатысы бар «Йакын Инкар» радикалдыұйымытуралы не белгілі? <https://bugin.kz/22798-qanhtar-oqighasyna-qatysy-bar-yakyn-inkar-radikaldu-uuumy-turaly-ne-belgili>

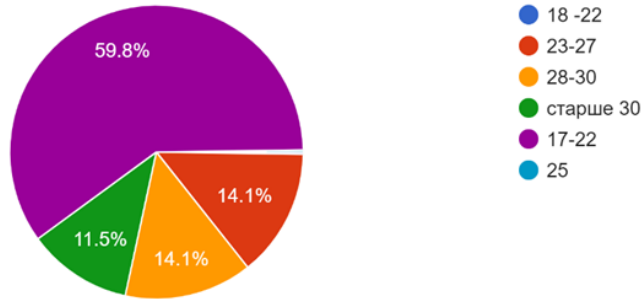
²⁵Қаңтароқиғасынақатысы бар «Йакын Инкар» радикалдыұйымытуралы не белгілі? <https://bugin.kz/22798-qanhtar-oqighasyna-qatysy-bar-yakyn-inkar-radikaldu-uuumy-turaly-ne-belgili>

²⁶Мендкович Н. Кто становится террористом в Казахстане? [Электронный ресурс]. URL: <http://www.stanradar.com/news/full/21487-kto-stanovitsja-terroristom-vkazahstane.html>

²⁷<https://kabar.asya.ru/fight-with-extremism-in-kazakhstan-where-millions-are-leaving>

Ваш возраст ?

433 responses

Of those who answered the question, 60.3% said terrorists were behind the event, while 32.8% said it was not.

Считаете ли вы, что к январской трагедии причастны международные террористы и религиозные радикалы - бандиты, которые ...ользовались митингующими как живым щитом?

433 responses

It is apparent from the responses of citizens who participated in the survey that there was fear and anxiety in the minds of the majority.

In the 1990s, after independence, after the adoption of the law «On Freedom of Religious Belief and Religious Associations» in Kazakhstan, many of our young people went to the countries of the Middle East, to Afghanistan, in Pakistan and Saudi Arabia to receive a spiritual education.

According to Kazakh experts, the young people of these countries, in addition to basic knowledge of the Koran and Islam, have absorbed things foreign to the traditional Islamic form of the Kazakh people, learned about other religions, other cultures and lifestyles. In fact, the number of citizens who divorce their wives with a single word «talaq» has increased in society. One of the surprising things is that our experts, theologians and political scientists do not understand the risk of radical religious opinions entering the very young republic.

Another important point to mention is Salafist and Wahhabi tendencies or takfir banned in Kazakhstan? According to religious scholars, Salafists dominate cell phone sales, mainly phone repair, car sales and auto parts sales. In Kazakhstan, they pay more attention to sports like archery, wrestling and equestrian sports.²⁸

In Kazakhstan, there is also the problem of the recruitment of citizens serving prison sentences into religious movements.

The southern and western regions of the country are the most vulnerable in terms of radicalization to join the ranks of terrorists. The main target group for recruitment into the ranks of foreign fighters are young people between the ages of 14 and 29.²⁹

For example, according to Asylbek Izbayrov, a well-known political scientist and religious scholar, young people who are in the middle of crime turn the wrong way in prison, and the criminal of yesterday turns out to be religious today. In general, it is difficult for a person to

²⁸ Діни радикализм: жақтасжинаутәсілдері <https://aikyn.kz/185155/dini-radikalizm-zhaktas-zhinau-tesilderi/>

²⁹ В тюрьмах Казахстана насчитывается более 400 осужденных за экстремизм и терроризм <https://kaztag.kz/ru/news/v-tyurmakh-kazakhstanana-naschityvaetsya-bolee-400-osuzhdennykh-za-ekstremizm-i-terrorizm>

become a religious extremist, but in prisons the process of recruitment into the negative trend continues.³⁰ According to S. Beysembaev, radicalization based on Salafist-jihad ideology is often observed among marginalized young people and mainly among those who were in a life crisis due to socio-economic upheaval or incompetence before adopting the radical ideology, and stemmed from a failure to adapt to the new conditions of systemic changes in the post-Soviet space.³¹ According to statistics, more than 80% of those convicted of religious extremism and terrorism in Kazakhstan are officially unemployed.³² The question of whether Salafism and Wahhabism should be considered as two different positions in society has not yet been resolved. In 2016, the number of followers of Salafism in Kazakhstan was estimated at around 15,000, but official authorities did not specify them.³³

Among those who react to the spread of religious extremism, 57.3% indicate low religious literacy.

Among those who react to the spread of religious extremism, 57.3% indicate low religious literacy.

If we consider another scenario of the event of «Karaly Kantar», there are opinions that it is a conflict of internal elites. For example, he says that the elite who grew up in Kazakhstan for 30 years faced a conflict of interests, and the enemy did not come from outside, and an unfair economic model is created for 30 years, depending only on raw materials. According to expert A. According to Grozin, «One of the reasons for the low effectiveness of the fight against terrorism is the long-term struggle between the elite clans of Kazakhstan. In this fight, terrorist groups like (Aktobe Salafist Jamaat) can also be used to fight rivals”³⁴

³⁰ ДИНТАНУШЫ: «ЭКСТРЕМИСТЕРДІҢ ДЕНІ - БҰРЫНҒЫ ҚЫЛМЫСКЕРЛЕР» <https://7-su.kz/m/news/show/7944/>

³¹ Серик Бейсембаев: Специфика и факторы радикализации молодежи в условиях Казахстана <https://cabar.asia/ru/serik-bejsembaev-spetsifika-i-factory-radikalizatsii-molodezhi-v-usloviyah-kazahstana>

³² <https://zhasalash.kz/sayasat/qantar-qasiretin-zhasagan-jaqyn-inkar-qandaj-ujym-19490.html>

Хроники террора в Казахстане: почему власти долго не признавали угрозу <https://ru.sputnik.kz/20180826/vlasti-ugroza-terrorizma-6973369.html>

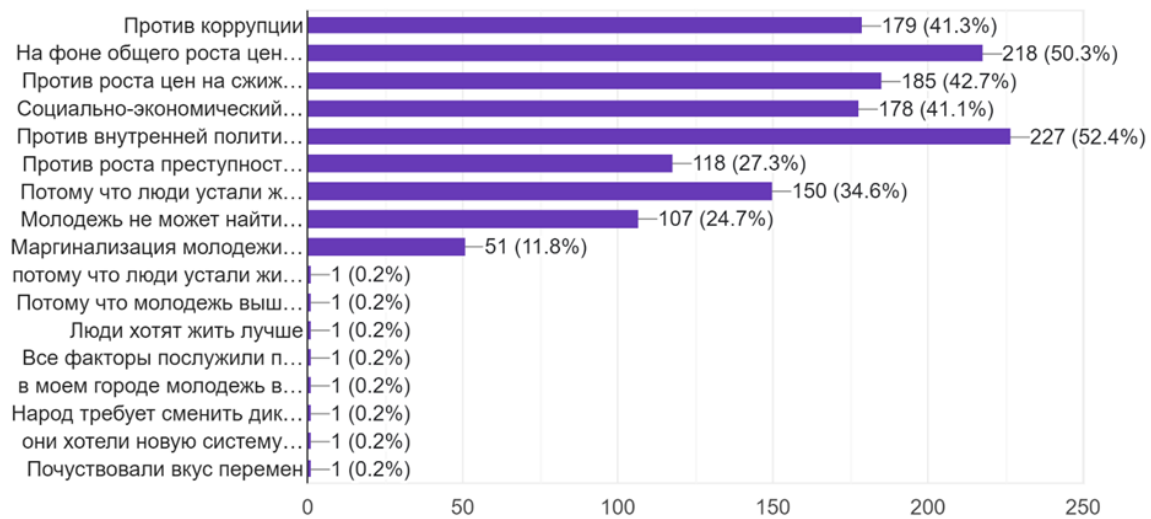
³³ <https://zhasalash.kz/sayasat/qantar-qasiretin-zhasagan-jaqyn-inkar-qandaj-ujym-19490.html>

Хроники террора в Казахстане: почему власти долго не признавали угрозу <https://ru.sputnik.kz/20180826/vlasti-ugroza-terrorizma-6973369.html>

³⁴ КАЗАХСТАН И УГРОЗЫ ИСЛАМИСТСКОГО РАДИКАЛИЗМА И ЭКСТРЕМИЗМА А. Грозин

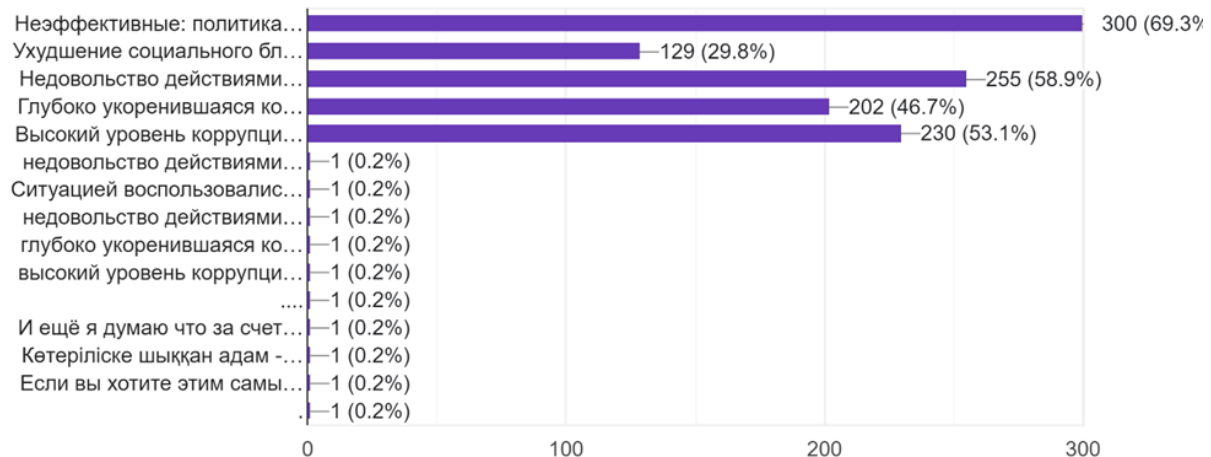
Почему народ, и особенно молодежь Казахстана, вышла на мирный митинг?

433 responses

Какие по вашему мнению глубинные причины были обострившейся обстановки в Казахстане?

433 responses

In the survey, respondents highlighted the low level of human rights as well as the highest indicators of ineffective national policy, corruption, and social and economic protest.

Conclusion

The people of our country who live in peace did not expect such a dark event to occur in early January. The incident in January has been a huge economic diversity between the poor and the rich, between the government and the people, the social inequalities, the political economic situation of oil, gas, underground wealth, mineral resources has been absolutely revealed to the people. Although it is the lack of transparency, the dependence on raw materials and imports,

the fight against deep-rooted corruption, ineffective politics, the inability of young people to find themselves in society, and opposition to any form of modern slavery, this event will go down in history as the people who endured it for many years demanding political change from the government was a purely political uprising.

Despite the measures taken to strengthen national identity, improve the quality of education, employment and increase the well-being of the population, the reason why this terrible event has a hybrid terrorist character is the role and the influence of politicized Islam in recent years, the geographical expansion and regional and local armed conflicts in the world, the geopolitical situation has become an important factor and Kazakhstan, as a leader of the Central Asian region, has faced security threats aimed at destabilization.

The state of Kazakhstan occupies a special place on the world map due to its underground natural resources and the fact that it is a rapidly developing country. In our opinion, there are several reasons for the spread of terrorist organizations in Kazakhstan. At first, the authorities recognized terrorism as an external threat and considered that only international terrorist organizations could exist in the country. However, in the current situation, it can be seen that the deep spread of extremist organizations created to carry out terrorist activities has gradually stabilized and it is noticed that religious radicalism has remained durably in Kazakh society.

After the destruction of the main armed forces in Syria, the attention of terrorists and international extremists may have shifted to the states of Central Asia. In addition, the states of Central Asia have a very significant geopolitical importance due to the presence of energy resources. However, the proximity of Central Asian states to unstable and conflict areas risks aggravating the situation. In our opinion, especially in the nearest neighboring country of Kyrgyzstan, especially in the southern regions, underground terrorist groups have formed in recent years.

At the same time, the constant political crisis and socio-economic crises in the neighboring country, Kyrgyzstan, are likely to affect our country. We must not forget the cells of the Taliban and ISIL in this country, as well as the actions of certain terrorist organizations trained in neighboring Afghanistan. Another reason for the spread of terrorist and extremist groups is that foreign religions use the Internet and various messengers to carry out their propaganda and ideologies, especially among young people. Therefore, through the global information space, young people begin to accept ideas of social justice and the need to establish it on their own, instead of respecting the institutions of power, which are initially seen as unfair and illegitimate. Despite the defeat of the so-called «Islamic State», its ideology of radical Islamism has not yet been completely destroyed.

Unfortunately, in most cases, some young people learn about religion from questionable booklets consisting of three or four pages and fall into many errors and criminal misdeeds. In our view, the threat of radical and extremist forces in Kazakhstan is an important factor for the stability of the whole region, of Central Asia.

In addition, the important reasons for the spread of radical groups are the emergence of marginalized groups in the country, the decline in the quality of secular education, especially the poor quality of education in schools in rural areas, the rise of informal Islamic communities which have nothing to do with the religious administration, and the fact that these informal communities receive financial aid from abroad, at the same time, the propaganda of these associations, in particular, directed towards migrant workers, socially inferior groups in rural areas, their activation and attempts to enter the power structures of groups close to the collective structure, and the generalization of the use of religion for political competition, cause the spread radical groups.

Several radical religious groups target young people capable of economic and political careers to spread their ideology and are likely to actively support their promotion to public office, including law enforcement. In our view, the penetration of purveyors of radical religious ideas into the structures of state power may constitute a particular danger for Kazakhstan.

References

1. Эдвард Лемон об угрозах терроризма в Центральной Азии и за ее пределами. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.caa-network.org/archives/14501> (дата обращения: 10.03.2022).
2. Қазақстандағы діни ахуал және ИМ. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_round_table_islamic_state_religious_situation/27363852.html (дата обращения: 10.03.2022).
3. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: cabar.asia/en/serik-beisembaev-specifics-and-factors-of-the-youth-radicalization-situation-in-kazakhstan (дата обращения: 10.03.2022).
4. Radicalisation Farhad Khosrokhavar Editions de la maison des sciences de l'homme Google scholar p.10. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.editions-msh.fr/livre/radicalisation/> (дата обращения: 19.06.2023).
5. Дінтанушы: «экстремистердің дені - бұрынғы қылмыскерлер». [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://7-su.kz/m/news/show/7944/>
6. Діни радикализм: жақтас жинау тәсілдері <https://aikyn.kz/185155/dini-radikalizm-zhaktas-zhinau-tesilderi> (дата обращения: 23.02.2023).
7. Қазақстанда терроризм мәселесі бар ма? [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://dalanews.kz/minez/dajdzhest/18380-aza-standa-terrorizm-m-selesi-bar-m> (дата обращения: 22.02.2023).
8. Операция «Жусан»: 595 казахстанцев возвращены на родину из Сирии [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://forbes.kz/news/2020/02/06/newsid_218453 (дата обращения: 22.02.2023).
9. Роковое 5 июня: неизвестные подробности теракта в Актобе в 2016 году. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://ru.sputnik.kz/20180605/aktobe-terakt-vozpominaniya-5899389.html> (дата обращения: 25.03.2022).
10. Салафизмнің қоғамға қауіпі қандай? [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://informburo.kz/kaz/salafizm-n-oama-aup-anday-sarapta.html> (дата обращения: 28.06.2023).
11. Январские события: полицейских будут судить за пытки [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://ulysmidia.kz/news/13406-ianvarskie-sobytiia-politseiskikh-budut-sudit-za-pytki/> (дата обращения: 15.09.2021).
12. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.ft.com/content/67568ccc-f64a-4b1b-b757-50c212d51837> (дата обращения: 10.01.2023).
- [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.ft.com/content/67568ccc-f64a-4b1b-b757-50c212d51837> (дата обращения: 02.06.2023).
- [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.ft.com/content/67568ccc-f64a-4b1b-b757-50c212d51837> (дата обращения: 28.06.2023).
13. Au Kazakhstan, plus de 450 arrestations après les émeutes meurtrières du début de l'année. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.france24.com/fr/asia-pacifique/20220122-kazakhstan-plus-450-arrestations-apr%C3%A8s-les-%C3%A9meutes-meurtri%C3%A8res-du-d%C3%A9but-de-l-ann%C3%A9e> (дата обращения: 28.06.2023).
- Қасым-Жомарт Тоқаев демонстранттарға үндеу жолдады. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.inform.kz/kz/kasym-zhomart-tokaev-demonstranttarga-undeu-zholdady_a3881364 (дата обращения: 22.02.2022).
14. «Діни топтардың билікке таласы, жасырын ұяшықтардың оянуы, қылмыс әлеміндегілердің ойраны»: сарапшылардың қаңтар оқиғасы туралы пікірі [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://azattyq-ruhy.kz/society/33778-dini-toptardyn-biliket-talasy-zhasyryn-uyashyktardyn-oianuy-kylmys-lemindegilerdin-oirany-sarapshylardyn-kantar-okigasy-turaly-pikiri> (дата обращения: 02.06.2023).
15. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.google.com/search?q=gthtdjlxbr&rlz=1C1GCEU_enKZ983KZ983&oq=&aqs=chrome.0.69i59i450l8.253311j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8 (дата обращения: 26.05.2023).
16. Месяц спустя после январских событий: вопросы без ответов. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://rus.azattyq.org/a/mesyats-spustya-posle-ianvarskih-sobytiy-voprosy-bez-otvetov/31691645.html> (дата обращения: 06.11.2022).
17. Қаңтар оқиғасы»: Қазақстандағы тізімі. Азаттық арнайы жобаны таныстырды. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.azattyq.org/a/kazakhstan-almaty-list-of-january-events-victims/31878174.html> (дата обращения: 29.05.2023).
18. Қаңтар сабағы: бас прокурор есеп берді. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://zanmedia.kz/wp-content/uploads/2022/03/ZG2022-21.pdf> (дата обращения: 02.06.2023).

19. Қайраткерлік қағидасы Алтынбек Сәрсенбайұлының ой пікірлері бет 15. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://prezi.com/p/nb1ijsytsbi2/presentation/> (дата обращения: 29.05.2023).
20. Қаңтар оқиғасына қатысы бар «Йакын Инкар» радикалды ұйымы туралы не белгілі? [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://bugin.kz/22798-qanhtar-oqighasy-na-qatysy-bar-yakyn-inkar-radikaldy-uuumu-turaly-ne-belgili> (дата обращения: 23.04.2022).
21. Еще одну организацию признали экстремитской в Казахстане. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://ru.sputnik.kz/20181012/ehkstreizm-organizaciya-genprokuratura-7589409.html> (дата обращения: 13.04.2022).
22. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: [organizaciya-genprokuratura-7589409.html](https://ru.sputnik.kz/20181012/ehkstreizm-organizaciya-genprokuratura-7589409.html) Религиовед об «Йакын Инкар»: «Опасность в том, что они отрицают государственность» (дата обращения: 23.04.2022).
23. ТаблигиДжамаат». Что это за религиозная организация? [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-islam/29501707.html> (дата обращения: 19.07.2022).
24. Қаңтар оқиғасына қатысы бар «Йакын Инкар» радикалды ұйымы туралы не белгілі? [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://bugin.kz/22798-qanhtar-oqighasy-na-qatysy-bar-yakyn-inkar-radikaldy-uuumu-turaly-ne-belgili> (дата обращения: 23.04.2022).
25. Қаңтар оқиғасына қатысы бар «Йакын Инкар» радикалды ұйымы туралы не белгілі? [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://bugin.kz/22798-qanhtar-oqighasy-na-qatysy-bar-yakyn-inkar-radikaldy-uuumu-turaly-ne-belgili> (дата обращения: 23.04.2022).
26. Мендкович Н. Кто становится террористом в Казахстане? [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <http://www.stanradar.com/news/full/21487-kto-stanovitsja-terroristom-vkazahstane.html> (дата обращения: 02.06.2023).
27. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://kabar.asya.ru/fight-with-extremism-in-kazakhstan-where-millions-are-leaving> (дата обращения: 23.04.2023).
28. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: [Діни радикализм: жақтас жинау тәсілдері](https://aikun.kz/185155/dini-radikalizm-zhaktas-zhinau-tesilderi/) <https://aikun.kz/185155/dini-radikalizm-zhaktas-zhinau-tesilderi/> (дата обращения: 23.02.2023).
29. В тюрьмах Казахстана насчитывается более 400 осужденных за экстремизм и терроризм [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://kaztag.kz/ru/news/v-tyurmakh-kazahstana-naschityvaetsya-bolee-400-osuzhdennykh-za-ekstreizm-i-terrorizm> (дата обращения: 21.09.2023).
30. Дінтанушы: «экстремистердің дені - бұрынғы қылмыскерлер» [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://7-su.kz/m/news/show/7944/> (дата обращения: 11.04.2023).
31. Серик Бейсембаев: Специфика и факторы радикализации молодежи в условиях Казахстана. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://cabar.asia/ru/serik-bejsymbaev-spetsifika-i-factory-radikalizatsii-molodezhi-v-usloviyah-kazahstana> (дата обращения: 11.04.2023).
32. Хроники террора в Казахстане: почему власти долго не признавали угрозу. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://zhasalash.kz/sayasat/qantar-qasiretin-zhasagan-jaqyn-inkar-qandaj-ujum-19490.html> (дата обращения: 23.04.2022).
33. Грозин А. Казахстан и угрозы исламистского радикализма и экстремизма. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kazahstan-i-ugrozy-islamistskogo-radikalizma-i-ekstreizm> (дата обращения: 23.04.2022).

К.К. Карымсакова¹, Б.А. Нуралина², А.У. Нусипова³

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

²Қазақ мемлекеттік Құрылыс және Сәулет академиясы, Алматы, Қазақстан

³Халықаралық білім беру корпорациясы, Алматы, Қазақстан

2011-2022 жылдардағы Қазақстандағы діни радикализм қаупі

Аңдатпа. Мақалада бүгінгі таңдағы діни радикализмнің қатері туралы сөз қозғалады. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары мемлекетіміз зайырлы мемлекет болып орныққаннан кейін теріс діни ағымдардың аймақ-аймаққа таралуы, халықтың санасына жетуі мемлекетіміздің тұтастығына нұқсан келтіргені туралы талқыланып, радикалды топтардың қайдан шыққаны туралы сөз қозғалады. Ислам дінін бүркенген радикалды топтардың насихаты мен идеологиясы интернет арқылы таралуының себептеріне анализ жасалады. Сонымен бірге, тарихта «Қаралы қаңтар» деген атпен қалған қасірет Қазақстан азаматтарының басынан кешкен жантүршігерлік оқиғаға анализ

беріледі. Салафиттік-жиһадтық идеологияға негізделген радикалдану көбінесе маргиналданған жастар арасында таралуының себептері және жастардың діни экстремистік теріс ағымдары қабылдауының себептері туралы айтылады.

Түйін сөздер: Радикализм, діни экстремизм, қанды қаңтар, жастар.

К.К. Карымсакова¹, Б.А. Нуралина², А.У. Нусипова³

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

²Казахская государственная академия строительства и архитектуры, Алматы, Казахстан

³Международная образовательная корпорация, Алматы, Казахстан

Угроза религиозного радикализма в Казахстане в период 2011-2022 гг.

Аннотация. Данная статья затрагивает тему угрозы религиозного радикализма на сегодняшний день. А в частности, в ней рассказывается о распространении деструктивных религиозных течений на территории Казахстана, в первые годы независимости, после утверждения страны как светское государство, о проникновении этих религиозных течений в сознание людей, вреде для целостности нашей страны и месте зарождения радикальных групп. Проводится анализ причин пропаганды и распространения идеологии исламских радикальных групп. А также, дается анализ страшного события известное как «Кровавый январь», постигшее казахстанцев зимой прошлого года. Обсуждаются причины, по которым радикализация на основе салафитско-джихадистской идеологии часто распространяется среди маргинализованной молодежи, и причины, по которым молодежь следует экстремистским течениям.

Ключевые слова: Радикализм, религиозный экстремизм, кровавый январь, молодежь.

References

1. Lemon. Ob ugrozakh terrorizma v Tsentral'noy Azii i za yeyo predelami, [On the threats of terrorism in Central Asia and beyond] Available at: <https://www.caa-network.org/archives/14501> [in Russian] (assessed 10.03.2022).
2. Toiken. Qazaqstandaǵı dini axwal jáne IM. [Specifics and Factors of the Youth Radicalization Situation in Kazakhstan.] Available at: https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_round_table_islamic_state_religious_situation/27363852.html [in Kazakh] (assessed 10.03.2022).
3. Beisembaev. Specifics and Factors of the Youth Radicalization Situation in Kazakhstan. Available at: <https://cabar.asia/en/serik-beisembaev-specifics-and-factors-of-the-youth-radicalization-situation-in-kazakhstan> [in English] (assessed 11.04.2022)
4. Radicalisation. Farhad Khosrokhavar. Editions de la maison des sciences de l'homme [Editions of the house of human sciences.]. (Google scholar. P.10) [in French] (assessed 19.06.2023).
5. Nurekesh. Dintanushy: 'ekstremisterdiń deni - búringi qilmysqerler' [Religious expert: Most of the extremists are former criminals] Available at: <https://7-su.kz/m/news/show/7944/> [in Kazakh] (assessed 11.04.2023).
6. Sultan. Dini radikalizm: zhaqtas zhinau tásilderi [Religious radicalism: methods of gathering supporters] Available at: <https://aikyn.kz/185155/dini-radikalizm-zhaktas-zhinau-tesilderi> [in Kazakh] (assessed 23.02.2023).
7. Karin. 'Qazaqstanda terrorizm máselesi bar ma?' [Is there any problem with terrorism in Kazakhstan?] Available at: <https://dalanews.kz/minez/dajdzhest/18380-aza-standa-terrorizm-m-selesi-bar-m> [in Kazakh] (assessed 22.02.2022).
8. Operatsiya 'Zhūsan': 595 kazakhstantsev vozvrashcheny na rodinu iz Siri [Operation "Zhusan": 595 kazakhstani returned home from Syria] Available at: https://forbes.kz/news/2020/02/06/newsid_218453 [in Russian] (assessed 22.02.2023).
9. Rokovoe 5 iyunya: neizvestnye podrobnosti terakta v Aktobe v 2016 godu, [Rokovoy 5th June: unknown details of terakt in Aktobe in 2016] 2018. Available at: <https://ru.sputnik.kz/20180605/aktobe-terakt-vozpominaniya-5899389.html> [in Russian] (assessed 25.03.2022).

10. Abibulla. Salafizmniń qoǵamǵa qaupi qanday? Saraptama, [What is the threat of Salafism to society?. Expertise] Available at :
<https://informburo.kz/kaz/salafizm-n-oama-aup-anday-saraptama.html> [in Kazakh] (assessed 15.09.2021).
11. Gumarova. Yanvarskiye sobytiya: politsyeyeskikh budut sudit' za pytki [January events: Policemen will be tried for torture] Available at:
<https://ulymedia.kz/news/13406-ianvarskie-sobytiia-politseiskikh-budut-sudit-za-pytki/> [in Russian] (assessed 28.06.2023).
12. Qazaqstan biliǵi 'memlekettik tóńqerisqe talpınıs' jaılı aıta bastadı.
[The authorities of Kazakhstan began to talk about an attempt to revolution]. 2022. Available at:
<https://www.azattyq.org/a/31647213.html> [in Kazakh] (assessed 10.01.2023).
13. Gumarova. Yanvarskiye sobytiya: politsyeyeskikh budut sudit' za pytki
[January events: Policemen will be tried for torture] Available at:
<https://ulymedia.kz/news/13406-ianvarskie-sobytiia-politseiskikh-budut-sudit-za-pytki/> [in Russian] (assessed 28.06.2023).
14. Au Kazakhstan, plus de 450 arrestations après les émeutes meurtrières du début de l'année [In Kazakhstan, more than 450 arrests after deadly riots earlier this year], 2022 Available at:
<https://www.france24.com/fr/asie-pacifique/20220122-kazakhstan-plus-450-arrestations-apr%C3%A8s-les-%C3%A9meutes-meurtri%C3%A8res-du-d%C3%A9but-de-l-ann%C3%A9e> [in French]. (assessed 22.02.2022).
15. Qasım-Jomart Toqaeв demonstranttargha indey joldady. kaz.inform.kz, 2022 [Kassym-Jomart Tokayev addressed the demonstrators] Available at:
https://www.inform.kz/kz/kasym-zhomart-tokaeв-demonstranttargha-undeu-zholdady_a3881364 [in Kazakh] (assessed 26.05.2023).
16. Kusainuly, 2022. «Dini toptardıń biliqqe talası, jasıryn úşıqtardıń oıawı, qılmiş álemindeǵilderdiń oıranı»: sarapshılardıń qańtar oqıǵası turalı pıqiri [«The struggle for power of religious groups, the awakening of secret cells, the destruction of the criminal world»: the opinion of experts on the January event] Available at:
<https://azattyq-ruhy.kz/society/33778-dini-toptardyn-bilikke-talasy-zhasyryn-uiashyktardyn-oianuy-kylmys-lemindegilerdin-oirany-sarapshylardyn-kantar-okigasy-turaly-pikiri> [in Kazakh]. (assessed 06.11.2022).
17. "Azattıq" radiosı. Mesits spustı posle yanvarskikh sobıtı: voprosı bez otvetov. [A month after the January events: unanswered questions] 2022 Available at:
<https://rus.azattyq.org/a/mesyats-spustya-posle-yanvarskih-sobytiy-voprosy-bez-otvetov/31691645.html> [in Russian]. (assessed 29.05.2023).
18. "Azattıq" radiosı. Mesits spustı posle yanvarskikh sobıtı: voprosı bez otvetov. [A month after the January events: unanswered questions] 2022 Available at:
<https://rus.azattyq.org/a/mesyats-spustya-posle-yanvarskih-sobytiy-voprosy-bez-otvetov/31691645.html> [in Russian] (assessed 29.05.2023).
19. Qayratkerlik qaǵıdası. Altınbek Sársenbaıulynyń oı pikirleri (bet 15).
[The principle of creativity is Sarsebaıuly's thinking (15th page)] [in Kazakh].
20. Zhumadilla. "Qañtar oqıǵasına qatısı bar «Yaqn İnqar» radiqaldı úmu turalı ne belgili?" [What is known about the radical organization «Yakyn Inkar» involved in the January incident?] Available at:
<https://bugin.kz/22798-qanhtar-oqighasyna-qatysy-bar-yakyn-inkar-radikal'dy-uymy-turaly-ne-belgili> [in Kazakh] (assessed 23.04.2022).
21. Yeshche odnu organizatsiyu priznali ekstremistskoy v Kazakhstane. [Another organization recognized as extremist in Kazakhstan] 2018 Available at: <https://ru.sputnik.kz/20181012/ehkstremizm-organizaciya-genprokuratura-7589409.html> [in Russian] (assessed 13.04.2022).
22. Zhumadilla. "Qañtar oqıǵasına qatısı bar «Yaqn İnqar» radiqaldı úmu turalı ne belgili?" [What is known about the radical organization «Yakyn Inkar» involved in the January incident?] Available at:
<https://bugin.kz/22798-qanhtar-oqighasyna-qatysy-bar-yakyn-inkar-radikal'dy-uymy-turaly-ne-belgili> [in Kazakh] (assessed 23.04.2022).
23. Baktybayev, Kasymbekov. «Tablıǵı Jamaat.» «Chto èto za religioznaya organizatsiya?» [«Tablighi Jamaat». What kind of religious organization is this?] Available at:
<https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-islam/29501707.html> [in Russian] (assessed 19.07.2022).
24. Zhumadilla. "Qañtar oqıǵasına qatısı bar «Yaqn İnqar» radiqaldı úmu turalı ne belgili?" [What is known about the radical organization «Yakyn Inkar» involved in the January incident?] Available at:

<https://bugin.kz/22798-qanhtar-oqighasyna-qatysy-bar-yakyn-inkar-radikal-dy-uyymy-turaly-ne-belgili> [in Kazakh] (assessed 23.04.2022).

25. Zhumadilla. "Qañtar oqıǵasına qatısı bar «Yaqın İnqar» radiqaldı úımı turalı ne belǵılı?" [What is known about the radical organization «Yakyn Inkar» involved in the January incident?] Available at:

<https://bugin.kz/22798-qanhtar-oqighasyna-qatysy-bar-yakyn-inkar-radikal-dy-uyymy-turaly-ne-belgili> [in Kazakh] (assessed 23.04.2022).

26. Mendkovich. Kto stanovitsya terrorristom v Kazakhstane? ["Who becomes terrorist in Kazakhstan?"]. Available at: <http://www.stanradar.com/news/full/21487-kto-stanovitsja-terroristom-vkazahstane.html> [in Russian] (assessed 23.04.2023).

27. Zan gazeti. [Newspaper "ZAN".], 2022. Available at:

<https://zanmedia.kz/wp-content/uploads/2022/03/ZG2022-21.pdf> [in Kazakh] (assessed 20.09.2023).

28. Sultan. Dini radikalizm: zhaqtas jinau tasilderi, [Religious radicalism: methods of gathering supporters] Available at:

<https://aikyn.kz/185155/dini-radikalizm-zhaktas-zhinau-tesilderi/> [in Kazakh] (assessed 23.02.2023).

29. Askarov. V tyur'makh Kazakhstana nasschityvaetsya bolee 400 osuzhdennykh za ekstremizm i terrorizm. [There are more than 400 people convicted of extremism and terrorism in Kazakhstan's prisons.] Available at:

<https://kaztag.kz/ru/news/v-tyurmakh-kazakhstana-naschityvaetsya-bolee-400-osuzhdennykh-za-ekstremizm-i-terrorizm> [in Russian] (assessed 21.09.2023).

30. Nurekesh. dintanushy: 'ekstremisterdin deni - búringi qilmysqerler' [Religious expert: Most of the extremists are former criminals] Available at:

<https://7-su.kz/m/news/show/7944/> [in Kazakh] (assessed 11.04.2023).

31. Beisembayev, 2016. Spetsifika i faktory radikalizatsii molodeji v usloviyakh Qazaqstana. [Specifics and factors of youth radicalization in Kazakhstan]. Available at:

<https://cabar.asia/ru/serik-bejsembaev-spetsifika-i-factory-radikalizatsii-molodezhi-v-usloviyah-kazakhstana> [in Russian] (assessed 11.04.2022).

32. Zhumadilla. "Qañtar oqıǵasına qatısı bar «Yaqın İnqar» radiqaldı úımı turalı ne belǵılı?" [What is known about the radical organization «Yakyn Inkar» involved in the January incident?] Available at:

<https://bugin.kz/22798-qanhtar-oqighasyna-qatysy-bar-yakyn-inkar-radikal-dy-uyymy-turaly-ne-belgili> [in Kazakh] (assessed 23.04.2022).

33. Zhumadilla. "Qañtar oqıǵasına qatısı bar «Yaqın İnqar» radiqaldı úımı turalı ne belǵılı?" [What is known about the radical organization «Yakyn Inkar» involved in the January incident?] Available at:

<https://bugin.kz/22798-qanhtar-oqighasyna-qatysy-bar-yakyn-inkar-radikal-dy-uyymy-turaly-ne-belgili> [in Kazakh] (assessed 23.04.2022)

34. Grozin. Kazakhstan and the threats of Islamist radicalism and extremism. Available at:

<https://cyberleninka.ru/article/n/kazahstan-i-ugrozy-islamistskogo-radikalizma-i-ekstremizma> (assessed 26.08.2023).

Information about the authors:

Karymsakova Katira Kenzhebekovna – Ph D. student at Kazakh National Pedagogical University, senior lecturer in Suleyman Demirel University, Almaty, Kazakhstan.

Nuralina Botakoz Amangeldikyzy – PhD in Political Sciences, associate professor, International Educational Corporation, Almaty, Kazakhstan.

Nussipova Arailym Umarhodjayevna – Ph.D. in Political Sciences, associate professor, International Educational Corporation, Almaty, Kazakhstan.

Karymsakova Katira Kenzhebekovna – Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің докторантура студенті, СДУ университетінің аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан.

Нұрәлина Ботакөз Амангелдіқызы – Ph.D., Халықаралық білім беру корпорациясы, қауымдастырылған профессор, Алматы, Қазақстан.

Нусипова Арайлым Умарходжаевна – Ph.D., халықаралық білім беру корпорациясы, қауымдастырылған профессор, Алматы, Қазақстан.

Zh.B. Orynbayev¹, N. Muminov², S. Özbek³

¹L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan

³Kocaeli University, Izmit, Turkey

(zhassulan.orynbayev@gmail.com , n.muminoff@gmail.com, sozbek@kocaeli.edu.tr)

A comprehensive analysis of water security from historical perspectives to contemporary challenges

Abstract. *Water is a vital resource for both human life and the economy, and its use and management are critical security issues. The scarcity of water resources has adverse effects on the economy, ecology, and public health, leading to lower crop yields, increased food costs, reduced living standards, and a higher risk of conflict between states. Water security has become a major cause of conflict in recent times. This article provides a historical overview of the term water security and conducts a comparative analysis of the various definitions of water security presented by authors and organizations. The article examines the theories of scholars who have written about water security and concludes that it is a complex concept encompassing various aspects of ensuring the safety of water resources, including preventing pollution, ensuring access to clean drinking water, protecting water bodies, developing mechanisms for managing water resources, and preventing conflicts over water. Furthermore, this article analyzes water security within the framework of national security and provides examples from different regions to emphasize the importance of water for individuals and the state.*

Keywords: *Water resources, water security, transboundary rivers, water scarcity, Kazakhstan, Central Asia, United States of America.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-65-74>

Received: 23.05.2022 /Accepted: 15.08.2023

Introduction

Water has always played a crucial role in the emergence and development of ancient civilizations. The availability of water in the form of large rivers has facilitated the growth of agriculture and commerce, connecting different regions and laying the foundation for civilization. However, with the development of industry and human activities, water pollution and scarcity have become major challenges for modern societies. Inefficient use of water resources, climate change, and the lack of proper purification systems have led to conflicts between countries over water access. Effective mechanisms of cooperation and agreements are needed to manage shared water resources and to ensure sustainable development. According to scientists, ancient civilizations arose under specific climatic conditions, with the availability of water being one of the main factors. Many of these civilizations developed in the valleys of large rivers such as the Tigris and Euphrates, Nile, Indus and Ganges, Huang He and Yangtze, Amu Darya, Syr-Darya, and others. These rivers played a significant role in human life, providing fertile soil for agriculture and connecting different regions for trade [1].

Water pollution has become a significant global issue with the growth of industrialization. The contamination of water resources is not only an economic concern but also a serious threat to public health. Various factors, including the discharge of industrial waste, chemical fertilizers, and household waste, are contributing to this problem. The situation is more critical in developing

countries where the inadequate water purification systems have resulted in increased cases of waterborne diseases and deaths. Therefore, addressing water pollution is crucial for sustainable development and human well-being.

Water scarcity is becoming an increasingly pressing issue globally due to natural factors such as droughts, as well as human activities such as inefficient water use and the impact of climate change. This scarcity can cause conflicts among nations, particularly in regions where water resources are limited. Climate change has exacerbated the issue, resulting in more frequent and severe droughts, leading to a greater need for effective management and cooperation to ensure sustainable access to this vital resource.

This paper aims to explore the concept of water security, discussing various definitions and theoretical frameworks proposed by scholars and organizations. It examines the different dimensions of water security, including environmental, economic, and social aspects, and highlights the interconnection between water security and national security.

Moreover, the paper presents examples of successful international cooperation and collaboration in managing water resources, including the UN Watercourses Convention and various transboundary river basin organizations. It also discusses the importance of technological innovation in ensuring water security and sustainable development, such as the development of water purification and reuse technologies.

Finally, the paper concludes with recommendations for future actions to ensure water security, including strengthening international cooperation and collaboration, improving water governance and management, promoting water conservation and efficiency, and investing in technological innovation. The aim of this paper is to raise awareness about the importance of water resources and the urgent need for action to ensure their security and sustainable use for present and future generations.

Materials and methods

This study aims to identify and systematize changes in water resources in the security system in interstate relations by analyzing theories of water security. A logical analysis was conducted to study the evolution of the water security paradigm and determine its place in world politics. To achieve this, a comparative analysis of the works of authors who conducted research on water security was carried out to determine the main features of the development of the old and new paradigms of water security. The selected works were analyzed using a qualitative research approach, and the findings were interpreted based on the context of the research question. The study employed secondary data analysis as the primary data source. The data were collected from published literature, including books, journals, reports, and academic papers, and were analyzed using content analysis techniques.

Discussion

In light of the growing global population, the issue of water security has become increasingly relevant. The existence of 263 international basins, covering almost half of the earth's surface and housing 40% of the world's population, emphasizes the need for effective management of shared water resources. Moreover, international basins are vital to human development, as they contain 60% of the planet's freshwater. It is worth noting that these basins partially cover 145 countries, with 21 states fully encompassed within them. Despite the significance of shared water resources, only 37 water-related armed conflicts have occurred in the last 50 years, while 150 water-related treaties have been signed. These figures indicate that the mechanisms for resolving conflicts over water resources have been relatively successful. Nonetheless, the challenges associated with water security remain, and concerted efforts are required to ensure the sustainable use of shared water resources [2].

The increase in the number of people on earth, the construction of many industries, the withdrawal of water and many other reasons make water one of the most valuable resources

of the twenty-first century. According to the results of UN studies, human demand for water resources increases by 1% annually. The demand for water resources is increasing, especially in developing countries. According to UN studies, in 2050 about 5 billion people will live in areas with limited water resources [3]. International relations experts predict that conflicts over water resources will intensify in the future. Therefore, the states are now paying great attention to solving the water problem. The concept of state security as a whole and the scope of its application are expanding. For example, state security, national security, economic security, etc. To the types of safety are added relevant and important types such as Water security, food safety and environmental safety.

The concept of water security encompasses a range of intricate, interrelated factors. The rise in water demand has resulted in heightened competition for water usage at the local, regional, and global levels, encompassing essential societal requirements such as drinking water access, irrigation, hydropower, and industrial purposes. Water quality is also a critical aspect of water security, further emphasizing the significance of appropriate water usage.

Water is a vital resource for human survival and development, yet it is scarce and unevenly distributed on Earth. With water covering 70.8% of the planet's surface, only 2.7% of it is fresh water, and only a small fraction of it (0.36%) is easily accessible. Of the world's population, 2.8 billion people (40%) still lack access to safe and reliable drinking water for domestic use. This highlights the need for effective and sustainable management of water resources to ensure equitable access to water for all [5].

The water-related issues highlighted by the United Nations include the following [6]:

- Over 2.2 billion people lack access to safe drinking water.
- Around 2 billion people receive healthcare services without basic water supply.
- Safe sanitation and hygiene services are not accessible to more than half of the global population, i.e., 4.52 billion people.
 - Inadequate sanitation, poor hygiene, and unsafe drinking water cause the death of 297,000 children under the age of five every year due to diarrhea.
 - Water scarcity affects around 2 billion people living in different countries, and it has already impacted four out of every 10 individuals.
 - Water is the primary cause of 90% of natural disasters worldwide.
 - Approximately 80% of wastewater is released into the ecosystem without treatment.
 - Two-thirds of the world's transboundary rivers lack joint management agreements.
 - Global water consumption by agriculture accounts for 70% of the total.

The strategic importance of water as a resource

Water plays a crucial role as a source of sustenance for humans, while also being a strategic asset for governments. By breaking down the significance of water into different levels, we can better understand its importance in both realms.

Table 1. Human water requirement levels [7]

Demand levels	Description
The first level of need	A chemical element used as drinking water and for cooking.
The second level of need	A liquid used in the cultivation of fruits and vegetables.
The third level of need	Hygiene (washing, bathing).

Table 2. Strategic importance for the state [7]

Importance	Description
First	Independence from other states in the field of water resources.
Second	Drinking water, a resource used in agriculture.
Third	Water supply of residential buildings

Understanding water security. Water security is a concept that gained prominence at the Second World Water Forum held in The Hague in 2000. Today, this term is frequently used by world leaders to address water-related issues. The concept of water security has multiple definitions, and various measurement options are available to determine water security [8]. This article discusses the urgency of ensuring water security as only 2.5% of the world's water resources are freshwater suitable for human use, and global water consumption is increasing by 1% annually. Water security is essential for human health, food production, and energy, making it a significant social, economic, environmental, and political problem of the 21st century [9].

The understanding of water security is still developing, and presently, the emphasis is on water infrastructure. The Global Water Partnership (GWP) and the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) reports have recognized the crucial role of infrastructure in ensuring water security. Furthermore, the reports highlight the need to shift the focus of water security towards identifying risks and opportunities.

The Asian Development Bank's 2016 Asia Water Outlook report divides water security into 5 dimensions: 1) Domestic water security. 2) Economic water security. 3) City Water security. 4) Environmental safety of water. 5) Resistant to water-related accidents. Each of them has directions based on solving their own problems. According to the report, 1) household water security: "Providing all people with reliable, safe water and sanitation services. Domestic water supply is an important foundation for efforts to eradicate poverty and support economic development"; 2) economic water security: "Water grows our food for human consumption, powers our industry, and cools our power plants. Water use in these sectors should no longer be considered separately. Economic water security is a measure of the productive use of water to support economic growth in the food, industry and energy sectors; 3) urban water security: "In the Asia-Pacific region, about 48% of the population now lives in cities, and by the middle of this century this figure will reach 64%. Urban water security is a measure of good water management to support water-hungry and livable cities; 4) environmental water security: "Asia's environment and valuable natural resources have been hit hard by decades of neglected policies as the region's authorities prioritized rapid economic growth over environmental concerns. As more attention is paid to sustainable development and inclusive growth, Asian leaders are now taking on the challenge of greening their economies. The Environmental Water Security Indicator assesses the condition of rivers and measures progress in river and ecosystem restoration on a national and regional scale. The sustainability of development and the improvement of life depend on these natural resources"; 5) Resilience to water-related disasters: "The growth and development of the region is associated with unprecedented changes in economic activity, urbanization, nutrition, trade, culture and communication. It has also increased the level of uncertainty and risk associated with climate variability and change. The resilience of communities in the Asia-Pacific region to these changes, especially water-related disaster risk, is assessed using the Water Disaster Resilience Indicator. To minimize the impact of future disasters, it is necessary to accelerate the creation of resilient communities that can adapt to change and reduce the risk of water-related disasters" [10]. He defined the state's water security situation in five dimensions.

The Global Water Partnership (GWP) report addresses three main dimensions of water security: social equity, environmental sustainability and economic efficiency.

Economic aspect:

- increase in water productivity and its conservation in all water-consuming territories

- Sharing economic, social and environmental benefits from the management of transboundary rivers, lakes and aquifers.
- Social aspect:
 - ensure equal access to water services and resources for all through a well thought out policy and legal framework at all levels.
 - formation of the population's resilience to emergency situations through the implementation of "soft" and "hard" measures.
- Environmental aspect:
 - sustainable management of water resources within the framework of the "green" economy.
 - restoration of ecosystem services in river basins for the improvement of rivers [11].

There are multiple definitions of water security, and scholars and water management organizations have attempted to define the concept in various ways. Grey and Sadoff define water security as the availability of an acceptable quantity and quality of water for health, livelihoods, ecosystems, and production, along with an acceptable level of water-related risks to people, environments, and economies [12]. According to Patrick Webb and Maria Iskandarani, water security refers to access to sufficient safe water for a healthy and productive life for all individuals at all times [13].

On the other hand, different organizations and institutions have defined the concept of water security in their own ways. The United Nations defines it as the capacity of a population to ensure sustainable access to adequate quality water for livelihoods, human well-being, socio-economic development, environmental protection, and political stability[14].The Global Water Partnership views a water-secure world as one where every person has access to safe, affordable, and clean water, and communities are protected from water-related disasters[11]. The Asian Development Bank defines it as the availability of sufficient water to support safe and affordable water supply, inclusive sanitation, improved livelihoods, healthy ecosystems, and sustainable and resilient rural-urban economies while reducing water-related risks [15].

These definitions of water security share similarities and nuances with each other. However, it is evident that the challenges surrounding water resources are mounting each year, and finding a resolution has become urgent. Even with a growing amount of research on water security, scholars like Christina Cook and Karen Bakker argue that a singular definition is still lacking. The choice between a broad or specific definition can significantly impact how water security issues are approached and addressed, highlighting the significance of defining water security clearly in decision-making [16].

The concept of water hegemony has been defined by Mark Zeitoun and Jereon Warner as the establishment of control over water resources at the river basin level through strategies such as capturing, consolidating, and limiting access. These strategies are achieved through the use of various tactics, including pressure and contracts. Additionally, the authors distinguish between the concepts of hegemony and domination, defining the former as leadership based on authority and the latter as leadership based on coercion [17]. Based on their ideas, a straightforward mathematical formula can be derived to define these concepts.

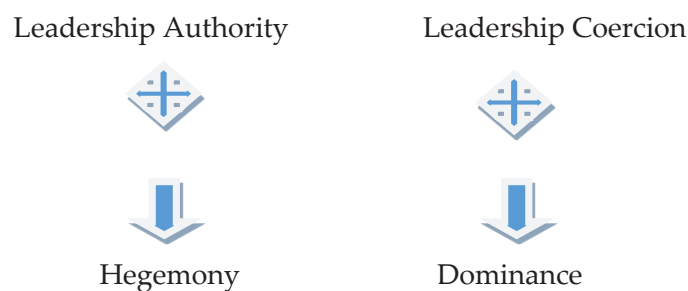

Figure 1. A mathematical model for understanding hegemony and dominance

The Figure 1. shows two boxes representing two concepts: Hegemony and Dominance. Each box has two components: Leadership and either Authority or Coercion. The arrows represent the connection between each component. The labels at the bottom of each box represent the resulting concept that emerges when the components are combined. The labels on the right side of the figure represent adjectives that describe the resulting concept.

Water security and international water doctrines

When it comes to the joint use of transboundary river basins, there exist four main legal doctrines that guide the process. These include the doctrines of absolute territorial sovereignty, absolute territorial integrity, limited territorial sovereignty, and common interests. These doctrines provide a framework for addressing the competing claims and interests of different states in the use of shared water resources and aim to facilitate cooperation and equitable sharing of benefits among riparian countries [18].

Legal doctrines for transboundary river basins include the Doctrine of Absolute Territorial Sovereignty, also known as the Harmon Doctrine, which allows upstream states to use river waters at their own discretion without regard for downstream impacts[19]. On the other hand, the Doctrine of Absolute Territorial Integrity prohibits coastal states from using water resources in a way that harms other coastal states, although upstream countries generally do not accept this doctrine. Other legal doctrines include the Doctrine of Limited Territorial Sovereignty and the Doctrine of Common Interests, providing different approaches to managing transboundary water resources [20].

The Doctrine of Limited Territorial Sovereignty is based on the principle that individuals must use their property in a way that does not harm the property of others. This principle extends to the state's right to use the water of rivers flowing through its territory, with the condition that it does not infringe on the interests of other riparian countries that have rights and obligations in the use of water resources of transboundary rivers [21].

The Doctrine of Common Interests emphasizes the idea of transboundary river basins as a single hydrological unit, requiring collaborative management. This means that any action by one riparian country affecting the shared water resources, without the consent of its neighbors, gives the affected country the right to take appropriate countermeasures [18].

Water security cannot be considered separately from national security. Peter Gleick, in his article "Water and Conflict: Fresh Water Resources and International Security", proposed the point of view according to which "states in regions with limited water resources and water scarcity consider the issue of access to water within the framework of national security" [22]. According to Thomas Homer-Dixon, the resource that causes interstate war is river water. Water is a very important resource for the survival of man and nation. Because river waters originate in one country and flow into another, the actions of one country can affect another country's access to water resources. If the downstream state is highly dependent on river water and relatively stronger (militarily/economically/politically) than the upstream state, the likelihood of water conflict increases. It is believed that downstream states use water as a tool to influence upstream states [23]. For example, in the Nile River system, the Egyptian state is much stronger militarily, economically and politically than Ethiopia, Sudan, Rwanda and Tanzania. Egypt consumes more water than any other country, despite being located on the lower reaches of the Nile River. The upstream states could use their geographic advantages to control the Nile, but if these actions create barriers to Egyptian access to the Nile waters, it could open the door for Egypt to resort to military force to protect its national security. Therefore, the power and influence of Egypt will force the weakened coastal states, which do not want conflict with Egypt, to agree to an unfair policy of distributing water resources [24]. This case can be explained by soft power politics. The famous American political scientist Joseph Nye argues in his article "Soft power" that if one state can impose on other states what it wants, then this can be called cooperative or soft power [25]. That is, the presence of hard power creates the effect of soft power.

Water resources are a scarce resource in the Middle East, South and Central Asia, but water is becoming an increasingly important resource for economic and agricultural development in the countries of the region. Water resources in these regions have become a matter of “high-level politics,” increasing the likelihood of water conflicts [22]. Joachim Blatter and Helen Ingram identified water as a resource of economic value, a vital resource, and a component of national security. In the context of national security, water is being transformed from a mere chemical element into a valuable resource. At the same time, when water is a necessary element for the existence of a nation and the formation of a nation state, it becomes a conceptual issue of national security. Rivers are often used as borders between two states. For example, the Rhine serves as a dividing line between the Germans and the French [26].

The White House Action Plan for Global Water Security, published by the United States (USA) in 2022, emphasizes that water security is considered one of the pillars of national security [27]. According to US Vice President Kamala Harris, “The White House Global Action Plan for Water Security will increase the ability to achieve water security goals, which are an important element of US national security” [28].

It is clear that Kazakhstan and the states of Central Asia consider water security within the framework of national security. This is due to the fact that the stability of the economy directly depends on water resources. This dissertation was written by Professor D.L. Baideldinov mentioned in his article “The Dangers of Kazakhstan’s Water Security: Legal Aspects”. More precisely, according to Professor Baydeldinov, in the conditions of limited and declining water resources in Kazakhstan, water security issues are considered as a component of national security [29]. Article 6, paragraph 18 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On the National Security of the Republic of Kazakhstan” states that “a sharp deterioration in the environmental situation, including the quality of drinking water, earthquakes and other natural and man-made emergencies, epidemics and epizootics” [30] are on level of national security.

Conclusion

In conclusion, water is a vital resource for human life and the economy, and its use and management are critical security issues. The scarcity of water resources has a detrimental impact on various aspects of life, including the economy, ecology, and public health, and it increases the risk of conflict between states. Therefore, water security has become a major cause of conflict in recent times. This article has provided a historical overview of the term water security and conducted a comparative analysis of the various definitions of water security presented by authors and organizations. Based on the theories of scholars who have written about water security, we conclude that it is a complex concept that includes ensuring the safety of water resources, preventing pollution, ensuring access to clean drinking water, protecting water bodies, developing mechanisms for managing water resources, and preventing conflicts over water.

Furthermore, this article has analyzed water security within the framework of national security and highlighted the importance of water for individuals and the state. It provides examples from different regions to emphasize the significance of water as a crucial resource for national security. Therefore, it is essential to take necessary measures to ensure the security of water resources and to prevent conflicts over water. Cooperation between states in the field of water security is crucial for ensuring peace and security, and states should consider the interests of their neighbors before ensuring their own security. Ultimately, managing water resources in a sustainable and equitable manner is of paramount importance for achieving water security and for the overall well-being of society.

References

1. Makhrarov M.Y. Water and civilization [Web source]. – 2016 –URL: <http://www.eecca-water.net/file/makhrarov0216.pdf> (accessed 08.03.2023).
2. Transboundary water resources [Web source]. – 2015.– URL: https://www.un.org/ru/waterforlifedecade/transboundary_waters.shtml (accessed 08.03.2023).
3. Fiona Callister. UN warns around 5 billion people could face water shortages by 2050 – Water Aid response[Web source]. – 2018.–URL: <https://www.wateraid.org/uk/media/un-warns-around-5-billion-people-could-face-water-shortages-by-2050-wateraid-response> (accessed 08.03.2023).
4. Mishra, B.K.; Kumar, P.; Saraswat, C.; Chakraborty, S.; Gautam, A. Water Security in a Changing Environment: Concept, Challenges and Solutions. Water 2021 [Web source]. – 2021.–URL: https://www.researchgate.net/publication/349297489_Water_Security_in_a_Changing_Environment_Concept_Challenges_and_Solutions (accessed 09.03.2023).
5. Kochetkov V.V., Pak E.V. “Water wars”: water scarcity as a cause and instrument of international conflicts [Web source]. – 2011.–URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vodnye-voyny-defitsit-vodnyh-resursov-kak-prichina-i-instrument-mezhdunarodnyh-konfliktov/viewer> (accessed 09.03.2023).
6. World Meteorological Organization warns of approaching water crisis [Web source]. – 2021.–URL: <https://news.un.org/ru/story/2021/10/1411262> (accessed 09.03.2023).
7. Orynbayev Zh., Tumashbay T. Water security in the context of national security. [Web source]. – 2022.–URL: <http://journal-kogam.kisi.kz/index.php/kd/article/view/138> (accessed 09.03.2023).
8. Dustin Evan Garrick, Jim Hall. Water Security and Society: Risks, Metrics, and Pathways[Web source]. – 2014.–URL: https://www.researchgate.net/publication/275250133_Water_Security_and_Society_Risks_Metrics_and_Pathways (accessed 10.03.2023).
9. Forough Aligholi, Dariush Hayati. Agricultural water security from the perspective of critical theory paradigm [Web source]. – 2022.–URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/frwa.2022.964688/full> (accessed 10.03.2023).
10. About the Asian Development Bank. Asian Water Development Outlook 2016. Strengthening Water Security in Asia and the Pacific. – 2016.–URL: <https://www.adb.org/publications/asian-water-development-outlook-2016> (accessed 11.03.2023).
11. Eelco van Beek and Wouter Lincklaen Arriens. Water Security: Putting the Concept into Practice [Web source]. –2014.–URL: <https://www.gwp.org/contentassets/1180bf6f64e04732ac00717c1c643581/tec-20-ru-web.pdf> (accessed 11.03.2023).
12. David Grey, Claudia W. Sadoff. Sink or Swim? Water security for growth and development [Web source]. – 2007. –URL: https://www.researchgate.net/publication/255592639_Sink_or_Swim_Water_Security_for_Growth_and_Development (accessed 11.03.2023).
13. Patrick Webb, Maria Iskandarani. Water Insecurity and the Poor: Issues and Research Needs [Web source]. – 1998. –URL: https://www.zef.de/uploads/tx_zefportal/Publications/zef_dp2-98.pdf (accessed 13.03.2023).
14. What is Water Security? Infographic [Web source]. –2013.–URL: <https://www.unwater.org/publications/what-water-security-infographic> (accessed 13.03.2023).
15. Aliya Assubayeva. Experts’ Perceptions of Water Security in Central Asia: results from a Delphi study [Web source]. – 2021–URL: https://www.researchgate.net/publication/349811767_Experts%27_Perceptions_of_Water_Security_in_Central_Asia_results_from_a_Delphi_study (accessed 13.03.2023).
16. Christina Cook, Karen Bakker. Water security: Debating an emerging paradigm [Web source]. – 2012.–URL: <http://web.mit.edu/mission/www/m2017/pdfs/watsec.pdf> (accessed 13.03.2023).
17. Mark Zeitoun, Jeroen Warner. Hydro-Hegemony- a Framework for Analysis of Trans-Boundary Water Conflicts [Web source]. – 2006.–URL: https://www.researchgate.net/publication/40112175_Hydro-Hegemony-_a_Framework_for_Analysis_of_Trans-Boundary_Water_Conflicts (accessed 14.03.2023).
18. Glossary “Water Law” [Web source]. – 2015. –URL: http://www.cawater-info.net/bk/glossary/water_right/index.htm#doctr1 (accessed 14.03.2023)
19. Harmon doctrine [Web source]. – 2012. –URL: <https://archive.unescwa.org/harmon-doctrine> (accessed 14.03.2023).
20. Economic And Social Commission For Western Asia (ESCWA). Glossary Of Shared Water Resources Technical, Socioeconomic And Legal Terminology [Web source]. – 2012. –URL: <https://www.unescwa.org/publications/glossary-shared-water-resources> (accessed 14.03.2023).

21. Doctrines, Concepts, Theories of international law [Web source]. – 2010. –URL: <http://cawater-info.net/training/pdf/law-policy-sic-06.pdf> (accessed 14.03.2023)
22. Peter H. Gleick. Water and Conflict: Fresh Water Resources and International Security [Web source]. – 1993.–URL: <https://www.jstor.org/stable/2539033> (accessed 15.03.2023).
23. Thomas F. Homer-Dixon . Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases [Web source]. – 1994. –URL: <https://www.jstor.org/stable/2539147> (accessed 16.03.2023).
24. Jenny R. Kehl. Hydropolitical Complexes And Asymmetrical Power: Conflict, Cooperation, And Governance of International River Systems [Web source]. – 2011. –URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/429/441> (accessed 18.03.2023).
25. Joseph S. Nye, Jr. Soft Power [Web source]. – 1990. –URL: <https://www.jstor.org/stable/1148580> (accessed 19.03.2023).
26. Joachim Blatter, Helen Ingram. Expanding Perspectives on Transboundary Water [Web source]. – 2001.–URL: https://www.researchgate.net/publication/281585991_Expanding_Perspectives_on_Transboundary_Water (accessed 20.03.2023).
27. White House Action Plan on Global Water Security [Web source]. – 2022. –URL: https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/06/water-action-plan_final_formatted.pdf (accessed 20.03.2023).
28. The White House. FACT SHEET: Vice President Harris Announces Action Plan on Global Water Security and Highlights the Administration’s Work to Build Drought Resilience [Web source]. – 2022.–URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/06/01/fact-sheet-vice-president-harris-announces-action-plan-on-global-water-security-and-highlights-the-administrations-work-to-build-drought-resilience/> (accessed 20.03.2023).
29. Baideldinov D.L. “Threats to Kazakhstan’s Water Security: Legal Aspects”. [Web source]. – 2018. –URL: <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/1421> (accessed 21.03.2023)
30. National security. Law of the Republic of Kazakhstan on national security of the Republic of Kazakhstan [Web source]. – 2020. –URL: https://www.akorda.kz/kz/security_council/national_security/kazakhstan-respublikasynyn-ulattyk-kauiipsizdigi-turaly-kazakhstan-respublikasynyn-zany (accessed 21.03.2023)

Ж.Б. Орынбаев¹, Н. Муминов², С. Өзбек³

¹*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

²*Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан*

³*Қожаели университеті, Измит, Түркия*

Су қауіпсіздігін тарихи перспективалар мен қазіргі қауіп-қатерлер тұрғысынан кешенді талдау

Аңдатпа. Су – адам өмірі үшін де, экономика үшін де маңызды ресурс және оны пайдалану мен басқару қауіпсіздіктің маңызды мәселесі. Су ресурстарының тапшылығы экономикаға, экологияға және халықтың денсаулығына теріс әсер етеді, бұл өнімділіктің төмендеуіне, азық-түлік құнының өсуіне, өмір сүру деңгейінің төмендеуіне және мемлекеттер арасындағы қақтығыстар қаупінің жоғарылауына әкеледі. Су қауіпсіздігі біздің заманымыздағы қақтығыстардың негізгі себептерінің біріне айналды. Бұл мақалада «су қауіпсіздігі» терминіне тарихи шолу жасалады және авторлар мен ұйымдар ұсынған су қауіпсіздігінің әртүрлі анықтамаларына салыстырмалы талдау жасалады. Мақалада су қауіпсіздігі туралы жазған ғалымдардың теориялары қарастырылады және бұл ластанудың алдын алу, таза ауыз суға қол жеткізуді қамтамасыз ету, су объектілерін қорғау, суды басқару тетіктерін әзірлеу және суға байланысты қақтығыстардың алдын алу сияқты су ресурстарының қауіпсіздігін қамтамасыз етудің әртүрлі аспектілерін қамтитын кешенді ұғым деген қорытындыға келеді. Сонымен қатар, мақалада ұлттық қауіпсіздік шеңберіндегі су қауіпсіздігі талданады және судың адам мен мемлекет үшін маңыздылығын көрсету үшін әртүрлі аймақтардан мысалдар келтірілген.

Түйін сөздер: су ресурстары, су қауіпсіздігі, трансшекаралық өзендер, су тапшылығы, Қазақстан, Орталық Азия, Америка Құрама Штаттары.

Ж.Б. Орынбаев¹, Н. Муминов², С. Озбек³

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

²Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави,
Туркестан, Казахстан

³Университет Коджаэли, Измит, Турция

Комплексный анализ водной безопасности от исторических перспектив до современных вызовов

Аннотация. Вода является жизненно важным ресурсом как для человеческой жизни, так и для экономики, а ее использование и управление являются критическими вопросами безопасности. Недостаток водных ресурсов оказывает негативное влияние на экономику, экологию и здоровье населения, приводя к снижению урожайности, увеличению стоимости продовольствия, снижению уровня жизни и повышению риска конфликтов между государствами. Водная безопасность стала одной из основных причин конфликтов в наше время. В данной статье представлен исторический обзор термина «водная безопасность» и проводится сравнительный анализ различных определений водной безопасности, представленных авторами и организациями. В статье рассматриваются теории ученых, которые писали о водной безопасности, и делается вывод, что это комплексное понятие, охватывающее различные аспекты обеспечения безопасности водных ресурсов, включая предотвращение загрязнения, обеспечение доступа к чистой питьевой воде, защиту водных объектов, разработку механизмов управления водными ресурсами и предотвращение конфликтов по поводу воды. Кроме того, в статье проанализирована безопасность воды в рамках национальной безопасности и приведены примеры из разных регионов, чтобы подчеркнуть важность воды для человека и государства.

Ключевые слова: водные ресурсы, водная безопасность, трансграничные реки, дефицит воды, Казахстан, Центральная Азия, Соединенные Штаты Америки.

Information about the authors:

Orynbayev Zhassulan Balabekovich – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Muminov Nurlan – Doctor of Political Sciences, Associate Professor, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.

Sinan Özbek – PhD, Professor, Head of the Department of Philosophy, Kocaeli University, Izmit, Turkey.

Орынбаев Жасулан Балабекович – Журналистика және саясаттану кафедрасының 3 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Муминов Нурлан – PhD, доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан.

Синан Өзбек – PhD, профессор, Кожали университетінің философия кафедрасының меңгерушісі, Измит, Түркия.

М.Р. Муканов¹, Г.С. Мусина², Ж.Е. Нурбаев³,
А.Н. Жолдасбекова⁴, Г.К. Букешова⁵

¹ Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева Костанай, Казахстан

² Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail:alik8385@mail.ru, mussinag@gmail.com, nur1282@mail.ru eic.astana@gmail.com,
kosaeвна_69@mail.ru)

Цифровизация как фактор повышения качества системы высшего образования Республики Казахстан в фокусе зарубежных исследователей

Аннотация. *Цифровизация стала трендом, которая проникла во сферы нашей жизни, оказывает влияние и дает возможность не только развития, но и осознание того, что она влияет на социально-экономические и политические реалии современного миропорядка, которые базируются на цифровой экономике. Исследую данную тему, авторы определили лидеров в развитии цифровизации, такие как Южная Корея, Сингапур, США, в принципе Казахстану еще предстоит долгая работа в этом направлении. Авторы ставят перед собой задачу изучения цифровизации образования, так как являются непосредственными участниками данного процесса. Необходимо отметить, что в Казахстане цифровизация сферы образования, внедрения электронного образования, с соответствующей инфраструктурой онлайн-обучения, развивается в рамках национальных законодательства и поддерживается на национальном уровне в формате воспитания инновационной настроенности всего населения. Актуальность исследования определяется требованием времени, где производительность труда и место страны в рейтинге конкурентоспособности напрямую коррелируется с цифровизацией экономики. Необходимо отметить, что в Казахстане цифровая экосистема в сфере всех уровней образования развивается и модернизируются, мы стараемся использовать лучшие мировой опыт. На сегодняшний день в Казахстане успешно решаются многие вопросы в сфере цифровизации всех уровней образования, в том числе высшего. Глобализационные процессы, происходящие в мире, диктуют свои условия и призывают казахстанское образование соответствовать мировым стандартам, расширять и акцентировать внимание на качество содержания, а также более активного включения в мировой контекст рынка услуг высшего образования.*

Ключевые слова: *цифровизация образования, инновации, высшее образование, качество, человеческий потенциал, имплементация цифровых технологий, цифровая экономика.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-75-86>

Поступила: 22.10.2023 /Принята: 15.11.2023

Введение

В условиях глобальной социально-экономической турбулентности перед правительствами стран мира стоят задачи по преодолению кризисных явлений и обеспечению устойчивого развития экономики и общества. Как известно, качественное образование и инновации определены одними из глобальных Целей в области устойчивого развития, принятыми ООН. В этой связи данное исследование представляет собой попытку

оценить каким образом инновации в виде цифровых технологий способны оказать позитивное и/или негативное влияние на качество высшего и послевузовского образования на примере опыта Республики Казахстан. Предполагается, что продвижение новых технологий в образовании существенно влияет на качество человеческого потенциала и на скорость экономических преобразований.

Использование цифровых технологий в высшем образовании открывает большие возможности. Вместе с тем, высшие учебные заведения должны осуществлять процесс цифровизации таким образом, чтоб их услуги удовлетворяли потребности студентов и преподавателей, а также основывались на результатах научных исследований

Данная статья нацелена на комплексное изучение процессов цифровой трансформации системы высшего и послевузовского образования Республики Казахстан. Руководствуясь подходом «Seeing The Big Picture» (Видеть Общую Картину), в рамках исследования цифровизация будет изучена не только с позиции исторической ретроспективы и модернизации учебно-методического содержания образования, но и с более объемлющих позиций: каким образом цифровые технологии изменяют бизнес-процессы в вузах, качество рекрутинга обучающихся, каким образом цифровизация применяется как параметр оценки качества образования, с какими проблемами сталкивается вузовская система, осуществляя цифровую трансформацию, влияние на академическую честность и т.д. Кроме того, будут изучены вопросы целесообразности дальнейшего перехода на цифровое обучение, в том числе с учетом перспектив создания онлайн-университетов в Казахстане.

При проведении оценки влияния цифровизации на качество высшего и послевузовского образования будет учитываться практика периодов: до пандемии коронавируса COVID-19; во время строгих ограничительных мер, связанных с пандемией коронавируса COVID-19; пост-пандемийный период.

Комплексное исследование процессов цифровизации системы образования (высшего и послевузовского) заключается в анализе того, как имплементация цифровых и информационно-коммуникационных технологий в процесс организации и осуществления обучения влияет на качество казахстанской системы образования и способна ли «оцифровка» высшего образования обеспечить транзит Казахстана на цифровую экономику.

Значимость научной статьи обусловлена тенденциями мирового развития и национальными приоритетами.

С появлением Интернета и его распространением в 90-х годах XX столетия, мировое хозяйство начало претерпевать значительные технологические изменения, новым явлением стало понятие «цифровая экономика». На сегодняшний день не существует единого определения «цифровой экономики». Британские исследователи Бухт и Хикс выделяют несколько подходов к пониманию дефиниции «цифровая экономика» начиная от «пионерской» версии канадского ученого Дона Тапскотта, который фокусируется на том, что цифровая экономика объясняет взаимосвязь между новой экономикой, новыми типами бизнеса и новыми технологиями и как один компонент приводит к возникновению другого, заканчивая более современными исследования ОЭСР, согласно которым цифровая экономика включает в себя физическую инфраструктуру, которую задействуют цифровые технологии (широкополосные проводящие сети, маршрутизаторы), устройства доступа (компьютеры, смартфоны), информационные системы (Google, Salesforce) и обеспечиваемый ими функционал («Интернет вещей», анализ больших данных, облачные вычисления) [1, с. 148].

Таким образом, одной из мегатенденций трансформации экономики и общества последних двух десятилетий стала цифровизация. В этой связи изменяются требования к системе образования: возникает необходимость соответствия качества образования новым технологическим условиям. Например, по прогнозам Стратегии развития компетенций ОЭСР в Казахстане наиболее важными для достижения успехов как в работе, так и в жизни становятся цифровые компетенции [2, с. 21].

История вопроса

Наряду с этим, модели образования значительно эволюционировали: от авторитарного Образования 1.0 до инновационного Образования 4.0 [3]. Необходим анализ, готов ли казахстанская система высшего образования к транзиту от Образования 3.0 через Образование 4.0 к Образованию 5.0, сопряженному с прогнозируемой Индустрией 5.0 [4].

Кроме того, влияние пандемии COVID-19 на мировую экономику оказалось более существенным, чем ожидалось, поскольку сопровождалось жесткими ограничительными мерами и общим снижением производительности труда. Пандемия, поставившая в первые дни под угрозу учебный процесс во всем мире, продемонстрировала, что внедрение цифровых технологий в организацию обучения способно не только обеспечить стабильность образования, но и оптимизировать бизнес-процессы, пересмотреть подходы к организации деятельности вузов. Стремительный переход от традиционного «кабинетного» обучения к онлайн-обучению вызывает ряд вопросов в пост-ковидный период: оправдывает ли себя онлайн-обучение, каким образом изменилось качество образования в условиях цифровизации, какой будет модель образования в будущем и др.

На национальном уровне, с 2015 года Законом Республики Казахстан задекларировано обязательство государства обеспечивать условия создания информационно-коммуникационной инфраструктуры электронного обучения с использованием информационно-коммуникационных технологий. Повышение цифровой грамотности в высшем образовании обозначено одной из приоритетных задач Государственной программы «Цифровой Казахстан» [5]. Задача по развитию человеческого капитала для цифровой экономики предусмотрена национальным проектом «Качественное образование «Образованная нация» [6]. О важности процессов цифровизации в высшем образовании может свидетельствовать также выделение отдельного раздела о цифровизации в структуре Национального доклада о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (далее – Нацдоклад), начиная с 2017 года, по всей видимости после принятия Госпрограммы «Цифровой Казахстан». Если в Нацдокладе по итогам 2017 года [7] раздел о цифровизации носит обобщенный характер, то в Нацдокладе по итогам 2020 года [8] представлена уже подробная информация в разрезе уровней образования, с выводами и рекомендациями. На государственном уровне объявлено о внедрении нового инструмента обучения в системе высшего образования – онлайн-университетов [9].

Вопросы цифровизации образования и ее влияния на качество образования перманентно находятся в фокусе интересов зарубежных исследователей. Наиболее ранние работы характерны для англоязычных западных источников. Так, Сандхолтц, Рингстафф и Дуайэр исследовали каким образом использование технологий преподавателями и обучающимися будет влиять на преподавание и обучение [10]. По их мнению, технологии могут благоприятно изменить образование при определенных обстоятельствах, например, если преподаватели будут использовать не все технологии подряд, а именно те инструменты, которые лучше всего поддерживают цели обучения. Известны ранние исследования влияния применения гипермедиа (гипертекст, мультимедиа и связанные с ними приложения) на качество результатов обучения [11]. Ряд исследований сосредоточен в Международном справочнике по информационным технологиям в начальном и среднем образовании от 2008 года под редакцией Вогта и Кнезека [12], где рассматриваются такие вопросы, как образование в информационном обществе, влияние общества информации и знаний на образование, теоретические перспективы, влияющие на использование информационных технологий в преподавании и обучении, поведение учащихся в эпоху цифровых технологий, информационные технологии и учебные процессы, применение информационных технологий в инновационной педагогической деятельности и т.п.

История внедрения цифровых технологий в высшее образование рассматривается в контексте трех «эпох»: доцифровое прошлое; появление компьютера; возникновение и распространение Интернета. Распространение технологий позволило улучшить

доступность образования, однако, качество образования в условиях цифровизации зависит от разных факторов: географического положения, социально-экономического положения, культурного происхождения, грамотности и других переменных, поскольку общества бывают различны [13].

Более поздние зарубежные исследования фокусируются на глобальном характере цифровизации образования. Например, отмечается, что цифровое образование ведет к новым исследовательским возможностям в отношении соблюдения стандартов качества учебного процесса [14, с. 12].

Подчеркивается роль цифровых технологий в качестве движущей силы и катализатора разработки и внедрения новых способов обучения и преподавания в вузах [15, с. 56]. Отмечается влияние «цифровых разрывов» на качество образования на примере университетов: цифровая и техническая эпоха способствует тому, чтоб университеты лишь совершенствовались в развитии, а инновации способствуют развитию процесса обучения [16].

Изучение влияния цифровизации на качество высшего образования в мире приобрело массовый характер в условиях пандемии COVID-19. Так, в условиях перехода на онлайн-обучение возникает вопрос целесообразности полного перехода университетского образования на онлайн-формат, поскольку отдельные опросы показывают, что большинство участников образовательного процесса за последние 2 года адаптировались к онлайн-деятельности [17]. Также подчеркивается необходимость и важность продолжения изучения влияния цифровизации на качество высшего образования, поскольку имеется мнение, что несмотря на преимущества цифровизации, качество дистанционного обучения уступает традиционному очному формату обучения [18].

Вместе с тем, не смотря на достаточную изученность вопросов цифровизации в высшем образовании в зарубежных исследованиях, казахстанский опыт цифровизации вузовского образования и ее влияния на качество образования в них не упоминается.

В казахстанской науке внимание к цифровизации высшего образования возросло после старта реализации Госпрограммы «Цифровой Казахстан» и в условиях пандемии COVID-19.

Однако одни из первых работ появились после начала внедрения в 2011 году электронной системы обучения e-Learning. Например, исследование Т. Далаевой о трендах электронного обучения в высшем образовании Казахстана [19].

Изучению факторов и функций образования в условиях цифровизации посвящена работа, в которой также подчеркивается необходимость общей теории цифровизации образования [20, с. 109].

Казахстанские ученые подчеркивают, что под влиянием цифровизации происходит изменение содержания, сущности, форм казахстанского образования [21].

По мнению А. Саурамбаевой, Казахстану необходимо в долгосрочной перспективе заниматься совершенствованием дистанционного формата и развитием онлайн образовательных платформ. Однако выделяются трудности, которые препятствуют транзиту на дистанционное образование, среди которых: неполная законодательная база, недостаточные цифровые навыки педагогов, психологический барьер к восприятию нового, инфраструктурные недостатки [22].

Новые тенденции в образовании как аспект цифровых технологий раскрывают в своем исследовании казахстанско-российская группа экспертов в составе К. Ордова, А. Мадияровой, М. Мурзагуловой и других. В частности, они отмечают, что в вузах, цифровые технологии влияют не только на процесс обучения, но и на исследовательскую деятельность, также представляют собой уникальный механизм разнообразного развития современного вуза [23, с. 1321].

Анализ отечественной научной литературы показывает, что имеются отдельные исследования по цифровизации в разрезе уровней образования, преимущественно школьного и вузовского. При этом акцент преимущественно делается на роли цифровых

технологий в содержании образования. Однако, не в полной мере имеются комплексные исследования, охватывающие и раскрывающие особенности цифровизации всех аспектов деятельности вузов: от академической до управленческой, научно-исследовательской, стратегически-трансформационной, инфраструктурной сферы, и каким образом цифровая трансформация способствует повышению или снижению качества образования.

Методы исследования

Несмотря на то, что отдельными учеными отмечается, что «в мире нет педагогической или психолого-педагогической теории цифрового обучения, на которую могли бы опираться школьные учителя, преподаватели колледжей и вузов при его проектировании и использовании» [24], реализация исследования основывается как на междисциплинарной теории поколений Штрауса-Хоува [25]: с точки зрения восприятия и отношения разных поколений к трендам цифровизации, так и с учетом психолого-педагогической теории контекстного образования, предполагающей обучение посредством традиционных и новых технологий [26].

Для понимания того, каким образом новые цифровые и информационно-коммуникационные технологии влияют на обучение в вузах, предлагается также обратиться к таким западным теориям и подходам, как:

- Теория коннективизма Сименса – определяет обучение не как индивидуальный процесс, а как получение знаний в системе связей (связей между наборами информации) [27];

- Теория совместного онлайн-обучения – предполагает проведение обучения в виде онлайн-дискуссий (то есть перенос преподавания и обучения в Интернет) [28];

- Модель R.A.T. (Replacement, Amplification, and Transformation) – оценивает могут ли цифровые технологии заменять, усиливать или трансформировать процессы в образовательной практике [29];

- Платформа ТРАСК (Technological Pedagogical Content Knowledge) – пытается определить природу знаний, необходимых педагогам для интеграции технологий в их обучение, ее основу составляет взаимодействие трех основных форм знания: знаний о содержании, педагогических знаний и технологических знаний [30].

Кроме того, цифровизация высшего образования была рассмотрена с позиции перспективного перехода на Образование 5.0, сопряженного с прогнозируемой Индустрией 5.0. Концепция Образования 5.0 подразумевает не только тесное взаимодействие участников образовательного процесса с цифровыми технологиями (в контексте индустриализации), речь идет и о целостной трансформации: пересмотр стратегий; поиск новых форм сотрудничества; внедрение нового контента образования; создание наилучшей учебной среды; новые формы оценки качества и другое.

Теоретико-методологическая база исследования будет представлять собой комплексное использование различных подходов, методов и оценок, используемых в междисциплинарных исследованиях.

В данном исследовании авторы использовали описательно-аналитический метод, включающий такие этапы, как:

- сбор, изучение и анализ предыдущих исследований и источников, связанных с предметом исследования, определение проблем исследования;

- подготовка теоретической основы для охвата ключевых вопросов, подлежащих изучению.

Кроме того, были использованы общенаучные методы: индукция и дедукция, анализ и синтез, сравнительный метод. В частности, предполагается использование сравнительного анализа для выработки рекомендаций по вероятному синтезу традиционного и цифрового формата обучения в Казахстане.

Результаты

Результатом является комплексное исследование текущего состояния цифровой трансформации высшего образования, влияния цифровизации на качество образования, а также перспективные потребности и возможности (потенциал) стратегических преобразований в системе высшего образования с позиции внедрения цифровых и информационно-коммуникационных технологий.

Результатом исследования является теоретико-методологический потенциал казахстанской науки в вопросах, связанных с изучением цифровизации высшего образования, как педагогического феномена, значительно влияющего на повышение качества образования. Будут концептуализированы феномены «цифровизации» и «цифрового обучения» в качестве ключевых тенденций модернизации высшего образования в Казахстане. В перспективе выводы данного исследования могут оказать влияние на развитие концепции цифровой системы образования в организациях высшего или послевузовского образования.

Целевыми потребителями полученных результатов станут ученые, преподаватели и сотрудники вузов, студенты, магистранты, докторанты педагогического и социально-гуманитарного профиля.

Выводы

Все развитые страны проделали большой путь, внедрили цифровые технологии, которые используют на каждом шагу. Наше правительство на протяжении всей независимости уделяло внимание развитию цифровых технологий, в своем ежегодном послании Глава нашего государства обращал особое внимание данной сфере, вкладывались большие финансы в цифровизацию высшего образования и в оказании государственных услуг. Также необходимо, отметить, что в последние годы, в нашей стране при поддержке государства во многих вузах открываются такие специальности как автоматизация и сертификация, кибер-безопасность, IT специалисты, и т.д.

По цифровизации государственных услуг на текущий момент в области образования реализуются 40 государственных услуг, из них 34 автоматизированы, а 6 подлежат автоматизации.

Сегодня в Казахстане внедрена информационная система - «Национальная образовательная база данных» (НОБД), которая содержит более чем 431 млн. единиц личных данных 5,5 млн. учащихся, студентов и педагогов, а также более 3,6 млн. единиц данных о 21 тыс. организаций образования. НОБД является основой для составления ведомственной отчетности, предоставляет данные через интеграционные сервисы информационным системам государственных органов (Smart Data Ukimet, АП, АСПИР, МФ, МТСЗН, МЗ, ГП, КНБ, МО, МЮ и др.).

Согласно пп.5-1 п.3 статьи 45 Закона Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319- III «Об образовании» руководитель организации образования в порядке, установленном законами Республики Казахстан, несет ответственность за недостоверное и (или) несвоевременное представление административных данных в НОБД. Кроме того, приказом Министра от 27 декабря 2012 года определен сбор административных данных и ведомственной отчетности в электронном формате из НОБД, а также ответственность за своевременность и качество заполнения данных в НОБД.

В НОБД ведется учет информации по обучающимся в организациях образования, в том числе по студентам казахстанских ВУЗов и колледжей. Заполнение сведений о студентах осуществляется непосредственно ВУЗами и колледжами, на которых возложена ответственность за качество и корректность заполняемой информации.

В перспективе в НОБД предлагается разработать Модули «Цифровой профиль педагога» и «Цифровой профиль учащегося», в которых будут аккумулироваться все

сведения, корректность заполнения которых сможет проверить сам владелец. Планируется проработать вопрос предоставления доступа к данному модулю непосредственно педагогов и учащихся, либо отображение данных в личном кабинете Портала электронного Правительства (документы об образовании, статус, транскрипты, сертификаты, НКТ, категории, повышение квалификации, награды и др.).

В вузах будет реализовано планомерное внедрение облачной бухгалтерии, облачного документооборота и учета кадров для мониторинга, контроля и сокращения расходов на бумагу, самые востребованные услуги и оплата будут оказываться через мобильные приложения.

Завершая свое исследование, авторы пришли к выводу, что в нашем государстве не все так плохо и, осуществляется системная работа по внедрению цифровых технологий в систему высшего образования. Реформы принесли результаты и имеют качественный выхлоп.

Финансирование

«Данное исследование финансировалось Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант №. BR21882302 Казахстанский социум в условиях цифровой трансформации: перспективы и риски).

Список литературы

1. Бухт Р., Хикс Р. Определение, концепция и измерение цифровой экономики // Вестник международных организаций. – 2018. – Т. 13. – № 2. – С. 143–172.
2. OECD. Стратегия развития компетенций ОЭСР в Казахстане, оценка и рекомендации, ОЭСР – Исследование компетенций взрослых, Paris, [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.oecd.org/skills/centre-for-skills/OECD-Skills-StrategyKazakhstan_Russian.pdf (дата обращения: 12.03.2023).
3. Mondaca D. Differences Between Education 1.0 to 4.0. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.7generationgames.com/differences-between-education-1-0-to-4-0/> (дата обращения: 22.03.2023).
4. Dervojeda K. Education 5.0: Rehumanising Education in the Age of Machines. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.linkedin.com/pulse/education-50-rehumanising-age-machines-kristina-dervojeda> (дата обращения: 22.03.2023).
5. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827 «Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан». [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (дата обращения: 22.03.2023).
6. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726 «Об утверждении национального проекта «Качественное образование «Образованная нация». [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726#z5> (дата обращения: 22.03.2023).
7. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (по итогам 2017 года): Е. Нурланов, М. Амангазы, Г. Ногайбаева, А. Ахметжанова, Г. Карбаева, М. Даулиев, Е. Коротких, Д. Абдрашева, М. Шакенова, А. Дуйсенгали, Н. Касымбекова. – Астана: АО «ИАЦ», 2018. – 434 с.
8. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (по итогам 2020 года). – Нур-Султан: Министерство образования и науки Республики Казахстан, АО «Информационно-аналитический центр», 2021. – 310 с.
9. Онлайн-университеты создадут в Казахстане. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/onlayn-university-iz-sozdadut-v-kazahstane-460341/ (дата обращения: 12.03.2023).
10. Sandholtz J.H., Ringstaff C., Dwyer D.C. Teaching with Technology: Creating Student-Centered Classrooms, Teachers College: New York, 1997. 211 p.
11. Dillon A., Gabbard R. Hypermedia as an Educational Technology: A Review of the Quantitative Research Literature on Learner Comprehension, Control, and Style. Review of Educational Research Fall. – 1998. – Vol. 68. –No. 3. – P. 322-349.

12. Voogt J., Knezek G. International Handbook of Information Technology in Primary and Secondary Education Part One. 2008. Springer Science+Business Media, LLC, 41 p. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://link.springer.com/content/pdf/bfm%3A978-0-387-73315-9%2F1.pdf> (дата обращения: 12.03.2023).
13. Howard S. K., Mozejko A. Considering the history of digital technologies in education. In M. Henderson & G. Romero (Eds.), Teaching and Digital Technologies: Big Issues and Critical Questions (pp. 157-168). Port Melbourne, Australia: Cambridge University Press.
14. Sousa, M.J.; Marôco, A.L.; Gonçalves, S.P.; Machado, A.d.B. Digital Learning Is an Educational Format towards Sustainable Education. Sustainability 2023, 14, 1140. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://doi.org/10.3390/su14031140> (дата обращения: 12.03.2023).
15. Limani Y., Hajrizi E., Stapleton L., Retkoceri M. Digital Transformation Readiness in Higher Education Institutions (HEI): The Case of Kosovo. IFAC-PapersOnLine. Volume 52, Issue 25, 2019, Pages 52-57. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2019.12.445> (дата обращения: 12.03.2023).
16. Sweidan N.S., Areiqat A. The Digital Divide and its Impact on Quality of Education at Jordanian Private Universities. Case Study: Al-Ahliyya Amman University. International Journal of Higher Education. Vol. 10, No. 3; 2021. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://doi.org/10.5430/ijhe.v10n3p1> (дата обращения: 12.03.2023).
17. Toader, T.; Safta, M.; Titiris, C.; Firtescu, B. Effects of Digitalisation on Higher Education in a Sustainable Development Framework—Online Learning Challenges during the COVID-19 Pandemic. Sustainability 2021, 13, 6444. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://doi.org/10.3390/su13116444> (дата обращения: 12.03.2023).
18. Zaborova E. The impact of digital technology on the quality of higher education. SHS Web of Conferences 99, 01044 (2021). DIHELT 2021. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20219901044> (дата обращения: 12.03.2023).
19. Dalayeva T. The e-learning trends of higher education in Kazakhstan. Procedia - Social and Behavioral Sciences 93. – 2013. – P. 1791 – 1794.
20. Куракбаева А.С., Ушакова Н.М., Снопкова Е.И. Факторы и функции образования в условиях цифровизации. Вестник Торайгыров университета. Серия Педагогическая № 1. 2021. Павлодар. Сс. 101-113. URL: <https://tinyurl.com/yc3px2fy> (дата обращения: 12.03.2023).
21. Ашилова М.С., Бегалинов А.С., Бегалинова К.К. О влиянии цифровизации общества на казахстанское образование. Science for Education Today. Новосибирский государственный педагогический университет. – 2019. – Т. 9. – № 6.
22. Саурамбаева А. Трудности перехода на дистанционное образование: кейс Казахстана. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://cabar.asia/ru/trudnosti-perehoda-na-distantsionnoe-obrazovanie-kejs-kazahstana> (дата обращения: 12.03.2023).
23. Ordov K., Madiyarova A., Ermilov V., Tovma N., Murzagulova M. New Trends in Education as the Aspect of Digital Technologies, International Journal of Mechanical Engineering and Technology. – 10(2). – 2019. – P. 1319-1330. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <http://www.iaeme.com/IJMET/issues.asp?JType=IJMET&VType=10&IType=2> (дата обращения: 12.03.2023).
24. Вербицкий А.А. Цифровое обучение: проблемы, риски и перспективы // Электронный научно-публицистический журнал "Номо Cyberus". – 2019. – №1(6). [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: http://journal.homocyperus.ru/Verbitskiy_AA_1_2019, свободный. - Загл. с экрана. (дата обращения: 12.03.2023).
25. Howe N., Strauss W. Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069. N.Y.: William Morrow & Company, 1991. 554 p.
26. Вербицкий А. А. Теория и технологии контекстного образования: учебное пособие. Московский педагогический государственный университет. – Москва: Московский педагогический государственный университет (МПГУ), 2017. – 268 с.
27. Siemens G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. [Электрон.ресурс]. – 2022. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: http://www.itdl.org/Journal/Jan_05/article01.htm (дата обращения: 12.03.2023).
28. Picciano A.G. (2017). Theories and frameworks for online education: Seeking an integrated model. Online Learning, 21(3), 166-190.
29. Hughes J., Thomas R., Scharber C. Assessing Technology Integration: The RAT – Replacement, Amplification, and Transformation – Framework. SITE 2006 Proceedings. – P. 1616-1620.
30. TPACK Explained. September 24, 2012. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <http://www.tpack.org/> (дата обращения: 12.03.2023).

М.Р. Муканов¹, Г.С. Мусина², Ж.Е. Нурбаев³, А.Н. Жолдасбекова⁴, Г.К. Букешова⁵

¹ Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы,
Қостанай, Қазақстан

² Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан

Шетелдік зерттеушілердің назарында Қазақстан Республикасының Жоғары білім беру жүйесін цифрландыру

Аннотация. Цифрландыру біздің өміріміздің салаларына енген, тек дамуға ғана емес, сонымен қатар оның цифрлық экономикаға негізделген қазіргі әлемдік тәртіптің әлеуметтік-экономикалық және саяси шындықтарына әсер ететінін түсінуге әсер ететін және мүмкіндік беретін трендке айналды. Осы тақырыпты зерттей отырып, авторлар Оңтүстік Корея, Сингапур, АҚШ сияқты цифрландыруды дамытудағы көшбасшыларды анықтады, негізінде Қазақстанда бұл бағытта әлі де ұзақ жұмыс бар.

Авторлар білім беруді цифрландыруды зерттеу міндетін қояды, өйткені олар осы процестің тікелей қатысушылары болып табылады. Айта кету керек, Қазақстанда онлайн-оқытудың тиісті инфрақұрылымымен білім беру, электрондық білім беруді енгізу саласын цифрландыру ұлттық заңнама шеңберінде дамиды және бүкіл халықтың инновациялық көңіл-күйін тәрбиелеу форматында ұлттық деңгейде қолдау көрсетіледі. Зерттеудің өзектілігі Еңбек өнімділігі мен елдің бәсекеге қабілеттілік рейтингіндегі орны экономиканы цифрландырумен тікелей байланысты болатын уақыт талабымен анықталады. Айта кету керек, Қазақстанда білім берудің барлық деңгейлері саласында цифрлық экожүйе дамып, жаңғыртылуда, біз әлемдік озық тәжірибені пайдалануға тырысамыз.

Бүгінгі таңда Қазақстанда білім берудің барлық деңгейлерін, оның ішінде жоғары деңгейлерді цифрландыру саласында көптеген мәселелер табысты шешілуде. Әлемде болып жатқан жаһандану процестері өз шарттарын белгілейді және қазақстандық білім беруді әлемдік стандарттарға сәйкес келуге, мазмұн сапасын кеңейтуге және оған баса назар аударуға, сондай-ақ жоғары білім беру қызметтері нарығының әлемдік контекстіне неғұрлым белсенді енгізуге шақырады.

Түйінді сөздер: білім беруді цифрландыру, инновация, жоғары білім, сапа, адами әлеует, цифрлық технологияларды имплементациялау, цифрлық экономика.

M.R. Mukanov¹, G.S. Musina², Zh.E. Nurbaev³, A.N. Zholdasbekova⁴, G.K. Buketova⁵

¹Kostanay Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after sh.
Kabylbayev, Kostanay, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Digitalization of the higher education system of the Republic of Kazakhstan in the focus of foreign researchers

Abstract. Digitalization has become a trend that has penetrated into the spheres of our life, has an impact and makes it possible not only to develop, but also to realize that it affects the socio-economic and political realities of the modern world order, which are based on the digital economy. Exploring this topic, the authors have identified leaders in the development of digitalization, such as South Korea, Singapore, the United States, in principle, Kazakhstan still has a long work to do in this direction. The authors set themselves the task of studying the digitalization of education, as they are direct participants in this process. It should be noted that in Kazakhstan, the digitalization of education, the introduction of e-education, with an appropriate online learning infrastructure, is developing within the framework of national legislation and is supported at the national level in the format of educating the innovative mood of the entire population. The relevance of the study is determined by the demand of the time, where labor productivity and the country's place in the competitiveness ranking are directly correlated with the digitalization of the economy. It should be noted that in Kazakhstan, the digital ecosystem in the field of all levels of education is developing and being modernized, we are trying to use the best world experience.

To date, many issues in the field of digitalization of all levels of education, including higher education, are being successfully solved in Kazakhstan. The globalization processes taking place in the world dictate their conditions and call on Kazakh education to meet international standards, expand and focus on the quality of content, as well as more active inclusion in the global context of the higher education services market.

Keywords: digitalization of education, innovation, higher education, quality, human potential, implementation of digital technologies, digital economy.

References

1. Buht R., Khiks R. Opredelenie, koncepciya i izmerenie cifrovoj ehkonomiki. Vestnik mezhdunarodnykh organizacij [Definition, concept and measurement of the digital economy. Bulletin of International Organizations.], 2018. Vol. 13. No. 2, P. 143–172 [in Russian].
2. OECD, Strategiya razvitiya kompetencij OEHSR v Kazakhstane, oценка i rekomendacii, OEHSR – Issledovanie kompetencij vzroslykh, OECD, Paris [OECD. The Strategy for the development of OECD competencies in Kazakhstan, assessment and recommendations, OECD – Study of Adult Competencies, OECD, Paris], Available at: https://www.oecd.org/skills/centre-for-skills/OECD-Skills-StrategyKazakhstan_Russian.pdf [in Russian] (accessed: 12.03.2023).
3. Mondaca D. Differences Between Education 1.0 to 4.0. Available at: <https://www.7generationgames.com/differences-between-education-1-0-to-4-0/> (accessed: 22.03.2023).
4. Dervojeda K. Education 5.0: Rehumanising Education in the Age of Machines. Available at: <https://www.linkedin.com/pulse/education-50-rehumanising-age-machines-kristina-dervojeda> (accessed: 23.03.2023).
5. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 12 dekabrya 2017 goda № 827 «Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy «Cifrovoy Kazakhstan» [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017 No. 827 “On approval of the State Program “Digital Kazakhstan”.] Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> [in Russian] (accessed: 22.03.2023).
6. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 12 oktyabrya 2021 goda № 726 «Ob utverzhdenii nacional'nogo proekta «Kachestvennoe obrazovanie «Obrazovannaya naciya». [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2021 No. 726 “On approval of the national project “Quality Education “Educated Nation”] Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726#z5> [in Russian] (accessed: 22.03.2023).
7. Nacional'nyj doklad o sostoyanii i razvitii sistemy obrazovaniya Respubliki Kazakhstan (po itogam 2017 goda) [National report on the state and development of the education system of the Republic of Kazakhstan (based on the results of 2017)]: E. Nurlanov, M. Amanfazy, G. Nogajbaeva, A. Akhmetzhanova, G. Karbaeva, M. Dauliev, E. Korotkikh, D. Abdrasheva, M. Shakenova, A. Dujsengali, N. Kasymbekova. - Astana: AO «IAC», 2018. - 434 s. [in Russian].
8. Nacional'nyj doklad o sostoyanii i razvitii sistemy obrazovaniya Respubliki Kazakhstan (po itogam 2020 goda) [National report on the state and development of the education system of the Republic of Kazakhstan (based on the results of 2020)]. Nur-Sultan: Ministerstvo obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan, AO «Informacionno-analiticheskij centr», 2021. - 310 str. [in Russian].
9. Onlajn-universitety sozdadut v Kazakhstane [Online universities will be created in Kazakhstan]. Available at: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/onlajn-universitetyi-sozdadut-v-kazahstane-460341/ [in Russian] (accessed: 23.03.2023).
10. Sandholtz, J.H., Ringstaff, C., Dwyer, D.C. (1997) Teaching with Technology: Creating Student-Centered Classrooms, Teachers College: New York, 211 pages
11. Dillon A., Gabbard R. Hypermedia as an Educational Technology: A Review of the Quantitative Research Literature on Learner Comprehension, Control, and Style. Review of Educational Research Fall 1998, Vol. 68, No. 3. P. 322-349. DOI: 10.3102/00346543068003322
12. Voogt J., Knezek G. International Handbook of Information Technology in Primary and Secondary Education Part One. 2008. Springer Science+Business Media, LLC, 41 pp. Available at: <https://link.springer.com/content/pdf/bfm%3A978-0-387-73315-9%2F1.pdf> (accessed: 23.03.2023).
13. Howard, S. K., Mozejko, A. (2015). Considering the history of digital technologies in education. In M. Henderson & G. Romero (Eds.), Teaching and Digital Technologies: Big Issues and Critical Questions (pp. 157-168). Port Melbourne, Australia: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9781316091968.017

14. Sousa, M.J.; Marôco, A.L.; Gonçalves, S.P.; Machado, A.d.B. Digital Learning Is an Educational Format towards Sustainable Education. *Sustainability* 2023, 14, 1140. Available at: <https://doi.org/10.3390/su14031140> (accessed: 23.03.2023).
15. Limani Y., Hajrizi E., Stapleton L., Retkoceri M. Digital Transformation Readiness in Higher Education Institutions (HEI): The Case of Kosovo. *IFAC-PapersOnLine*. Volume 52, Issue 25, 2019, Pages 52-57. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2019.12.445> (accessed: 23.03.2023).
16. Sweidan N.S., Areiqat A. The Digital Divide and its Impact on Quality of Education at Jordanian Private Universities. Case Study: Al-Ahliyya Amman University. *International Journal of Higher Education*. Vol. 10, No. 3; 2021. Available at: <https://doi.org/10.5430/ijhe.v10n3p1> (accessed: 23.03.2023).
17. Toader, T.; Safta, M.; Titiris, C.; Firtescu, B. Effects of Digitalisation on Higher Education in a Sustainable Development Framework—Online Learning Challenges during the COVID-19 Pandemic. *Sustainability* 2021, 13, 6444. Available at: <https://doi.org/10.3390/su13116444> (accessed: 5.04.2023).
18. Zaborova E. The impact of digital technology on the quality of higher education. *SHS Web of Conferences* 99, 01044 (2021). *DIHELT* 2021. Available at: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20219901044> (accessed: 5.04.2023).
19. Dalayeva T. The e-learning trends of higher education in Kazakhstan. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 93 (2013), pp. 1791 – 1794.
20. Kurakbaeva A.S., Ushakova N.M., Snopkova E.I. Faktory i funkcii obrazovaniya v usloviyakh cifrovizatsii [Factors and functions of education in the context of digitalization]. *Vestnik Torajgyrov universiteta. Seriya Pedagogicheskaya* № 1. 2021. Pavlodar. Ss. 101-113. Available at: <https://tinyurl.com/yc3px2fy> [in Russian] (accessed: 23.03.2023).
21. Ashilova M.S., Begalinov A.S., Begalinova K.K. O vliyaniy cifrovizatsii obshchestva na kazakhstanskoe obrazovanie [On the impact of digitalization of society on Kazakhstani education]. *Science for Education Today. Novosibirskiy gosudarstvennyy pedagogicheskij universitet*. 2019. Tom 9, № 6. DOI: 10.15293/2658-6762.1906.03 [in Russian].
22. Saurambaeva A. Trudnosti perekhoda na distancionnoe obrazovanie: kejs Kazakhstana [Difficulties of transition to distance education: the case of Kazakhstan]. Available at: <https://cabar.asia/ru/trudnosti-perehoda-na-distantsionnoe-obrazovanie-kejs-kazakhstan> [in Russian] (accessed 23.03.2023).
23. Ordov K., Madiyarova A., Ermilov V., Tovma N., Murzagulova M. New Trends in Education as the Aspect of Digital Technologies, *International Journal of Mechanical Engineering and Technology*, 10(2), 2019, pp. 1319-1330. Available at: <http://www.iaeme.com/IJMET/issues.asp?JType=IJMET&VType=10&IType=2> (accessed 23.03.2023).
24. Verbickij A.A. Cifrovoe obuchenie: problemy, riski i perspektivy [Digital learning: problems, risks and prospects], *Ehlektronnyy nauchno-publicisticheskij zhurnal "Homo Cyberus"*. 2019. No.1(6). Available at: http://journal.homocyberus.ru/Verbitskiy_AA_1_2019, [in Russian] (accessed 05.04.2023).
25. Howe N., Strauss W. *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. N.Y.: William Morrow & Company, 1991. 554 p.
26. Verbickij, A. A. *Teoriya i tekhnologii kontekstnogo obrazovaniya: uchebnoe posobie* [Theory and technology of contextual education: textbook] (Moskovskij pedagogicheskij gosudarstvennyy universitet. Moskva, 2017. 268 p.). Available at: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=471551> [in Russian] (accessed 05.04.2023).
27. Siemens G. *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age*. Available at: http://www.itdl.org/Journal/Jan_05/article01.htm (accessed 06.04.2023).
28. Picciano A.G. Theories and frameworks for online education: Seeking an integrated model. *Online Learning*, 2017. No.21(3). P. 166-190.
29. Hughes J., Thomas R., Scharber C. *Assessing Technology Integration: The RAT – Replacement, Amplification, and Transformation – Framework*. *SITE 2006 Proceedings*. Pp. 1616-1620.
30. TPACK Explained. September 24, 2012. Available at: <http://www.tpack.org/> (accessed 06.04.2023).

Сведения об авторах:

Муқанов Малик Рсбаевич – доктор философии (PhD), начальник кафедры уголовно-исполнительного права Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева, Костанай, Казахстан.

Мусина Гульмира Сейфуллаевна – докторант кафедры регионоведения факультета международных отношений Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Нурбаев Жаслан Есеевич – кандидат исторических наук, и.о. доцента кафедры регионоведения, факультет международных отношений, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, г. Астана, Казахстан.

Жолдасбекова Акбота Ниязовна – кандидат политических наук, профессор кафедры регионоведения, факультет международных отношений, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, г. Астана, Казахстан.

Букешова Гульнара Косаевна – кандидат исторических наук, доцент кафедры регионоведения, факультет международных отношений, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, г. Астана, Казахстан.

Mukanov Malik Rsbaevich – Doctor of Philosophy (PhD), Head of the Department of Penal Enforcement Law of the Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbaev, Kostanay, Kazakhstan.

Mussina Gulmira Seifullaevna – PhD candidate of the Regional Studies Department of the Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Nurbayev Zhaslan Yesseyevich – Candidate of Historical Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Str., Astana, Kazakhstan.

Zholdasbekova Akbota Niyazovna – Candidate of Political Sciences, Professor of the Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Str., Astana, Kazakhstan.

Bukeshova Gulnara Kosaevna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Str., Astana, Kazakhstan.

M.B. Smyatova*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan**(E-mail: smarj8@mail.ru)*

Modification of the formation of the educational policy of the Republic of Kazakhstan

Abstract. *The article considers the literature review and theoretical aspects of education policy briefly and provides the elements which the term incorporates. It also determines the history of education policy in order to prove the changes and developments in it. Education policy includes many details about education such as budget, reforms, programs, each education place from kindergarten to universities, policy of young and old Kazakhstan, technology and materials and their effectiveness. The Kazakh were always interested in learning, studying and widening their knowledge, but USSR policy altered plenty of rules, laws and standards in education reforms. That led to advantages and disadvantages of receiving knowledge. However, the knowledge of nations has been improving. The government focused on citizens' literacy, because there was great number of people who could not read or write including young, middle and old ages. Mostly, it concentrated the literacy of younger generation. It did not stop developing and many changes took place after become an independent country. Novel laws, rules and standards were created new education policy which universities were ranked higher, international relationship with other universities was altered, new reforms and programs brought new opportunities to exchange knowledge abroad. Foundation of education has been increased considerably and as number of students rose, the schools were built more.*

Keywords: *education policy, reforms, education institution, government, policy, knowledge, budget, laws, rules, programs, foreign university, student.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-87-95>

Received: 22.03.2022 /Accepted: 10.11.2023

Introduction

Educational policy is an activity of public organization and government. It identifies the operating, developing the educational system and reflecting its content. Educational policy is the activity of government authorities, political parties, community organizations to develop the efficiency education system and its functioning in the direction of reaching the aims of educational policy in accordance with the objectives of the improvement of society and the state. It is a system of connections, relations by which society, and the state, and citizens associate themselves with the school. The main subject of educational policy is the way in which these connections and relations appear their content and development. The most important part of education policy is educational law, and this is not so much laws and instructions as understanding and reflection of existing being. If the development of a child, the formation of his subjectivity for us is the main value, if we see the role of education in giving the individual the opportunity to reveal himself as fully as possible, if the education system is a model of civil society, then we need to

build a school and the content of education in it on productive conflict of personal and social educational needs [1].

Methodology

Particular Web of Policy and Google databases were used in order to analyze literature review. We selected articles related to our topic manually as our research is needed to be considered broadly. Moreover, we referred the book of A.K.Mynbaeva, Sh.T. Taubaeva, A.A. Bulatbayeva and N.Anarbek, titled *Educational Policy, Theories and Concepts, Trends and Development Strategies* as it includes background information about education policy of our country and the concept of it considered deeply and explained wisely. Also, the table from their research was adapted in order to illustrate the topic. In addition, we extracted research papers and articles from Kazakh and Russian websites which were related to our considering issue.

Literature Review

Kazakhstan’s education has been changing and developing for centuries, and Soviet Union’s educational policy had a huge impact on Kazakhstan’s education as well. The main question is that what has been done/doing in education policy? What reforms are/were made to improve the education and its system? How do these changes impact on our country? In order to answer questions above we determine the key directions of the study of educational policy such as what includes education policy, its history and outcomes.

The following diagram, which was created by A.A. Bulatbaeva, A.K. Mynbayeva and N. Anarbek, determined the educational policy versatile and this article considers some of its elements which the country went through many decades [2].

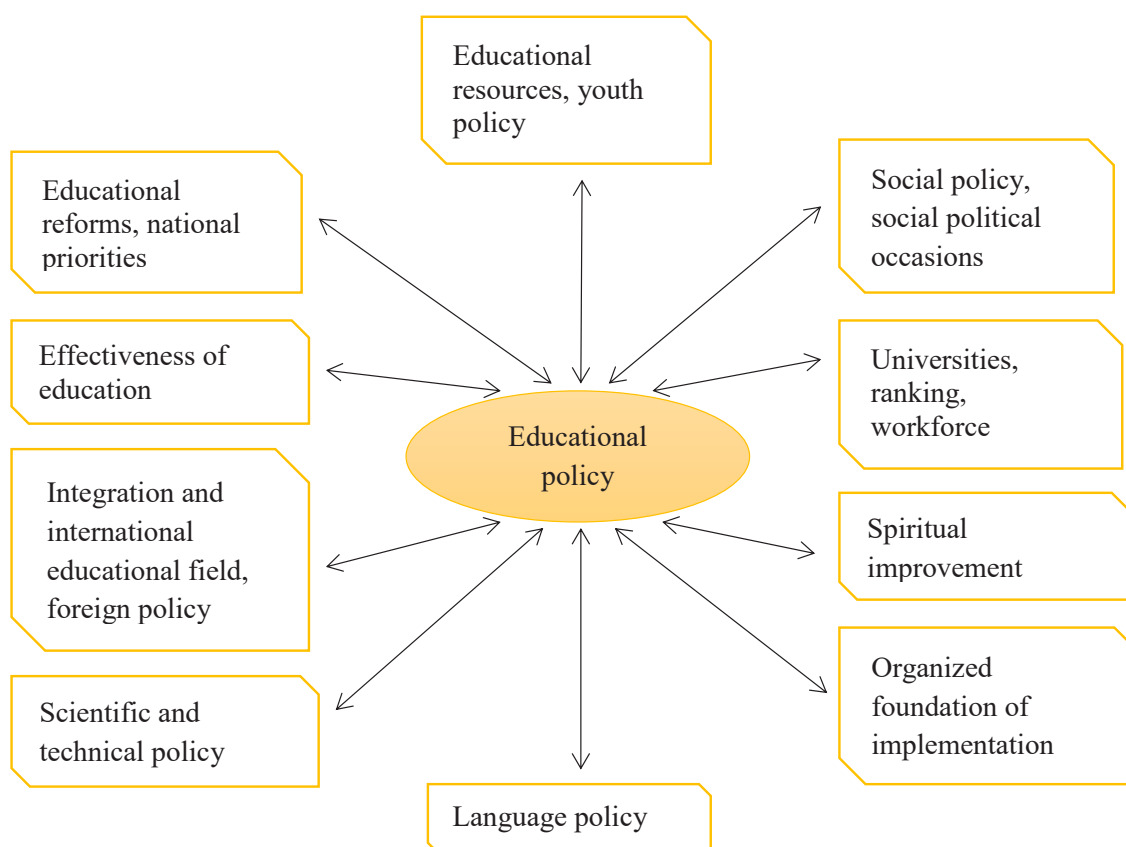

Diagram 1. Concept associogram of “educational policy” by A.A. Bulatbaeva, A.K. Mynbayeva and N. Anarbek

The diagram considers ten components of educational policy including various types of reforms, country's preferences, the impact of knowledge, relationship with other country's educational institutions, science, technology in coaching, language of education, teaching materials, different events including political one, ranking of educational places, providing amateur workers with jobs and mental health of learners and their development.

The educational skills of population were only two percent at the beginning of the previous century, but the percentage of it raised two by 1916. During the period of soviet the knowledge of citizens improved and strengthened much more. Also, the value of knowledge increased time by time. The term of "traditional education" consolidates this tradition. The extended system of preschool, school, university, postgraduate and additional education was built at that time.

All system was stated and education became free for all citizens of the country. It was underlined that Kazakhstan's high educational system was built only during the Soviet Union and improved incredibly well. The educational policy of developing the literacy of citizens, primary and secondary school enabled the country move to the industrial period from the agrarian one in just five decades [2].

Most of the time school materials and resources were needed to be provided by local people and parents. For example, in 1920-30s village habitants invested money to build schools for children and this method was called "Asar" [2]. According to researchers, the Government of Kazakhstan raised the money for public education increasingly. 12 million rubles donated for education in 1928 and the amount of money increased more and more. After four years, about 60 million rubles were given to develop the knowledge of population. The amount of money increased for 7,45 times in 1937 while it reached 682 million rubles in three years. All the money was given to provide students with scholarships, course books, uniforms, sport kits and class materials. Also, learners had opportunity to study and live free in dormitories. Public funds for general education were created; the Komsomol took patronage over it [2].

The Central Committee of the Communist Party of Kazakhstan made a decision "Strengthen the secondary school of Kazakh", which had a huge impact on enhance the technical materials, encouraged the training the teachers for Kazakh schools in 1946. The next year the Ministerial Council of the USSR ordered the Decree "On the development of higher and secondary education in the Kazakh SSR" to reinforce the development of secondary and high school and balance the funding [2]. Therefore, Kazakhstan could eliminate the illiteracy of population, implemented primary school and plan of transiting into seven-year education which was required at the end of 1950s. The level of literacy in the country equaled other well-developed countries such as the USA, England, France, Italy and so forth [3].

Many significant changes happened such as building novel kind of secondary school which was called "a boarding school" in the mid of 1950s. An industrial training also built in combination with industrial practice and eight-year necessarily schools were administrated. Moreover, students had to study eleven years in secondary educational institutions. The changes continued taking place in next three decades including transiting into general secondary education from traditional education system. It was the major priority of the educational policy of the Soviet Union. The following decrees must be mentioned:

1966 - "On measures to further improve the secondary general education school".

1972 - "On the completion of the transition to universal secondary education and on the further development of the general education school".

1973 - "On measures to further improve the work of the rural general education school" and "Fundamentals of the legislation of the USSR and the Union republics on public education".

1977 - "On the further improvement of education, education of students in general education schools and their preparation for work" [3].

Moreover, Kazakhstan achieved the enormous number of success in several years after independence of the country and before:

✓ the educational system of Kazakhstan was transformed from agrarian civilization into a developed one in 50 years;

- ✓ developing the literacy of habitants;
- ✓ transition to general secondary schools;
- ✓ forming of rules of national education and the value of knowledge;
- ✓ inclusion to Russian and other’s culture;
- ✓ consolidation of community;
- ✓ advanced of industry, agriculture, science and building Kazakh intelligence;
- ✓ beginning of the women’s activity in social and the development of society;
- ✓ dividing the soviet education and religion.

A branched education infrastructure was built as a social-economical basement to expand the country and its population.

Findings and Discussion

However, building the Soviet educational system permitted the consolidation of the communist ideology in the mass consciousness, encouraged to replace traditional national style of the Kazakhs. Moreover, the worldview in coaching the population through political view was limited for a while. The personal abilities of the young learners were not developed and knowledge limited identifying the human as a Kazakh nation. Kazakhstan began developing in its independent path in 1991 with dissonance between theoretical and practical education. It was a didactic weakness for system of teaching. In addition, the considerations of national and ethno-pedagogical characteristics in training were considerably low. The priority of reproductive training methodology also was in this list [4].

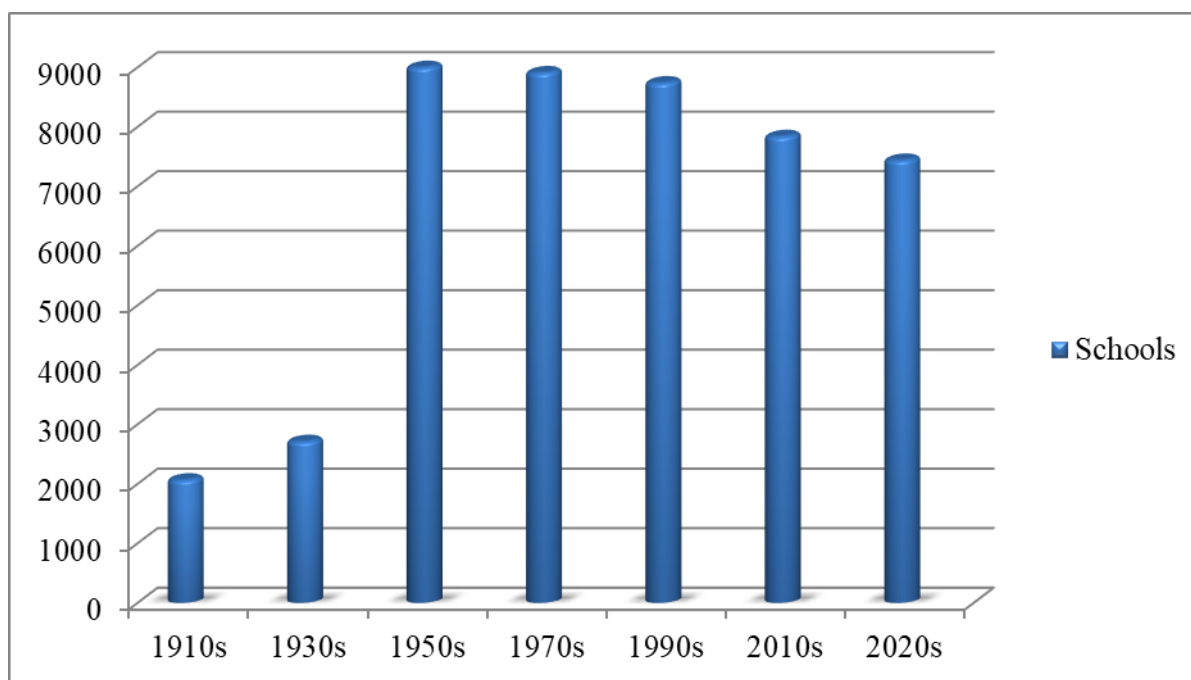

Diagram 2. Number of schools in Kazakhstan between 1910 and 2020

The diagram above illustrates the number of schools in Kazakhstan from the beginning of previous century to present day. There were considerable changes in more than hundred years. In early 20th century approximately 2000 schools existed and it was the lowest number of school. As a result, the majority of children did not have opportunity to receive education. After twenty years nearly more than 700 schools compare to previous decades opened their doors to young learners, but still the literacy of population was lower, which means most people were not able to read or write.

In the middle of 20th century, the number of schools reached its peak with about 9000. However, most of them were in Russian and Kazakh schools mostly located in the villages or countryside. Unfortunately, nearly hundreds of education places were closed after two decades. Even though it has continued till present days, more and more children started to be educated. The biggest change happened in 2010 when about 900 hundred schools were shut down compare to 1990s. The Republic of Kazakhstan has approximately 7,5 thousand schools educating. Overall, Kazakhstan and its citizens experienced tough times throughout decades; the knowledge of children is increasing.

What about universities? In the beginning of 20th century the country did not have any universities until 1928. In this year the first university in Kazakhstan was opened. In next thirteen years nineteen more universities were built and it was significant success for me. About 26 educational institutions had been working by the mid of the century and two more opened in next decade. The number of universities reached 44 in 1971, but students still were going to study in Uzbekistan, Russia or other countries. In the next five years five universities were added to the list of Kazakhstan's educational institution. Finally, their number increased to 55 in 1981 and stays still up to now.

Government decided to take children to school from age of 6 in 1980s. The number of Kazakh schools decreased sharply meanwhile the Russian ones rose considerably. After a new reform of education in 1984, the country emphasized quality of resources and technology at schools. However, the parents needed kindergartens

The 16th of December, 1991 was a big day for new independent country and its educational system. During the period of independence of the Republic of Kazakhstan, a big step was taken in the country to reform the educational system It began altering dramatically after that: more schools, colleges and universities were built, modern technology and materials were brought and students were educated by new methodology. The concept of the development of education is a document that defines the overall strategy, main directions, priorities, tasks of the state policy in the field of education and the mechanisms for their implementation, as a fundamental component of the formation and strengthening of state independence, the progressive development of the country.

Reforming the levels of education system during independent years of the nation could be divided into several stages:

1991-1994

"Building of the legal and normative law for higher education"

1995-1998

"Modernization of the high education system and updating its content"

1999-2000

"Decentralization of governance and funding the education, giving academic freedoms of educational organizations"

2001-2004

"Amendments in the strategic improvement of the system of secondary and high education"

2005-2010

"Seeking for best ways to adapt the high education system to the conditions of an economy field based on the "Concept for the Development of the Education System of the Republic of Kazakhstan until 2015""

2011 to the present

"Creating national model of education based on innovative development, integrated into the world's educational field and providing coaching for employees who are competitive in the global workforce" [5]

Kazakhstan was accessed to the Bologna Declaration by the final decision during the second forum of European ministers of education in Budapest in 2010. Also, the very first Central Asian country which was recognized as a full member of the European educational field was the

Republic of Kazakhstan. Our country participated as the 47th member of the Bologna process. All 46 signatories of Bologna Declaration supported the idea of joining Kazakhstan indifferently [6].

“The strategy-2050” has determined novel rules for the educational policy of the country. The section on education “Knowledge and professional abilities are the main guidelines for the new system of education, coaching and retraining” is divided into several stages and mini paragraphs [7]. Every paragraph has its own direction and a special programme is improved for the progress of education in each direction in the country. For example, one of the directions of the international standard in the field of education is the “Student Exchange Program”, which has been actively developing in Kazakhstan since its independence.

The program gives opportunities to raise undergraduate students’ level of knowledge, to join master students the practice of scientific work abroad, to receive educators’ new training methodology and deepen their knowledge. Moreover, it has been already working in our universities. KIMEP, the leader of higher education both in Kazakhstan and among the countries of Central Asia is a suitable example for it. This university is considered as an International university and gives opportunities to more than 140 students to receive education in the USA, Canada, Europe and South Asia annually. They usually study for one or two semesters. Also, the university welcomes over 350 overseas learners each year with exchange program. KIMEP cooperates with 70 universities on the student exchange program [8].

Another key program to improve nation’s knowledge is “Bolashak” international scholarship. It gives students wonderful chance to study in well-developed foreign countries on different exchange programs in such specialties as economics, international relations, foreign philology, military affairs, management, computer science, and computer technology. Thus, as a result of reforms and transformations in Kazakhstan, a modern system of general (secondary), secondary specialized; higher education has emerged, consisting of the state and non-state sectors, corresponding mainly to international standards.

In order to increase higher education in Kazakhstan to a new international level, constant and stable investments in the field of education and science are needed, which will help to maximize the opportunities for training competitive domestic personnel. In addition, government has been increasing the budgeting since Independence Day. Considering the last eight years foundation for education in Kazakhstan, it is seen that the country continues paying attention for investigating the future of young generation.

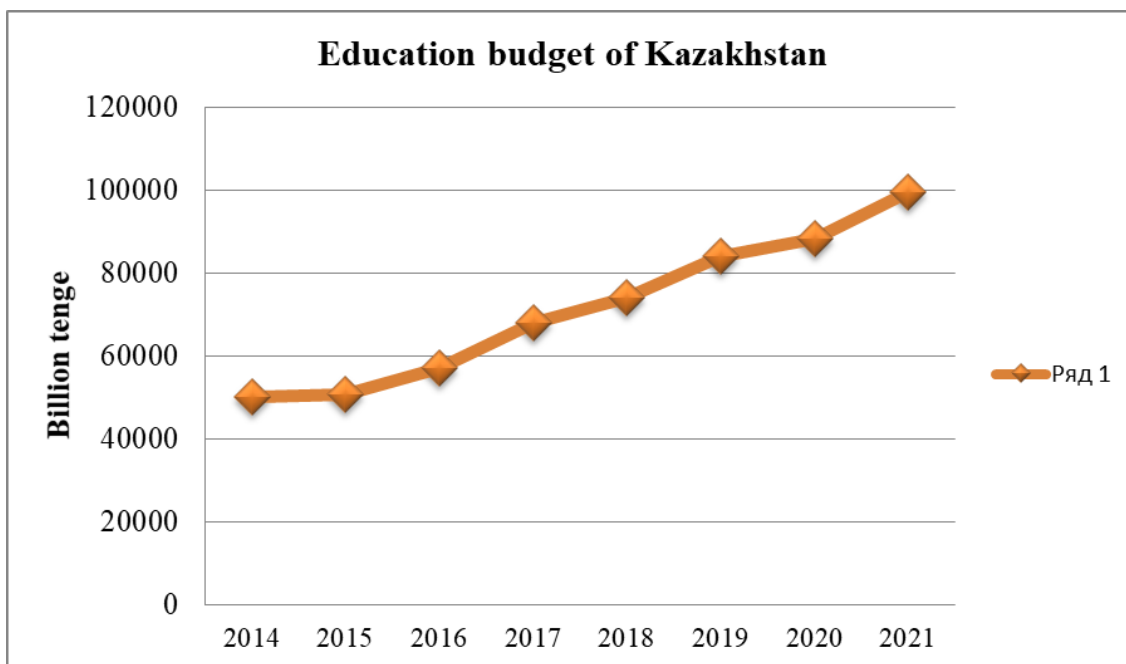

Diagram 3. The amount of budgeting for education from 2014 to 2021

The diagram illustrates the amount of money the government spent for educating the population from 2014 to 2021. According to the given information, the sum of money has been increasing since then. It started with about 50 billion tenge and stayed almost the same in 2015. However, the amount of money reached approximately 57 billion in the next year and 9 more in 2017. Kazakhstan spent nearly 80 billion tenge after two years and 8-10 more billion tenge each year until 2021.

Conclusion

Overall, educational policy is a significant concept which is utilized in the context of the implementation of the basic constitutional laws of population in the Republic of Kazakhstan, the formation of an important education system includes each novel requirement. Educating as a socio-economic category is more comprehended as a field of educational services. From ancient periods our nation was passionate about self-developing and the process was increasing gradually. However, it had fluctuated during the Soviet Union because of certain laws, rules and standards by the government, budgeting problems or less attention to village schools and their learners.

References

1. Anthropological activity and cultural approaches, Thesaurus, 2005. Available at: <https://didacts.ru/termin/obrazovatel'naja-politika.html> (accessed 13.02.2023).
2. A.K. Mynbaeva, Sh.T. Taubaeva, A.A. Bulatbayeva, N. Anarbek, Educational Policy, Theories and Concepts, Trends and Development Strategies, Almaty "Kazakh University", 2014. – 258 p.
3. Culture of Kazakhstan in the 20–30s. 20th century Controversies and problems. Available at: <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/collectivization/history/> (accessed 13.02.2023).
4. Khrapchenkov G.M., Khrapchenkov V.G. History of school and pedagogical thought of Kazakhstan. – Almaty, 1998. – 168 p.
5. Tleugabylova K.S., Curator's hour on the topic: "State policy in the field of education - a policy that ensures the future of Kazakhstan." 2020.
6. Shpak A.V., Kadochnikova E.L., North-Kazakhstan State University. M. Kozybayeva, On the issue of introducing the European model of the ECTS credit netting system in Kazakhstan, the date is unknown, 2020. – P. 19.
7. A. Tuyakova, G.A. Menilbaev, Some issues of the educational policy of the Republic of Kazakhstan in the light of the 2050 strategy, Bulletin of KazNPU, 2016 – P. 22.
8. Zakon.kz KIMEP International Corner in the center of Almaty July 11, 2014. Available at: http://www.zakon.kz/top_news/223976-kimjep-mezhdunarodnyjj-ugolok-v-centre.html (accessed 13.02.2023).
9. Sorbonne-Kazakhstan Institute 2014, official page of the university. Available at: <http://sorbonne.kaznpu.kz/ru/6/page> (accessed 13.02.2023).
10. G.K. Balakhmetova, Stages of formation of the education system of the Republic of Kazakhstan, Bulletin of KazNPU, 2011. – P. 22.
11. Altynzer Dauletbaeva, Post-war education in the Kazakh SSR, Qazaqstan Tarihy, 2017. – P. 15.

М.Б. Смятова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Қазақстан Республикасының Білім беру саясатының қалыптасуын модификациялау

Аңдатпа. Мақалада әдебиеттерге шолу және білім беру саясатының теориялық аспектілері қысқаша қарастырылып, терминнің құрамына кіретін элементтер қарастырылған. Сондай-ақ білім беру саясатындағы өзгерістер мен дамуларды дәлелдеу үшін оның тарихын анықтайды. Білім беру

саясаты бюджет, реформалар, бағдарламалар, балабақшадан жоғары оқу орындарына дейінгі әрбір білім беру орны, жас және кәрі Қазақстанның саясаты, технологиялар мен материалдар және олардың тиімділігі сияқты көптеген мәліметтерді қамтиды. Қазақ қашанда оқуға, оқуға және білімін кеңейтуге мүдделі болды, бірақ КСРО саясаты білім беру реформаларында көптеген ережелерді, заңдарды және стандарттарды өзгертті. Бұл білім алудың артықшылықтары мен кемшіліктеріне әкелді. Дегенмен, ұлттардың білімі жетілдірілді. Үкімет азаматтардың сауаттылығына баса назар аударды, өйткені оқуды және жазуды білмейтіндер көп болды, оның ішінде жастар, орта және кәрілер. Ол негізінен жас ұрпақтың сауаттылығын шоғырландырды. Дамуын тоқтатқан жоқ, тәуелсіз ел болғаннан кейін де көптеген өзгерістер болды. Жаңа заңдар, ережелер мен стандарттар жаңа білім беру саясаты жасалды, университеттер жоғары орынға шықты, басқа университеттермен халықаралық байланыстар өзгерді, жаңа реформалар мен бағдарламалар шетелде білім алмасуға жаңа мүмкіндіктер әкелді. Білім іргетасы айтарлықтай ұлғайып, оқушылар саны көбейген сайын мектептер көптеп салынды.

Түйін сөздер: білім беру саясаты, реформалар, білім беру мекемесі, үкімет, саясат, білім, бюджет, заңдар, ережелер, бағдарламалар, шетел университеті, студент.

М.В. Смятова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Модификация становления образовательной политики Республики Казахстан

Аннотация. В статье кратко рассматриваются обзор литературы и теоретические аспекты образовательной политики, а также приводятся элементы, которые включает в себя этот термин. Он также определяет историю образовательной политики, чтобы доказать изменения и события в ней. Политика в области образования включает в себя множество деталей об образовании, таких, как бюджет, реформы, программы, каждое учебное заведение от детского сада до университетов, политика молодого и старого Казахстана, технологии и материалы и их эффективность. Казахи всегда были заинтересованы в том, чтобы учиться, учиться и расширять свои знания, но политика СССР изменила множество правил, законов и стандартов в реформах образования. Это привело к преимуществам и недостаткам получения знаний. Однако знание народов совершенствовалось. Правительство уделяло большое внимание грамотности граждан, потому что было огромное количество людей, не умеющих читать и писать, в том числе в молодом, среднем и пожилом возрасте. В основном он концентрировал грамотность подрастающего поколения. Она не остановилась в своем развитии, и многие изменения произошли после того, как она стала независимой страной. Были созданы новые законы, правила и стандарты, новая образовательная политика, университеты получили более высокий рейтинг, изменились международные отношения с другими университетами, новые реформы и программы открыли новые возможности для обмена знаниями за границей. Фонд образования был значительно увеличен, и по мере роста числа учащихся строилось больше школ.

Ключевые слова: образовательная политика, реформы, образовательное учреждение, правительство, политика, знания, бюджет, законы, правила, программы, зарубежный вуз, студент.

References

1. Anthropological activity and cultural approaches, Thesaurus, 2005. Available at: <https://didacts.ru/termin/obrazovatel'naja-politika.html> (accessed 13.02.2023).
2. A.K. Mynbaeva, Sh.T. Taubaeva, A.A. Bulatbayeva, N. Anarbek, Educational Policy, Theories and Concepts, Trends and Development Strategies, (Almaty, "Kazakh University", 2014, 258 p.).
3. Culture of Kazakhstan in the 20–30s. 20th century Controversies and problems. Available at: <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/collectivization/history/> (accessed 13.02.2023).
4. Khrapchenkov G.M., Khrapchenkov V.G. History of school and pedagogical thought of Kazakhstan. (Almaty, 1998, 168 p.).
5. Tleugabylova K.S., Curator's hour on the topic: "State policy in the field of education - a policy that ensures the future of Kazakhstan." 2020.

6. Shpak A.V., Kadochnikova E.L., North-Kazakhstan State University. M. Kozybayeva, On the issue of introducing the European model of the ECTS credit netting system in Kazakhstan, the date is unknown, 2020. P. 19.
7. A. Tuyakova, G.A. Menilbaev, Some issues of the educational policy of the Republic of Kazakhstan in the light of the 2050 strategy, Bulletin of KazNPU, 2016. P. 22.
8. Zakon.kz KIMEP International Corner in the center of Almaty July 11, 2014. Available at: http://www.zakon.kz/top_news/223976-kimjep-mezhdunarodnyjj-ugolok-v-centre.html (accessed 13.02.2023).
9. Sorbonne-Kazakhstan Institute 2014, official page of the university. Available at: <http://sorbonne.kaznpu.kz/ru/6/page> (accessed 13.02.2023).
10. G.K. Balakhmetova, Stages of formation of the education system of the Republic of Kazakhstan, Bulletin of KazNPU, 2011. P. 22.
11. Altynzer Dauletbaeva, Post-war education in the Kazakh SSR, Qazaqstan Tarihy, 2017. P 15.

Information about the author:

Smyatova Marzhan Besenlevkyzy – PhD student, Faculty of Philosophy and Political Science, Department of Political Science and Political Technologies, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Смятова Маржан Бесенлеқызы – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Философия және саясаттану факультеті, саясаттану және саяси технологиялар кафедрасының докторанты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы.

P. Tokar, M. Lyashko

*Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine
(E-mail: petrtokar@gmail.com, lyashkom@gmail.com)*

Research on the impact of migration on the EU countries and Ukraine in the framework of international projects

Abstract. *The war in Ukraine caused large-scale migration waves of refugees from the war to Europe and North America, led to the emergence of new socio-economic problems, an even greater decline in the economy, general crisis phenomena in all spheres of social life, threats and challenges to the national security of the state. This process led to profound changes not only in the Ukrainian community, but also in all European countries and on the global political map of the world as a whole. It is mostly irreversible. Therefore, the study of all these phenomena and processes is an important scientific task.*

A large part of the research is aimed at studying the migration process and other problems related to war refugees, refugees, and forced migrants, their protection and value orientations, current and future intentions towards Ukraine, behavior and intergroup and interpersonal relations in the countries of their stay. The article proposes an analysis of the practice of researching the problem in the framework of the Jean Monnet Center project on the EU Erasmus+ program, some of their results are presented.

Keywords: *Ukraine, EU, Russian Federation, war, migration, demography, research, social transformations, conceptual approach.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-96-101>

Received: 11.07.2022 /Accepted: 15.11.2023

Introduction

The world was divided into groups or blocks, which led to radical changes, a global conflict situation based on the attitude to the war in Ukraine. On the one hand, the world has united to protect the rights and freedoms, values and human security, democracy and sovereignty around Ukraine, and on the other - on the side of the aggressor of war, wrongdoing and violence, murder, enslavement and people suffering, a threat to peace and life on Earth. There is also a third group of so-called neutral countries and their peoples who are indifferent to the grief of others or who are waiting for the opportunity to make money from this war.

The majority of civilized countries, with the help of scientists and a large army of experts, conduct scientific and research work, the results of which form the basis of the practices of public and political institutions and the activities of the governments of those states that seek to direct this social process in a positive direction. The subject of research by many scientists is the processes in the country of the aggressor and his allies, but usually, they are closed, and there is no access to them, so conclusions are drawn mainly on the basis of indirect signs or intelligence of allies, depending on the goal.

In Ukraine the problems of applying the practice of sociological research in general and migration as a factor of social transformations in the current period of globalization and their impact on the situation in Ukraine and the EU countries in particular, as well as the attitude of these countries to Ukrainian migrants, refugees and war refugees, and the solution of social

problems of IDPs in Ukraine in this context have not been studied. Since the beginning of the full-scale war of the Russian- Belarusian coalition against Ukraine, the relevance of the topic has increased dramatically.

The purpose of the article and the subject of its research is to analyse the latest scientific and, in particular, sociological research within the framework of some international research projects, the Jean Monnet Centre at Uzhgorod National University (*hereinafter UzhNU*) of Ukraine, and their relevance for scientific and educational practice in times of war, primarily for the development of social sciences at UzhNU.

Methodology

Currently, in the process of researching this topic, mainly sociological methods of analysis, involving public opinion polls and expert surveys, are used. Processing of data and materials from sociological research is based on the desk study, political and functional analysis.

Results of the study

Along with the above-mentioned problems, as well as sociological studies on the attitude of the Ukrainian population to the war, regarding basic values such as own citizenship, identity, level of national stability, attitude towards the Russian Federation and Russians, regarding joining the EU and NATO, problems of religion and the church, demography, the population of the occupied territories, their future and Ukraine and Ukrainianness are most actively and systematically cared for by the Kyiv International Institute of Sociology (KIIS), the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Mykhailo Ptukh Institute of Demography and Social Research, the "Rating" sociological group, the Razumkov Center and some others [1; 2; 3; 4].

The problem of the attitude of the local population and their governments to the refugees from the war in Ukraine, their intentions regarding integration and return to their homeland is being studied more actively in the EU countries. In particular, in addition to national institutions (see, for example, IVO and GLOBSEC in Slovakia) [5; 6; 7], the most prominent research centers that conduct such studies are reputable and accessible to scholars and anyone interested in this issue [8].

Moreover, for more than a year now, research centers have been emerging that seek to analyse the processes in the Russian Federation objectively, and under certain conditions, we also have the opportunity to get acquainted with their results and have some idea of the mood in certain regions and in the Russian Federation as a whole [9]. There are interesting sociological materials that study problems in the Russian Federation, some of them are located abroad, for certain reasons we do not name them, but we certainly take into account their sociological and other materials. For example, research on economic issues in the Russian Federation itself cannot be objective a priori, because all official statistics there are either false or hidden, so answers to these topics are sought outside the Russian Federation.

An important place is occupied by regional sociological studies in Ukraine, in particular in Zakarpattia, conducted among internally displaced persons [10], as well as due to new research opportunities that have opened up within the framework of the EU Erasmus+ research and education program (Jean Monnet), in particular those conducted among the target audience of students during summer schools as part of the international project "Jean Monnet Trans-Carpathian Center for Research on European Development Strategies of UzhNU" (JMTC) [11; 12; 13]. These studies played a fundamentally important role in developing the methodology and techniques for their further conduct, and also became a pilot and reconnaissance stage in the preparation and implementation of fundamental and even international research projects before and after the outbreak of war, which significantly increased their relevance and comparability.

First of all, it should be noted that the organization of international research projects, and social research within or outside of them, is taking place in particularly acute conditions of a great war, the survival of our people and state, a fundamental transformation of the global political

system and changes in the behavior of actors in international relations, existing and new global challenges and transnational threats that Ukraine, and the entire civilized world, is experiencing. This is the environment in which we have to carry out our educational and research work, and it is also the environment in which the above-mentioned JMTC project is coming to an end. At the same time, its participants are not slowing down, but are developing rich and well-established ties with partners in Ukraine and abroad, and with some of them, despite all the challenges, they have managed to rise to a higher level of cooperation.

First of all, it is about cooperation within the framework of these projects with scientists from neighboring EU member states, as well as with more “distant” partners, in particular from the Republic of Kazakhstan, Georgia, Moldova and other countries. This is evidenced by the fact that the scientific and educational events of the Jean Monnet Centre of UzhNU are co-organized and actively participated in by scientific and educational institutions from Romania, Slovakia, the Czech Republic, Poland, Hungary, and are attended by scientists from Slovakia, as well as our colleagues from the Republic of Kazakhstan. We fruitfully cooperate with them both within the framework of the EU Erasmus+ scientific and educational programme, the Jean Monnet Program, and between UzhNU and ENU in general. By the way, the scientists of the Department of International Relations of L.M. Gumilyov Eurasian National University (Astana) have successfully completed the Jean Monnet Chair project and sincerely shared their achievements with our summer school students in scientific articles and textbooks prepared by the JMTC of UzhNU.

As we are increasingly convinced, one of the most effective ways of cooperation today is through international projects. Numerous collective research and educational activities take place here, systematic approaches are applied in analyzing scientific problems or problematic situations, the acquired methodologies and techniques of their research are practiced, the latest scientific research is carried out, preparation, organization and conduct of various scientific and educational events based on their results, the introduction of certain scientific, educational and practical experience based on their results, publication of scientific articles, monographs and textbooks. This is a systemic symbiosis of scientific achievements and their implementation in the academic education system, evidence of direct access of teachers and students to EU best practices and international projects in Ukraine. We will mention only the most important of these activities carried out as part of the international project of the Jean Monnet Centre of UzhNU.

Thus, for 27 months, the team of the Jean Monnet Centre at UzhNU, together with its colleagues and partners from neighboring EU countries and Kazakhstan, has been holding the following events:

- 4 international scientific and practical conferences and international round table meetings on topical scientific and educational issues;
- 9 summer, autumn and winter scientific and educational schools, training courses under the EU Erasmus+ scientific and educational programs (Jean Monnet program);
- materials were published in 3 special issues of the collection of scientific papers “International Scientific Bulletin” and the professional journal “Geopolitics of Ukraine: History and Modernity” of UzhNU;
- 5 textbooks have been published, and before that, 2 more textbooks and 2 monographs and didactic materials (monographs and an issue of the International Scientific Bulletin in English) will be published by the efforts of teachers-researchers within the framework of the same project;
- two foreign doctoral students and more than 40 master’s and PhD students from UzhNU and our partners’ research institutions completed their internships at the JMTC;
- the JMTC team has published more than 70 scientific articles, including in the publications of our journals;
- conducted a joint international sociological study “Migration and Climate Change” with Slovak colleagues from the Institute of Social Sciences of the Slovak Academy of Sciences (Košice), Director Anka Kalistova and Professor Marian Hajdos of the same Institute;

- together with local authorities, carried out a number of educational activities in the city of Uzhhorod and the Carpathian region;
- as a special area, we highlight the fruitful and long-term cooperation of scientists from UzhNU and the Jean Monnet Centre with the Director of the Institute of Social Problems (Bratislava, SR) Grigory Mesezhnikov and the coordinator of the Jean Monnet Chair project, Professor of the Department of International Relations of L.M. Gumilyov Kazakh National University Zhanar Medeubaeva (Astana), who actively participated in a number of international events held at the JMTC during this period. We will continue our cooperation in the future.

Conclusion

The above examples are the result of the effective work of the JMTC team (as evidenced by the EU award), and at the same time of mutually beneficial cooperation in the course of research and scientific and practical implementation of EU experience at UzhNU and regional governments and self-government bodies.

This cooperation is carried out in an extremely difficult international situation, in the context of reduced financial allocations for research and education, especially for the support and development of the social sciences. Meanwhile, in complicated international relations, it is extremely important to increase the role and practical significance of the humanities, as their further influence on the modernization and raising of public consciousness, conveying truthful information to citizens about fundamental changes, objective orientation in the processes taking place in the country and in the world, and the fight against falsifications will increase.

In the current global environment, these tasks are effectively facilitated by co-financing of international projects such as the EU Erasmus+ Jean Monnet Program and similar ones, which help to study and apply the experience of EU countries, our neighbors, and partners from other countries in Ukraine. The implementation of these projects not only helps the survival and development of the humanities, but also contributes to the process of further rapprochement and inter-integration of the social sciences of neighboring countries, the implementation of the European integration aspirations of Ukrainian scientists and educators, and, in general, to strengthening the sense of belonging of our citizens to a single civilized European community.

References

1. Dynamika poshyrennya sered naseleण्या naratyviv shchodo rozkolu ukrayins'koho suspil'stva [The dynamics of the spread among the population of narratives about the split in Ukrainian society]. kiis.com.ua. Available at: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1171&page=1&fbclid=IwAR1pdHwVJstJRJKzqcKi6TcNZH2se6R1caDvYTyZ6TA44nL5qOn-ms5SNyI> [in Ukrainian]. (accessed 05.07.2023).
2. Vysokyy riven' natsional'noyi stiykosti [High level of national stability]. life.nv.ua. Available at: <https://life.nv.ua/ukr/socium/chim-vidriznyayutsya-rosiyani-ta-ukrajinci-sociolog-pro-te-shcho-viyavilavyina-novini-ukrajini-50248594.html> [in Ukrainian]. (accessed 05.07.2023).
3. U 2030 rotsi nas bude 30 mln [In 2030, there will be 30 million of us]. life.nv.ua. Available at: <https://life.nv.ua/ukr/socium/viyna-v-ukrajini-ta-evakuaciya-meshkanciv-skorotit-naseleण्या-do-30-mln-novini-ukrajini-50247390.html> [in Ukrainian]. (accessed 05.07.2023).
4. Yak zminylys' ukrajyntsi cherez viynu [How Ukrainians changed be-cause of the war]. life.nv.ua. Available at: <https://life.nv.ua/ukr/socium/viyna-v-ukrajini-yak-zminilosya-suspilstvo-rozpovidaye-doslidnycya-interv-yu-nv-50229391.html> [in Ukrainian]. (accessed 05.07.2023).
5. Slovensko a agresia Ruska proti Ukrajine: politika a verejnosc'. Grigorij Mesežnikov, Zora Bútorová. Available at: [https://www.ivo.sk/8870/sk/projekty/slovensko-a-agresia-ruska-proti-ukrajine-politika-a-verejnosc'](https://www.ivo.sk/8870/sk/projekty/slovensko-a-agresia-ruska-proti-ukrajine-politika-a-verejnosc) [in Slovak], Kto hrá ruskú ruletu na Slovensku. Grigorij Mesežnikov, Ján Bartoš. Vydavateľ: Inštitút pre verejnú otázku, Bratislava 2021, Retrieved from http://www.ivo.sk/8765/sk/aktuality/nova-publikacia-ivo-kto-hra-rusku-ruletu-na-slov-ensku?utm_source=mailing_sk&utm_content=8765&utm_campaign=20210312 [in Slovak].

6. Vojna Ruska proti Ukrajine Pohľad zo Slovenska. Zora Bútorová, Grigorij Mesežnikov. Vydavateľ: Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2022. Available at: https://www.ivo.sk/buxus/docs//publikacie/subory.Vojna_Ruska_proti_Ukrajine_2022.pdf. (accessed 05.07.2023).
7. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/5/7163047/>, Retrieved from <https://www.globsec.org/sites/default/files/2023-05/GLOBSEC%20TRENDS%202023.pdf> [in Ukrainian]. (accessed 05.07.2023).
8. Available at: <http://surl.li/ofhhc> [in Ukrainian]. (accessed 05.07.2023).
9. Ol'ga Krokinskaya. O sotsiologii vojny [On the sociology of war]. Re-trrieved from <https://freemoscowuniversity.pubpub.org/pub/p-3-1-krokinskaja/release/2?readingCollection=54fbd417> [in Russian].
10. Tokar P. Tsinnisni oriyentyry student-s'koyi molodi shchodo mih-ratsiyi ta inshykh hlobal'nykh vyklykiv naperedodni rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny (za rezul'tatamy sotsiolohichnykh doslidzhen') [Value orientations of student youth regarding migration and other global challenges on the eve of the Russian-Ukrainian war (based on the results of sociological research)]. Heopol-ityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist' - Geopolitics of Ukraine: history and modernity, 2022. No.1 (28). P. 89-97. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrain-ian].
11. Art'omov I.V., Vidnyans'kyi S.V., Todorov, I.YA, Tokar, P.V. Yevropeys'ka ta yevroatlantychna intebratsiya Ukrayiny: stan i perspektyvy rea-lizatsiyi (2014-2022 rr.) [European and Euro-Atlantic integration of Ukraine: status and prospects of implementation (2014-2022)]. 2022. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
12. Anakina T.M., Hay-Nyzhnyk P.P. Immihratsiya i transnatsional-izm [Immigration and transnationalism]. (the editorship P.V. Tokar). (Uzhhorod, DVNZ «UzhNU», 2023). [in Ukrainian].
13. Tokar P. Sotsiolohiya viyny: doslidzhennya ta otsinky [Sociology of war: research and assessments]. Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchas-nist': zb. nauk. prats' - Geopolitics of Ukraine: history and modernity: coll. of science works 29, 2023. P.182-200. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukraini-an].
14. Available at: <https://www.facebook.com/100063633834989/posts/pfbid02CZGE8eBtnCcsen7SgNW9kX7J0eTPUnhV556Je5LrFhHzqubciQrkyppAKcEPdp8yl/> [in Ukrainian]. (accessed 05.07.2023).

П. Токар, М. Ляшко

Ужгород ұлттық университеті, Ужгород, Украина

Миграцияның ЕО елдері мен Украинаға әсерін халықаралық жобалар аясында зерттеу

Аңдатпа. Украинадағы соғыс босқындардың Еуропа мен Солтүстік Америкаға ауқымды көші-қон толқындарын, жаңа әлеуметтік-экономикалық мәселелердің пайда болуын, экономиканың одан әрі құлдырауын, қоғам өмірінің барлық салаларына, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне қауіп-қатер тудырды. Бұл процесс тек украин қоғамына ғана емес, сонымен қатар барлық Еуропа елдерінде және тұтастай алғанда әлемнің жаһандық саяси картасында терең өзгерістерге әкелді. Бұл негізінен қайтымсыз үрдістер. Сондықтан бұл құбылыстар мен үрдістердің барлығын зерттеу маңызды ғылыми міндет болып табылады.

Зерттеудің үлкен бөлігі көші-қон процесін және соғыс босқындарымен, жалпы босқындармен және мәжбүрлі мигранттармен байланысты басқа да мәселелерді, оларды қорғау және олардың тоқтаған елдеріндегі құндылық бағдарларын, Украинаға қатысты қазіргі және болашақ ниеттерін, ондағы мінез-құлық пен топаралық және тұлғааралық қатынастарды зерттеуге бағытталған. Бұл мақалада ЕО Эразмус+ бағдарламасы бойынша Жан Моне орталығының жобасы аясында мәселені зерттеу тәжірибесін талдау ұсынылады, оның кейбір нәтижелері берілген.

Кілт сөздер: Украина, ЕО, Ресей Федерациясы, соғыс, миграция, демография, зерттеулер, әлеуметтік трансформациялар, концептуалды көзқарас.

П. Токар, М. Ляшко

Ужгородский национальный университет, Ужгород, Украина

Исследование влияния миграции на страны ЕС и Украину в рамках международных проектов

Аннотация. Война в Украине вызвала масштабные миграционные волны беженцев с войны в Европу и Северную Америку, привела к возникновению новых социально-экономических проблем, еще большему спаду экономики, общим кризисным явлениям во всех сферах общественной жизни, породила угрозы национальной безопасности государства. Этот процесс привел к глубоким изменениям не только в украинском сообществе, но и во всех странах Европы, и на глобальной политической карте мира в целом. Чаще всего это необратимо. Поэтому, исследование всех этих явлений и процессов является важной научной задачей.

Большая часть исследований направлена на изучение миграционного процесса и других проблем, связанных с военными беженцами, беженцами и вынужденными мигрантами, их защитой и ценностными ориентациями, текущими и будущими намерениями по отношению к Украине, поведением и межгрупповыми и межличностными отношениями в странах их пребывания. В данной статье предложен анализ практики исследования проблемы в рамках проекта Центра Жана Моне по программе ЕС Эразмус+, представлены некоторые его результаты.

Ключевые слова: Украина, ЕС, Российская Федерация, война, миграция, демография, исследования, социальные трансформации, концептуальный подход.

Information about the authors:

Petro Tokar – Doctor of Sociology, Associate Professor of the Department of International Studies and Public Communications, Researcher at the Institute for European Integration Studies, Director of the Research Institute of Migration and Demography, Director of the Jean Monnet Centre for European Development Strategies, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Marianna Lyashko – Senior Lecturer of the Department of Sociology and Social Work, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Петро Токар – әлеуметтану ғылымдарының докторы, халықаралық зерттеулер және қоғамдық коммуникациялар кафедрасының доценті, еуропалық интеграциялық зерттеулер институтының ғылыми қызметкері, көші-қон және демография ҒЗИ директоры, Жан Монне атындағы Еуропалық даму стратегиялары орталығының директоры, Ужгород ұлттық университеті, Ужгород, Украина.

Марианна Ляшко – Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының аға оқытушысы, Ужгород ұлттық университеті, Ужгород, Украина.

А.Б. Мадярбекова, П.Қ. Қилыбаева

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: aiym.madyarbekova@gmail.com, banu-kk@mail.ru)*

«Шығыс серіктестігі» жобасы: қазіргі кезеңдегі проблемалары мен даму перспективалары

Аңдатпа. Посткеңестік кеңістік елдерімен интеграциялық байланыстарды дамыту үшін Еуропалық Одақтың бастамасы бойынша құрылған Шығыс әріптестігін дамыту мәселелері қаралды. Мақалада ресми мемлекеттік құжаттар мен сараптамалық бағалаулар негізінде Еуропалық көршілік саясатының шығыс өлшемі – Шығыс серіктестігі (ШС) талданады. ШС негізінен әлеуметтік-экономикалық ынтымақтастықты білдіреді. Бұл бастамаға ЕО – га мүше елдер және алты шығыс еуропалық серіктес елдер-Әзірбайжан, Армения, Беларусь, Грузия, Молдова және Украина қатысады. Шығыс серіктестігі посткеңестік кеңістік елдерінің ЕО-мен бірлестік туралы келісімдер жасасуына бағытталған. Ынтымақтастық бағдарламасында Шығыс Еуропа және Закавказье мемлекеттері қамтылды. Шығыс серіктестігі аясындағы ынтымақтастық экономикалық даму, басқару институттарын нығайту; энергетика саласындағы байланыстарды дамыту, адамдар арасындағы байланыстарды кеңейту сияқты басым бағыттарға бағытталған. Серіктес елдермен қарым-қатынаста ЕО әрбір жеке елге сараланған көзқарас саясаты тұрғысынан қарайды. ШС-нің негізгі міндеттері-Шығыс Еуропа мен Оңтүстік Кавказ мемлекеттерінің Еуропалық Одақпен ынтымақтастығын жақындастыру және тереңдету, ЕО мен ШС мемлекеттері арасында да, ШС мемлекеттерінің арасында да саяси қауымдастық пен экономикалық интеграцияны одан әрі ілгерілету үшін жағдай жасау. Мақала «Шығыс серіктестігін» дамытудың қазіргі кезеңін және осы мемлекеттердің бағдарламаға қатысуының негізгі нәтижелері талданады.

Түйін сөздер: Шығыс серіктестігі, Еуропалық Одақ, Ресей, ТМД елдері, посткеңестік кеңістік, интеграция, саммит, жоба, бағдарлама, еуропалық көршілік саясаты.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-102-111>

Редакцияға түсті: 23.05.2023 /Жариялануға қабылданды: 15.10.2023

Кіріспе

Еуропалық Одақтың шығыс саясатының және «Шығыс серіктестігі» бағдарламасымен қамтылған жекелеген мемлекеттермен қатынастардың проблематикасы аймақтағы геосаяси жағдай тұрғысынан да, «Шығыс серіктестігі» жекелеген мемлекеттерінің қоғамдық-саяси трансформациясы тұрғысынан да маңызға ие болуда.

Шығыс серіктестігі шеңберіндегі қатынастардың дамуы Ресейдің батыс елдерімен қарым-қатынасының нашарлауы аясында жүреді деген қорытынды жасалды.

Еуропалық Одақтың шығыстық саясаты бүгінгі таңда ресейлік те, шетелдік те аналитикада да ең саясаттандырылған және кеңінен талқыланатын тақырыптардың бірі болып табылады.

Зерттеудің өзектілігі Еуропалық Одақтың көршілік саясатының шығыс өлшемінің эволюциясының ерекшеліктерін, әлеуетті мүмкіндіктері мен маңыздылығын анықтау болып табылады. Әзірге Еуропалық көршілік саясаты мен Шығыс серіктестігі Шығыс Еуропа аймағындағы күрделі қатынастар мен саяси процестердің тағы бір элементі болды деп сеніммен айтуға болады.

Орталық Еуропа мен Шығыс Еуропа елдері ЕО-мен интеграцияланғаннан кейін Брюссель жаңа шығыстық көршілеріне – бұрынғы КСРО республикаларына назар аударып бастады. Бастапқыда бұл елдермен ынтымақтастық 1991 жылы нарықтық экономика мен демократияға өтуде көмек көрсету ретінде құрылған «ТМД елдеріне техникалық көмек» (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States – TACIS) бағдарламасына негізделген. Сонымен бірге 1998-1999 жылдары жасалған және ЕО-мен сауда және саяси қатынастардың негізі болған алғашқы серіктестік және ынтымақтастық келісімдерін дайындау басталғанды.

2003-2004 жылдары ЕО жаңа сыртқы саяси бағдарламаны – еуропалық көршілік саясатын (ЕКС; European Neighbourhood Policy – ENP) әзірледі және іске қосты [1]. ЕКС пайда болуы еуропалық интеграцияны шығысқа қарай ілгерілетудің нәтижесі болды.

Егер «Шығыс серіктестігі» қатысушыларының мотивтеріне жүгінетін болсақ, онда олардың әрқайсысының өз мүмкіндіктерін кеңейтуге, ЕО елдерімен байланысты нығайтуға және олар үшін жаңа халықаралық нарыққа қол жеткізуге деген ұмтылысы айқын көрінеді. Мысалы, Польша «Шығыс серіктестігіндегі» көшбасшы рөліне сенімді түрде ұмтылды. Украина үшін бұл Еуропалық қаржылық-экономикалық және техникалық көмек алу мүмкіндігі болды. Бұл Арменияға, Әзірбайжанға және Грузияға да қатысты. Молдова Республикасы «Шығыс серіктестігін» еуропалық интеграцияны тереңдету ретінде қабылдады. Ресеймен қарым-қатынасты дамыту бағытын көбірек ұстанатын Беларусьпен жағдай біршама күрделі болды. Жалпы алғанда, Беларусь стратегиясының мәні Ресей мен Батыс арасындағы тепе-теңдікке байланысты болды [2]. 2022 жылы Беларусьтің мүшелігі тоқтатылды.

Қатысушылар «Шығыс серіктестігі» аясында қойылған көптеген міндеттерді жүзеге асыра алды.

Зерттеудің мақсаты-ресми құжаттар, сараптамалық бағалаулар, БАҚ деректері негізінде идеяның пайда болуынан бастап оны жүзеге асыруға және қазіргі дамуы деңгейінде ынтымақтастық жобасының даму динамикасын талдау. Осы мақсатқа жетудің негізгі әдісі ретінде саяси жағдайды талдаудың сценарий әдісі таңдалды, ол бар жағдайға сүйене отырып, зерттеу объектісінің болашақ күйін кезең-кезеңімен қалай орналастыруға болатындығын көрсету мақсатында оқиғалардың логикалық реттілігін орнатуға мүмкіндік береді.

Зерттеудің негізгі әдістері - жүйелік әдіс негізінде мазмұнды талдау, индукция және болжау. Бағдарламаны әртүрлі бағалаулар бар және оның қызметін ресми құжаттар мен сараптамалық бағалаулар негізінде қарастыру маңызды. Серіктес елдердің ЕО-пен өзара іс-қимылының мақсаттары мен сипатының әртектілігіне баса назар аударылады. Әртүрлі сараптамалық бағалаулар келтірілген және олар түбегейлі бір-біріне қарама-қайшы. Мысалы, чех тарихшысы Павел Гавличектің «Восточное партнерство: Мрачное настоящее или новое будущее?» (2017), ресейлік ғалым Ю. А. Борконың «Восточное партнерство: Проект, реальность, будущее» (2018) монографиясында қамтылған мәселелерді қарастыруға болады. Бұл жұмыс Еуропалық Одақ пен посткеңестік алты мемлекет – Әзірбайжан, Армения, Беларусь, Грузия, Молдова және Украина құрамындағы Шығыс серіктестігі (ШС) мемлекетаралық бірлестігіне арналған. Автор ШС тарихын баяндайды, оның туындаған жағдайлары мен мақсаттарын талдайды. ЕО мен оның алты серіктесі арасындағы қарым-қатынасқа, сондай-ақ Еуропалық Одақ пен Ресей арасындағы қарым-қатынастағы Шығыс серіктестігінің орны мен рөліне ерекше назар аударылады.

Батыс және ресейлік сарапшылар қауымдастығында Шығыс серіктестігінің тарихына, әсіресе 2013-2014 жылдары, сыни бағалар басым болды. Ресейлік және батыстық сарапшылардың көзқарастарына Еуропа институты жариялаған «Вильнюсқа дейінгі және одан кейінгі Шығыс серіктестігі» зерттеуінде жан-жақты талдау жасалынған [3]. Осы баяндамада сарапшылардың пікірлерінің кең ауқымын көрсететін бірнеше үзінділер келтірілген. «РҒА Әлемдік экономика және халықаралық қатынастар институтының (ИМЭМО) ғылыми қызметкері В. А. Оленченконың бағалауы бойынша, - Ресейлік сараптамалық қауымдастық, екі топқа бөлінді, олардың басым көпшілігі «Шығыс серіктестігі» бағдарламасын шынайы қабылдауды қажет деп санамады, бұл көбінесе насихаттық сипатқа ие және одан әрі декларациялардан ары бармайды деп санады. Сарапшылардың аз бөлігі ЕО Ресейдің мүдделеріне нұқсан келтіре отырып, өзінің орбитасына ТМД елдерін тарту үшін қабылдаған бағдарламаларын біртіндеп және мұқият жүзеге асыратынын мойындады [4].

Шығыс серіктестігінің жүзеге асырылуы және мүмкіндіктері

2008 жылы ЕО «Шығыс серіктестігі» жобасын құру туралы бастама көтерді (ресми атауы: «Шығыс Еуропа мен Кавказдың посткеңестік елдеріне аймақтық көзқарас»), оның мәні посткеңестік кеңістік елдерімен ынтымақтастықты дамыту болды. Бұл процесс ЕО – Ресей бағыты бойынша қатынастарды тереңдету мен қарқындылығын арттыру арқылы жүруі керек болды. 26 мамырда «Шығыс серіктестігі» жобасын Польшаның сыртқы істер министрі Р. Сикорский Швецияның қолдауымен Сыртқы істер кеңесінің отырысында ресми түрде ұсынды [5]. Польша мен Швецияның ұсынысы ЕО-да әртүрлі реакцияларды тудырды. Мысалы, 2008 жылғы 19-20 маусымда Шығыс серіктестігі туралы талқылау барысында Еуропаның жетекші елдері Франция мен Германия ғана емес, сондай-ақ, Еуропаның «жаңа» өкілдері – Болгария мен Румыния жобаны дамытудың орындылығына күмәнданып, Шығыс серіктестігі Қара теңіз маңындағы интеграциялық процестерді тежеуі мүмкін деген алаңдаушылық білдірді. Бұған қарамастан, 2009 жылы 7 мамырда Прагада Шығыс серіктестігі аясында құрылтай жиналысы өтті. Саммитке қатысушы елдердің бірлескен декларациясында Еуропалық комиссияның хабарламасында белгіленген ынтымақтастық туралы мақсаттары нақтыланды.

Бастапқыда жұмысы «28 плюс 6» формуласы бойынша өтті, жоғары органы екі жылда бір рет өткізілетін мемлекеттер мен үкіметтер басшыларының кездесулері (саммиттер) болып табылады. Бірінші саммит Прагада 2009 жылдың 7 мамырында, екіншісі 2011 жылдың қыркүйегінде Варшавада, үшіншісі 2013 жылдың қарашасында Вильнюсте, төртіншісі 2015 жылдың мамырында Ригада, бесіншісі 2017 жылдың қарашасында Брюссельде өтті. Бірінші саммит барысында «Шығыс серіктестігінің Прага саммитінің бірлескен декларациясы» атты негізгі құжат қабылданды. 2019 жылдың мамыр айында Брюссельде «Шығыс серіктестігі» бағдарламасының 10 жылдығына орай жоғары деңгейдегі конференция өтті [5]. 2020 жылғы 18 маусымда Еуроодақтың 27 елінің және «Шығыс серіктестігі» бағдарламасының алты мемлекетінің көшбасшылары қатысқан саммит бейнеконференция форматында өткізілді [6]. 2021 жылғы 15 желтоқсанда Брюссель саммитіне ЕО-ның барлық елдерінің және «Шығыс серіктестігіне» қатысушы бес елдің – Әзірбайжан, Армения, Грузия, Молдова және Украинаның көшбасшылары қатысты. 2021 жылғы 8 маусымда Беларусь Республикасының Сыртқы істер министрлігі Еуропалық Одақ енгізген санкциялар мен шектеулер жағдайында міндеттемелерді орындай алмауына байланысты жобаға қатысуын тоқтата тұратынын туралы хабарлады [7]. Саммитте Беларусь символдық бос орындық пен жалаумен «ұсынылды» [8]. ЕО «Шығыс серіктестігі» елдеріне 2 миллиард еуродан астам инвестиция салу жоспарын жариялады. Еуропалық кеңестің саммит төрағасы Шарль Мишельдің айтуынша, бұл қаржы шағын және орта бизнесті, жолдарды қайта жаңарту, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, тәуелсіз баспасөз бен үкіметтік емес ұйымдарды қолдауға жұмсалады. Бұл ретте ЕО өзінің әдеттегі практикасына сәйкес бірлесіп қаржыландыру шарттарымен қаражат бөлетін болады [9].

Оның айтуынша, «күшті еуропалық қолдау ЕО-ның «Шығыс серіктестігіне» қаншалықты мән беретінін анық көрсетеді. Көшбасшылар халықаралық тәртіп пен халықаралық құқық ережелері арқылы ортақ құндылықтарымызға негізделген ортақ демократияны, өркендеу мен тұрақтылықты құруды жалғастыруға саяси ерік білдірді», - деп қосты ол. Мишель «соңғы онжылдықта ынтымақтастық өркендеді», - деп атап өтті. ЕО мен оның алты серіктесі арасындағы тауар айналымы екі есе өсті. «Шығыс серіктестігі» елдері бірге қазіргі уақытта ЕО-ның оныншы ірі сауда серіктесі болып табылады. Еуропалық Одақ «Шығыс серіктестігінің» төрт елі үшін бірінші сауда серіктесі және қалған екеуі үшін екінші сауда серіктесі болып табылады», - деді ол [10].

2014 жылдан 2020 жылға дейін Еуропалық көршілік құралы (ENI) ШС шеңберіндегі ынтымақтастықтың негізгі қаржыландыру тетігі болып табылады. 2014 және 2017 жылдар аралығында серіктес елдер жалпы сомасы 2,8 миллиард еуро көлемінде ЕО қаражатын пайдаланды. ШС саясатындағы басымдықтарды іске асыруды одан әрі қамтамасыз ету үшін 2017/2018–2020 жылдарға арналған көмек көрсетудің жан-жақты қамтылған кешенді көпжылдық рамалық бағдарламалары әзірленді [11].

2021 жылдың 16 желтоқсанында Брюссельде өткен Шығыс серіктестігінің 6-шы саммитінде Еуропалық Одақ пен ЕО-ның Шығыс серіктестігі елдері өздерінің берік серіктестігін, бірлігі мен ынтымақтастығын тағы да растады. Онда қалпына келтіру, тұрақтылық пен реформаларға баса назар аудара отырып, Шығыс серіктестігінің жаңартылған күн тәртібіне негізделген болашақ іс-қимыл жоспарын көздейтін бірлескен Декларацияны бірауыздан қабылдады. Өз сөзінде төраға Урсула фон дер Ляйен: «Шығыс серіктестігі Еуропалық Одақ үшін үлкен саяси маңызға ие. Осы күрделі кезеңдерде жұмысымызды бағыттау үшін, біз бірге серіктестіктің жаңа, өршіл кезеңін бастадық. Еуропалық Одақ өзінің шығыс серіктестерінің COVID-19 пандемиясының экономикалық, әлеуметтік және медициналық салдарымен күресудегі тұрақтылығын нығайтуда бейілдік танытуда. Біз сондай-ақ тұрақсыздыққа және аймақтағы бейбітшілікке, қауіпсіздік пен тұрақтылыққа қауіп төндіретін халықаралық құқықтың бұзылуына қатты алаңдаймыз», - деді [12].

Шығыс серіктестігінің бастамалары және даму перспективалары

Украинаның Сыртқы істер министрі Дмитрий Кулебаның (2021) айтуынша, қазіргі уақытта жоба саяси және басқа да мәселелерден туындаған қиындықтары: армян-әзірбайжан қақтығысы, Беларусь пен ЕО қатынастарының шиеленісуі, Украина-Беларусь қатынастарындағы дағдарыс, Covid-19 пандемиясымен күрес аясында Еуропа елдерінің қаржылық қиындықтарды бастан кешуі [13].

Шығыс серіктестігінің барлық тараптары (ЕО және бес (алты) серіктес ел) әртүрлі дәрежеде болса да, оларға қажет нәрсені алады. Сондықтан, ынтымақтастық одан әрі дамиды. Бұл үшін барлық жағдайлар бар [14].

Шығыс серіктестігінің саммиттері екі жыл сайын өтеді, оларға мемлекет және үкімет басшылары жиналады. Осы жоғары деңгейдегі кездесулерде серіктестіктің одан әрі саяси бағыты, алдағы жылдарға арналған ынтымақтастықтың басымдықтары айқындалады.

Неліктен бұл маңызды? Өйткені Шығыс серіктестігі саммиттерінде көзделген саяси мақсаттар кейіннен ЕО тарапынан Шығыс серіктестігі елдерін нақты қолдауға, жұмыс орындарын құрудан энергетикаға, қоршаған ортадан денсаулық сақтауға, цифрлық технологиялардан сот төрелігін реформалауға, көлік қатынасынан бастап жастардың мүмкіндіктерін кеңейтуге дейінгі әртүрлі салалардағы ынтымақтастықты қаржыландырады.

Саммиттер өмірді жақсы жаққа өзгерте алады: рейстер бағасының немесе роуминг құнының төмендеуіне әкеледі, жұмыс орындары мен білім алуға мүмкіндіктер жасайды, әйелдердің мүмкіндіктерін кеңейтеді және қоғамды инклюзивті етеді, адамдарды таза сумен және қауіпсіз COVID-19 вакциналарымен қамтамасыз етеді, инновацияларды қолдайды немесе пайдалы дағдыларды дамытады.

2021 жылғы желтоқсанда өткен саммит бес негізгі бағыт – экономика, басқару, қоршаған орта, цифрландыру және қоғамдардың инклюзивтілігін қолдауға арналды. Бұл басымдықтар жаңа қиындықтар мен мүмкіндіктерді, атап айтқанда «жасыл» және цифрлық технологияларға көшуді және пандемиядан кейінгі қалпына келтіру қажеттілігін ескере отырып, Шығыс серіктестігінің бұрынғы жетістіктеріне негізделді.

Қалпына келтіру, тұрақтылық және реформалар - Шығыс серіктестігінің болашақ бағдарламаларының негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Ол 2025 жылға қарай 10 негізгі мақсатты жүзеге асыруды көздейді.

- 500 мың шағын және орта кәсіпорындарға (ШОБ) қолдау көрсетілді.
- Барлық жоғары лауазымды шенеуніктер өздерінің экономикалық активтерін декларациялайды, олардың есептері тексеріледі.
- 3000 км. көлемдегі көлік және темір жолдары жасалды немесе жөндеу жұмыстары жүргізіледі.
- Студенттер мен оқытушылар, зерттеушілер, жастар мен жас қызметкерлер үшін ұтқырлықтың 70 мың жеке мүмкіндігі.
- Гибридті қауіптерді анықтау және жою; киберқауіпсіздік және киберқылмыспен күресу саласындағы серіктестердің әлеуетін нығайту.
- 250 мың үй шаруашылығы энергия тұтынуды кем дегенде 20% - ға қысқартады.
- Тағы 3 млн адам қауіпсіз таза сумен қамтамасыз етіледі.
- 300 қалада ауа сапасын бақылау жетілдіріледі.
- 850 мың дәрігерді вакцинациялау, сондай-ақ олардың еңбек жағдайларын жақсарту, жабдықтар мен терапевтік құралдарды жетілдіру.
- 2500 жергілікті азаматтық қоғам ұйымдарын, 120 тәуелсіз БАҚ пен 2000 журналисті қолдау.
- Үй шаруашылықтарының 80% - ы жоғары жылдамдықты интернетке қосу.

Сонымен қатар, Шығыс серіктестігінің 2,3 миллиард еуроға арналған жаңа инвестициялық-экономикалық жоспарын ескере отырып, ЕО әр ел үшін бірқатар өршіл бастамалар көтерді. Жоспарда адамдар мен компаниялардың өміріне нақты өзгерістер әкелетін нақты бірінші кезектегі жобалар бар. Инвестициялар ең алдымен көлік инфрақұрылымына, шағын бизнесті қолдауға, диджитализацияға, қоршаған ортаға инвестицияларға және климаттың өзгеруіне төзімділікке (энергия тиімділігін қоса алғанда), денсаулық сақтау мен білім беру реформаларына бағытталатын болады.

2017 жылы Шығыс серіктестігі саммиті «2020 жылға қарай 20 нәтижені» айтарлықтай пайда әкелетін өршіл реформалар жоспары ретінде анықтады. Үш жылдан кейін бастама нәтижелер туралы есеп берді [15].

ЕО 185 мыңнан астам шағын кәсіпорындарды қолдады. Соның ішінде, украиналық ортопедиялық және медициналық өнімдерді өндірушіні. Компания EU4Business несиесінің арқасында мамандандырылған жабдыққа инвестиция салды, өндірісті ұлғайтты, жаңа жұмыс орындарын құрды және өз тауарларын Беларусьқа, Польшаға және Эстонияға экспорттай бастады.

ЕО шағын және орта бизнесті (ШОБ) қолдауы аймақта 1,65 миллион жұмыс орнын құруға немесе сақтауға көмектесті. 60 миллион еуродан астам әйелдер басқаратын 7250-ге жуық ШОБ бөлінді. Тек 2018 жылы 290 кәсіпкер EU 4 business бастамасы аясында білім алды. Мысалы, ЕО-ның «Бизнестегі әйелдер» бағдарламасының қолдауымен Грузияның Tech Engineering Group компаниясы өз пайдасын 7,5% - ға арттырды.

ЕО қолдауымен 187 жергілікті билік 2020 жылға қарай CO2 (көмірқышқыл газы) шығарындыларын 20% - ға азайтуға уәде берді, ал 240- ы 2030 жылға қарай шығарындыларды 30%-ға азайтуға уәде берді. Мысалы, Молдавияның Окница және Кантемир қалалары «ақылды» энергияны үнемдейтін көше жарығының арқасында энергияны тұтынуды және зиянды шығарындыларды азайтты.

ЕО қолдауы 500 мың км² қамтитын және аймақтағы 30 миллионнан астам адамның өмір сүру сапасына әсер ететін өзен бассейндері деңгейінде заманауи су саясатының дамуына ықпал етті. Мысалы, ЕО Армениядағы Севан бассейні және Әзірбайжандағы Апшерон түбегі сияқты жерлерде таза суды сақтауға көмектеседі.

ЕО 80 мыңнан астам жастарды (студенттерді) алмасу, соның ішінде Erasmus+ бағдарламасы аясында қолдады. Тбилисиде 2018 жылдың қыркүйегінен бастап Еуропалық мектеп жұмыс істейді, онда Шығыс серіктестігінің барлық алты елінің дарынды жастары жоғары сапалы білім алады.

Бұл 2017 жылғы саммитте қабылданған 2020 жылға арналған 20 мақсатқа сәйкес Шығыс серіктестігінің бүкіл аймақтағы азаматтарға айтарлықтай нәтиже бергенінің бірнеше мысалдары ғана.

ЕО ірі аймақтық бастамалардан (мысалы, EU4Business, EU4Youth және EU4Energy) ең кішкентай жергілікті жобаларға дейінгі жүздеген жобалар мен бағдарламаларды қаржыландырады. Олардың барлығы елдердің шалғай аудандарындағы тұрғындарға тікелей көмектеседі.

Бұл бастамалар ұлттық және жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен, қаржы институттарымен, азаматтық қоғаммен және ҰЕҰ-мен ынтымақтастықта ел үкіметтерімен келісілген жобалар мен реформаларды жүзеге асырады.

Team Europe бастамасы аясында ЕО Еуропалық инвестициялық банк және Еуропалық Қайта Құру және даму банкі сияқты еуропалық қаржы институттарымен және Еуропалық даму ұйымдарымен тығыз жұмыс істейді [16].

Бұл мүмкіндігінше көп адамдарға қол жеткізуге және қолдауды тиімдірек көрсетуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Кейбір серіктес елдер үшін Бағдарламаға қатысу Еуропалық одаққа алғашқы қадамның елесін жасады. Алайда, Ригада өткен Шығыс серіктестігі саммиті басталар алдында, Германия канцлері Ангела Меркель қолданыстағы ынтымақтастық механизмі ЕО-ны кеңейту құралы емес екенін анық айтты [17]. Алайда, Украинаң ЕОға мүше болу кандидаты статусына ие болуы, болашақта мүшелік саясатына байланысты оң өзгерістер болуы мүмкін деген тұжырымдама жасауға мүмкіндік береді.

Осылайша, келесі қорытындылар жасауға болады. ЕО-ның Шығыс серіктестік жобасын құру бастамасы посткеңестік алты мемлекетті Еуропалық даму аясына тартуға бағытталған.

Бірақ посткеңестік кеңістік болғандықтан бұрынғыша Ресейдің стратегиялық мүдделерінің сферасы болып қала береді, содан кейін ЕО-ның бұл бастамасы Ресей мен бұрынғы кеңестік республикалар арасына «сына қағу» әрекеті ретінде бағаланады.

Біздің ойымызша, Шығыс серіктестігінің он жылдан астам өмір сүруінің басты нәтижесі Еуропалық Одақтың барлық қатысушыларымен қарым-қатынасының оң динамикасы деп санау керек. Бұл кооперативтік күш-жігердің нәтижесі, алайда Еуропалық Одақ басты рөл атқаруда. Ресейлік және шетелдік сарапшылар ХХ ғасырдың екінші жартысында жетекші Батыс Еуропа мемлекеттері сыртқы саяси тәжірибеге енгізген «жұмсақ күш» (soft-power policy) саясаты деген негізде сыни көзқарастарды ұстанды, сынға алды. бірнеше рет жіберді. Алайда, ол іске асты деуге болады.

ШС-ның нақты жетістіктері мынада:

– мемлекетаралық диалог және ынтымақтастық институттары үзілістермен болса да құрылды және тұрақты жұмыс істейді;

– диалог форумдары және ШС қатысушы елдердің азаматтық қоғамдарының өзара іс-қимылының әртүрлі форматтары үнемі жұмыс істейді;

– Еуропалық Одақтың әріптестерімен ынтымақтастығының саяси-құқықтық негізі кеңейтілді және нығайтылды (қауымдастық туралы, ілгері ынтымақтастық туралы, визалық режимді жеңілдету туралы келісімдер және т. б.);

– ғылым, білім, мәдениет саласындағы ынтымақтастық кеңейді;

– адами байланыстар (туризм, жастар іс-шаралары, фестивальдар, жеке байланыстар және т. б.) едәуір кеңейді;

– экономикалық ынтымақтастық, әсіресе сауда және инвестиция салаларында қарқынды дамыды; оның ауқымы едәуір өсті, ол тереңірек және алуан түрлі болды.

Әдебиеттер тізімі

1. Борко Ю.А. Восточное партнёрство: проект, реальность, будущее: монография / Ю.А. Борко; отв. ред. Е.В. Ананьева, Е.В. Дрожжина. – Москва: Ин-т Европы РАН, 2018. – 70 с.
2. Сергунин А. «Восточное партнерство». Вызов российской дипломатии в Восточной Европе // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2010. – № 1. – С. 205.
3. Восточное партнёрство до и после Вильнюса. Доклады Института Европы– Москва: Институт Европы РАН, 2014. – № 301. – 94 с.
4. Оленченко В.А. Вильнюсский этап Восточного партнёрства. Интересы ЕС и США. Восточное партнёрство до и после Вильнюса. Доклады Института Европы. – 2014. – № 301. – С. 53.
5. В Брюсселе стартуют мероприятия к 10-й годовщине «Восточного партнерства». [Электрон. ресурс]. – 2023. – URL: www.ukrinform.ru. (дата обращения: 16.05. 2023).
6. Саммит Восточного партнерства: впервые в формате видеоконференции. 1news.az. (дата обращения: 16.05. 2023).
7. Заявление пресс-службы Министерства иностранных дел Республики Беларусь - Министерство иностранных дел Республики Беларусь. [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL: mfa.gov.by. (дата обращения: 05. 02.2023).
8. «Восточное партнерство»: санкции для России и 2 млрд евро для участников. Архивная копия от 16 декабря 2021 на Wayback Machine, Би-би-си, 16.12.2021.
9. ЕС поможет партнёрам материально. Участникам «Восточного партнёрства» обещано более €2 млрд // Коммерсантъ, 15.12.2021.
10. ЕС подтвердил, что «Восточное партнерство» является приоритетом внешней политики союза. 19 июня 2020. [электрондық ресурс]. – URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/8765311> (жүгінген күні : 02.02.2023).
11. ЕС подтвердил, что «Восточное партнерство» является приоритетом внешней политики союза. 19 июня 2020. [электрондық ресурс]. – URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/8765311> (жүгінген күні : 02.02.2023).
12. Саммит Восточного партнерства запускает новую амбициозную повестку, 16.12.2021 [электрондық ресурс]. – URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B8%D1%82-%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B5%D1%82-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%83%D1%8E-%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D1%83%D1%8E-%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BA%D1%83_ru (жүгінген күні: 03.03.2023).
13. Кулеба хочет обсудить с ЕС будущее Восточного партнёрства. [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL: www.ukrinform.ru. (дата обращения: 07.07.2021).
14. Дырина А.Ф. Восточное партнерство: От идеи к реализации.
15. Восточное партнерство – 20 результатов к 2020 г.: Общий рабочий документ / Европейская комиссия. – Брюссель, 2017. – 70 б. [электрондық ресурс]. –URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd2017_300_ru.pdf (жүгінген күні: 03.03.2023).
16. Почему важен Саммит Восточного партнерства? 2 декабря, 2021. [электрондық ресурс]. – URL: <https://euneighbourseast.eu/ru/news/explainers/pochemu-vazhen-sammit-vostochnogo-partnerstva/> (жүгінген күні: 03.03.2023).
17. Меркель: «Восточное партнерство» – не инструмент для расширения ЕС // РИА Новости. – 2015. – 21.05. [электрондық ресурс]. – URL: <https://ria.ru/20150521/1065697409.html> (жүгінген күні: 03.03.2023).

A.B. Madyarbekova, P.K. Kilybayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

«Eastern Partnership» project: current problems and development prospects

Abstract. The issues of developing the Eastern Partnership, created on the initiative of the European Union to develop integration ties with the countries of the post-Soviet space, were considered. The article analyzes the eastern dimension of European Neighborhood Policy – the Eastern Partnership (SC) based on official government documents and expert assessments. The CCS mainly refers to socio-economic cooperation. The initiative will involve EU member states and six Eastern European partner countries – Azerbaijan, Armenia, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine. The Eastern Partnership is aimed at the conclusion of association agreements by the countries of the post-Soviet space with the EU. The cooperation program included the states of Eastern Europe and Transcaucasia. Cooperation within the framework of the Eastern Partnership is aimed at such priority areas as economic development, strengthening of management institutions; development of contacts in the energy sector, expansion of contacts between people. In relations with partner countries, the EU looks at each individual country from the perspective of a differentiated approach policy. The main tasks of the SC are the rapprochement and deepening of cooperation between the states of Eastern Europe and the South Caucasus with the European Union, the creation of conditions for the further promotion of political community and economic integration both between the EU and the SC States and between the Rs States. The article analyzes the current stage of development of the « Eastern Partnership » and the main results of the participation of these states in the program.

Keywords: Eastern Partnership, European Union, Russia, CIS countries, post-Soviet space, Integration, Summit, project, program, European Neighborhood Policy.

А.Б. Мадярбекова, П.К. Кильбаева

Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Проект «Восточное партнерство»: текущие проблемы и перспективы развития

Аннотация. Рассмотрены вопросы развития Восточного партнерства, созданного по инициативе Европейского Союза для развития интеграционных связей со странами постсоветского пространства. В статье анализируется восточный критерий европейской политики соседства – Восточное партнерство (ШС) на основе официальных государственных документов и экспертных оценок. ШС в основном означает социально-экономическое сотрудничество. В этой инициативе примут участие страны – члены ЕС и шесть восточноевропейских стран-партнеров-Азербайджан, Армения, Беларусь, Грузия, Молдова и Украина. Восточное партнерство направлено на заключение странами постсоветского пространства соглашений об ассоциации с ЕС. Программа сотрудничества включала государства Восточной Европы и Закавказья. Сотрудничество в рамках Восточного партнерства направлено на такие приоритетные направления, как экономическое развитие, укрепление институтов управления; развитие связей в энергетической сфере, расширение связей между людьми. В отношении со странами-партнерами ЕС рассматривает каждую отдельную страну с точки зрения политики дифференцированного подхода. Основными задачами ШС являются сближение и углубление сотрудничества государств Восточной Европы и Южного Кавказа с Европейским Союзом, создание условий для дальнейшего продвижения политического сообщества и экономической интеграции как между государствами ЕС и ШС, так и между государствами ШС. В статье анализируется текущий этап развития» Восточного партнерства « и основные результаты участия этих государств в программе.

Ключевые слова: Восточное партнерство, Европейский Союз, Россия, страны СНГ, постсоветское пространство, интеграция, саммит, проект, программа, европейская политика соседства.

References

1. Borko Yu.A. Vostochnoe partnerstvo: proekt, real'nost', budushchee: [monografiya] / Yu.A. Borko; otv. red. E.V. Anan'eva, E.V. Drozhzhina. – M.: Institut Evropy Rossiiskoi akademii nauk, (Doklady Instituta Evropy = Reports of the Institute of Europe / Federal'noe gosudarstvennoe byudzhethoe uchrezhdenie nauki Institut Evropy Rossiiskoi akademii nauk; [The Eastern Partnership: project, realities, future] (2018. No 355, p. 70) [in Russian].
2. Sergunin A. «Vostochnoe partnerstvo». Vyzov rossiiskoi diplomatii v Vostochnoi Evrope, «Vestnik Voronezhskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya: Lingvistika i mezhkul'turnaya kommunikatsiya» Eastern Partnership». [Challenge of Russian diplomacy in Eastern Europe] (2010, No 1, p. 205.) [in Russian].
3. Vostochnoe partnerstvo do i posle Vil'nyusa. Doklady Instituta Evropy Rossiiskoi akademii nauk, Institut Evropy Rossiiskoi akademii nauk, [Eastern Partnership before and after Vilnius] (2014. No 301. Moscow. p. 94.) [in Russian].
4. Olenchenko V.A. Vil'nyusskii etap Vostochnogo partnerstva. Interesy ES i SshA. Vostochnoe partnerstvo do i posle Vil'nyusa. Doklady Instituta Evropy [Vilnius stage of the Eastern Partnership. EU and US Interests. Eastern Partnership before and after Vilnius.] (No 301, 2014. p. 53.) [in Russian].
5. V Brjussele startujut meroprijatija k 10-j godovshhine «Vostochnogo partnerstva». Available at: [Events dedicated to the 10th anniversary of the Eastern Partnership start in Brussels] (accessed: 16.05.2019)
6. Sammit Vostochnogo partnerstva: v pervye v formate videokonferentsii. Available at: <https://1news.az/news/20200618121316199-Sammit-Vostochnogo-partnerstva-v-pervye-v-formate-videokonferentsii> - [Eastern Partnership Summit: for the first time in the format of a videoconference] [in Russian] (accessed 18.06.2020).
7. Zayavlenie press-sluzhby Ministerstva inostrannykh del Respubliki Belarus' - Ministerstvo inostrannykh del Respubliki Belarus'. [Statement of the press service of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus - Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus] Available at: https://mfa.gov.by/press/news_mfa/e0c39160d2580d78.html - [in Russian] (accessed 02.02.2023).
8. «Vostochnoe partnerstvo»: sanktsii dlya Rossii i 2 mlrd evro dlya uchastnikov. [Eastern Partnership: sanctions for Russia and 2 billion euros for participants] Arkhivnaya kopiya ot 16.12.2021. Available at: <https://www.bbc.com/russian/news-59670276> [in Russian] (accessed 16.12.2021).
9. ES pomozhet partneram material'no. Uchastnikam «Vostochnogo partnerstva» obeshchano bolee €2 mlrd // Kommersant» [The EU will help partners financially More than €2 billion promised to Eastern Partnership participants] 15.12.2021, Available at: <https://www.kommersant.ru/doc/5130705> [in Russian] (accessed 19.01.2022).
10. ES podtverdil, chto «Vostochnoe partnerstvo» yavlyaetsya prioritom vneshnei politiki soyuza. [The EU confirmed that the «Eastern Partnership» is a priority of the Union's foreign policy] 19.06.2020. Available at: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/8765311>- [in Russian] (accessed 02. 02.2023).
11. ES podtverdil, chto «Vostochnoe partnerstvo» yavlyaetsya prioritom vneshnei politiki soyuza. [The EU confirmed that the «Eastern Partnership» is a priority of the Union's foreign policy] 19.06.2020. Available at: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/8765311>- [in Russian] (accessed 02. 02.2023).
12. Sammit Vostochnogo partnerstva zapuskaet novuyu ambitsioznuyu povestku, [Eastern Partnership Summit launches ambitious new agenda] 16.12.2021. Available at: https://www.eeas.europa.eu/eeas/%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B8%D1%82-%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B5%D1%82-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%83%D1%8E-%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D1%83%D1%8E-%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BA%D1%83_ru- [in Russian] (accessed 03.03.2023).
13. Kuleba khochet obsudit' s ES budushchee Vostochnogo partnerstva. [Kuleba wants to discuss the future of the Eastern Partnership with the EU] Available at: Қате! Еренсілтеменің рұқсат етілмейтін нысаны.[in Russian] (accessed 07.07.2021).
14. Dyrina A.F. Vostochnoe partnerstvo: Ot idei k realizatsii. [Dyrina A.F. Eastern Partnership: From idea to implementation.] Available at: <https://upe-journal.ru/article.php?id=254>- [in Russian], P.217-234.
15. Vostochnoe partnerstvo – 20 rezul'tatov k 2020 g. [Eastern Partnership - 20 results by 2020]: Obshchii rabochii dokument / Evropeiskaya komissiya. – Bryussel', 2017. – 70 p. Available at: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/swd2017_300_ru.pdf, [in Russian], (accessed 03.03.2023).

16. Pochemu vazhen Sammit Vostochnogo partnerstva? [Why is the Eastern Partnership Summit important?] 02.12.2021. Available at: <https://euneighbourseast.eu/ru/news/explainers/pochemu-vazhen-sammit-vostochnogo-partnerstva/>- [in Russian], (accessed 03.03.2023).

17. Merkel: "Vostochnoe partnerstvo" – ne instrument dlya rasshireniya ES [Merkel: Eastern Partnership is not a tool for EU enlargement] // RIA Novosti. – 2015. – 21.05. Available at: <https://ria.ru/20150521/1065697409.html>- [in Russian], (accessed 03.03.2023).

Авторлар туралы мәлімет:

Мадярбекова Айым Бахытқалиқызы – Аймақтану кафедрасының докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Қилыбаева Пану Қалынбаевна – тарих ғылымдарының кандидаты, Аймақтану кафедрасының доценті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Madyarbekova Ayim Bakhytkalievna – doctoral student of the Department of Regional Studies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Kilybayeva Panu Kalynbaevna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Regional Studies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

T.K. Kalelova, Y.F. Sergazin, M.A. Bolysbek

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: talshyn1991@gmail.com, sergazin1958@mail.ru,
M.Bolysbekov@mail.ru)*

Theoretical aspects of water problem research by Western scientists

Abstract. *In the article, the authors consider the evolution of the concept of “preventive diplomacy”. The history of the origin of the term, as well as its conceptual foundations and significance in solving water factor issues in regional and international relations. In the course of the study, the authors concluded that the term water diplomacy refers to bilateral or multilateral negotiations concerning water issues, and the peaceful settlement of differences between riparian countries. Naturally, the globalization processes taking place all over the world have contributed and complicated solutions to water-related problems, thereby influencing the expansion of the concept of water diplomacy. This is because new players have appeared in this process, such as third countries and international organizations. Water diplomacy is characterized by processes where all interested participants, state, regional and international, cooperate to solve water problems. However, there is no general definition of water diplomacy, and the actual actions of water diplomacy, as a rule, differ in several directions and scales. Based on the review of academic and political documents by B. Boutros-Ghali, Johan Galtung, and T. Naff, the variety of understandings and common models in the definition of water diplomacy is analyzed.*

Keywords: *preventive diplomacy, UN, water security, peacemaking, water wars, conflict management.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-112-118>

Received: 25.05.2023 /Accepted: 22.10.2023

Introduction

For a complete study, consider the evolution of the concept of “preventive diplomacy”. The term “preventive diplomacy” became widely used in world practice after the publication of the report of the UN Secretary-General Boutros Boutros-Ghali, which he delivered at the 47th session of the UN General Assembly on July 17, 1992. This document was entitled “An Agenda for Peace” and contained the conceptual foundations of preventive diplomacy and peacemaking. At the same time, the very concept of preventive peacekeeping operations does not belong to B. Boutros-Ghali. It was formulated back in 1982. The Independent Commission on Disarmament and Security Issues, headed by Olof Palme [1].

In 1985, the well-known conflictology scientist Johan Galtung put forward a concept that provided for such strategies (approaches) to the preservation of international peace and security as peacemaking, peacekeeping, and peace-building [2, 142 p.].

B. Boutros-Ghali gave in his report a clear definition of the very concept of “preventive diplomacy” as an action “aimed at preventing disputes between the parties, preventing existing disputes from escalating into conflicts and limiting the scope of conflicts after their occurrence” [3, pp. 78-79]. He paid special attention to international operations and processes related to preventive diplomacy.

This is, firstly, peacemaking - "an action aimed at persuading the warring parties to agreements, mainly through peaceful means provided for in Chapter VI of the Charter of the United Nations."

Secondly – peacekeeping is interpreted as the need for the UN presence in the conflict area, which was previously carried out with the consent of all interested parties and, as a rule, was associated with the deployment of military, police, and often civilian UN personnel.

Thirdly, peace-building in the post–conflict period; is a "concept of actions to identify and support structures that will be inclined to contribute to the strengthening and consolidation of peace to prevent a relapse of conflict" [3, *ibid.*].

Problem statement

If we assume that "modern diplomacy is a means of implementing the state's foreign policy," then it is logical to define the concept of "modern water diplomacy" as "the implementation of the state's foreign policy in the water sector" (or "in the water sector", "water issues").

Gradually, there was a change in theoretical approaches to the water problem. As T. Naff wrote, "in conditions of limitation, water becomes a very symbolic, toxic, aggregated, acute, significant, complex, zero-sum, affecting power and prestige, as well as prone to conflict and extremely difficult to resolve" [4].

A loud application that raised the topic of water challenges to such a high level sounded like that, due to the unprecedented growth in demand for fresh water in the next century, control over water resources will become an objective reason for armed conflicts. At the same time, the initial thesis that water scarcity leads to conflict and, in extreme form, to war, was not tested but accepted by the scientific and political community as an axiom.

The purpose of the scientific article is to trace the evolution of the theoretical aspects of the study of the water problem in the works of Western scientists,

Research methods

For a scientific and objective approach in the study of the theoretical foundations of the origin of the term water diplomacy, as well as in the study of the evolution of water issues in the works of Western scientists, generally accepted methods of scientific collection and analysis of facts, such as a systematic approach, comparative historical method, method of structural and functional analysis, method of synthesis and analysis of empirical research, method of discursive analysis.

Discussion

The term "water wars" was first mentioned in 1985 in the comments of former UN Secretary-General B.B. Ghali, who, assessing the prospects for conflict in the Middle East, suggested that the next war on this earth would be for water. Then, already in the 1990s, this concept entered the political dictionary and, having migrated to the journalistic dictionary, became one of the main "horror films" of the coming XXI century. Since the Arab-Israeli conflict was the impetus for the development of this topic, the first scientific works on international water conflictology were devoted to the Middle East settlement [5].

However, an in-depth study of water issues forced us to adjust this approach. Already in the early 2000s, it was proposed to consider water conflicts in a more comprehensive and multifaceted way, and not only through the possibility of armed conflicts. Gradually, "water wars" were replaced by such concepts as "international conflicts", "conflicts of varying degrees of intensity", and "international disagreements", and in scientific works, the initial premise of the objective inevitability of water wars began to be questioned.

A significant contribution was made to the study of the humanitarian aspects of the water problem in developing and least-developed countries. The most productive tool was the concept of virtual water by J. Allan [6], or the "water footprint" by A. Hoekstra and A. Chapagain, which

made it possible to identify the water component in international trade and use it as a tool for conflict resolution or reducing tensions in water-deficient regions. These studies contributed to the fact that water gradually began to be considered as a reason for international conflict, which, accordingly, led to a surge of interest in various forms of diplomatic settlement of water disputes, techniques for negotiating natural resources, and strategies for economic cooperation [7].

Also in the 1990s, in the wake of the rise of liberalism, several highly specialized concepts were developed, including the concept of shared resources, theories of global governance, epistemological concepts, etc. concerning the global water problem, however, the academic popularity of these theories in the 1990s somewhat faded with the renaissance of the state in the international arena.

Of course, the absence of water wars as such in the past does not mean that they are impossible in the future, but we must admit that such wars were not fought for many reasons, and not only due to less pressure from demand and relatively lower alternative cost of water.

In the book, J. Kalpakian, presents an innovative study, on three regional examples (Nile, Euphrates, and Indus) proving the opposite hypothesis that water contradictions do not lead to international conflicts, while international conflicts lead to an aggravation of water contradictions. In addition to rather classical indicators for water research (hydrological characteristics of the basin, water intake structure, water use regimes, and political and military conflicts in the region), the category of national identity is used [8].

Historical contradictions between the basin countries also fall into this category. As a result, the author concludes that countries never fight for water as such, and the causes of wars are, one way or another, elements of the identity of states.

Discussions about the impact of the water challenge on development and security are still often conducted in terms of physical water scarcity, which greatly limits the foreign policy tools of a particular state and reduces the effectiveness of state policy in this direction. Despite the attention of the political elite, the expert community, and business in both developed and developing countries, the problem cannot even be stopped, let alone solved.

The problem is much broader, mainly due to the indispensability of fresh water for people's lives, their security, economic development, and, thus, the functioning of the states themselves. This gives rise to some features of water resources management, which determine the nature of interstate competition for water at the present stage.

The main characteristics of interactions between States in the water sphere are determined by the unique features of the water resources themselves. The main of these features, which determines the political specifics of the role of water resources, is related to the fact that "water is a vital and at the same time, a scarce commodity, distributed unevenly, and a significant part of water resources are located in international water basins."

Indeed, it is impossible not to take into account the special value of water for life and the lack of substitutes. This in extreme cases (drought, falling water levels during the irrigation season) makes its value almost infinitely high, although, in relatively normal conditions, the value of freshwater drops sharply.

It seems to us that although the above definition is fair, it is incomplete since it does not reflect many important features of freshwater as a subject of state and interstate regulation and competition. These features are determined by the human right to water, the place of fresh water in ensuring national security, cross-border regulation, and, finally, the special role of water in ethics and religion. All these phenomena are directly related to the formation of state policy in the field of water resources management, international trade in water-intensive products, and the establishment of control over the flow of international rivers.

In small volumes, water trade leads to increased interdependence of States, but in the case of significant supplies, it already creates unilateral dependence and becomes a source of threat to national security. This thesis concerns both the trade in physical water (the trade of which has not yet been developed, with a few exceptions) and virtual (the terms "trade in water-intensive products" and "trade-in conditional water" are also found in the Russian-language literature).

Quoting A. Sen, "there is no such thing as an apolitical food problem," E. Lopez-Gan and several other authors consider this view to be fair about the water problem. Therefore, the task facing the countries-buyers of fresh water is to determine the economically profitable and non-threatening to national security volume of imports of virtual and, in some cases, "raw" water.

In a broader sense, we are talking about the formation at the national and international level of a policy of effective intensive rather than extensive water use. At the same time, the creation and implementation of such a policy are considered precisely in the context of the concept of ensuring environmental safety, which was proposed by J. Matthews in 1989⁶⁹ and was a reaction to concerns about a possible increase in the number of interstate conflicts over natural resources. Gradually, the idea evolved into the concept of supporting the state of the biosphere necessary for an adequate human life. The result was two complementary approaches: the "green growth" approach (the possibility of further exploitation of natural resources by increasing efficiency, using renewable resources), actively supported by representatives of the neoclassical school of economics, and the concept of "limited Earth" (*concept of planetary boundaries*).

This concept is aimed at finding the optimal consideration of short- and long-term development indicators, primarily through the prism of food and water security. About how much different concepts manifest themselves in practice and how they affect the regional and global positions of individual countries.

Cross-border regulation. The source of the problems of cross-border regulation is, in fact, the imposition of a political map of the world on the map of water basins. There are 263 international basins on Earth (such basins include those on whose territory there are two or more countries). They contain 60% of fresh water, and they occupy half of the earth's surface. International basins partially cover the territory of 145 countries, and the territory of 21 states is fully included in international basins.

At the same time, less attention is being paid to international underground aquifers, which also have a basin structure, and according to UNESCO estimates, there are 27374 of them. Moreover, for arid countries and regions, such aquifers are sometimes the main and even the only source of drinking water: in Saudi Arabia, the share of such sources exceeds 90%, and in Sicily, underground aquifers provide more than half of the island's total water intake. After the closure of the North Crimean Canal, through which 85% of the peninsula's water was supplied, the possibilities of active exploitation of underground water horizons in Crimea are being actively worked out. However, the predatory development of such horizons causes enormous damage to the ecosystem, and in the future, it can dramatically worsen the economic situation of the region.

The ethical factor. Throughout the history of mankind, water has played a system-forming role in the life of any society, determining the routes of nomads, the history of the expansion of empires, and the activity of certain peoples in trade or agriculture. In addition to history textbooks, water has found its reflection in all world religions without exception. In fact, in the absence of developed international law, i.e. The only source of codified norms regarding water use today is often only religious texts, and some experts are actively trying to derive optimal forms of water resources management from religious doctrines. From the point of view of the concept of sustainable development, it is impossible to indefinitely increase the burden on natural resources and dramatically increase the standard of living of large groups of the population, therefore, the principle of sacrifice, reflected in all world religions, may prove to be an effective vector of environmental policy.

One can use religious norms proclaiming that a rich spiritual life, not material goods, is the source of happiness. A leading specialist in water conflictology, A. Wolf, has also been actively trying to integrate the sacredness and religious component into the understanding and management of water conflicts. Accordingly, the ethical factor of water conflicts should be taken into account from both cultural and anthropological, and legal points of view, since in some cases religious treatises become a source of customary law, and ancient norms become a tool of persuasion in the 21st century for poorly educated groups of the population in developing and less developed countries.

Summary

The global water problem and the specified features of water resources as an object of international relations have a direct effect on the desire of States to extend their sovereign rights to these resources and, at the same time, to use any opportunities to influence the management of other States of their sovereign waters. However, this universal reaction does not lead to a unified international political perception of water resources.

State security directly depends on the water. State security is, first of all, the regulation of water resources with neighboring states; the manageability of these resources according to water legislation within each country, and the competence of a special and independent water authority of the state.

The further development and security of states are exclusively connected with the reasonable and proper management of water resources, with the rational use of available water resources (unlike other subsurface resources, water is renewed annually).

Conclusion

Thus, the policy of preventive diplomacy itself is a rather subtle matter, where it is important not to cross the line separating preventive (preventive) actions from post-conflict actions. And this is recognized at the highest level. Thus, UN Secretary-General Ban Ki-moon notes: "Taking into account the seriousness of many crises around the world, it is necessary to recognize that preventive diplomacy is an urgent necessity, and not just a possible option to prevent them" [9].

In the post-Soviet space, the main region where the UN policy on preventive diplomacy has been implemented and is being implemented is, of course, Central Asia.

References

1. Statement by Olof Palme, Chairman of the Independent Commission on Disarmament and Security Issues to the Second Special Session of the General Assembly on Disarmament, 23 June 1982 [Web resource]. – 2023. – URL: [http:// www.olofpalme.org/wp-content/dokument/820623_fn.pdf](http://www.olofpalme.org/wp-content/dokument/820623_fn.pdf) (accessed 18.11.2022).
2. Galtung J. Twenty-Five Years of Peace Research: Ten Challenges and Some Responses // *Journal of Peace Research*. – 1985. – Vol. 22. – No. 2. – P. 141-158.
3. Бутрос-Гали Б. Повестка дня для мира. 2-е изд. Нью-Йорк, 1995.
4. Naff T. Sources of political conflict in the Persian Gulf: The water factor / Kemp G., Stein J.G. Powder Keg in the Middle East: The Struggle for Gulf Security. Rowman & Littlefield, 1995.
5. Лихачева А.Б. Мутные воды большой Евразии: Возможное место России на рынке водоёмкой продукции// Центр комплексных европейских и международных исследований НИУ ВШЭ, Москва, Россия. – 2019. – № 148. – С.328-343
6. Starr J.R. Water wars // *Foreign policy*. – 1991. – С. 17–36
7. Allan J. A. The Middle East water question: Hydropolitics and the global economy / J. A Allan. – Iб Tauris, 2002.
8. Hoekstra A.Y., Chapagain A.K. Water footprints of nations: water use by people as a function of their consumption pattern // *Water resources management*. – 2007. – Т. 21. – № 1. – С. 35–48.
9. Kalpakian J. Identity, conflict and cooperation in international river systems. Ashgate Publishing Ltd., 2003.
10. Превентивная дипломатия имеет существенно важное значение, заявил Генеральный секретарь Пан Ги Мун по случаю открытия регионального центра ООН для Центральной Азии, 10-17.12.2007. Дайджест ООН, 20.12.2007. Представительство ООН в Беларуси. [Электрон. ресурс]. – 2023. – URL: <http://un.by/print/news/digest/December2007/10-17/17-12-07-dig4.html> (дата обращения: 03.03.2023).

Т.К. Калелова, Е.Ф. Сергазин, М.А. Болысбек

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Теоретические аспекты исследований водной проблемы западными учеными

Аннотация. В статье авторы рассматривают эволюцию понятия “превентивная дипломатия”. Историю происхождения термина, а также его концептуальные основы и значение в решении вопросов водного фактора в региональных и международных отношениях. В ходе исследования авторы пришли к выводу, что под термином водная дипломатия подразумевается двусторонние или многосторонние переговоры касающиеся водных вопросов, мирного урегулирования разногласий между прибрежными странами. Естественно глобализационные процессы происходящие во всем мире внесли свой вклад и усложнили решения проблем касающихся воды, тем самым повлияли на расширение понятия водной дипломатии. Это связано с тем, что появились новые игроки в данном процессе, такие как третьи страны и международные организаций. Под водной дипломатией характеризуют процессы, где все заинтересованные участники государственные, региональные международные сотрудничают для решения водных проблем. Тем не менее, не существует общего определения водной дипломатии, и фактические действия водной дипломатии, как правило, различаются по нескольким направлениям и масштабам. Основываясь на обзоре академических и политических документов Б. Бутрос-Гали, Йохан Галтунга, Т. Наффа анализируется разнообразие пониманий и общих моделей в определении водной дипломатии.

Ключевые слова: превентивная дипломатия, ООН, водная безопасность, миротворчество, водные войны, управление конфликтом.

Т.Қ. Қалелова, Е.Ф. Сергазин, М.Ә. Болысбек

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Батыс ғалымдары еңбектеріндегі су мәселесін зерттеудің теориялық аспектілері

Аңдатпа. Мақалада авторлар “превентивті дипломатия” ұғымының эволюциясын қарастырады. Терминнің шығу тарихы, сондай-ақ оның тұжырымдамалық негіздері мен аймақтық және халықаралық қатынастардағы су факторы мәселелерін шешудегі маңызы қарастырылады. Зерттеу барысында авторлар су дипломатиясы термині су мәселелеріне, жағалаудағы елдер арасындағы келіспеушіліктерді бейбіт жолмен шешуге қатысты екіжақты немесе көпжақты келіссөздерді білдіреді деген қорытындыға келді. Әрине, бүкіл әлемде болып жатқан жаһандану процесі өз үлесін қосты және суға қатысты мәселелерді шешуді қиындатты, осылайша су дипломатиясы ұғымының кеңеюіне әсер етті. Себебі бұл процесте үшінші елдер мен халықаралық ұйымдар сияқты жаңа акторлар пайда болды. Су дипломатиясы барлық мүдделі қатысушылар мемлекеттік, аймақтық, халықаралық су мәселелерін шешу үшін ынтымақтасатын процестерді сипаттайды. Дегенмен, су дипломатиясының жалпы анықтамасы жоқ және су дипломатиясының нақты әрекеттері әдетте бірнеше бағыттар мен ауқымдарда ерекшеленеді. Академиялық және саяси құжаттарға шолу негізінде б. Бутрос-Гали, Йохан Галтунга, Т.Наффа су дипломатиясын анықтауда түсініктер мен жалпы модельдердің әртүрлілігін талдайды.

Түйін сөздер: профилактикалық дипломатия, БҰҰ, су қауіпсіздігі, бітімгершілік, су соғысы, шиеленісті басқару.

References

1. Statement by Olof Palme, Chairman of the Independent Commission on Disarmament and Security Issues to the Second Special Session of the General Assembly on Disarmament, 23 June 1982. Available at: http://www.olofpalme.org/wp-content/dokument/820623_fn.pdf (accessed 18.11.2022).
2. Galtung J. Twenty-Five Years of Peace Research: Ten Challenges and Some Responses. Journal of Peace Research. 1985. Vol. 22. No. 2. P. 141-158.

3. Povestka dnja dlja mira. 2-e izd. N'ju-Jork [An Agenda for Peace. 2nd ed. New York], 1995, [in Russian].
4. Naff T. Sources of political conflict in the Persian Gulf: The water factor. Kemp G., Stein J.G. Powder Keg in the Middle East: The Struggle for Gulf Security. Rowman & Littlefield, 1995.
5. Lihacheva A.B. Mutnye vody bol'shoj Evrazii: Vozmozhnoe mesto Rossii na rynke vodojomkoj produkcii. Centr kompleksnyh evropejskih i mezhdunarodnyh issledovanij NIU VShJe, Moskva, Rossija [Muddy Waters of Greater Eurasia: Russia's Possible Place in the Market of Water-intensive Products. Center for Complex European and International Studies, National Research University Higher School of Economics, Moscow, Russia]. 2019. No. 148 P.328-343, [in Russian].
6. Starr J.R. Water wars. Foreign policy. 1991. P. 17-36.
7. Allan J.A. The Middle East water question: Hydropolitics and the global economy. – Ib Tauris, 2002.
8. Hoekstra A.Y., Chapagain A.K. Water footprints of nations: water use by people as a function of their consumption pattern. Water resources management. 2007. Vol. 21. No.1. P. 35–48.
9. Kalpakian J. Identity, conflict, and cooperation in international river systems. Ashgate Publishing Ltd., 2003.
10. Preventivnaja diplomatija imeet sushhestvenno vazhnoe znachenie, zajavil General'nyj sekretar' Pan Gi Mun po sluchaju otkrytija regional'nogo centra OON dlja Central'noj Azii [Preventive diplomacy is essential, Secretary-General Ban Ki-moon said on the occasion of the opening of the UN Regional Center for Central Asia, 10-17.12.2007. UN Digest, 20.12.2007. UN Office in Belarus], Available at: URL:<http://un.by/print/news/digest/December2007/10-17/17-12-07-dig4.html> (accessed 03.03.2023).

Information about the authors:

Kalelova Talshyn Kurmankyzy – PhD student, Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Sergazin Erbolat Fattakhovich – Ph.D., acting Associate Professor, Department of Political Science. L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Bolysbek Mukhammed Abdiashimuly – Ph.D., L.N. Gumilyov Eurasian National University, Faculty of Journalism and Political Science, 6 A. Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Sergazin Erbolat Fattakhovich – PhD, Саясаттану кафедрасының доцентінің м.а. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Қалелова Талшын Құрманқызы – аймақтану кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Болысбек Мұхаммед Әбдіәшімұлы – Ph.D., Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Журналистика және саясаттану факультеті, саясаттану мамандығы, А. Янушкевич көш. 6, Астана, Қазақстан.

Т.А. Нигманов, Р.М. Таштемханова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(Email:tanhoiser@mail.ru,tashtemkhanova@mail.ru)

Венгриядағы еуроскептицизм: алғышарттары, қазіргі жағдайы мен ерекшеліктері

Аңдатпа. Ұлыбританияның Еуропалық Одақтан шығуы, сондай-ақ Польша мен Венгрияның еуропалық шенеуніктермен тұрақты қақтығыстары ЕО-ның болашағына қатысты тәуекелдер тудырады. Осы ретте Венгрияның жағдайы ерекше назар аудартады. Ресми Будапешт демократиялық құндылықтардан көпшілік алдында бас тартты. Бұған жауап ретінде Брюссель Еуроодақ бюджетінен төлемдерді ұстап қалумен қорқытты, ал 2022 жылдың қыркүйегінде Еуропарламент Венгрияны сайлау автократиясы деп жариялады. Осы оқиғалардың барлығы келесі сұрақтарды тудырады. Көптен бері демократиялық жүйеге ұмтылған Венгрия одан неліктен бас тартты? Венгрия халқының ЕО-ға деген көзқарасы қандай және ол Брюссельмен қақтығыстарда кімнің жағын қолдайды? Венгрия Еуропалық Одақтан шыға ала ма? Авторлар Будапешт пен Брюссель арасындағы қақтығыс әртүрлі құндылықтармен түсіндіреді, бірақ бұл Венгрияның ЕО-дан шығуына әкелмейді, өйткені қақтығыстың екі жағы да біртұтас Еуропа идеясын қолдайды, бірақ әртүрлі құндылықтарды алдыға тартады.

Мәселені зерттеуде негізгі теория конструктивизм болып табылды. Венгрияның саяси жүйесін кейбір сарапшылар «либералды емес демократия» немесе «сайлау автократиясы» деп сипаттайды. Мысалы, американдық Brookings аналитикалық орталығының сарапшыларының ұжымдық жұмысында венгр халқының демократиядан көңілінің қалуында маңызды рөл атқарған әлеуметтік-экономикалық факторларға мән бермейді.

Түйін сөздер: Еуропалық Одақ, Виктор Орбан, Фидес партиясы, конструктивизм, либералды емес демократия, сайлау автократиясы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-119-126>

Редакцияға түсті: 11.04.2023 /Жариялануға қабылданды: 10.11.2023

Кіріспе

Мәселе қойылымы. Еуропалық Одақ соңғы онжылдықта бірқатар күрделі ішкі және сыртқы қиындықтарға тап болды. Ұлыбританияның Еуропалық Одақтан шығуы қауіпті прецедент қалыптастырды және еуро-оптимистер Одақтағы басқа мемлекеттер Ұлыбританиядан үлгі алуы мүмкін деп қауіптенеді. Шығуы ықтимал үміткерлер арасында бірінші кезекте Польша мен Венгрия аталды, өйткені Шығыс Еуропаның бұл мемлекеттері соңғы бірнеше жыл ішінде Еуропалық Одақ институттарымен үнемі қарама-қайшылықта болды. Осының негізінде мынадай сұрақтар туындайды. Венгрияда еуроскептицизм қалай және неліктен пайда болды? Бұл Еуропалық Одақтың тұтастығына қауіп төндіре ме?

Зерттеу мақсаты

Біріншіден, еуроскептицизм мен оның типологиясын анықтау қажет. Екіншіден, Венгрияның қазіргі саяси жүйесінің қалыптасуының негізгі кезеңдерін сипаттау, негізгі

саяси тенденцияларды анықтау. Үшіншіден, Брюссель мен Будапешт арасындағы қақтығыстардың себептерін табу. Төртіншіден, қазіргі жағдайдың Еуропалық Одақтың болашағына қауіп-қатерін бағалау міндеті қойылды.

Тарихы

Еуроскептицизм – еуропалық мемлекеттердің интеграциясын сынауға негізделген саяси қозғалыс. Еуроскептицизм еуропалық бірігу үдерісімен қатар пайда болды және дамыды, бірақ әртүрлі кезеңдерде еуропалық интеграцияға деген көзқарас бірдей болмады.

1980 жылдардың соңына дейін еуропалық интеграцияға қарсылық салыстырмалы түрде аз болды. Неофункционализмді ұстанушылар «рұқсат етуші консенусты» осы кезеңнің негізгі тенденцияларының бірі деп атайды [1]. Еуропа мемлекеттерінің халқы шешім қабылдауды өздерінің ұлттық элиталарына сеніп тапсырды және еуропалық интеграция процесіне тікелей араласу құралдарын пайдалануға мүдделі болмады.

Алайда, 1990 жылдардың басында, Маастрихт келісіміне қол қою қарсаңында интеграцияның жаңа деңгейіне өту қажеттілігіне күмән туды және ұлттық егемендіктен айырылу қаупі барған сайын күшейе түсті. Қоғам мүддесі мен ұлттық элитаның ұмтылысы арасында келіспеушілік кезеңі басталып, процестің өзі «келісімсіздікті тежеу» ретінде сипатталды [1].

Дәл сол кезеңде еуроскептицизмнің әртүрлі бағыттарының арасындағы айырмашылықтар барған сайын білінді. Біріншісі әдетте «жұмсақ» еуроскептиктер деп аталады. Олар еуропалық интеграцияның өзіне қарсы емес, ЕО-ның жекелеген органдарын, олардың шешімдерін немесе еуропалық елдер арасындағы ынтымақтастықтағы белгілі бір проблемаларды сынайды.

Еуроскептиктердің екінші түрі әдетте «қатты» деп аталады. Олар Еуропалық Одақты мемлекеттердің ұлттық егемендігіне төнетін қауіп ретінде қабылдайды, еуропалық институттарды елдің ішкі істеріне араласты деп айыптап, Еуропалық Одақтан шығуды мәселенің жалғыз шешімі деп санайды. Қатаң еуроскептиктердің қатарында Біріккен Корольдік Тәуелсіздік партиясының (UKIP) өкілі Найджел Фарадж және Консервативтік партиядан Ұлыбританияның бұрынғы премьер-министрі Борис Джонсон бар. Екі саясаткер де британдықтарды 2016 жылғы референдумда Одақтан шығуға дауыс беруге шақырып, Brexit-ті қолдаушылар болды.

Зерттеу әдістері

Әдістемелік тұрғыдан мақала жеке кейс-стади болып табылады. Аталаған сұрақтарға жауап табу үшін авторлар конструктивизмге жүгінді. Бұл теория бойынша әлеуметтік құрылымдар ортақ идеялар мен құндылықтар негізінде қалыптасады. Мақалада авторлар Венгрия мен Еуропалық Одақ үшін осындай идеялар мен құндылықтарды анықтайды. Сонымен бірге, нақты пәндік әдістердің ішінде тарихи-хронологиялық талдау және саяси процестерді жүйелі талдау қолданылады.

Талқылау

Венгрия Еуропалық Одаққа 2004 жылы қосылды. 2003 жылғы референдумда халықтың 84%-дан астамы қосылуды қолдап дауыс берген. Венгриялықтар үшін бұл батыстық капиталистік демократиялық әлемге қосылу жолындағы маңызды саяси және символдық қадам болды. Алайда 2006 жылы Венгрия экономикасының өсу қарқыны бәсеңдеп, 2008-2009 жылдары бүкіл әлеммен бірге бұл ел де экономикалық дағдарысқа тап болды. Халықтың бір бөлігі ЕО-ға кіру қадамының дұрыстығына күмән келтіре бастады, бірақ еуропалық бағытты түбегейлі қайта қарау болған жоқ.

Референдумнан кейін осы уақытқа дейін Венгрияның саяси өмірін екі параллель шындық ретінде сипаттауға болады. Халық ЕО-ға нық сенді және сонымен бірге

экономикалық жағдайға қанағаттанбады, ал венгр партиялары арасындағы, кейінірек билеуші Фидес партиясы мен еуропалық шенеуніктердің арасындағы қақтығыстар элита арасындағы күрес ретінде қабылданды. Яғни, «рұқсат етуші консенсус» принципі жұмыс істеді деп айта аламыз, бірақ ол тек еуропалық интеграцияға қатысты емес, басқа да саяси процестерге қатысты болды.

2006 жылдың көктемінде елде парламенттік сайлау өтті. Венгрия Социалистік партиясы билікті сақтай алды, ал Фидес оппозицияда қалды. Алайда, сайлаудан кейін премьер-министр Ференц Дюрчань партияластарымен жабық кездесуде оның партиясы сайлаушыларға экономиканың нақты жағдайы туралы өтірік айтқанын мойындады, ал Венгрия үкіметі Еуропадағы «ең ақымақ» саясатты ұстанды деп айтып салды [2]. Премьер-министрдің бұл сөзі БАҚ-қа тарап, үкіметке қарсы ауқымды наразылық тудырды.

Социалистік партия билікті келесі сайлау науқанына дейін сақтап қала алды. 2010 жылы Фидес жеңіп, Виктор Орбан 2010 содан бері Венгрияның премьер-министрі. Орбан мен оның партиясының негізгі саяси тұғырнамасы – ұлтшылдық пен христиандыққа негізделген консерватизм. Мысалы, Фидес Конституцияны өзгертудің бастамашысы болды. Негізгі Заңның қазіргі редакциясы «Құдай венгрлерді жарылқасын» деген сөзбен басталып, кіріспе қызметін атқаратын Ұлттық тануда: «Біз христиандықтың мемлекеттілікті сақтаудағы рөлін мойындаймыз» [3] деп жазылған.

Ата Заңда неке бір еркек пен бір әйелдің одағы бола алады, оның үстіне әйел ғана ана, ер адам ғана әке бола алады делінген. Мемлекет балалардың туған кездегі жынысына сәйкес өзін-өзі сәйкестендіру құқығын қорғайды. Кейіннен ЛГБТ қауымдастығының құқықтары Венгрия мен Батыс Еуропа мемлекеттері арасындағы қақтығыстарға бірнеше рет себеп болды.

Негізгі заңға енгізілген саяси өзгерістер Конституциялық соттың өкілеттіктерін шектеді. Бұл өзгерістерді демократияға қауіп деп санайтын ЕО мен АҚШ-тың наразылық білдіріді. Ресми Будапешт көтерілген мәселелердің барлығы ішкі саяси мәселе және шетелдік шенеуніктерді елдің егемендігіне араласуы ретінде қабылданатынын бірнеше рет қадап айтты. Батыс серіктестерімен қарым-қатынас біртіндеп нашарлады [4].

2014 жылы Виктор Орбан Венгрияда «либералды емес мемлекет» құруға ұмтылатынын ашық айтты [5]. Орбанның пікірінше, классикалық либералдық демократия идеалды саяси үлгі емес, өйткені ол жеке тұлғаның мүдделеріне негізделген, дұрысы бүкіл қоғамды қорғау. Брукинг сараптама орталығының «Либералды емес мемлекеттердің анатомиясы: Түркия мен Орталық Еуропадағы демократиялық құлдырауды бағалау және жауап беру» атты ұжымдық жұмысы «либералды емес саяси жүйеде» ең алдымен үш институтқа қысым көрсетілетінін көрсетеді: сот билігі, плюралистік саяси өріс, БАҚ және азаматтық қоғам [6].

Сонымен бірге классикалық демократиялық үлгінің кейбір элементтері сақталады, мысалы, басқарушы биліктің легитимділігін сақтау үшін қажет сайлаулар өткізіледі. Мұндай жұмыстардың басты кемшілігі – «либералды емес демократия» концепциясын жақтаушылардың өз еліндегі билікті нәліктен сақтап қалғанын түсіндіруінің жоқтығы. Брукинг сарапшыларының пікірінше, нкіметтік емес ұйымдар мен БАҚ демократиялық емес режимдерге қарсы күрестің негізгі құралдарының біріне айналуы тиіс. Сонымен қатар, ұсыныстар ретінде американдық сарапшылар Венгрия билігіне бірден бірнеше деңгейде: екіжақты қарым-қатынаста, НАТО және ЕО аясында саяси қысымды күшейтуді ұсынады. Ал халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға бағытталған бірде-бір ұсыныс жоқ.

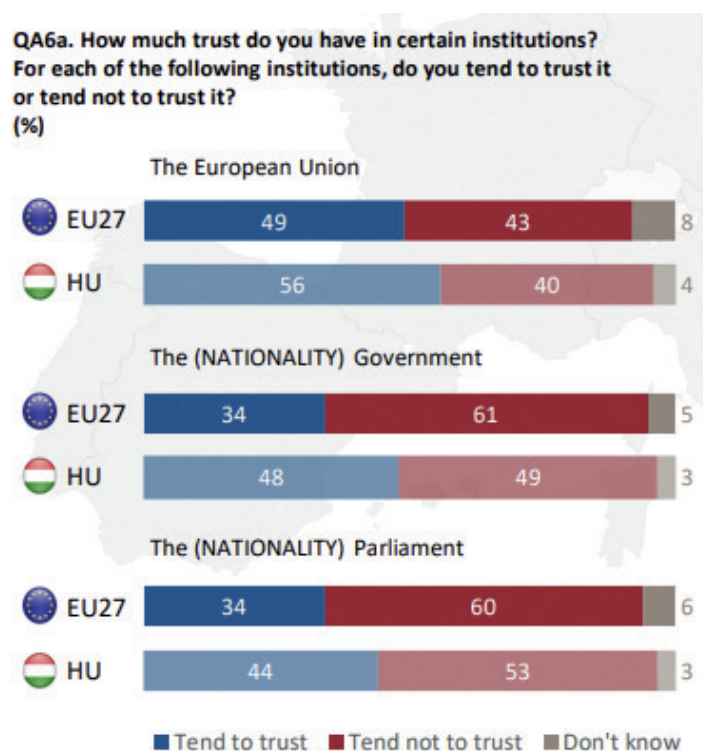
Бұл маңызды мәселе, өйткені Венгриядағы демократия деңгейінің төмендеуінің себебі халықтың демократия туралы хабардар болмауында немесе белгілі бір партиялардың ерекше ықпалында ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық салаларда жатыр. Венгрия халқының демократиядан түңілуінің маңызды себептерінің бірі әл-ауқаттың төмендеуі болды. Венгрия азаматтары демократиялық реформалар мен Еуропалық Одаққа кіруді демократия үшін емес, өмір сүру деңгейін жақсарту үшін қолдады. Алайда, кейбіреулері еуропалық интеграцияға қатысты

экономикалық мәселелер таңдалған бағыттан халықтың ішінара көңілін қалдырды. Осының аясында Фидестің венгрлердің мүддесін қорғауға уәде беретін ұлтшыл протекционистік риторикасы жағдайдың жақсаруына үміт тудырды. Оның үстіне Фидес саяси дискурста елдегі қиындықтарға Батыс капитализмі мен шетелден қаржыландырылатын үкіметтік емес ұйымдар мен БАҚ-ты жауапты деп сендіре алды. Сәйкестік мәселесі бұдан да тереңірек мәселе. Венгрия - 10 миллионнан аз халқы бар салыстырмалы түрде шағын еуропалық мемлекет, оның 85% -ы венгрлер. Соңғы жылдары ел туу деңгейінің төмендеуінен де, иммиграциядан да туындаған елеулі депопуляцияға тап болды. Венгрия 2011 жылы 10 миллион адамдық психологиялық белгіден өтті. Елдегі орташа жас – 43,6 жас (әлемде 24-ші орында) [7]. Венгр тілі угор тілдер тобына жатады және көршілес мемлекеттердің ешбір тіліне қатысы жоқ. Осы факторлардың барлығы халық арасында олардың бірегей, ерекше мәдениеті мен тарихы жойылу алдында тұрған қауіп сезімін тудырады.

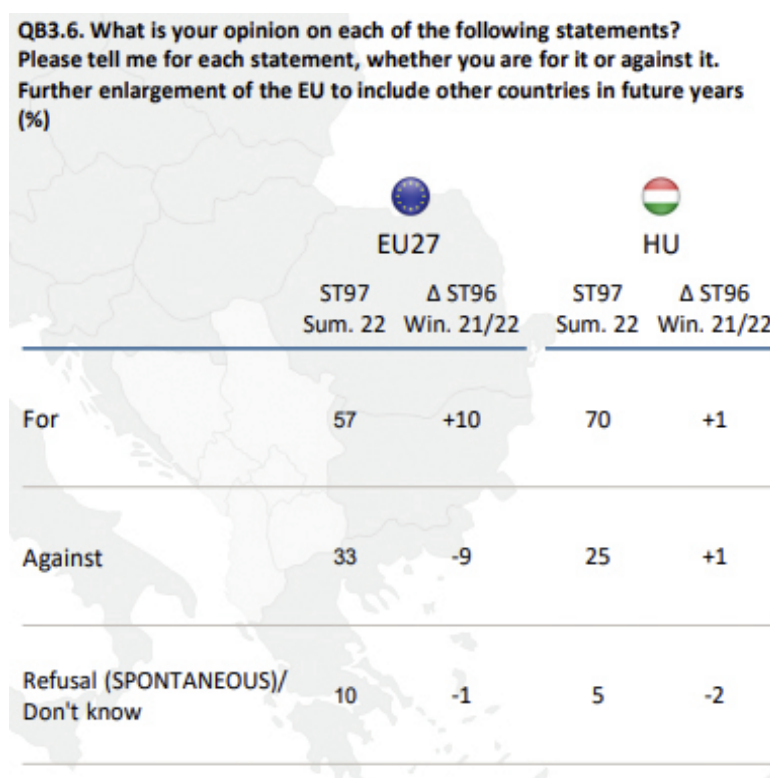
Бұл қорқыныштардың күшеюі Венгрияның тарихи өткенімен байланысты. Конституцияда Венгрия мемлекеттілігін құрушы венгр тайпаларын біріктіру арқылы патша болған Иштван I Әулие деп жарияланды. Сонымен қатар, бүкіл мың жылдық уақыт венгр халқының үздіксіз тәуелсіздік кезеңі болған жоқ. Венгрия тарихтың әртүрлі кезеңдерінде Осман империясының, Австро-Венгрия империясының және социалистік лагерьдің тәуелді бөлігі болды және әр кезеңде тәуелсіздік үшін кейде тіпті күшпен басылған ауқымды қозғалыстарды атап өтуге болады. Сондықтан Фидестің белсенді жақтастары Орбанның елдің ішкі істеріне араласамын деген белгісіз жауға қарсы тұруға шақырған риторикасына сенеді. Нәтижесінде Виктор Орбан 2010 жылы билікке келгеннен кейін 2014, 2018 және 2022 жылдары айшықты жеңіске жетті.

Венгрия мен ЕО арасындағы саяси қақтығыстардың тағы бір саласы 2015 жылғы көші-қон дағдарысы болды. Виктор Орбан Таяу Шығыс пен Солтүстік Африкадан келген мигранттарды қабылдаудан үзілді-кесілді бас тартты, ал 2016 жылы бұл ел тіпті босқындарды қабылдауға арналған Еуропалық Одақтың квотасына қарсы референдум өткізді. Сайлаушылардың 98,3%-ы квотаға қарсы дауыс берді, бірақ 43%-ы 50%-дан кем емес сайлаушылардың қатысуына байланысты референдум өтпеді деп танылды. Сонымен бірге, референдумның сәтсіз аяқталуын Орбанның саяси жеңілісі деп түсінбеу керек: ересек азаматтардың 40%-дан астамының белсенді саяси қолдауы Батыс стандарттары бойынша жоғары деңгей болып табылады.

Сурет 1. ЕО институттарына, ұлттық үкіметке және ұлттық парламентке сенім деңгейі [8].

Сурет 2. Респонденттердің ЕО болашақта кеңеюі керек деген мәлімдемесімен келісімі [8].

Егер Фидестің танымалдылығын экономикалық және әлеуметтік-мәдени себептердің үйлесімімен түсіндіруге болатын болса, онда венгрлердің еуроскептикалық көңіл-күйіне қатысты келесі сұрақ туындайды. Бір жағынан, Фидес тұрақты түрде сайлауда жеңіске жетеді және Еуропалық комиссияның мәліметтері бойынша (1-сурет), Венгриядағы үкіметке сенім деңгейі орташа еуропалық деңгейден айтарлықтай жоғары. Екінші жағынан, венгрлер Еуропалық Одаққа оң көзқараспен қарайды және тіпті оның кеңеюін қолдайды (2-сурет). Сонымен бірге Венгрия билігі ЕО құрылымдарымен ұзақ мерзімді қақтығыс жағдайында болып отыр.

Бұл қайшылықтың конструктивизм теориясы аясындағы сәйкестілік мәселелері тұрғысынан түсіндіруге болады. Венгрия мен Еуропалық Одақ Еуропа мен ЕО-ы қалай қабылдауға болады деген сұраққа жауап беруде әртүрлі көзқарастарды ұстанады. Еуропалық шенеуніктер мен Батыс Еуропа өкілдері үшін Еуропалық Одақ адам құқықтарымен, демократиямен және либерализммен тығыз байланысты. Венгрия үшін бұл құндылықтар өз алдына мақсат емес, ал Еуропалық Одақ – ортақ тарих, дін және мәдени байланыстармен біріктірілген мемлекеттердің интеграциясы. Сондықтан Виктор Орбанның жақтастары ЕО саясатын сынағанда Еуропаға деген өздерінің көзқарастарын қорғайды.

Қазіргі кезеңдегі бұл қақтығыс Венгрияның ЕО-дан шығуына әкеліп соқтыра алмайды, өйткені, біртұтас Еуропа идеясы венгрлер үшін осы тұжырымдамаға тән құндылықтардың айырмашылығынан гөрі іргелі және маңызды. Алайда ресми Будапешт пен Брюссель арасындағы қақтығыс Одақтың саяси тұтастығына қауіп төндіреді, өйткені, Венгрияның басқарушы элитасы үнемі өз мүдделерін ЕО мүдделерінен жоғары қояды. Бұл шешім қабылдауды қиындатады және кейбір жағдайларда еуропалық шенеуніктерді ымыраға келуге және Венгрияға ерекше шарттарды ұсынуға мәжбүр етеді. Ұқсас жағдайлар, мысалы, Украинадағы соғысқа байланысты Ресей Федерациясына қарсы санкциялар салынған кезде туындады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, Венгрияның басқарушы элитасы еуроскептикалық деп айта аламыз, бірақ бұл еуроскептицизм «жұмсақ» болып саналады және жақын болашақта Еуропалық Одақтан шығуға әкелуі екіталай. Виктор Орбан мен оның Фидес партиясының 12 жылдан астам билікте болуының себептері әлеуметтік-экономикалық, мәдени және тарихи мәселелермен байланысты. Батыс зерттеушілері бұл аспектіні елемейді, олар болып жатқанның барлығын тек билеуші режимнің саясатымен байланыстырады. Будапешт пен Брюссель арасындағы келіспеушіліктерге қарамастан венгрлер Еуропалық Одақ жобасына басқа еуропалықтарға қарағанда көбірек сенеді. Венгрия мен Еуропалық Одақ арасындағы жалғасып келе жатқан қақтығыстар әртүрлі құндылықтар мен оларды түсінбеушіліктен туындады.

Әдебиеттер тізімі

1. Hooghe, L. and Marks, G. A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus // *British Journal of Political Science*. – 2009. – 39(1). – P. 1-23.
2. We Lied to Win, Says Hungary PM. – 2006. BBC. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5354972.stm> (дата обращения: 19.11. 2022).
3. Конституция Венгрии. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5354972.stm> (дата обращения: 19.11. 2022).
4. Я. Шимов. Премьер Венгрии переписал Конституцию под себя. – 2013. Коммерсант. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5354972.stm> (дата обращения: 19.11. 2022).

5. Z. Simon. Orban Says He Seeks to End Liberal Democracy in Hungary. - 2014. Bloomberg. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2014-07-28/orban-says-he-seeks-to-end-liberal-democracy-in-hungary> (дата обращения: 19.11. 2022).
6. A. Polyakova, T. Taussig, T. Reinert, K. Kirişci, A. Sloat, J. Kirchick, M. Hooper, N. Eisen, And A. Kenealy. The Anatomy of Illiberal States: Assessing and Responding to Democratic Decline in Turkey and Central Europe. – Washington, D.C., 2019. – 55 p.
7. Официальный сайт ЦРУ. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/hungary/> (дата обращения: 29.11. 2022).
8. Официальный сайт Европейской комиссии. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2693> (дата обращения: 29.11. 2022).

Т.А. Нигманов, Р.М. Таштемханова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Евроскептицизм в Венгрии: перспективы, современное состояние и особенности

Аннотация. Выход Великобритании из Европейского союза, а также постоянные конфликты Польши и Венгрии с европейскими чиновниками ставят под сомнение существование ЕС и провоцируют страхи относительно его будущего. Особенное внимание привлекает кейс Венгрии. Официальный Будапешт публично отказался от демократических ценностей. В ответ Брюссель угрожал лишением выплат из бюджета ЕС, а в сентябре 2022 года Европейский парламент объявил Венгрию электоральной автократией. Все эти события вызывают следующие вопросы: Почему Венгрия, долго стремившаяся к демократической системе, от нее отказалась? Как относится население Венгрии к ЕС и чью сторону поддерживает в конфликтах с Брюсселем? Может ли Венгрия выйти из Европейского союза? Авторы считают, что конфликт Будапешта и Брюсселя объясняется разными ценностями, однако он не приведет к выходу Венгрии из ЕС, так как обе стороны конфликта поддерживают идею единой Европы, но вкладывают в эту идею разные ценности. Основной теорией, на которой базируется данное объяснение, является конструктивизм. Политическая система Венгрии описывается некоторыми экспертами как «нелиберальная демократия» или «электоральная автократия», например, в коллективном труде экспертов американского аналитического центра Brookings «The Anatomy Of Illiberal States: Assessing And Responding To Democratic Decline In Turkey And Central Europe». Однако проблема этих работ заключается в игнорировании социально-экономических факторов, которые, по мнению авторов статьи, сыграли важную роль в разочаровании в демократии венгерского народа.

Ключевые слова: Европейский союз, Виктор Орбан, партия «Фидес», конструктивизм, нелиберальная демократия, электоральная автократия.

T.A. Nigmanov, R.M. Tashtemkhanova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Euroscepticism in Hungary: perspectives, current state, and features

Abstract. The exit of the UK from the European Union, as well as the constant conflicts of Poland and Hungary with European officials, cast doubt on the existence of the EU and provoke fears about its future. The case of Hungary attracts particular attention. Official Budapest has publicly renounced democratic values. In response, Brussels threatened to withhold payments from the EU budget, and in September 2022, the European Parliament declared Hungary an electoral autocracy. All these events raise the following questions. Why did Hungary, long striving for a democratic system, abandon it? What is the attitude of the population of Hungary towards the EU and whose side does it support in conflicts with Brussels? Can Hungary leave the European Union? The authors believe that the conflict between Budapest and Brussels is explained by different values, but it will not lead to Hungary's exit from the EU, since both sides of the conflict support the idea of a united Europe, but put different values into this idea. The main theory on which this explanation is based is constructivism. Hungary's political system is described

by some experts as an “illiberal democracy” or “electoral autocracy”. For example, we can remember the collective work of experts from the American “think tank” Brookings “The Anatomy Of Illiberal States: Assessing And Responding To Democratic Decline In Turkey And Central Europe”. However, the problem of these works lies in ignoring the socio-economic factors, which, according to the authors of the article, played an important role in the disillusionment with the democracy of the Hungarian people.

Keywords: European Union, Viktor Orban, Fidesz party, constructivism, illiberal democracy, electoral autocracy.

References

1. Hooghe, L. and Marks, G. A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus. *British Journal of Political Scienc.* 2009. No.39(1). P. 1-23.
2. We Lied to Win, Says Hungary PM. – 2006. BBC. Available at: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5354972.stm> (accessed 19.11.2022).
3. Konstitucija Vengrii. [Constitution of Hungary]. Available at: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5354972.stm> [in Russian]. (accessed 19.11.2022).
4. J. Shimov. Prem`er Vengrii perepisal Konstitucziyu pod sebya [Hungary's prime minister has rewritten the constitution to suit himself]. 2013. *Kommersant*. Available at: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5354972.stm> (accessed 29.11.2022) [in Russian].
5. Z. Simon. Orban Says He Seeks to End Liberal Democracy in Hungary. - 2014. *Bloomberg*. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2014-07-28/orban-says-he-seeks-to-end-liberal-democracy-in-hungary> (accessed 29.11.2022).
6. A. Polyakova, T. Taussig, T. Reinert, K. Kirişci, A. Sloat, J. Kirchick, M. Hooper, N. Eisen, And A. Kenealy. *The Anatomy of Illiberal States: Assessing and Responding to Democratic Decline in Turkey and Central Europe.* – (Washington, D.C., 2019. 55 p.).
7. Oficial'nyj sajt CRU. [Official website of the CIA]. Available at: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/hungary/> [in Russian]. (accessed 29.11.2022).
8. Oficial'nyj sajt Evropejskoj komissii. [Official website of the European Commission]. Available at: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2693> [in Russian]. (accessed 29.11.2022).

Авторлар туралы мәлімет :

Нигманов Таир Амангалиевич – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Таштемханова Райхан Мухамедьяновна – тарих ғылымдарының докторы, саясаттану кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Nigmanov Tair Amangalievich – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Tashtemkhanova Raikhan Muhamedyanovna – PhD, Professor, Department of Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Пын Жыфын

Шанхайская академия глобального управления и регионоведения, Шанхайский университет иностранных языков, Шанхай, Китай
(E-mail: 1617643813@qq.com)

Формирование и эволюция неформальной политики в Казахстане

Аннотация. Неформальная политика Казахстана пережила долгосрочное историческое развитие. По принципу организации неформальная политика Казахстана не ограничивается только клановой, политической, экономической и другими структурами, но также проявляется в виде «команд». По форме движения неформальная политика Казахстана проявляется в виде «патрон-клиента», которая включает в себя такие три формы, как «кровные связи», «обещания лидера» и «пропрезидентские партии». Характеристики неформальной политики Казахстана являются плюрализмом - внутренней мобильностью, и закрытостью для обычного народа. Неформальная политика — это инструмент Президента Казахстана для преодоления кризиса политической трансформации, она является дополнением к незрелой формальной политике. Первый Президент Казахстана Н. Назарбаев пытался реализовать «интеграцию» неформальной и формальной политики, а сегодня К. Токаев способствует переходу от неформальной политики к формальной путем «инфильтрации». Органичное взаимодействие двух видов политик вновь стимулировало жизнеспособность развития Казахстана в целом. Токаев восполнил пробел во взаимодействии между обществом и властью и инициировал совершенно новое направление модернизации политической системы Казахстана. Тем не менее, пока «инфильтрация» не приведет к качественным изменениям, взаимодополняемость и конкуренция двух политик будет оставаться политической реальностью страны в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: неформальная политика, формальная политика, «инфильтрация», реформа К. Токаева, Новый Казахстан.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-127-137>
Поступила: 22.04.2022 / Принята к опубликованию: 10.11.2023

Введение

В начале 2022 года в Казахстане внезапно вспыхнули массовые беспорядки и протесты с новой силой и непредсказуемой интенсивностью. Президент Касым-Жомарт Токаев квалифицировал произошедшее как «попытку переворота государства», организованную частью «авторитетных людей» в Казахстане [1]. Оглядываясь назад, на несколько раундов политических беспорядков, произошедших в Казахстане, мы не можем не отметить, что на них оказали глубокое влияние элиты, с их сложными семейственными связями. Чтобы противостоять политическим конфликтам и неопределенности после обретения независимости государства, Президент как наиболее важный политический деятель и главная фигура в Казахстане предпочел опираться на семейственную сеть и внедрить неформальную политику в качестве дополнения к недавно созданной современной политической структуре. Неформальная политика являлась инструментом Президента

Казахстана в реагировании на кризис трансформации, ее эффективность оказывала глубокое влияние на стабильное и упорядоченное развитие режима. Почему в Казахстане длительное время существовала неформальная политика, какие отношения имелись между неформальной и формальной политиками, будут ли они изменяться в результате реформ Токаева? Эти вопросы вызвали широкое обсуждение у известных политологов.

По определению Ханса-Йоахима Лаута, неформальная политика - это политика, которая не закреплена в официальных документах и не зависит от юридического признания или применения современной государственной власти [2]. Понятие неформальной политики используется в широком смысле для описания таких ситуаций, как семейственные сети, клановые отношения и т.д. Мы согласимся с другим утверждением Рико Исаакса о том, что неформальная политика Казахстана проявляется в виде «патрон-клиента», которая включает в себя такие три формы, как «кровные связи», «обещания лидера» и «пропрезидентские партии» [3]. Первое из них касается отношений между президентом и его семьей; второе из них заключается в том, что президент обеспечил выгодой определенные политические элиты и тем самым установил с ней семейственные связи; третье подразумевает то, что президент создал семейственные связи через пропрезидентскую партийную платформу.

В настоящее время ученые изучают неформальную политику Казахстана в двух направлениях. Во-первых, это изучение основных элементов неформальной политической структуры Казахстана (например, такие, как изучение роли кланов) [4]. Мы считаем, что неформальная политика Казахстана не ограничивается только клановой, политической, экономической и другими структурами, но также проявляется в виде «команд» [5]. Второй фокус изучения посвящен отношению между неформальной политикой и формальной. Китайский ученый Сунь Чжоу подверг критике предвзятое восприятие неформальной политики на Западе, рассказав о взаимосвязи неформальной и формальной политик, и подчеркнул ее роль в развитии стран Центральной Азии [6]. Исходя из этого, в данной статье на примере Казахстана будет систематизировано разбираться ход развития неформальной политики, обобщаться и анализироваться основные особенности неформальной политической сети Казахстана, углубленно обсуждаться взаимосвязь между неформальной и формальной политиками, тем самым обогащаться понимание модернизаций политического строительства в странах Центральной Азии.

Историческое развитие неформальной политики в Казахстане

1. Первые ростки неформальной политики (1991–1995 годы)

После распада Советского Союза новорожденное и независимое государство Казахстан столкнулось с серьезным испытанием в трансформации и строительстве политической системы. В основе политического конфликта в Казахстане в этот период лежали ожесточенные споры между Президентом Нурсултаном Назарбаевым и законодательной властью. Новая Конституция, принятая в 1993 году, предусматривала, что однопалатный Верховный Совет станет высшим представительным органом государства, осуществляющим высшие законодательные и контрольные функции в стране. В преддверии предстоящих парламентских выборов депутаты Верховного Совета, которые тогда еще занимали важное место, не желали отказываться от власти, опасаясь, что президентские реформы по либерализации экономики поставят под угрозу их собственные корыстные интересы. Поскольку большая часть ее депутатов перешла из КПСС в социалистическую партию, данная партия коллективно отозвала поддержку Президенту в 1993 году [7]. Кроме того, партия Собраний народных представителей Казахстана и другие оппозиционеры также попытались бросить вызов Назарбаеву на выборах, создав большую угрозу его руководящей позиции [8].

В ответ на вышеуказанную неопределенность Назарбаев предпринял ряд неформальных политических актов. Он изначально пообещал депутатам Верховного

Совета новую должность, гарантирующую им будущий статус и доходы, и тем самым добыл их молчаливое согласие на роспуск Советов [9]. Президент достиг аналогичного соглашения и с главой партии СНПК, обеспечив лояльность к себе как одного из главных его конкурентов [10]. Одновременно Назарбаев сосредоточил свои усилия на поддержке пропрезидентских партий с тем, чтобы нанести удар по оппозиционным силам в парламенте. Союз за единство народа Казахстана выступал за роспуск Верховного Совета и за создание сильной президентской системы в декабре 1993 года. Партия привлекла ряд представителей политической элиты, которые, в свою очередь, продолжали занимать важные посты в правительстве и других политических институтах.

Таким образом, отметим, что в условиях, когда формальная политическая система новорожденного государства могла с трудом еще удовлетворить потребности режима в стабильности, Н.Назарбаев защитил свой статус с помощью ряда неформальных политических поведений. Эти действия включали в себя «обещания лидерства» конкурентам или партнерам и создание «пропрезидентской партии». Неформальное поведение Президента пока не могло быть названо «политикой», поскольку попытки Назарбаева еще носили довольно неустойчивый характер и не привели к созданию более прочных правил.

2. Развитие неформальной политики (1995-2006 годы)

С середины 90-х годов контроль Назарбаева над политической системой Казахстана значительно возрос. С установлением сильного президентского режима в Казахстане быстро развилась неформальная политика и появились мощные элитные сети, ранее контролировавшие государственный, финансовый и промышленный секторы. Они, элитные сети, прекрасно осознавали, что связаны с режимом неким неформальным соглашением и тем самым могли добиваться привилегий от данного режима.

Политические элиты, узнав о том, как работает неформальная политика, пытались воспроизвести эту модель по нисходящей, становясь посредниками. Р.Алиев, Т.Кулибаев, М.Аблязов, К.Масимов и другие имели обширную сеть, привлекавшую к ним низших бюрократов, региональную элиту и крупных бизнесменов. Неформальная политика Казахстана, таким образом, распространялась на всю страну и формировала многоуровневую структуру в виде пирамиды.

Представим в виде «пирамиды» (см. рисунок 1) структурное распределение семейственных сетей - элитных команд [11]. Ориентируясь на президентскую власть, в «концентрическом круге», куда входили члены семьи Назарбаева, то есть группы из: старшего зятя Алиева, обладающего широкой властью; младшего зятя Кулибаева, владеющего энергетической отраслью; и группа племянников, служащих в службах безопасности. При этом они находились в самом прямом контакте с самим Президентом. А также группа из старых приближенных, давно следующих за Президентом, еще с советских времен и пользующихся его особым доверием. Бизнес-элита и профессионалы (*protégés*), назначенные Президентом, представленные Аблязовым, которые своими выдающимися профессиональными качествами привлекли Президента к созданию кумовства. Краевой круг, состоящий из бюрократов низшего звена и региональных элит.

Рисунок 1. Структурное распределение семейственных сетей — элитных команд

Усиление влияния некоторых политических групп, неформальная политика также одновременно способствовала маргинализации других групп в борьбе за владение долями бывших госкомпаний, что привело к расколу казахстанских элит. Бывший премьер-министр Казахстана А.Кажегельдин в 1998 году публично раскритиковал Президента и перешел в оппозицию. Партия демократического выбора Казахстана, созданная М.Аблязовым, заявила о своем неприятии растущего влияния членов семьи Назарбаева [12], а Ж.Туякбай, занимавший в то время пост заместителя председателя партии «Отан», накануне парламентских выборов 2004 года махнул рукой и стал председателем Координационного совета оппозиционных демократических сил Казахстана [13]. В ответ на вышеуказанный кризис Президент Казахстана применил неформальную политику: сначала председатель ГКНБ провел инвентаризацию незаконных доходов Кажегельдина и вынудил его отправиться в политическое изгнание, Аблязов был заключен в тюрьму в 2002 году по обвинению в злоупотреблении должностными полномочиями министра. Характеризуя и сравнивая с прошлым периодом, в данный период Президент редко устанавливал прямые связи с оппозицией в виде «обещаний лидера», вместо этого использовал своих сторонников для целенаправленной борьбы с оппозиционными силами. Что касается создания пропрезидентской партии, то в 1999 году Назарбаев основал партию «Отан», а в 2004 году поручил старшей дочери сформировать партию «Асар» для укрепления союза с данной партией.

Таким образом, развитие неформальной политики Казахстана в период 1995-2006 годов значительно отличалось от развития в первые годы независимости. Во-первых, неформальная политика в этот период продемонстрировала большую широту, прочность и зрелость, что позволило политическим элитам осознать, воспроизвести и применять неформальные политические правила. Во-вторых, по мере того, как неформальные политические сети становились все более совершенными, Назарбаев широко использовал существующие семейственные связи, чтобы сильнее ударить по оппозиционерам. В-третьих, неформальная политика Казахстана все еще имела некоторую незрелость в связи с отсутствием в ней механизмов регулирования и арбитража кумовства, к примеру, Алиевы, контролировавшие сверхкрупную группу власти и интересов, напрямую привели к расколу политической элиты и формированию сил, выступивших против действовавшего режима.

3. Перемены в неформальной политике (2006-2019 годы)

В 2006 году Назарбаев создал пропрезидентскую суперпартию «Нур-Отан». Противоречия между прорежимными и оппозиционными силами перешли в «период покоя». Партия «Нур-Отан» играла регулирующую роль в неформальной политике. Конституция 2007 года отменила ограничения на членство государственных должностных лиц в политических партиях, что установило ограничения для неформальной политической сети правительственных лиц. Любой, желающий добиться должности в государственном аппарате, должен был следовать неписаному правилу «Приход в правительство означал вступление в партию», а акимы — местная элита — должны были стать не только членами партии, но и председателями региональных отделений партии [14]. С помощью партии Назарбаеву удалось децентрализовать власть некоторых мощных неформальных сетей, при этом полностью изгнав Алиева и Аблязова из своего политического круга. Приведенные примеры убедительно иллюстрируют регулирующую роль формальной политики по отношению к неформальной.

Последнее десятилетие нахождения у власти Назарбаева было отмечено неоднократными гражданскими протестами. Все эти события подогревали недовольство граждан коррупцией и кумовством в политической сети страны. Н. Назарбаев подавлял протесты путем публичного снятия кумовства с ключевых элит, как, например, снятие с должности зятя Т. Кулибаева после событий в Жанаозене, увольнение министра экономики Е. Досаева после земельного протеста [15]. Вместе с тем эти методы уже не могли искоренить давно нарастающее недовольство населения неформальной системой элиты, долго игнорировавшее общественное мнение.

Проведение нескольких реформ после прихода Токаева к власти, похоже, было направлено на решение этой дилеммы. Программа реформ, основанная на концепции «слушающего государства», подчеркивает систематический диалог между властями и обществом и создает эффективные механизмы обратной связи. Токаев выступил за внедрение более широкого круга участия граждан и институтов гражданского общества в процессе реформ и управления страной, повышение эффективности функционирования государственных учреждений и уровня жизни народа. После трагических событий Января, когда Токаев, полностью овладевший властью в стране, приступил к ослаблению влияния семьи Назарбаева, мобилизовал анархических технократов для формирования кабинета министров, запретил близким родственникам президента занимать государственные должности и высокие посты в полугосударственных компаниях, а также принял законодательство, обязывающее президента отказаться от членства в любой политической партии в течение срока его полномочий. Следует сказать, что инициативы Токаева по проведению реформ нанесли серьезный удар по давней неформальной политике Казахстана, но при этом это не означает, что почва для неформального политического присутствия целиком и полностью исчезла.

Характерные черты неформальной политики Казахстана

1. Плюрализм: внутренняя мобильность неформальной политики

Как показано выше, неформальная политика Казахстана не ограничивается клановой, политической, экономической и другими структурами, а проявляется в виде «команд», представляющих политические и экономические интересы, сформированные различными факторами, такими, как личная дружба, общее образование, общие экономические цели, связи в государственных органах и т.д. Вышеупомянутый плюрализм облегчает также установление той или иной формы неформальных связей между членами различных команд, создавая тем самым «многочисленные горизонтальные потоки, выходящие за рамки исключительности» [16]. При возникновении напряженности существует большая вероятность того, что члены той или иной группы могут перейти к другим конкурирующим группам. Кроме того, политическая элита в структуре «пирамиды» является одновременно

лояльной и близкой к президенту, а также лояльной к своей «команде». Эти посредники могут либо поддержать президента, либо собрать близких себе людей, чтобы бросить вызов президентской власти, т. е. их личности могут вертикально перемещаться.

Инцидент с Аблязовым — важный случай, иллюстрирующий мобильность элиты. По воспоминаниям А. Мусаева, Назарбаев встречался с Аблязовым, чтобы тот создал партию для нападения на силы Алиева [17]. Другими словами, Президент надеялся нанести удар по «членам семьи» через «protégés» и побудить Алиева повысить лояльность к себе. Неожиданно, рассудив и взвесив ситуацию, Аблязов быстро создал свой субблок, отказавшись от лояльности к Президенту, и в конце концов Алиев так и не поменял свою позицию. После подавления Аблязова почти все бывшие команды были ликвидированы, но Имашев, председательствующий тогда в регуляторном монополистическом органе, через несколько лет вернулся-таки в Совет безопасности и в аппарат Президента. Интересно, что его дочь Аида вышла замуж за внука Назарбаева в 2003 году. Видно, что Имашев, столкнувшись с кризисом, установил кровные узы с семьей Назарбаева, переориентировал прежнюю лояльность к Аблязову на Президента, а сам осуществил перемещение личности от «protégés» к «члену семьи».

Президент часто использовал мобильность неформальной политики, чтобы способствовать взаимным сдержкам и противовесам элитных команд. Возьмем, к примеру, вступившего в должность Президента в 2019 году Токаева, ранее занимавшего пост премьер-министра правительства и вернувшегося в Мажилис после долгой дипломатической карьеры и считавшимся преемником Президента; Масимова, перемещавшегося в трех важнейших институтах Казахстана (правительство, предприятия, органы безопасности); Д. Назарбаеву, долгое время сохранявшую сильное влияние в Парламенте и правящей партии «Нур-Отан»; Экс-премьер-министра А. Мамина, имеющего рабочий опыт в национальной железнодорожной компании, столичном муниципалитете и кабинете министров. Вышеупомянутые лица были представителями различных команд, входящих в структуру «концентрического круга», и перемещающихся между различными секторами в результате решений и по приказу Первого Президента, что ограничивало возможность замыкания и жесткости элитных команд.

2. Нетранспарентность неформальной политики

Неформальная политика Казахстана - это «игра, принадлежащая только элитам», где политические элиты являются ее абсолютными бенефициарами, тогда как основная общественная масса была полностью исключена из системы. Неформальная политика не подкреплялась четкой логикой государственной юриспруденции, а ее «легитимность» проистекала главным образом из признания общественности. Этот внесистемный фактор стимулировал изменение статуса неформальной системы.

В первые 20 лет правления Назарбаева общественность негласно относилась к неформальной политике. Рост мировых цен на нефть, экономическое развитие региона и призывы властей «сначала экономика, затем политика» эффективно повысили терпимость казахстанского общества к неформальной политике. Быстрый экономический рост на самом деле был лишь олицетворением великой картины, созданной Назарбаевым. Он провозгласил независимое, процветающее и политически стабильное государство, он часто обновлял амбициозную стратегию национального развития и создал цветущую Астану в качестве опоры легитимности своей власти. На международной арене Назарбаев активно содействовал интеграции Казахстана в процесс глобализации, повышал международное влияние и статус Казахстана посредством ряда дипломатических мероприятий. Вышеупомянутые действия, которые демонстрируют цвет популизма и харизму, рисовали прекрасную картину развития будущего граждан и страны в целом, но при этом скрывали противоречия между неформальной политикой и массовым обществом.

В 2005-2006 годах Казахстан принял законы «О государственном социальном заказе» и «О концепции развития гражданского общества», целью которых являлось «установление

гармоничных и равноправных партнерских отношений между правительственными организациями, предпринимательским сектором и неправительственными организациями» [18]. Однако на практике законопроект регулировал отношения государственного финансирования неправительственных организаций, что привело к тому, что лишь немногие организации гражданского общества смогли сохранить свою деятельность в отрыве от государственного финансирования, в результате чего гражданское общество превратилось в низовые организации, спонсируемые и поддерживаемые государством. Иными словами, Первый Президент не сделал механизм органического взаимодействия между неформальной политикой и массами общества, что и привело к усугублению потенциальных противоречий, вспыхнувшие между элитой и обществом Казахстана.

В связи с колебаниями мировых цен на нефть и ухудшением состояния экономики страны, вера казахстанского массового общества в прекрасные перспективы начала рушиться. Тяжелая экономическая ситуация породила волну протестов в последнее десятилетие режима Назарбаева, а подъем интернет-политики с широким политическим участием молодежи полностью выставил на всеобщее обозрение давнюю «игру элит». Вышеупомянутые процессы стимулировали смену статуса неформальной системы, полностью лишили ее основы «легитимности», исходящей от массового общества, что вынудило нового Президента внести в нее изменения.

Заключение

Как мы видим, в первые годы независимости, столкнувшись с неопределенностью политической ситуации, Назарбаев разрядил кризис путем установления отношений «обещания лидерства», создания пропрезидентской партии и других неформальных политических движений. С повышением контроля Назарбаева над казахстанской политической системой появилась систематизированная неформальная политика, сформировались многоуровневые элитные команды, центром которых являлся сам Назарбаев. Неформальная политика укрепила президентские позиции, однако из-за отсутствия эффективных регулирующих механизмов, борьба между элитами только усилилась. И режим сохранил свою закрытость перед обществом, опираясь на обещания экономического роста и благосостояния. В последнее десятилетие власти Назарбаева продолжающееся ухудшение экономики вызвало волну общественных мнений о легитимности неформальной политики, и традиционные методы уже не могли справиться с чередой протестов.

Ученые часто характеризуют взаимодействие неформальной и формальной политик с помощью терминов «интеграция», означающей их слияние, и «инфильтрация» — использование формальной политики для сжатия пространства, в котором функционирует неформальная политика. Как указывалось выше, неформальная политика дополняет формальную в периоды кризисов и неопределенности, а формальная политика может регулировать неформальную. Слияние этих двух факторов способствовало стабильному развитию политической ситуации в Казахстане, однако оно не способствовало трансформации неформальной политики в формальную, что вызвало недовольство в массовом обществе и повлияло на процесс построения модернизированной политической системы Казахстана.

Эту трансформацию необходимо было завершить, опираясь на «инфильтрацию», важным методом которой является механизм Национального собрания общественного доверия, созданный после вступления Токаева в должность. Конференция общественного доверия изначально была создана в ответ на протесты «Казахской весны», которые проходили до и после передачи власти в 2019 году, а затем постепенно была построена платформа для диалога между государством и обществом. Ее основная цель — выработка предложений по актуальным вопросам государственной политики на основе широкого

обсуждения с представителями общественности, политических партий и гражданского общества, при которой соответствующие предложения могут быть включены президентом в программу реформ [19]. Токаев восполнил пробел в доброкачественном взаимодействии между обществом и властью и отразил совершенно новое направление модернизации политической системы Казахстана.

Возникает вопрос: насколько новый курс Токаева изменит неформальную политику? Нельзя отрицать, что Токаев принес в Казахстан свежую и динамичную политическую моду. В начале создания механизма НСОД некоторые ученые считали, что его реальная роль заключалась в деполитизации общества с помощью консультативной идеологии, а не в реальном продвижении институционального прогресса [20], однако в конечном итоге на шести съездах НСОД было принято более 90 правовых актов, в том числе ряд важных решений, таких, как закон о мирных собраниях, закон о выборах, закон о политических партиях и отмена смертной казни. Это представляет собой попытку Президента ликвидировать неформальную политику и содействовать политической модернизации.

Тем не менее Токаеву еще предстоит пройти долгий путь в реформировании неформальной политики. Механизм НСОД в большей степени служит для общественности платформой по контролю и ограничению неформальной системы, который, независимо от эффективности ее функционирования, не может в корне расчистить почву для неформального политического выживания. Несмотря на то, что Токаев освободил приближенных Назарбаева от контроля над государственной властью и богатствами страны, нынешний «вакуум власти» все еще оставляет пространство для повторного использования неформальной политики сильными политическими деятелями и элитой. Все дело в том, что субъективная воля Токаева к реформам сталкивается с вызовами объективной политической реальности Казахстана, давние противоречивые отношения неформальной политики политически трудно изменить в краткосрочной перспективе, и пока «инфильтрация» не приведет к качественным изменениям, взаимодополняемость и конкуренция двух политик будет оставаться политической реальностью страны в долгосрочной перспективе.

На международном уровне НСОД помогает Казахстану «перебалансировать» между соседними и внешними державами. Посредством построения «слушающего» государства Токаев формирует государственное объединение с независимыми политиками, известными общественными деятелями и даже оппозицией. После начала российско-украинского конфликта в 2022 году гражданское общество Казахстана, представленное вышеуказанными лицами, придерживается однородного отношения к понятию «русофобия». Жесткие заявления Токаева на Петербургском экономическом форуме и последующие шаги по отчуждению российских интеграционных механизмов основываются на вышеуказанном мнении граждан. С помощью общественного мнения Токаев стремится к «перебалансировке» власти между Западом и Россией, занимает отдаляющую от РФ позицию, чтобы избежать дипломатической дилеммы и вреда вторичных санкций, держит «проамериканскую» позицию, чтобы добиться одобрения демократических реформ в стране.

Список литературы

1. Послание Президента Токаева народу Казахстана. [Электрон.ресурс]. – 2022.–URL:<https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953/> (дата обращения: 01.05.2022).
2. Lauth H. Formal and Informal Institutions: Structuring their Mutual Co-existence//Romanian Journal of Political Science. –2004. – Vol.4. – No.1. – P.67-89.
3. Rico Isaacs. Informal politics and the uncertain context of transition: revisiting early stage non-democratic development in Kazakhstan//Democratization. – 2010. – Vol.17. – No.1. – P.1-25.

4. Kathleen Collins. *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*. – London: Cambridge University Press. –2009; Edward Schatz. *Modern Clan Politics: The Power of “Blood” in Kazakhstan and Beyond*. –Washington: University of Washington Press. – 2004.
5. Diana T. Kudaibergenova, Marlene Laruelle. Making sense of the January 2022 protests in Kazakhstan: failing legitimacy, culture of protests, and elite readjustments//*Post-Soviet Affairs*. – 2022. – Vol.38. – No.6. – P. 441-459.
6. Сунь Чжоу. Неформальная политика, централизация стран и формирование современной политики Центральной Азии // *Исследование России*. –2019. – No.5. – P.108-140.
7. Аяганов Б. Политические партии и общественные движения современного Казахстана: справочник. –Алматы: Министерство печати и массовой информации Республики Казахстан. – 1994.
8. Vladimir Babak, Demian Vaisman, Aryeh Wasserman. *Political Organization in Central Asia and Azerbaijan*. – Oxfordshire: Routledge. –2004. – P.146-147.
9. Sally Cummings. *Kazakhstan: Power and the Elite*. –London: I.B.Tauris. –2005. – P.31-32.
10. Martha Brill Olcott. *Kazakhstan: Unfulfilled Promise?*. –Washington: Carnegie Endowment for International Peace. – 2002. – P.91.
11. Dosym Satpaev. An Analysis of the Internal Structure of Kazakhstan’s Political Elite and an Assessment of Political Risk Levels. [Web source]. – URL:https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no14_ses/11_satpaev/ (accessed 10.10.2022).
12. Rupert Neate. Arrest warrant for Kazakh billionaire accused of one of world's biggest frauds// *The Guardian*. [Web source].– URL:<https://www.theguardian.com/business/2012/feb/16/arrest-warrant-kazakh-billionaire-mukhtar-ablyazov/> (accessed 07.10.2022).
13. Жармахан Туякбай ушел в оппозицию. Полный текст//*Zona.kz*. [Электрон.ресурс]. –2004. –URL:<https://zonakz.net/2004/11/24/>(дата обращения 09.10.2022).
14. Law No. 254-III of 21 May 2007 to amend and supplement the Constitution (Text No. 68)//*Adilet.kz*. |Electronic source|. –2007. –URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K950001000_/ (accessed 11.10.2022)
15. Kazakhstan: Government Accepts Defeat Over Land Sale Plans. Полный текст // *Eurasianet*. |Electronic source|. –2016. –URL: <https://eurasianet.org/kazakhstan-government-accepts-defeat-over-land-sale-plans/> (accessed 15.11.2022).
16. Morena Skalamera Groce. Circling the barrels: Kazakhstan’s regime stability in the wake of the 2014 oil bust//*Central Asian Survey*. –2020. –Vol.39. –No.4. –P.480-499.
17. The Real History of the DCK//*Kz.expert*. |Electronic source|. –2021. – URL: https://kz.expert/en/news/analitika/2577_the_real_history_ofthe_dck/ (accessed 16.11.2022)
18. Chiara Pierobon. The Development of State-civil Society Relations in Kazakhstan//*Armenia, Caucaso e Asia Centrale*.–2016.–P.203-226.
19. Andrey Chebotarev. Political Reforms in Kazakhstan: New Course of the President Tokayev. Analytical Report. –Nur-Sultan. –2021. –P.8-9.
20. Sebastian Schiek. The Politics of Stability in Kazakhstan: Depoliticising Participation Through Consultative Ideology?//*Europe-Asia Studies*. –2022. –Vol.74. –No.2. –P.266-287.

Peng Zhifeng

Shanghai Academy of Global Governance and Area Studies, Shanghai International Studies University, Shanghai, China

Formation and evolution of informal politics in Kazakhstan

Abstract. Kazakhstan’s informal politic has experienced a long-term historical development. According to the principle of the organization, the informal politic of Kazakhstan isn’t limited only to clan, political, economic, and other structures, but also manifests itself in the form of «teams». According to the form of the operation, the informal politic of Kazakhstan manifests itself in the form of “patron-client», which includes three forms, such as «blood ties», «promises of the leader» and «pro-presidential parties». The characteristics of Kazakhstan’s informal politic are pluralism-internal mobility, and closeness to ordinary people. The informal politic is a tool of the President of Kazakhstan to overcome the crisis of political transformation, it is an addition to immature formal politics, but it also generated a wave of elite teams fighting and caused doubts in society about its legitimacy. To solve the above problems, the first President of Kazakhstan — N.Nazarbayev tried to implement the “integration” of informal and formal politics,

and Tokayev promoted the transition from informal to formal politics through “infiltration”. The organic interaction of the two types of politics has once again stimulated the viability of Kazakhstan’s development as a whole. Tokayev filled a gap in the benign interaction between society and the government and reflected a completely new direction of modernization of the political system of Kazakhstan. Nevertheless, as long as the «infiltration» does not lead to qualitative changes, the complementarity and competition of the two policies will remain the political reality of the country in the long term.

Keywords: informal politics, formal politics, «infiltration», K.Tokayev’s reform, New Kazakhstan.

Пын Жыфын

*Шанхай Жаһандық Басқару және Аймақтық Зерттеулер Академиясы, Шанхай Шет Тілдер
Университеті, Шанхай, Қытай*

Қазақстанда бейресми саясаттың қалыптасуы мен эволюциясы

Аңдатпа. Қазақстанның бейресми саясаты ұзақ мерзімді тарихи дамуды бастан өткірді. Ұйымдастыру қағидаты бойынша Қазақстанның бейресми саясаты тек кландық, саяси, экономикалық және басқа құрылымдармен ғана шектелмейді, сонымен қатар «командалар» түрінде де көрінеді. Қозғалыс нысаны бойынша Қазақстанның бейресми саясаты «патрон-клиент» түрінде көрінеді, ол «қан байланыстары», «көшбасшының уәделері» және «президенттік партиялар» сияқты үш нысанды қамтиды. Қазақстанның бейресми саясатының сипаттамалары плюрализм - ішкі ұтқырлық және қарапайым халық үшін тұйықтық болып табылады. Бейресми саясат-бұл Қазақстан Президентінің саяси трансформация дағдарысын еңсеру құралы, ол жетілмеген ресми саясатқа қосымша болып табылады, сонымен қатар элиталық командалар күресінің толқыны туып, қоғамда оның заңдылығына күмән тудырды. Жоғарыда аталған мәселелерді шешу үшін Қазақстанның Тұңғыш Президенті — Н.Назарбаев бейресми және формальды саясаттың «интеграциясын» жүзеге асыруға тырысты, ал Тоқаев бейресми саясаттан «инфильтрация» арқылы ресми саясатқа көшуге ықпал етті. Саясаттың екі түрінің органикалық өзара іс-қимылы Қазақстанның тұтастай дамуының өміршеңдігін тағы да ынталандырды. Тоқаев қоғам мен билік арасындағы қатерсіз өзара іс-қимылдағы олқылықтың орнын толтырып, Қазақстанның саяси жүйесін жаңғыртудың мүлдем жаңа бағытын көрсетті. Дегенмен, «инфильтрация» сапалы өзгерістерге әкелмейінше, екі саясаттың өзара толықтырылуы мен бәсекелестігі ұзақ мерзімді перспективада елдің саяси шындығы болып қала береді.

Түйін сөздер: бейресми саясат, ресми саясат, «инфильтрация», Қ. Тоқаевтың реформасы, Жаңа Қазақстан.

References

1. Poslanie Prezidenta Tokaeva narodu Kazahstana. Available at: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953/> [in Russian].(accessed 05.10.2022).
2. Lauth H. Formal and Informal Institutions: Structuring their Mutual Co-existence//Romanian Journal of Political Science. 2004. Vol.4. No.1. P.67-89.
3. Rico Isaacs. Informal politics and the uncertain context of transition: revisiting early stage non-democratic development in Kazakhstan//Democratization. 2010. Vol.17. No.1. P.1-25.
4. Kathleen Collins. Clan Politics and Regime Transition in Central Asia. London: Cambridge University Press. 2009; Edward Schatz. Modern Clan Politics: The Power of “Blood” in Kazakhstan and Beyond. Washington: University of Washington Press. 2004.
5. Diana T. Kudaibergenova, Marlene Laruelle. Making sense of the January 2022 protests in Kazakhstan: failing legitimacy, culture of protests, and elite readjustments//Post-Soviet Affairs.2022. Vol.38. No.6. P.441-459.
6. Sun Chao. Informal institutions, the centralization of countries and the formation of modern politics in Central Asia// Russian Studies. 2019. No.5. P.108-140.[in Chinese].
7. Burkutbaj Ayaganov. Politicheskie partii i obshchestvennye dvizheniya sovremennogo Kazahstana: spravochnik. Almaty: Ministerstvo pečati i massovoj informacii Respubliki Kazahstan. 1994.

8. Vladimir Babak, Demian Vaisman, Aryeh Wasserman. Political Organization in Central Asia and Azerbaijan. Oxfordshire: Routledge. 2004. P.146-147.
9. Sally Cummings. Kazakhstan: Power and the Elite. London: I.B.Tauris. 2005. P.31-32.
10. Martha Brill Olcott. Kazakhstan: Unfulfilled Promise?. Washington: Carnegie Endowment for International Peace. 2002. P.91.
11. Dosym Satpaev. An Analysis of the Internal Structure of Kazakhstan's Political Elite and an Assessment of Political Risk Levels. Available at: https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no14_ses/11_satpaev/ (accessed 10.10.2022).
12. Rupert Neate. Arrest warrant for Kazakh billionaire accused of one of world's biggest frauds// The Guardian. Available at: <https://www.theguardian.com/business/2012/feb/16/arrest-warrant-kazakh-billionaire-mukhtar-ablyazov/> (accessed 07.10.2022).
13. Zharmahan Tuyakbaj ushel v oppozitsiyu. Polnyj tekst//Zona.kz. Available at: <https://zonakz.net/2004/11/24/> [in Russian] (accessed 09.10.2022).
14. Law No. 254-III of 21 May 2007 to amend and supplement the Constitution (Text No. 68)//Adilet.kz. Available at: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K950001000_/ (accessed 11.10.2022)
15. Kazakhstan: Government Accepts Defeat Over Land Sale Plans. Полный текст // Eurasianet. Available at: <https://eurasianet.org/kazakhstan-government-accepts-defeat-over-land-sale-plans/> (accessed 15.11.2022)
16. Morena Skalamera Groce. Circling the barrels: Kazakhstan's regime stability in the wake of the 2014 oil bust//Central Asian Survey. 2020. Vol.39. No.4. P.480-499.
17. The Real History of the DCK//Kz.expert. Available at: https://kz.expert/en/news/analitika/2577_the_real_history_ofthe_dck/ (accessed 16.11.2022)
18. Chiara Pierobon. The Development of State-civil Society Relations in Kazakhstan//Armenia, Caucaso e Asia Centrale.2016.P.203-226.
19. Andrey Chebotarev. Political Reforms in Kazakhstan: New Course of the President Tokayev. Analytical Report. Nur-Sultan. 2021. P.8-9.
20. Sebastian Schiek. The Politics of Stability in Kazakhstan: Depoliticising Participation Through Consultative Ideology?//Europe-Asia Studies. 2022. Vol.74. No.2. P.266-287.

Информация об авторе:

Пын Жыфын – магистр страноведения и регионоведения, Шанхайская академия глобального управления и регионоведения, Шанхайский университет иностранных языков, Шанхай, Китай.

Peng Zhifeng – Postgraduate of area studies, Shanghai Academy of Global Governance and Area Studies, Shanghai International Studies University, Shanghai, China.

С.Т. Тайшанова¹, Г.К. Ольчикенова²¹Международный университет Астана, Астана, Казахстан²Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: saltushka84@yahoo.com, gulmira14k@gmail.com)

Образ Чингисхана и его роль в национальной идеологии Монголии

Аннотация. В статье проведен анализ образа Чингисхана в национальной идеологии и исторической политике Монголии. Изучение данной темы актуально сегодня в условиях происходящих больших геополитических изменений. В этом контексте важно отметить различные методы и технологии, применяемые для формирования гражданского сознания и национального единства монголов. Одним из ключевых подходов является повсеместная интеграция внеисторического образа Чингисхана в различные сферы жизни монгольского общества. Однако здесь важно различать реальную историческую личность Чингисхана и конструируемый образ, активно продвигаемый современным руководством Монголии. Критический анализ этих различий позволяет лучше понять нюансы формирования коллективной идентичности. Данный вопрос изучается в рамках отдельного направления, как монголоведение, созданного совместными усилиями российских, французских, немецких, британских исследователей кочевой монгольской цивилизации, ее оригинальной культуры, и получившего в последнее десятилетие широкое распространение и в самой Монголии. Наибольший интерес представляет исследование работы трех последних монгольских президента над образом Чингисхана, поскольку они олицетворяют собой современную Монголию, а период их работы охватывает как расцвет демократии в стране, так и ее современный кризис. Сделан вывод о том, что ныне действующий президент продолжит отсылать монгольский народ к Чингисхану, но уже не как к мудрому строителю государства, а как к его несгибаемому и безальтернативному властителю, правившему до самой своей смерти. Ведь именно большие идеи, как подсказывает практика, приходят на помощь правящему режиму в условиях, когда его экономические способности исчерпаны и предъявить избирателю становится нечего. Таким образом, в современной Монголии мемориальный канон формируется как один из результатов проводимой элитами исторической политики, в рамках которой особое место занимает концепт «государственность», соотносимая с категорией «монгольскости».

Ключевые слова: монголоведение, Чингисхан, национальная идеология, историческая политика, Монгольская империя, Монгольская народная республика, современная Монголия, Могулистан, Могулы, Улус Чагатай, история монголов, чингисханизация, Монгол Улс.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-138-146>
Поступила: 28.07.2022 / Принята к опубликованию: 10.11.2023

Введение

Начавшийся в 1990 г. процесс демократизации социалистической Монголии привел к возрождению имперских образов Чингисхана и его первых потомков, которые существовали в XIII в., в социокультурном и этнополитическом контексте. Монгольская «перестройка» и последовавшая гласность способствовали появлению в 1989 г. статей на тему грядущего юбилея Сокровенного сказания монголов (ССМ) или Тайной истории монголов (ТИМ) -

первого из известных исторических и литературных памятников монголов, о Чингисхане и – отдельным блоком – критикующие прошлое Монгольскую народную республику, именуя его «периодом колониального господства, а не социалистического братства». Статьи, опубликованные позднее о закрытом городе на урановых рудниках и репрессиях, а также лозунги «Монголия для монголов», появившиеся на демонстрациях, окончательно утвердили антисоветскую направленность происходившего.

Празднование в 1990 г. 750-летия Монгольской империи привело к тому, что «монголы находились в невиданной до этого эйфории общенационального масштаба» [1, с. 82]. Это событие послужило катализатором для формирования коллективной национальной идеологии в самом начале перехода страны к демократии. Термин «чингисханизация», предложенный В.И. Терентьевым, точно характеризует разнообразные подходы к формированию гражданского самосознания и национального единства монголов. Эти подходы предполагают повсеместную интеграцию аисторического образа Чингисхана в различные сферы жизни монгольского общества. [2, с. 147].

Методология исследования

Использованы исторический и аналитический методы исследования литературных источников и интернет ресурсов, а также метод аналогии. Выводы сделаны с использованием методов индукции и дедукции. Важно провести разграничение между исторической фигурой Чингисхана и создаваемым современным правительством Монголии образом, который используется для политических целей. Особенно интересным является образ хана, который становится объектом политических манипуляций.

Обсуждение

В научных кругах давно известны случаи использования исторического прошлого с целью создания положительного образа величия и его влияния на формирование национального самосознания в новом обществе. Это же обстоятельство отмечают и монгольские культурологи: «В Монголии переосмысление своей национально-культурной идентичности привело к ее конструированию, по сути, на основе истории..., обращение к легендарной истории явилось единственным способом преодоления кризиса идентичности» [3, с. 13-14].

Высказывается мнение, согласно которому «чингисханизация» поможет укрепить новую идеологию гражданского национализма, в основе которой лежит образ Чингисхана. При этом важная роль отведена западным демократическим ценностям. Очевидное противоречие решается путем представления Чингисхан в современной монгольской интерпретации, возможно, под влиянием таких зарубежных исследователей, как П.Л. Саблофф [4, р. 38-40], представлен в качестве некоего «отца мировой демократии». Образ Чингисхана является символом «историко-культурного стержня, на котором будет сплочена единая монгольская нация» [3, с. 15]. А.С. Шмыт считает, что идея нации на демократическом этапе направлена в прошлое и может быть рассмотрена как «к ностальгии, сентименту, тоске» [5, с. 308].

Монголоведение было создано благодаря совместным усилиям российских, французских, немецких и британских исследователей, которые изучали кочевую монгольскую цивилизацию и ее уникальную культуру. Монголоведение развивалось как комплексная наука о монгольских науках, изначально не разделяя монгольскую лингвистику, этнологию, историю, источниковедение и историографию. Со временем было собрано огромное количество научного материала по истории, экономике, политике и международным отношениям Монголии [6, с. 3]. В последние десятилетия в самой Монголии монголоведные историографические исследования получили широкое признание, возможно, благодаря изменению методологии и тематики исторических исследований, а также поиску преемственности в исторических традициях. Также

большое внимание уделяется введению новых исторических источников в научный оборот и формированию современной концепции истории Монголии, особенно в период нового и новейшего времени [6, с. 14].

Результаты

Процесс изменения социокультурной и политической сферы Монголии в сторону «чингисханизации» начался с модификации государственной символики. Правительство вернуло стране ее историческое название - Монгол Улс (Государство Монголия), вместо Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улс (Монгольская Народная Республика). Также воссозданы девять белых бунчуков-знамен, теперь используемые в качестве государственных символов на государственных праздниках и церемониях. А в 2006 г. было отмечено 800-летие образования Монгольского государства и установлен памятник Чингисхану у Дворца Правительства Монголии, заменивший ранее находившийся на этом месте мавзолей Д. Сухэ-Батора и Х. Чойбалсана, что стало апофеозом реставрации [5, с. 309].

В 2006 г. президент Монголии Н. Энхбаяр ввел закон, который устанавливал правила использования имени хана. Согласно этому закону, компании, использующие имя хана в своем названии, должны были уплачивать 0,2% от своей прибыли в казну, а за использование имени хана в названии своей продукции - 0,4% от объема продаж. «Этот закон также позволяет избежать оскорбительного или унижающего использования изображения лидера и его использования политическими партиями и иностранными производителями» [5, с. 309]. Но использование имени Чингисхана в коммерческих целях так и не было полностью урегулировано [7, с. 162]. Постепенно, через внедрение его образа в различные сферы жизни монгольского общества, включая маркетинг и туризм, он стал центральной осью национального дискурса.

Таким образом, нынешнее правительство Монголии продолжает поддерживать и культивировать связь с «отцом нации» [8, р. 35] через использование государственных символов, которые присутствуют на различных государственных церемониях, не всегда непосредственно связанных с ними. Так иностранные послы перед тем, как вручить верительные грамоты президенту Монголии, проходят мимо памятника Чингисхана и преклоняются перед ним. Аналогично должны поступать и иные официальные иностранные лица. Во время инаугурации 10 июля 2013 г. вторично избранный президент Монголии Ц. Элбэгдорж принимал присягу «под великим взором Великого Чингисхана, перед Девятью государственными флагами...», сказав: «Я буду с усердием трудиться для того, чтобы натянутые Великим Чингис-ханом золотые бразды Монгольского государства, оставались священными и никогда не ослабевали» [9, с. 135].

В июле 2013 г. в рамках «чингисханизации» центральная площадь Улан-Батора стала называться именем Чингисхана, ранее носившая имя героя монгольской революции Д. Сухэ-Батора. Однако в августе 2016 г. верховный суд признал это постановление не имеющим юридической силы, и площади было возвращено ее прежнее название. В 2013 г. также был переименован центр Хэнтэйского аймака г. Ундурхан – на «Чингис».

В целом крайне интересно исследовать то, как три последних монгольских президента – Ц. Элбэгдорж (2009-2017 гг.), Х. Баттулга (2017-2021 гг.), У. Хурэлсух (2021 г. – ныне действующий) – работали/работают с образом Сотрясателя Вселенной. Именно эти трое, поскольку они олицетворяют собой современную Монголию, а период их работы охватывает как расцвет демократии в стране, так и ее современный кризис.

Так, для Ц. Элбэгдоржа, который возглавил антикоммунистические митинги в 1989 г. и фактически проложил дорогу к провозглашению республики в 1992 г., Чингисхан стал важнейшим символом независимости и самосознания монгольского народа, без которых невозможна настоящая демократия. Большую часть своей политической карьеры он посвятил перезагрузке образа древнего правителя – из порожденного советской пропагандой кровожадного варвара-тирана в объединителя народов, создателя монгольской государственности и чуть ли не демократии, толерантного ко всем религиям и культурам.

Уже став президентом Монголии, Ц. Элбэгдорж даже приводил Чингисхана и его мировую державу тех времен в пример президенту США Б. Обаме – и настаивал, что свое истинное величие Темуджин создал отнюдь не оружием.

Конечно, это было лишь новым этапом мифологизации образа – выкрученную на максимум жестокость сменила утрированная добродетель. Однако реальный, исторический Чингисхан фактически уже не имеет никакого значения, куда важнее ценности, которые он олицетворяет. Так человек, наводивший страх на половину планеты почти тысячу лет назад, помог Ц. Элбэгдоржу сначала вернуть монголам независимость и самосознание, а затем и гордость.

Под знаменем древнего диктатора первый в истории страны президент-демократ проводил реформы, снижал коррупцию и создавал прозрачную судебную систему. При нем же произошел коммерческий бум, когда имя и изображение Чингисхана использовались на различных товарах, и как следствие – рост монгольской экономики. На пике этого тренда президентом 24 ноября был провозглашен Днем гордости.

Второй срок Ц. Элбэгдоржа (2013-2017 гг.) выдался более спокойным в этом отношении – вероятно, потому, что сформировавшаяся монгольская демократия уже не так сильно нуждалась в опоре на фигуру национального лидера, а начавшиеся в 2014 г. экономические проблемы страны, в то же время, требовали более осознанных и предметных решений [10].

Так, победивший на выборах президента олигарх Х. Баттулга (2017-2021 гг.) к образу Чингисхана уже практически не обращался. Еще в 2016 г. к власти пришла Монгольская народная партия (МНП), забравшая большинство голосов в Великом государственном Хурале, и пестование хана ханов сделала уже своей прерогативой. Президенту-оппозиционеру пришлось предлагать свою повестку, которую политологи склонны сравнивать с программой Д. Трампа, ставшего президентом США примерно в то же время [10].

При этом, именно Х. Баттулга в свое время профинансировал (вложив до 4 млн. долл.) строительство огромной статуи Чингисхана рядом с Улан-Батором, ставшей одним из главных пунктов в программе любой туристической группы в Монголии. Российская академия художеств даже утверждает, что Х. Баттулга еще и буквально создал знаменитый памятник как скульптор.

Впрочем, в качестве президента в оппозиции он оказался менее успешен. Чтобы не дать популярному в народе демократу переизбраться на второй срок и полностью сконцентрировать власть в своих руках, в 2019 г. МНП провела поправки в Конституцию, ограничивающую президентские полномочия одним шестилетним сроком вместо двух четырехлетних. Тем самым, Х. Баттулга автоматически утратил возможность остаться у власти, а достойной альтернативы у расколотых к тому времени демократов для него не нашлось.

На выборах 2021 г. победил лидер МНП У. Хурэлсух – и с него начался следующий этап «чингисханизации» на государственном уровне. В июле 2022 г. в Улан-Баторе прошел масштабный культурно-спортивный фестиваль, приуроченный к национальному празднику Нааадам. Борьба за ценные призы в популярных у монголов видах спорта прошла на Центральном стадионе, но если с дальних трибун спортсменов можно было и не разглядеть, то огромный портрет Чингисхана, возвышающийся над ареной, был доступен взору тысяч зрителей с любой точки. В этот же день президент У. Хурэлсух издал указ о почитании Чингисхана, которым обязал все монгольские государственные учреждения в стране и за ее пределами разместить в своих стенах портрет создателя империи. И посоветовал сделать это всем без исключения монголам – пока по желанию.

В ноябре 2022 г. с трибуны Великого государственного Хурала глава государства указал на необходимость создания едва ли не отдельной науки для изучения Чингисхана, и вспоминает Каракорум, который правительство и депутаты от МНП решили совместно возродить на базе города Хархорин в Орхонской долине. Сам У. Хурэлсух о нем ранее не упоминал, но теперь данный проект может стать венцом его президентства – и проложить

дорогу для череды его преемников, которые настроены надолго застолбить за собой президентский кабинет и навсегда закрыть к нему доступ для других партий.

Такой контекст придает образу великого самодержца, чьи наследники несколько столетий удерживали в Монголии и на территории ряда других государств, совсем другие контуры. Фактически это снова однопартийная система, в центре которой уже не коммунистическая идеология, а идеи монгольского национализма – мощного топлива если не для новой диктатуры, то, как минимум, для крепкой автократии с демократическим налетом [10]. Созданию внеисторического образа хана, как ключевой фигуры современных технологий формирования гражданского самосознания и национальной консолидации монголов, характерно неофициальное включение его в социокультурное и этнополитическое пространство страны, а также замалчивание в общественном сознании и политической практике иных традиционных факторов идентификации монголов (экологическая ориентированность традиционной культуры и полукочевое скотоводство).

Однако, полагаем, что У. Хурэлсух будет и дальше отсылать монгольский народ к Чингисхану, но уже не как к мудрому строителю государства, а как к его нестигаемому и безальтернативному властителю, правившему до самой своей смерти. И, учитывая, что инфляция в стране продолжается, безработица растет, а энергетический кризис не решается, то, как подсказывает практика, общая для всех режимов и государств и куда более древняя, чем сам Чингисхан, когда экономические способности действующей власти достигают своего потолка, и предъявить избирателю становится нечего, на помощь приходят большие идеи.

И важным элементом современной исторической политики Монголии стала визуализация исторических образов прошлого, развитию которой способствовало постепенное перенесение образов национального прошлого из исключительно политической сферы в культурную сферу. Визуальные представления в культурной сфере также оказались эффективными для консолидации общества и распространения идеологически значимых нарративов, особенно для элиты. Эти представления связаны с древними государственными традициями монголов или их героической борьбой за независимость и сохранение своей идентичности.

Заключение

Анализируя проводимую в современной Монголии историческую политику, можно выделить ее основные характеристики.

Во-первых, сегодня в Монголии большое внимание уделяется продвижению государственных нарративов с несколькими целями, одной из которых является создание образа государства как главного персонажа национальной истории. Это направлено на укрепление идентичности монголов в качестве политической и гражданской нации, а также на поддержание официально признанного элитами мемориального канона.

Во-вторых, актуализация государственных нарративов в исторической политике подчеркивает намерение элит акцентировать связь с «великим предком» - Чингисханом. Организации, похожие на европейские «институты памяти», активно изучают наследие хана и его роль в коллективной памяти, что способствует признанию правящего режима как легитимного.

В-третьих, в исторической политике подобные нарративы имеют практическое значение, подчеркивая непрерывность в развитии монгольских государственных традиций. В частности, используются образы государств прошлого, особенно признаваемых монгольскими, что помогает интегрировать их в общее представление об истории, которая часто представляется в линейной системе координат.

В-четвертых, в исторической политике Монголии государство является главным «героем». Главная цель такого подхода - создать сильную связь между государственностью и национальной идентичностью. Привлекая образы великих личностей, вроде Чингисхана,

в исторический нарратив, они усиливают чувство гордости и патриотизма у нации, подчеркивая, что государство имеет корни в великой истории. Мифология политики памяти играет важную роль в формировании коллективной памяти и идентичности общества. С помощью акцентирования на определенных исторических фигурах и событиях, государство может влиять на восприятие и понимание прошлого, создавая конкретную идеологическую направленность

В-пятых, в отличие от Европы, где историческая политика часто формализована через создание специальных «институтов памяти», в Монголии она менее институционализована. Это позволяет гибче использовать историю для достижения целей, связанных с легитимацией элит и общей консолидацией идентичности.

Таким образом, в Монголии современный мемориальный канон формируется как результат исторической политики, проводимой элитами. В этом контексте особое значение придается концепту «государственности», который связывается с понятием «монгольскости». Сравнивая это с исторической политикой, проводимой элитами в 1990-х годах, можно сказать, что она отличается тем, что акцент сделан на травматических моментах прошлого, что в свою очередь способствовало фрагментации общества [11, с. 141].

В целом, связь между Чингисханом и возникновением монгольской государственности очень сильна. Этот яркий эпизод в мировой истории требует дальнейшего изучения. Чингисхану удалось создать государственное образование, которое считается важным историческим феноменом. Изучение роли Чингисхана в формировании новой империи, а также последствий его завоеваний для Европы, истории формирования полиэтнических областей, которые включали в себя огромную Монгольскую империю, имеет значимость и актуальность для современного мира, который находится в процессе больших геополитических изменений. Сегодня многие сторонники идеи пересмотра прошлого народов Евразии, и это невозможно сделать, не обращаясь к личности и деятельности Чингисхана, так как его история еще со времен XIII в. тесно переплетена с историей объединенных монголов [12, с. 120].

Современная историческая политика, проводимая в Монголии, направлена на консолидацию социума. Поэтому центральными фигурами в этой политике становятся монгольская нация и монгольское государство, которые рассматриваются не только как понятия современности, но также как исторические реалии, которые существовали в прошлом. В силу этого, в политическом и научном сообществе не принято подвергать сомнению их идентичность и тождественность из-за преобладания этноцентрических интерпретаций истории.

Финансирование

Работа выполнена при финансовой поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН № BR18574101).

Список литературы

1. Курас Л.В. Монголия после Цэдэнбала: от марксизма к социалдемократии // Гуманитарный вектор. – 2014. – № 3 (39). – С. 80-88.
2. Терентьев В.И. Формирование и развитие этнического самосознания западных монголов в конце XIX – начале XX века: дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.07 / Горно-Алт. гос. ун-т. – Горно-Алтайск, 2016. – 239 с.
3. Батжаргал З. К национально-культурной идентичности Монголии // Acta Mongolica. – 2013. – Vol. 14 (400). – С. 12-16.
4. Sabloff P.L.W. Genghis khan and modern Mongolian identity : the democracy connection // The Mongolian Journal of International Affairs. – 2002. – № 8-9. – P. 36-53.

5. Шмыт А.С. Культ Чингисхана в период Монгольской Народной Республики и в современный период как элемент национальной идентичности монголов // Мир науки, культуры, образования. – 2014. – № 4 (47). – С. 307-310.
6. Кузьмин Ю.В. Монголоведа России XX века: персоналии, творческое наследие, концепции // Ю.В. Кузьмин. – Иркутск: Отгиск, 2022. – 320 с.
7. Зимин О.И. Чингисхан как символ этнической идентификации Монголии в глобализирующемся мире // Вестник Московского государственного областного университета. – 2013. – № 1. – С. 60-65.
8. Munkh-Erdene L. Selling of Good Father's Name : Legitimacy, Pride and Commodity (Commemoration of Chinggis Khan in Modern Mongolia) // Bulletin of School of Human Cultures. The University of Shiga Prefecture. – 2008. – Vol. 24, № 12. – P. 35-46.
9. Элбэгдорж, Ц. Я сын простого арата, научившийся ходить среди высоких гор / Ц. Элбэгдорж. – Улан-Батор, СПб, 2014. – 202 с.
10. Светлов А. Быть ханом. Как монгольский президент Хурэлсух эксплуатирует образ Чингисхана [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://babr24.com/mong/?IDE=238106> (дата обращения 10.08.2023).
11. Кирчанов М.В. Политика памяти в Монголии в конце 2010-х - начале 2020-х гг.: участники, тематика и перспективы развития // Известия Восточного института. – 2023. – № 1 (57). – С. 131-146.
12. Леонтьева Е.А., Машиев М.Я. Образ Чингисхана в советской историографии // Современная научная мысль. – 2022. – № 2. – С. 115-121.

С.Т. Тайшанова¹, Г.К. Ольчикенова²

¹Астана халықарлық университеті, Астана, Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Шыңғыс ханның бейнесі және оның Моңғолияның ұлттық идеологиясындағы рөлі

Аннотация. Мақалада Моңғолияның ұлттық идеологиясы мен тарихи саясатындағы Шыңғыс ханның бейнесіне талдау жасалды. Бұл тақырыпты зерттеу бүгінде үлкен геосаяси өзгерістер жағдайында өзекті болып отыр. Бұл тұрғыда моңғолдардың азаматтық санасы мен ұлттық бірлігін қалыптастыру үшін қолданылатын әртүрлі әдістер мен технологияларды атап өту маңызды. Негізгі тәсілдердің бірі-Шыңғыс ханның тарихи емес бейнесін моңғол қоғамының өмірінің әртүрлі салаларына кеңінен біріктіру. Алайда, мұнда Шыңғыс ханның нақты тарихи тұлғасы мен Моңғолияның қазіргі басшылығы белсенді түрде алға тартқан бейнені ажырату маңызды. Бұл айырмашылықтарды сыни талдау ұжымдық сәйкестікті қалыптастырудың нюанстарын жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Бұл мәселе орыс, француз, неміс, британдық зерттеушілердің көшпелі моңғол өркениетінің, оның өзіндік мәдениетінің бірлескен күш-жігерімен құрылған және соңғы онжылдықта Моңғолияның өзінде кең таралған моңғолтану сияқты жеке бағыт аясында зерттелуде. Ең үлкен қызығушылық-соңғы үш моңғол Президентінің Шыңғыс ханның бейнесін зерттеу, өйткені олар қазіргі Моңғолияны бейнелейді және олардың жұмыс кезеңі елдегі демократияның өркендеуін де, оның қазіргі дағдарысын да қамтиды. Қазіргі президент моңғол халқын Шыңғыс ханға жіберуді жалғастырады, бірақ енді мемлекеттің дана құрылысшысы ретінде емес, қайтыс болғанға дейін басқарған оның мызғымас және баламасыз билеушісі ретінде. Өйткені, бұл үлкен идеялар, тәжірибе көрсеткендей, басқарушы режимге оның экономикалық қабілеттері таусылып, сайлаушыға ұсынатын ештеңе болмайтын жағдайда көмекке келеді. Осылайша, қазіргі Моңғолияда мемориалдық канон элиталар жүргізетін Тарихи саясаттың нәтижелерінің бірі ретінде қалыптасады, оның аясында «моңғол» категориясымен байланысты «мемлекеттілік» тұжырымдамасы ерекше орын алады.

Түйін сөздер: моңғолтану, Шыңғыс хан, ұлттық идеология, Тарихи саясат, Моңғол империясы, Моңғол Халық Республикасы, қазіргі Моңғолия, Моғолстан, Моғолстан, Шағатай ұлысы, моңғолдар тарихы, Шыңғысханизация, Моңғол Ұлс.

S.T. Tayshanova¹, G.K. Olchikenova²

¹Astana International University, Astana, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The image of Genghis Khan in Mongolia's national ideology and historical policy

Abstract. The article analyzes the image of Genghis Khan in the national ideology and historical policy of Mongolia. The study of this topic is relevant today in the context of the ongoing major geopolitical changes. In this context, it is important to note the various methods and technologies used to form the civic consciousness and national unity of Mongolians. One of the key approaches is the widespread integration of the extra-historical image of Genghis Khan into various spheres of Mongolian society. However, here it is important to distinguish between the real historical personality of Genghis Khan and the constructed image actively promoted by the contemporary leadership of Mongolia. Critical analysis of these differences allows us to better understand the nuances of collective identity formation. This issue is studied within the framework of a separate direction as Mongology, created by the joint efforts of Russian, French, German, and British researchers of the nomadic Mongolian civilization, its original culture, and which in the last decade has become widespread in Mongolia itself. The study of the work of the last three Mongolian presidents on the image of Genghis Khan is of the greatest interest, since they personify modern Mongolia, and the period of their work covers both the heyday of democracy in the country and its contemporary crisis. It is concluded that the current president will continue to refer the Mongolian people to Genghis Khan, but no longer as a wise builder of the state, but as its inflexible and alternative ruler who ruled until his death. As practice suggests, it is big ideas that come to the aid of the ruling regime when its economic abilities are exhausted and there is nothing to present to the electorate. Thus, in modern Mongolia, the memorial canon is formed as one of the results of the historical policy pursued by the elites, in the framework of which the concept of «statehood», correlated with the category of «Mongolianness», occupies a special place.

Keywords: Mongolian studies, Genghis Khan, national ideology, historical politics, Mongolian Empire, Mongolian People's Republic, modern Mongolia, Mogulistan, Moguls, Chagatai Ulus, Tamerlane, Mongol history, Genghis Khanization, Mongol Uls.

References

1. Kuras L.V. Mongoliya posle Cedenbala: ot marksizma k socialdemokratii. Gumanitarnyj vektor. [Mongolia after Tsedenbal: from Marxism to Social Democracy]. 2014. No. 3 (39). P. 80-88, [in Russian].
2. Terent'ev V.I. Formirovanie i razvitie etnicheskogo samosoznaniya zapadnyh mongolov v konce XIX – nachale XX veka: dis. ... kandidata istoricheskikh nauk: 07.00.07. Gorno-Alt. gos. un-t. [Formation and development of ethnic identity of Western Mongols in the late XIX – early XX century: dissertation of Candidate of Historical Sciences]. (Gorno-Altajsk, 2016, 239 p.), [in Russian].
3. Batzhargal Z. K nacional'no-kul'turnoj identichnosti Mongolii. Acta Mongolica. [Towards the National and cultural identity of Mongolia]. 2013. Vol. 14 (400). P. 12-16, [in Russian].
4. Sabloff P.L.W. Genghis khan and modern Mongolian identity : the democracy connection. The Mongolian Journal of International Affairs. 2002. No. 8-9. P. 36-53.
5. SHmyt A.S. Kul't CHingiskhana v period Mongol'skoj Narodnoj Respubliki i v sovremennyj period kak element nacional'noj identichnosti mongolov. Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya. [The cult of Genghis Khan in the period of the Mongolian People's Republic and in the modern period as an element of the national identity of the Mongols]. 2014. No. 4 (47). P. 307-310, [in Russian].
6. Kuz'min YU.V. Mongolovedy Rossii HKH veka: personalii, tvorcheskoe nasledie, koncepcii. [Mongol scholars of Russia of the twentieth century: personalities, creative heritage, concepts] (Irkutsk, Ottisk, 2022, 320 p.), [in Russian].
7. Zimin O.I. CHingiskhan kak simvol etnicheskoy identifikacii Mongolii v globaliziruyushchemsya mire. Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. [Genghis Khan as a symbol of ethnic identification Mongolia in the globalizing world] 2013. No. 1. P. 60-65, [in Russian].

8. Munkh-Erdene L. Selling of Good Father's Name: Legitimacy, Pride and Commodity (Commemoration of Chinggis Khan in Modern Mongolia) Bulletin of School of Human Cultures. The University of Shiga Prefecture. 2008. Vol. 24. No. 12. P. 35-46.

9. Elbegdorzh C. YA syn prostogo arata, nauchivshijsya hodit' sredi vysokih gor. [I am the son of a simple arata, who learned to walk among the high mountains] (Ulan-Bator, SPb, 2014, 202 p.), [in Russian].

10. Svetlov A. Byt' hanom. Kak mongol'skij prezident Hurelsuh ekspluatiruet obraz CHingiskhana. [To be Khan. How the Mongolian President Khurelsukh exploits the image of Genghis Khan]. Available at: <https://babr24.com/mong/?!IDE=238106> (accessed 10.08.2023), [in Russian].

11. Kirchanov M.V. Politika pamyati v Mongolii v konce 2010-h - nachale 2020-h gg.: uchastniki, tematika i perspektivy razvitiya. Izvestiya Vostochnogo instituta. [The politics of memory in Mongolia in the late 2010s - early 2020s: participants, topics and development prospects]. 2023. No. 1 (57). P. 131-146, [in Russian].

12. Leont'eva E.A., Mashiev M.YA. Obraz CHingiskhana v sovetskoj istoriografii. Sovremennaya nauchnaya mysl'. [The image of Genghis Khan in Soviet historiography]. 2022. No. 2. P. 115-121, [in Russian].

Сведения об авторах :

Тайшанова Салтанат Талгатовна – и.о. доцента кафедры международных отношений, Международный университет Астана, Астана, Казахстан.

Ольчикенова Гульмира – докторант кафедры Регионоведения, факультет Международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Tayshanova Saltanat Talgatovna – Acting Associate Professor of the Department of International Relations, Astana International University, Astana, Kazakhstan.

Olchikenova Gulmira – Ph.D. student, Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Central Asian Countries in 2022: Challenges and Opportunities

Abstract. *Central Asian countries will have a mixed year in 2022 due to the impact of the Russia-Ukraine conflict. Within the countries, they are entering a period of post-independence rule by a new generation of leaders, with various reforms in process. The ruling authorities have a strong control, with anti-corruption and anti-monopoly as their grip, and have won the support of the majority of the population, enough to stabilize the situation without major unrest, but the effect of reforms in various areas needs time to test. The domestic economy has entered a period of resumed growth due to the lifting of restrictions on epidemic sealing, with supply chain security and increased inflation being the biggest challenges.*

Keywords: *Central Asia, Russia-Ukraine conflict, reform, ruling elite, economy.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-147-154>

Received: 02.02.2023 /Accepted: 15.11.2023

Introduction

Since 2022, influenced by internal and external factors such as the lifting of the control of the new crown epidemic, the prolongation of the Russia-Ukraine conflict, the uncertain situation in Afghanistan, the rise of border conflicts, constitutional amendments, economic slowdown, and the increase of national sentiments, hotspots in Central Asia are frequent and security stability and economic development are threatened. From the perspective of the development trend of the situation, Central Asian countries are in the post-independence period of the new generation of leaders in power, the current instability is short-term and phased, but does not have the basis for long-term turmoil, the ruling authorities of the countries still take the people's livelihood and economic and social development as their responsibility, the ability to maintain stability is still strong, there are sufficient capacity and means to control the situation, the neighboring and world powers do not want to Central Asia unrest.

The Russia-Uzbekistan conflict is the biggest external variable affecting stability and development in Central Asia in 2022, and regional stability and uncertainty have increased. As Uzbekistan's Foreign Minister Norov said, «the struggle for a new world order poses a threat to the security and development of Central Asian countries» [1]. As Russia's influence and investment capacity in Central Asia declines, the internal and external development environment for Central Asian countries has changed. However, improving presidential governance and insisting on anti-corruption are still the main ways to govern; developing non-resource-based economy, accelerating industrial structure transformation and improving people's livelihood are still the biggest economic needs; despite Russia's declining influence, other powers still cannot replace Russia's supporting role for security and development in Central Asia.

Local risks of instability, but the overall political stability is manageable

Except for Tajikistan, all four Central Asian countries have completed the political transition from the old to the new, with a new generation of leaders coming to power after independence. Following the election of Zhaparov as the new president of Kyrgyzstan in January 2021 and

the constitutional changes in November of that year, Kazakhstan's first president Nazarbayev completely handed over power in January 2022, ending the «dual-core politics» since 2019, with incumbent President Tokayev becoming the full president. Turkmenistan's President Berdymukhamedov handed over presidential power to his son Serdar. In June, Uzbekistan's President Mirziyoyev announced a constitutional change that would allow him to clear his current two terms of office and run for a new presidential election.

Looking at the platforms and policy measures of the new generation of Central Asian leaders, one common feature of their 2022 is their emphasis on a new era and a new situation. Kazakhstan's President Tokayev proposed the slogan and goal of building a «New Kazakhstan» in his speech to both houses of parliament in January, Uzbekistan adopted the «New Uzbekistan: Development Program for 2022-2026» in January, and Kyrgyzstan's President Zhaparov made it clear in February at a ceremony to award state awards to outstanding citizens. In February, President Zhaparov of Kyrgyzstan, at a ceremony to award state prizes to outstanding citizens, clearly stated that «our slogan is 'Our goal is to build a new Kyrgyzstan'«. In February, Turkmenistan adopted the «New Era of Revival of a Strong State: National Plan for Economic and Social Development for 2022-2052»[2]. It can be said that the new generation of leaders is well aware of the problems and difficulties faced in the operation of various areas of the country, and the breakthrough points are well identified. Focusing on the various problems accumulated in the course of the country's previous development, the countries' reforms in the political sphere are aimed at justice and fairness, strengthening the fight against corruption, increasing the motivation of civil society representatives, regulating the activities of political parties and NGOs, strengthening the control of the Internet and media, and combating illegal gatherings. Inevitably, events involving vested interests such as cadre restructuring, institutional changes, and increased anti-corruption have occurred in the course of its administration and reforms, and have been easily exploited by internal and external opposition forces. However, as the general direction of the policy is in line with the needs of society and the public has expectations of the objective and external disadvantages facing the country, they are generally receptive to the ruling authorities.

1) The core of the political system reform remains the preservation of the presidential system. As evidenced by the adoption of a new constitution in Kyrgyzstan in 2021, constitutional changes in Kazakhstan and Uzbekistan in 2022, the solemn celebration of the 30th anniversary of the 16th session of the Supreme Soviet in Tajikistan on November 30, and the election of a new president in Turkmenistan in March, the presidential system remains the most prominent feature of the political system in each country. The difficulty of impeaching the president (which requires the consent of 3/4 of all parliamentarians) is comparable to the sky, and the president's power to oversee the executive, judiciary and parliament remains strong through his control of powerful ministries. Although Kazakhstan, Kyrgyzstan and Ukraine emphasize the need to strengthen the tripartite configuration of power among the president, parliament and government, it is in fact equivalent to grasping the big and letting go of the small, which is more conducive to improving the efficiency of the incumbent president's rule, without detracting from the president's core powers in any way. The earlier recognized opposition is either taken into the system or restricted by various measures, and is no longer able to play the role of the so-called checks and balances of political pluralism.

2) (ii) The «People's Kurultai» (People's Assembly) social mechanism is playing an increasing role. The first Kurultai congresses were held in Kazakhstan on June 16, 2022 and in Kyrgyzstan on November 25. The Kurultai, which originates from the traditional decision-making mechanism of the Central Asian peoples, is not a formal state institution, but a social advisory body under the president, with the participation of prestigious elite representatives from various regions and sectors, who discuss and make recommendations on important state and social issues and have the right to monitor the implementation of state bodies. The analysis suggests that since the Kurultai belongs directly to the President and the representatives have certain influence in the society, it will certainly disperse some of the functions and influence of the Parliament, ostensibly

as a mechanism for the President to listen to the opinions of the society, but in fact as another channel of power for the President to strengthen state management and check the Parliament, and if the Parliament opposes the President's decision, the President can mobilize the people through the Kurultai, seek social support, and put pressure on the Parliament. The President can mobilize the public through Kurultai, seek social support and pressure the Parliament [3].

3) Kazakhstan opened the way to build and explore the «New Kazakhstan». After the «January riots» in 2022, President Tokayev addressed the parliament on January 11 and delivered two state of the nation addresses on March 16 and September 1, proposing a new political and economic reform program. On September 16, a joint session of the parliament made partial changes, stipulating that the president may not be re-elected for a seven-year term. The major changes made to the country's political system within a year, in addition to the realities of the country, stemmed from the fact that Tokayev's philosophy of governance was different from Nazarbayev's. Tokayev believes that the path of economy first and then politics is no longer suitable for the country. Now it is necessary to relieve social pressure, release social dynamics, use social resources equitably, and start on a new balance. The model of the road of economy before politics has exhausted its resources, and although it was very useful in the early 1990s, we need a political transformation, because it is necessary to free people from civic activity, which is a very big requirement for society,» Tokayev said in an interview with the press on June 15, 2022. So, I started essentially a political reform.» [4]

4) The rapid quelling of localized riots demonstrates the authorities' strong ability to control the situation. In January 2022 there were larger riots in Kazakhstan over a gas price increase, in May some people in Khorog, the capital of Gorno-Badakhshan Autonomous Oblast in the mountains of southeastern Tajikistan, rioted over discontent with the prosecutor's disposition, and in July in Karakalpakstan in northwestern Uzbekistan over opposition to constitutional changes. In July, riots broke out in Karakalpakstan in northwestern Uzbekistan over objections to constitutional changes that would remove the status of the autonomous republic there. Despite the fact that all three riots were triggered by social problems and instigated by disruptive forces, the ruling authorities were able to quickly quell them within a short period of time (seven days, three days, and one day, respectively), and the measures were even supported by European and American countries. It shows that the current Central Asian countries have a strong ability to control the situation, and relations with Europe and the United States are properly handled, so there is basically no risk of «color revolution».

From the official information released by Kazakhstan, the «January riots» in early 2022, which killed 238 people, were initially considered by the Kazakh government to be the work of violent forces, but later defined as «an attempted coup d'état». Former Kazakhstan President's adviser Yertisbayev believes that the betrayal of some officials and law enforcement officers is one of the causes of the crisis in the country, «What happened in Kazakhstan is the worst crisis in the entire post-Soviet region in 30 years. The scale of this attempted coup d'état, armed rebellion, is shocking, and an organizational capacity so powerful would not have been possible without traitors at the highest levels of power, especially in law enforcement agencies»[5]. In his state of the nation address on March 16, President Tokayev made it clear that «conspirators are trying to seize power. In recent years, Kazakhstan has embarked on the path of thorough modernization and reform, and large-scale changes have begun in all areas. And some people in authority do not like these reforms, they want to continue their years of illegal activities. Moreover, they desire to gain power. The conspirators formed an underground group of professional mercenaries, armed bandits and renegades from among the officials, the internal and external enemies of our country united to seize power. They channeled peaceful protests into destructive activities, using the people to achieve their own criminal ends. The traitors include leaders of the military and special agencies who prevent law enforcement agencies from taking legal action, misrepresent the city to the national leadership, and control government and other channels of communication» [6].

Economic development is mixed

Central Asian countries have been lifting the control measures of the new crown epidemic since March 2022, and economic and social normalcy has been restored, but they have been hit by the Russian-Ukrainian conflict again. On the whole, the economies of the five Central Asian countries will maintain growth in 2022, but inflation and exchange rate pressure will increase. According to the Eurasian Development Bank, the GDP of the five Central Asian countries will grow at an average rate of 6.2% in 2001-2021 and 3.6% in the decade 2011-2021 [7]. The development environment for the next decade is not optimistic due to multiple factors such as the recovery from the new epidemic, the overall weakness of global consumption, the conflict between Russia and Ukraine and changes in the geopolitical environment [8]. The Asian Development Outlook released by ADB in September 2022 concluded that the severe global recession has weakened the demand for exports in Central Asia, and the tightening monetary policies in developed economies may lead to financial risks in the region, with difficulties such as local currency depreciation, reduction in foreign exchange reserves, higher lending rates, increased difficulties in settlement and exchange, and limited fiscal and monetary control instruments. The GDP growth of Central Asian countries in the first three quarters of 2022 was 2.8% in Kazakhstan, 5.8% in Ukraine, 6.2% in Turkey, 7.2% in Kyrgyzstan and 7.8% in Tajikistan. Except for Ta and Ji, the GDP growth rates of Ha, U and Tu are all lower than the growth levels of the same period in 2021. The accelerated development of Ta 2022 is mainly due to the emergence of the effect of early investment pull. The faster development of Kyrgyzstan in 2022 is mainly due to the end of the domestic regime change turmoil and the shift to the right track of development.

(i) The biggest factor affecting Central Asia's economy during the year is the Russia-Ukraine conflict. The day Russia announced special military action against Ukraine on February 24, 2022, coincided with the meeting of the prime ministers of the governments of the Eurasian Economic Union member states in the Kazakh capital Nursultan. The meeting focused on the possible impact of Western sanctions against Russia on the economies and finances of the member states in the context of unprecedented increase in geopolitical tensions. According to the analysis, the impact will be mainly in the form of local currency devaluation (devaluation of the ruble due to Western sanctions, which in turn will lead to currency devaluation in other member states), energy and food security (increase in international commodity prices), financial services (impact on financing, exchange and payment transfers of Russian financial institutions and their branches abroad for local companies), inflation (increase in prices of imported goods that increase inflationary pressure), decrease in investment from Russia, employment and return of migrants. (Western sanctions may cause layoffs in Russian companies and a possible reduction in foreign exchange earnings). In a meeting with the prime ministers of the participating member governments, President Tokaev suggested the creation of a special group to study all the risks and develop a set of measures to mitigate the impact of sanctions [9]. Among these judgments, only the item of overseas remittances does not correspond to the actual situation. A report issued by the European Bank for Reconstruction and Development in September 2022 argued that after the virtual lifting of the New Crown epidemic closure measures and the Western sanctions on Russia, Russia and some of the Western industries in Russia moved to Central Asia and some Russians came to the region, which led to the development of the service sector and remittance income in the region and increased consumer demand, which, together with the increase in global prices of raw materials such as oil and gas and minerals, stimulated the economic growth of Central Asian countries [10]. According to statistics, in January-August 2022, financial transfers from Russia abroad increased fourfold compared to the same period last year, mainly to Tajikistan, Uzbekistan, Armenia, Georgia, Kyrgyzstan and Moldova, with the majority of remittances coming from migrants who work in Russia and send money home, and to a lesser extent from Russian citizens themselves. Among them, \$5.3 billion was sent to Uzbekistan, accounting for 81% of Russia's total remittances to neighboring countries, which is 2.4 times more than the same period last year, equivalent to 18.5% of Ukraine's GDP, up from

11.7% in 2021, \$1.8 billion to Kyrgyzstan, up 8.2% year-on-year, and \$500 million to Kazakhstan, 5.4 times more than the same period last year [11].

(ii) High inflation is a common problem. In the first three quarters of 2022, the inflation rates in Kazakhstan, Ukraine, Kyrgyzstan and Tajikistan were 17.7%, 12.2%, 10.6% and 6.5% respectively compared to the same period last year. Inflation in Central Asian countries is mainly characterized by imported inflation, which remains high mainly because the countries need to import many production and living goods from abroad, such as food, edible oil, sugar and refined oil products, which are heavily dependent on imports. Russia, as the main source of imports, is caught in the Russian-Ukrainian conflict and gives priority to meeting domestic demand, and the decrease in exports and higher prices, together with the increase in logistics costs, have led to a significant increase in the cost of living in Central Asian countries. To a certain extent, the so-called food security and energy security of Central Asian countries refers mainly to price increases rather than supply shortages. High prices not only add to the burden of the population, but also make the central banks raise their benchmark interest rates in order to curb domestic demand and local currency depreciation: from 9.75 at the beginning of the year to 16.75% at the end of the year in Kazakhstan, from 14% to 15% in Ukraine, from 13.25% to 13.5% in Tajikistan, and from 8.5% to 10% in Kyrgyzstan, thus further pushing up the pressure on loans for enterprises and individuals and affecting the financing environment. According to the IMF, the decrease in external concessional loans and the increase in market-based financing in recent years have contributed to the increased debt service burden of the Central Asian countries (especially the two countries), which has also contributed to the increase in poverty [12].

(iii) Significant increase in foreign trade. From January to September 2022, the total value of Kazakhstan's imports and exports was \$98.4 billion, an increase of 35% compared to the same period in 2021, of which exports were \$63.8 billion, up 48%, and imports were \$34.6 billion, up 16%. The total value of U.S. imports and exports was \$36 billion, up 27 percent, including \$14 billion in exports, up 35 percent, and \$22 billion in imports, up 22 percent. The total value of Kyrgyz exports and imports of \$ 8.4 billion, an increase of 36%, including exports of \$ 1.4 billion, down 39%, and imports of \$ 7 billion, up 79%. Total imports and exports of \$5.4 billion, up 19%, including exports of \$1.6 billion, up 5.5%, and imports of \$3.8 billion, up 26%. Export growth is mainly driven by high export prices of oil, natural gas, copper, coal and electricity. Import growth was mainly due to higher prices of imported goods, with little increase in physical volume. At the same time, a large part of the new trade volume of Central Asian countries in 2022 will be generated by Russia's increased procurement from «friendly countries» to avoid Western sanctions and the opening of parallel imports. To ensure the effectiveness of sanctions against Russia and to avoid the entry of U.S.-regulated items into Russia through third countries, the United States imposes secondary sanctions on non-U.S. foreign entities and individuals that trade with or otherwise support parties subject to U.S. sanctions. On June 28, 2022, the U.S. Department of the Treasury's Financial Crimes Enforcement Service and the U.S. Department of Commerce's Bureau of Industry and Security listed four Central Asian countries, in addition to Turkmenistan, as potential the list of countries that are trade corridors/transshipment points for sanctioned shipments to Russia. The Central Asian countries have also all indicated that they will not help Russia evade sanctions, i.e., they are unwilling to endure U.S. secondary sanctions.

(iv) Adjustment of the economic development model. Although all Central Asian countries emphasize the implementation of established strategic plans, especially the green economy, digital economy, processing industry, strengthening export diversification, bridging the technological and digital divide, stabilizing supply chains, and supporting multilateralism and openness, each country chooses a different development model and path according to its national conditions. Kyrgyzstan is expanding nationalization, nationalizing the country's most important mineral resources (especially gold) and putting them under the management of the newly established «Great Nomadic Heritage» state holding company, in order to increase fiscal revenues and meet economic and social investment needs. On April 4, 2022, the government of Kyrgyzstan signed an

agreement with the Canadian gold company Centra to fully transfer its stake in the largest gold mine in the country, Kumtor, to Kyrgyzstan. In a speech to the people that evening, President Zaparov said, «We will make a profit of \$5 billion from the Kumtor mine in the next 10 years, extracting 160-200 tons of gold. This is a direct profit and a big support for the state budget» [13]. Kazakhstan, for its part, has chosen the path of de-monopolization and denationalization, returning to the people the resources that used to be controlled by monopolies, reducing the share of state-owned enterprises, increasing the activity of small and medium-sized enterprises and the private sector, reshaping political and business relations, and reversing the concentration of political power and the accumulation of wealth in the hands of a few. On January 21, 2022 President Tokayev, receiving representatives of the country's big businessmen, said: «Half of the country's wealth is in the hands of 162 people. At the same time, half of the country's population earns less than 50,000 tenge a month, or about \$1,300 a year, making it difficult for them to live. This situation needs to be changed urgently» [14].

Conclusion

Overall optimistic judgments on future prospects. From the national budgets released by Central Asian countries for the next three years (2023-2025), each country envisages two scenarios and implements different response measures. The first is the baseline scenario. That is, there are no major external risks, macroeconomic developments continue, the negative impact of the external environment on the economy persists but at a level similar to that of 2022, and the structural reforms already started are able to continue to be implemented and advanced. In this scenario, the economy will continue to be dynamic, with growth in investment and consumer demand. The government's task is to improve the investment and competitive environment, increase the share of private and foreign investment financing, implement a moderately tight fiscal policy, gradually reduce the fiscal budget deficit, and control inflation. The second is the increased risk scenario. That is, external risks increase with a decline in external demand, a decrease in foreign investment, economic recession and global crisis. In this scenario, the progress of structural reforms in the economy will slow down, inflation rate and deficit size will increase, and the government will implement fiscal stimulus measures to boost demand with investment. In general, Central Asian countries basically agree that they are facing inflation, deficit, debt, exchange rate depreciation and other growth pressures in the context of the global economic downturn and increased geopolitical changes, which increase uncertainty and instability. At the same time, regardless of the scenario, countries' growth dynamics remain unchanged, only that the growth rate will slow down in the risk scenario.

References

1. «The struggle for a new world order creates threats to the security and development of our countries» - Vladimir Norov (Bor'ba za novyy mirovoy poryadok sozdayet ugrozy bezopasnosti i razvitiyu nashikh stran» — Vladimir Norov) // [Web resource]. – 2022. – URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2022/11/10/mfa/> (accessed 15.11. 2022).
2. Our goal is to build a new Kyrgyzstan: Sadyr Japarov proclaimed the motto (Nasha tsel' — postroit' novyy Kyrgyzstan: Sadyr Zhaparov provozglasil deviz) // [Web resource]. – 2022. – URL: https://24.kg/vlast/223494_nasha_tsel_postroit_novyy_kyrgyzstan_sadyr_japarov_provozglasil_deviz/ (accessed 19.11. 2022).
3. Parliament of the times of Genghis Khan. Why does Zhaparov need the People's Kurultai (Parlament vremen Chingiskhana. Zachem Zhaparovu Narodnyy Kurultay) [Web resource]. – 2022. – URL: <https://kloop.kg/blog/2022/11/14/parlament-vremen-chingishana-zachem-zhaparovu-narodnyj-kurultaj/> (accessed 14.11. 2022).
4. Tokayev abandoned the formula «first economy, then politics»(Tokayev otkazalsya ot formuly «snachala ekonomika, potom politika»)//[Web resource]. – 2022. – URL: <https://kazakh24.info/2836-tokaev-otkazalsia-ot-formuly-snachala-ekonomika-potom-politika-1655283043/> (accessed 15.06.2022).

5. Nazarbayev's ex-adviser named one of the reasons for the crisis, Nazarbayev's ex-adviser Ertysbayev called the betrayal of officials the cause of the crisis (Eks-sovetnik Nazarbayeva nazval odnu iz prichin krizisa, Eks-sovetnik Nazarbayeva Yertysbayev nazval predatel'stvo chinovnikov prichinoy krizisa) // [Web resource]. – 2022. – URL: <https://ria.ru/20220107/kazakhstan-1766885453.html> (accessed 15.07.2022).

6. Message of the Head of State Kasym-Jomarta Tokaeva to the people of Kazakhstan // [Web resource]. – 2022. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (accessed 16.03.2022)

7. Central Asia pivots to the east (Tsentral'naya Aziya razvorachivayetsya na vostok) // [Web resource]. – 2022. – URL: <https://kun.uz/ru/news/2022/11/10/tsentralnaya-aziya-razvorachivayetsya-na-vostok> (accessed 10.11.2022).

8. ADB revised forecasts for economic growth and inflation in Uzbekistan (ABR peresmotrel prognozy po rostu ekonomiki i inflyatsii v Uzbekistane) // [Web resource]. – 2022. – URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2022/09/27/adb-asia/> (accessed 26.11.2022).

9. The President of the Republic of Kazakhstan proposed to create a working group in the EAEU to mitigate the consequences of sanctions (Prezident RK predlozhlil sozdat' v YEAES rabochuyu gruppu dlya smyagcheniya posledstviy sanktsiy) // [Web resource]. – 2022. – URL: <https://kapital.kz/economic/103273/prezident-rk-predlozhlil-sozdat-v-yeaes-rabochuyu-gruppu-dlya-smyagcheniya-posledstviy-sanktsiy.html>. (accessed 25.02.2022).

10. EBRD predicts economic growth in Central Asia (YEBRR prognoziruyet rost ekonomiki stran Tsentral'noy Azii) // [Web resource]. – 2022. – URL: <https://uz.kursiv.media/2022-09-28/ebrr-ekonomika-centralnoj-azii-budet-rasti/> (accessed 28.09.2022).

11. Remittances from Russia to Tajikistan and other countries increased by 400% (Denezhnyye perevody iz Rossii v Tadjikistan i drugie strany vyrosli na 400%) // [Web resource]. – 2022. – URL: <https://tj.sputniknews.ru/20220919/denezhnye-perevody-russia-tajikistan-1051516304.html>. (accessed 19.09.2022)

12. IMF: War in Ukraine could increase the army of the poor in Tajikistan (MVF: Voyna v Ukraine mozhet uvelichit' armiyu bednykh v Tadjikistane) // [Web resource]. – 2022. – URL: <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20221202/mvf-voyna-v-ukraine-mozhet-uvelichit-armiyu-bednih-v-tadjikistane> (accessed 02.12.2022).

13. The Kumtor Gold Mine is fully owned by the Kyrgyz government (Кумторолголтон минералдык кенінін толықтай Кыргыз Республикасынын ХХК ийденді) // [Web resource]. – 2022. – URL: <https://new.qq.com/rain/a/20220406A08MTP00> (accessed 04.04.2022.).

Чжан Нин

Қытай қоғамдық ғылымдар академиясы, Пекин, Қытай

2022 жылдағы Орталық Азия елдері: қиындықтар мен мүмкіндіктер

Аңдатпа. Орталық Азия елдері үшін 2022 жыл Ресей-Украина қақтығыстарының ықпалына байланысты екі ұшты болады. Елімізде тәуелсіздік алғаннан кейін жаңа буын басшылары билікке кірісіп, түрлі реформалар жүргізілуде. Билік органдары сыбайлас жемқорлық пен монополияға қарсы күреске негізделген күшті бақылауға ие болды және халықтың көпшілігінің қолдады. Бұл жағдайды үлкен толқуларсыз тұрақтандыруға болғанымен, әртүрлі салалардағы реформалардың тиімділігін арттыру қажет және олардың тиімділігі уақытпен сыналады. Аталмыш аймақта локдаун шектеулері алынып тасталғаннан соң, отандық экономика қайта өрлеу кезеңіне кірді, дегенмен жеткізілім тізбегінің қауіпсіздігі мен инфляцияның өсуі ең үлкен алаңдаушылық тудыртып отыр.

Түйін сөздер: Орталық Азия, Ресей-Украина қақтығысы, реформа, басқарушы элита, экономика.

Чжан Нин

Китайская академия общественных наук, Пекин, Китай

Страны Центральной Азии в 2022 году: вызовы и возможности

Аннотация. 2022 год для стран Центральной Азии будет неоднозначным из-за влияния российско-украинского конфликта. Внутри стран начинается период правления нового поколения лидеров после обретения независимости, проводятся различные реформы. Правящие власти имеют сильный контроль, в основе которого лежит борьба с коррупцией и монополиями, и заручились поддержкой большинства населения, что достаточно для стабилизации ситуации без серьезных волнений, однако эффект от реформ в различных областях нуждается в проверке временем. Внутренняя экономика вступила в период возобновления роста в связи со снятием ограничений локдауна, при этом самыми большими проблемами являются безопасность цепочки поставок и рост инфляции.

Ключевые слова: Центральная Азия, российско-украинский конфликт, реформа, правящая элита, экономика.

Information about author:

Zhang Ning – Principal Researcher, Doctor of Political Sciences, Head of the Central Asia and Caucasus Department, Institute of Russia, Eastern Europe and Central Asia, Chinese Academy of Social Sciences (IRECA), Deputy Head of the One Belt One Road Centre, Chinese Academy of Social Sciences, Beijing, China.

Чжан Нин – главный научный сотрудник, доктор политических наук, заведующий отделом Центральной Азии и Кавказа, Институт России, Восточной Европы и Центральной Азии, Китайская академия общественных наук, Пекин, Китай.

МРНТИ 17.01

Э. Хазраткулова

Государственный музей Тимуридов, Ташкент, Узбекистан
(E-mail: elmira.hazratkulova@bk.ru)

Отношение к святым в тюркско-персидских источниках центральной Азии

Аннотация. На Востоке в литературе исламского периода получили развитие мистические мотивы. В частности, при изучении источников, связанных с историей средневекового Мавераннахра и Хорасана, в поэзии этого периода отражены различные взгляды на символы, и в исторических трудах представлены биографические сведения о жизни писателей-суфиев. В данной статье анализируются сведения о представителях суфизма в произведениях «Бабурнома» Захириддина Мухаммада Бабура и «Тарихи Рашиди» Хайдара мирзо. При этом изучаются пророчества, характерные для святых, и отношение авторов к данной ситуации.

Ключевые слова: суфизм, святость, пророчества, историко-литературные произведения, «Бабурнома», «Тарихи Рашиди», литература эпохи Тимуридов.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-155-167>
Поступила: 12.07.2023 / Принята к опубликованию: 22.11.2023

Введение

В содержании художественных, исторических произведений XV-XVI веков находит отражение активная связь с мистической наукой и великими представителями этой области. Безусловно, в свое время эта ситуация была связана с развитием и торжеством суфизма. Для этого религиозно-философского учения было естественным воздействовать на художественную литературу и пытаться внедрить свои идеи через литературу. В произведениях «Бабурнома» и «Тарихи Рашиди» показано рациональное отношение к известным и выдающимся святым - пир-у-валийлар - своего времени и следование их уровню духовного мышления. Такое положение указывает на то, что в этих произведениях воплощены черты, характерные для жанра манокиб. «Особенность манокоба в том, что хорошим качествам описываемого человека кое-где добавляется немного художественности, они преувеличены, в некоторых случаях гиперболизированы, но не отдалены от исторической правды. В композиции манокиб автор излагал очень интересные события из жизни своего героя в виде преданий и рассказов»¹. Однако взгляды Бабура и Хайдара мирзо на представителей суфизма в некоторых фрагментах расходятся. Исходя из процесса и цели создания произведений, можно понять различия в их взглядах.

¹Хакимов М. Словарь восточного источниковедения. – Ташкент: 2013. – С. 496..

Какой же был опыт у Бабура до написания «Бабурнома» и какие наработки он использовал? И, в целом, где сходство этого произведения, созданного Бабуром, с современными ему историческими произведениями? Безусловно, стиль «Бабурнома» совершенно отличается от исторических произведений того времени, и это заметно с первых строк произведения.

По нашим наблюдениям, авторский стиль проявляется в тексте «Бабурнома» в следующих формах:

1. *Художественный стиль* прослеживается в поэтических отрывках и в художественно оформленных фрагментах, включенных автором с целью повышения воздействия произведения. «Бабурнома» содержит художественные фрагменты, которые приобрели чисто художественно - обобщающий характер и имеют свое конкретное начало, кульминационную точку и решение. В этих художественных фрагментах также были исследованы особенности, отражающие художественное мастерство и литературный стиль Бабура.

2. *Научно-аналитический стиль* – пронизательный интеллект, присущий ученым, и острая память автора, особенности научного сравнения и доказательства воплощаются в знаниях и информации, связанных с несколькими дисциплинами. Эта информация связана с такими областями как лингвистика, литературоведение, эссеистика, история, религия, политика, экономика, военное дело, медицина, природоведение, зоология, геология, биология. Главный признак этого стиля можно увидеть в частом использовании автором сопоставления.

3. *Историографический стиль* ярко проявляется в его умении оперировать точными цифрами и подробностями в описании событий и делать свои собственные объективные выводы.

Таким образом, в «Бабурнома» мы видим, что образ автора выполнил свою задачу в трех основных статусах, что нашло отражение в уникальном литературном стиле Бабура. Это проявляется в образах *главного героя, ученого-аналитика, историка-наблюдателя*. Роль *главного героя* в классификации этих задач является центральной в произведении. А также можно увидеть важное значение второй роли – *этого статуса ученого-аналитика*, и третьей роли – *статуса историка-наблюдателя*.

Цель Бабура, как он заявил, состояла в том, чтобы в письменной форме донести правду истории, а цель Хайдара Мирзо - вспомнить забытую историю моголов и сделать ее известной поколениям. В «Бабурнома» автор поднялся до уровня *центрального образа* произведения благодаря своему мировосприятию и мастерству описания. Благодаря этому в проведенных им анализах уважение к приверженцам суфизма выражено в простой, типичной для правителей форме. А Хайдару мирзо в своих анализах удалось близко описать характер святых через источники мировоззрения могольских правителей, которые он изобразил в большом масштабе.

Область суфизма, составляющая неотъемлемую часть классической литературы, привлекает читателя образцовыми духовными характеристиками. В повествовании исторических фактов последовательно проявились благосклонность Бабура к пирам-наставникам, и, в некоторых случаях, его незримая связь в отношениях с ними. В сочинениях Хайдара мирзо уникальные стороны, пророчества, образцовые качества представителей этой области переплетены с реальными историческими событиями. В тексте «Бабурнома», имеющего многогранное и характерное содержание, четко прослеживается отношение к определенному святому, исходя из необходимости исторической действительности. Одним из суфийских ученых, на которого обратил внимание Бабур, был Ходжа Мавлоно Кази. Практическое влияние Ходжи Мавлоно Кази на жизнь Бабура было чрезвычайно велико. Он был деятелем, который показал свою непоколебимую верность молодому Бабуру в период трудностей его восшествия на престол, а также в период изменнических конфликтов в Андижане. Известно, что Ходжа Мавлоно Кази был мюридом (*учеником*) Ходжи Убайдуллы, и благодаря своему наставнику достиг духовной зрелости. Бабур уверен

в его качествах как святого: «Хожа Қозининг валилиғида менинг ҳеч шакким йўқтур... Хожа Қози ажаб киши эди. Қўрқмоқ анда асло йўқ эди. Онча далер киши қўрилган эмас. Бу сифат ҳам валоят далилидур. Сойир эл ҳар неча баҳодур бўлса, андак дағдағаси ва таваҳҳуми бўлур. Хожада асло дағдаға ва таваҳҳум йўқ эди»².

В самом деле, как утверждается в мистико-научных исследованиях: «Агар Аллоҳ ўзи танлаган валийсига ўзини танитса унга муҳаббатни ҳам қўркувни ҳам сезмайдиган қилиб қўйган, чунки улар унинг учун ҳеч бир маънога эга бўлмаган».³ (Если Бог откроется избранному или хранителю, он заставит его не чувствовать ни любви, ни страха, потому что они для него значения не имеют). В результате государственного переворота, организованного Ахмедом Танбалом и Узун Хасаном, Ходжа Мавлоно Кази, решительно выступавший против этой измены, был убит: «Андижонни олғондин сўнг менинг Хўжанд келганимни эшитиб, Хожа Мавлоноийи Қозини арк дарвозасида осиб шаҳид қилдилар».⁴ Но такие кровопролития в истории не остались безнаказанными. Бабур пишет о дальнейшей судьбе участников этого заговора: «Қайси иш валоятқа мундин яхшироқ далилдурким, аларға қасд қилғонлардин оз фурсатта осор ва аломат қолмади»⁵. Следовательно, доверие и поддержка святых, которые помогли ему в дальнейшем развить талант и пройти сложные и опасные испытания, сыграли свою роль. Из событий «Бабурнома» известно, что Ходжа Ахрор Вали заочно поддерживал Бабура морально и духовно в его самые трудные минуты. Об этом сообщил Бабур, когда описывал процесс захвата Самарканда. По рассказу Бабура, желание захватить древний Самарканд и восстановить ослабленное государство Тимуридовни на минуту не покидало его. Вот почему он возлагал большие надежды на эту работу во время осады Самарканда. Повествуется, что в это же время во сне ему явился образ Ходжи Ахрора Вали. Когда Ходжа Ахрор подошел к Бабуру и поднял его за руку, ноги Бабура оторвались от земли. Бабур трактует этот божественный сон во благо. Когда он, обратившись за советом, попросил своих приближенных предсказать день взятия Самарканда, то Нуён Кукалдош предположил, что эта победа произойдет через четырнадцать дней. В самом деле, ровно через четырнадцать дней молодому Бабуру выпадет честь захватить столицу Самарканд. Упомянутый божественный сон был воспринят Бабуром как знак этой победы. Следующая ситуация поддержки Ходжи Ахрора Вали произошла в крепости Карнон. Бабур описывает, как он был близок к смерти, когда был беспомощен в присутствии вероломных беков и слуг: «Я понял, что я нетерпелив. Я вышел в сад и уединился в его укромном уголке. Разговаривая сам с собой, я сказал, что, если человек и проживет сто (лет), если он проживет и тысячу, он должен в конце концов умереть...».

Агар сад сол мони ва-р яке рўз,
Бибояд рафт аз ин хохи дилафрўз.

Содержание: если ты проживешь сто лет, и даже если проживешь всего один день, тебе придется покинуть этот замечательный замок (П.Шамсиев).

“Я понял, что мне суждено умереть. В том саду был поток воды, я совершил омовение, прочитал два ракаата, опустил голову и помолился, и я заснул. И вижу я, как внук Ходжи Убайдуллы Ходжа Якуб, сын Ходжи Яхъё, приехал встретить меня верхом на коне, и с ним было много всадников. Он сказал, не беспокойтесь, Ходжа Ахрор прислал меня к Вам. Он сказал, что мы помогаем во имя царской власти. Где бы ни возникла трудная ситуация, помните о нас, мы тотчас будем рядом. В этот час победа и торжество за Вами. Поднимите голову и проснитесь».⁶ Благодаря этому поучительному отрывку Бабур действительно освобождается из рук врагов за несколько минут. Также Кутлук Мухаммад Барлос, один

²Захируддин Мухаммад Бабур. Бобурнама. Восточный НМАК. - Т.: 2002. - С.64.

³Исакова З. Религиозно-философская интерпретация понятия опеки в суфизме (на материале произведения Алишера Навои «Насоим ул муҳаббат») фал.ф.ном. дис.. работа. - Ташкент. 2007. -Б. 90.

⁴Захируддин Мухаммад Бабур. Бобурнама. Восточный НМАК. - Т.: 2002. - С.64.

⁵Тот источник.

⁶Захируддин Мухаммад Бабур. Бобурнама. Восточный НМАК. - Т.: 2002. - С.100.

из верных беков Бабура, за три дня до события увидел этот божественный сон и был готов спасти его.

Однако Аннетт Сюзанна Беверидж, которая перевела «Бабурнома» на английский язык, скептически относится к этому отрывку⁷, называя его «необычным спасением». В своем утверждении г-жа Беверидж выдвигает следующие возражения: эта часть могла быть добавлена к рукописи произведения бабуридом-царем Джахангиром Кхайдарабадской копии; спасители, о которых повествуется в произведении, не упоминаются нигде в произведении, стиль рассказчика в отрывке отличается от стиля произведения: слово *подшоҳ* (*падишах, царь*) не соответствует языку автора, и она утверждает, что ханов в то время в Андижане не было, как указано в отрывке. Также в возражениях г-жи Беверидж упоминается, что неизвестно был ли у Ходжи Ахрора Вали внук по имени Ходжа Якуб, сомневаясь в том, что эта информация не сохранилась в истории. На наш взгляд, возражения г-жи Аннетты Беверидж необоснованны. Во-первых, стиль повествования Бабура как рассказчика в этом отрывке не изменился, синтаксическая структура отрывка не отличается от других фрагментов текста, во-вторых, слово *царь* (*подшоҳ*) в отрывке упоминается в первом предложении произведения, а также в описании событий по восшествию на Ферганский престол. В-третьих, японский ученый Эйдже Мано и литературовед Саидбек Хасанов, подготовившие научный критический текст на основе достоверных рукописей, хранящихся в Лондоне, Эдинбурге, Казани, также включили этот отрывок в публикацию. В то же время, если бы эта сцена была включена необоснованно, было бы естественно создать в содержании «Бабурнома» искусственную бессмыслицу, но мы не видим никакого разрыва в последовательности фактов в тексте. Так что нет никаких сомнений в том, что эта часть написана собственноручно Бабуром. Тот факт, что спасители, упомянутые в произведении, повторно не упоминаются, не вызывает сомнения, поскольку недостающие страницы «Бабурнома» до сих пор не найдены. Возможно также, что имена этих лиц упоминаются на отсутствующих страницах. Академик Ботирхан Валиходжаев в своем трактате «Буюк маънавий муршид» (*Великий духовный наставник*) отзывается об этой картине так: «Возможно, подобные образы являются приемом художественного изображения, которым пользовался Бабур, этот прием встречается у Алишера Навои, Мавлоно Лютфи и других поэтов, поэтому он является жизненно важным, и найдутся те, кто усомнится, можно ли принять это как реальное. Мы полностью согласны с такими мыслями. В то же время, независимо от формы, в этих образах отражена искренность Бабура по отношению к Ходже Убайдулле. И это важно. Из-за этой искренности Бабур старался следовать качествам и словам Ходжи Убайдуллы в своей личной жизни и общественной деятельности».⁸ На наш взгляд, это предположение академика Ботирхана Валиходжаева не соответствует стилю повествования Бабура, поскольку он, как автор, привык остерегаться лжи, привык говорить только правду, Бабур не имел оснований включать такой выдуманный *бадий тасвир* (*художественный образ*) (сон-вымысел) в таком большом произведении, и не было духовной необходимости смешивать образ Вали с этой ложью. Известно, что во время тяжелой болезни Бабур преобразовал в стихотворную форму на узбекском языке произведение «Волидия», прося помощи у духа Ходжи Ахрора Вали, после чего полностью выздоровел. Эта ситуация также показывает, что его преданность этому пиру-наставнику продолжалась до конца его жизни. В то же время во времена завоевания Индии Бабур послал дары другому пиру Джалалиддину Косони - Махдуми Азаму, и попросил у него благословения. Русский востоковед Бартольд изучил один отрывок в труде «Мифтохут-толибин», и в ней, перед войной с Рано Санга Ходжа Мухаммад Хабушони-Кучонинезримо благословил Бабура и дал сведения о его победе.⁹

К сожалению, в научной литературе прежнего советского режима процветали предвзятые представления о роли и сфере влияния Ходжи Ахрора Вали в династии

⁷См.: Демир К. Ходжа Убайдулла Ахрар в Бабурнаме. /Международный турецкий журнал по литературному и культурному образованию, 2016. № 5(2), - С. 651-660.

⁸Валиходжаев Б. Великий духовный учитель. - Т.: Наука, 2004. -Т.65.

⁹ Всегда делай добро. Камчибек К. - Т.: 2004. -Б. 78.

Тимуридов. В результате неполного понимания образа Ходжи Арора, и отсутствия попыток изучения его, это обвинение в клевете достигло апогея и в других публикациях и произведениях. Однако в мистических произведениях, воплощающих истинный образ Ходжи Ахрора Вали («Силсилатуль-орифин» Мухаммада Кази, «Рашахот» Али Сафи), а также в трактате академика Батирхана Валиходжаева «Буюк маънавий муршид»¹⁰ (Великий духовный наставник) исторические события, полностью опровергающие такую клевету, были проверены на основе доказательств. Из этих рукописей и брошюр известно, что большая часть сфабрикованных и клеветнических сведений начала распространяться еще при жизни Ходжи Ахрора. Стало известно, что эту тенденциозную информацию распространяли враги Ходжи Ахрора Вали, завидовавшие его богатству и репутации, и они были наказаны за это неповиновение еще при жизни. В то же время в последующие годы был издан ряд брошюр и пособий о деятельности Ходжи Ахрора Вали и его месте в истории Мавераннахра, Хорасана, уточнены многие запутанные сведения об этой фигуре.¹¹

При создании произведения Хайдар мирзо выполнял несколько задач как автор, помимо задачи историографа, как это наблюдается в «Бабурнома». Американский ученый-историк Генри Брилл подчеркивает наличие в авторстве Хайдара мирзо трех ролей: *составителя, наблюдателя и участника*.¹² Генри Брилл рассматривает труд «Тарихи Рашиди» преимущественно на основе историографических традиций XVI века, уделяя особое внимание новым аспектам Хайдара мирзо как историографа. В компонентах этого исторического источника ученый, в основном, акцентирует внимание на исторических данных, пытаясь определить научную цель историка, собравшего сведения в одном произведении о четырех различных династиях (моголы, тимуриды, шайбаниды и сефевиды), обращая внимание на оригинальные аспекты произведения. Генри Брилл признает это нововведение в «Тарихи Рашиди» важным аспектом, учитывая, что произведение написано в интересах не только одной династии, и что оно также отражает личную жизнь автора. Наряду с этим, ученый упоминает, что еще один труд, относящийся к аналогичному типу историографии, «Бабурнома», обладает такой же уникальностью.

Цель, заложенная в названии «Тарихи Рашиди», также выражает несколько смыслов: первое – связать с именем Султана Рашидхана, сына Султана Саидхана, а второе – показать смысл реальной истории. Но Рашидхан не изображен в центральном плане в событиях, находящихся в центре произведения, тогда как первая тетрадь охватывает историю Туглук Темурхана и последующих могольских ханов, вторая тетрадь содержит подробности личной жизни автора и жизненного пути поднявшегося до образа Султана Саидхана и Бабурамирзо. Стиль Хайдара мирзо в обеих тетрадях имеет свои особенности. Хотя автор считает свое произведение историческим, этот авторитетный источник содержит не только элементы поэзии, но и многие черты художественной прозы.

Эффективное использование автором метода создания рассказа в рассказе по содержанию и сюжетному образу напоминает традиции восточного повествования. Хотя автор упоминает об общей цели освещения в произведении истории монгольских ханов, он умело воплощает яркий образ ряда других великих исторических деятелей на фоне картин прошлого. Таким образом, произведение не только содержит сведения о политике правителей и чиновников, но и включает рассказы и повествования, основанные на многих просветительских идеях. «Ибратли фикрлашнинг иккинчи йўли - наср санъати тўрт навдан иборатдир: нутқ, расоил (мактублар), мақсад қаратилган мавзудаги асарлар (вужухи мавзӯ) ва ҳикоят-ривоятлар».¹³ В «Тарихи Рашиди» такие рассказы служили

¹⁰Valixo'jayev B. Buyuk ma'naviy murshid. - T.: «Fan» 2004. - B.86.

¹¹Каримов.Э. Бытовая деятельность. -Ташкент.: Духовность. 2003. -Б. 24; Хасаний М. Раззакова М. Трактаты и статьи, посвященные Ходжа Ахрору. -Ташкент.:2004.-С.27; Благословенные трактаты. Хасани М., Умрзок Б., Амин Х. - Ташкент.: 2004. -В.386.

¹²Brill H. The "Grave Task" of Writing Turko-Mongol History: Mirza Haydar Dughlat as a Historian» 2019.07. [www. researchgate.net/publication/333659177](http://www.researchgate.net/publication/333659177)

¹³Восточная классическая поэтика. Первая книга. Источники и интерпретации. Подготовлено к печати Болтабоевым Х. О'МЭ. - Т.: 2006.-С.408.

выражением общественных и просветительских взглядов автора. Также благодаря усиленному вниманию Хайдара мирзо к отбору и достоверности информации как историка при описании определенного города и местности, художественные особенности и интересные стороны произведения были приумножены и послужили усложнению его по типу «Бабурнома». Исходя из этих характеристик, при рассмотрении многих художественных признаков и выразительных особенностей текста «Тарихи Рашиди» мы можем наблюдать случаи прямого литературного влияния содержания «Бабурнома» в произведении. Это влияние можно увидеть в классическом изображении отдельных городов, ярком изображении исторических личностей как образов, искреннем выражении авторских душевных переживаний, зрелости художественных фрагментов.

По нашим наблюдениям, исходя из авторского стиля в произведении Хайдара мирзо «Тарихи Рашиди», можно выделить следующие задачи:

1. *Историографический стиль* основан на достоверных источниках и сопоставлениях в освещении исторических событий и периодов.

2. *Ученый-аналитик* - несколько сфер, входящих в текст работы, такие как литература, изобразительное искусство, каллиграфия, политика, религия, суфизм, география включают в себя такие черты, как основанный на фактах характер соответствующих суждений и мнений, а также особенности отбора.

3. *Герой-участник* - в некоторых главах и страницах произведения комментирует свой образ жизни и приключения, цитируя их только по необходимости, связывая их с определенной реальностью в книге. В этом отношении эмоциональные переживания и выводы автора в виде нравственных советов характеризуются тем, что они выражены в поэтических фрагментах, преданиях.

По сравнению с «Бабурнома», позиция Хайдара мирзо как участника кажется намного слабее. Потому что автор идет по пути ограничения в определении своего образа в произведении. Следовательно, в произведении, есть его роль, во-первых, как историка, во-вторых, как аналитика, и, наконец, его позиция как участника. Проблемы литературоведения отражены в «Тарихи Рашиди» следующим образом: литературная среда и творческий процесс, литературный портрет творческих личностей, интерпретация литературных жанров и форм, мистическое отношение писателей-суфиев. В «Тарихи Рашиди», как и в «Бабурнома», уникальные критические способности Хайдара мирзо, одаренность чувствовать художественность, литературно-просветительские взгляды играют ключевую роль в освещении этих аспектов.

В труде Хайдара мирзо «Тарихи Рашиди» уделено большое внимание и проявлено глубокое уважение суфийским источникам и их представителям, что свидетельствует о том, что автор является подвижником, учеником и пропагандистом этого духовного течения. Наряду с тем, что Хайдар мирзо посвящает свою работу истории моголов, в целях освещения периода, морального духа местности и настроения того времени, в котором он жил, акцентирует внимание на деятельности шейхов и святых, обладавших большим авторитетом на территории Мавераннахра и Хорасана, которые своими реформами проявили активное участие в управлении государством и обществом. Упоминание этих суфиев в произведении имеет место в связи с реальными событиями. Именно под влиянием этой реальности рассказывается о генеалогическом древе, ордена и образе жизни известного шейха или пира. По мнению автора, причины упоминания имен этих великих людей заключаются, во-первых, в повышении привлекательности работы, в достижении удовлетворения, во-вторых, как если среди дешевых товаров в магазине одна вещь дорогая, то это будет стимулировать продажу других, то есть ценность произведения возрастет, и в-третьих, «Аллоҳнинг дўстлари номини зикр этиш орқали қиёматда шафоатга эришиш кабилар»¹⁴ (посредством упоминания имен друзей Аллаха, достигнуть заступничества в Судный день).

¹⁴Мирза Мухаммад Хайдар Аязи. История Рашиди. О. Джалилов, составитель издания Узбекистан. НМИУ. 2011. -Б. 476.

Упомянутых Хайдаром мирзо суфиев можно разделить на две группы в зависимости от автора: суфии, с которыми беседовал автор: Мавлоно Мухаммад Кази, Ходжа Мухаммад Нуро, Ходжа Мухаммад Юсуф, Ходжа Таджиддин. б) Ходжа Ахрор Вали, Саъдиддин Кошгари, Низамиддин Хомуш, Абдурахман Джами.

По сравнению с другими проявлениями суфизма, в работе больше освещаются святые: *Ходжа Ахрор Вали, Абдурахман Джами, Мавлоно Мухаммад Кази, Ходжа Мухаммад Нуро*. Ходжа Ахрор Вали упоминается под именем Хазрата Эшана в его труде «Тарихи Рашиди». В описании проявлений суфизма в произведении заметны два важных аспекта:

1. *Описание деятельности и предсказаний суфиев.* 2. *Описание литературного наследия писателей-суфиев.*

Описание деятельности и предсказаний суфиев. Упоминание о Ходже Ахроре Вали. Из других исторических источников также известно, что этот великий деятель занимал несравненное место в среде Мавераннахра и Хорасана и был одним из основных столпов династии Тимуридов. Хайдар мирзо упоминает имя святого Ходжа Ахрорав связи с деятельностью ряда исторических правителей и чиновников, таких представителей суфизма, как Захириддин Мухаммад Бабур, Юнусхан, Султан Ахмед мирзо, Султан Махмудхан, Абдурахман Джами, Ходжа Шахабуддин Нуро. При анализе творчества других суфиев непосредственно чувствуется влияние на них Ходжи Ахрора Вали. Известно, что Ходжа Ахрор Вали был великой личностью - реформатором, и как главный представитель ордена Ходжаганвнес свой вклад в стабилизацию социально-политической ситуации в Мавераннахра. Во избежание кровопролития в сложных военно-политических ситуациях мы видели, что многие мирные переговоры были успешно проведены в результате его руководства и завершились справедливым примирением и мирными делами, в результате искреннего и глубокого уважения к нему тимуридских правителей. В «Тарихи Рашиди» роль Ходжи Ахрора Вали в общественной жизни Мавераннахра характеризуется его участием в следующих двух важных событиях: 1. В произведении последовательно повествуется о благодарности Юнусхана ему за то, что он вырос и получил просвещение в Мавераннахре, и его приказ окрестным правителям прекратить относиться к моголам с презрением и жестокостью, после чего ситуация в регионе в определенной степени стабилизировалась. 2. В целях прекращения потока феодальных войн, автор также отмечает, что он предложил перемирие между двумя мирза – Султаном Махмудханом и Султаном Ахмадом, который удовлетворил обе стороны.

В «Насоимиль-мухаббат»¹⁵ перечислены особые дарования святых, как отдельные знаки: они видят божественные сны, предсказывают события, могут заочно общаться с человеком, находящимся далеко, их душа покидает тело и снова возвращается в него, могут осуществлять чтение мыслей других людей, влиять на других людей, обладают силой зрения, силой дыхания¹⁶. Подобное явление и странные чудеса появились у Ходжи Ахрора Вали, и видно, что автор поверил в их совершенство после этих явлений. Автор описывает особенности святости Ходжи Ахрора через события, происходившие в жизни других людей. Например, подробно рассказываются пророчества, которые произошли с Мавлоно Мухаммадом, когда он учился у него, и события-пророчества, рассказанные в среде других мюридов в жанре манокиб.¹⁷

Упоминание об Абдурахмане Джами. Из произведения известно, что после смерти первого пири Садиддина Кошгари ученый-мистик Абдурахман Джами достиг звания шейха, но во второй раз стал учеником Ходжи Ахрора Вали. Ходжа Ахрор Вали также проявил уважение, усердно занимаясь его образованием. Абдурахман Джами, впервые встретивший Ходжа Ахрора Вали, прочитал ему следующую газель с матлаъ:

¹⁵Алишер Навои. МАТ. 20 томов. 17 томов. Издатели. С. Ганиева. М. Мирзаахмедова. Наука. - Т.: 2001. – С. 123.

¹⁶ Исокова З. Религиозно-философская интерпретация понятия попечительства в суфизме (на материале произведения Алишера Навои «Насоим ул мухаббат») фил.ф.ном. дис.. работа.Ташкент. 2007. – С. 90

¹⁷Мирза Мухаммад Хайдар История Рашиди. НМИУ Узбекистана. - Т.: 2011. - С. 475.

Пиронисаркашедамсар дар росагонат
Мўйисафид кардам жорубостонат¹⁸

Содержание: Я приложу свое старое лицо к следам твоего пса, Я подмету твой порог своими белыми волосами (Мухаммаднияз Абдулгафуругли).

О роли этого деятеля в истории классической литературы и его славном появлении в области поэзии говорится на многих страницах «Тарихи Рашиди», и автор испытывал большую потребность в мистических воззрениях и поэтических учениях Джами. В вышеприведенных параграфах также анализируются взгляды Бабура и Хайдарамирзо на поэтический талант и литературный образ Абдурахмана Джами.¹⁹ Но главное внимание и духовная потребность автора были направлены на пропаганду Абдурахманом Джами благородных дел суфизма, его образцовой нравственности и богатого духовного мира. Во второй тетради произведения среди других шейхов и пиров часто упоминается Абдурахман Джами. В отношении этого мистического творца Хайдар мирзо обращается к череде исторических фактов и подчеркивает, что процесс перехода Абдурахмана Джами к праведным деяниям выполняет функцию ученого, являющегося примером для многих его последователей. Основным источником информации послужил труд Абдурахмана Джами «Нафохотуль-унс» и книга комментариев, написанная Абдулгафуrom Лори, а также рассказы, услышанные им от других известных ученых. Для освещения образа Абдурахмана Джами автор считает важной для себя задачей предоставить сведения о династии своих муршидов - наставников. В эту династию входят следующие муршиды: 1. Абдурахман Джами, Мавлоно Сааддин Кошгари, Мавлоно Низамиддин Хомуш, Алоуддин Аттар, Бахоуддин Накшбанд; 2. Абдурахман Джами, Ходжа Ахрор Вали, Мавлоно Якуб Чархи.

Через деятельность этой династии Хайдар мирзо по-особому рассматривает суфийские школы, сложившиеся в Мавераннахре и Хорасане, и их представителей, а также на благие деяния этих шейхов. Ему недостаточно просто перечислить имена муршидов, и в ходе освещения их деятельности пророческие, необычные события, происходившие в процессе вступления на путь этого ордена, стали преданиями на языке народа, и в основе этих преданий есть факторы, положительно влияющие на поведение каждого человека. Описывая их благие пророчества, выдвигается благородная идея защиты человеческого сердца от беспечности и прославления исламского просвещения.

В то же время автор приводит сведения о явных пророчествах Абдурахмана Джами на основе конкретных источников. Эти пророчества включают такие как, изменение цвета рук ученика Мавлоно Абдулгафура под руководством поэта и выздоровление Махдumi Нури от тяжелой болезни.²⁰

Упоминание о Мавлоно Мухаммаде Кази. Автор дает информацию о деятельности этого представителя суфизма на основании реальных исторических фактов, свидетелем которых он был, и произведения «Силсилатуль-орифин». Повествуется, что настоящее имя Мавлоно Мухаммада Кази - Мухаммад ибн Бурханиддин, он был родом из Самарканда, изучал суфизм в Мавераннахре и Хорасане. Обращается внимание на большой вклад Ходжи Убайдуллы Ахрора Вали и Абдурахмана Джами в образование Мавлоно Мухаммада Кази. Если при анализе деятельности и приключений Мавлоно Мухаммада Кази опираться на «Силсилатуль-орифин», то автор высказывает мнение о его влиянии на общественно-политический строй, делая выводы из событий своего времени. Приведены сведения о высоком статусе Мавлоно Мухаммада Кази в период правления Тимуридов как его пир-наставник Ходжа Ахрор Вали, затем и в период правления Шейбанидов. Понятно, что

¹⁸Mirza Haydar Duglat Tarih-i-Rashidiy. History of the Khans Mogulistan. (Persian text) by W.M. Thackston. 1996. –Harvard.: - p. 150.

¹⁹Хазраткулова Е. Проблемы художественного творчества в литературно-исторических произведениях. Филология. Кан. дисс. работа - Т.: 2021. –С 45.

²⁰Мирза Мухаммад Хайдар История Рашиди. НМИУ Узбекистана. - Т.: 2011. - С. Мирза Мухаммад Хайдар История Рашиди. НМИУ Узбекистана. - Т.: 2011. - С. 475280.

приоритет справедливости в управлении государством у Мавлоно Мухаммада Кази, как и у его учителя, всегда положительно влиял на правителей в этом отношении.

Моральная зрелость и явные способности Мавлоно Мухаммада Кази, как и других писателей-суфиев, были подробно описаны, и среди них есть пророчество-предсказание Мавлоно Мухаммада Кази о том, что автор выздоровеет от тяжелой болезни в детстве и в будущем станет близким махрамом (*махрам ведал перепиской по делам придворных чиновников*) и зятем Саидхана в Кашгаре.

Упоминание о Ходже Хованде Махмуде Нуро. Описывая эту величественную личность, Хайдар мирзо в первую очередь акцентирует внимание на том, что его настоящее имя Шахобиддин Махмуд и описывает его родословную. Отмечается, что он является потомком Ходжи Ахрора Вали и является продолжателем дел своего деда. Хайдармирзоговорил о том, что Ходжа Хованд Махмуд Нуро, изучал суфизм и медицину в Мавераннахре, Хорасане, Ираке и Ширазе, и достиг совершенства. Ходжа Хованд Махмуд Нуро отправился в Кашгар по знаку своего деда Ходжи Ахрора Вали, который он дал ему во сне. В Кашгаре он повлиял на деятельность могольских правителей по управлению и наставил их на правильный путь. Позже, отправившись в Индию и некоторое время наблюдая за деятельностью Бабуридов, он вернулся в Мавераннахр через Кашгар.

В произведении Ходжа Хованд Махмуд Нуро, как и его дед, восхваляется за свою деятельность в общественной жизни своего времени и усилия по восстановлению справедливости между народом и правителем. В целом, внимание Хайдара Мирзо сосредоточено на общественной активности каждого представителя суфизма, изучении той пользы, которую он приносил людям.

Автор дает сведения о пророческих предсказаниях Ходжи Хованда Махмуда Нуро на основании событий, свидетелем которых он был, и интерпретирует эти качества как признаки его святости. К чудодейственной способности Ходжи Хованда Махмуда Нуро относятся пророчество о судьбе Хумоюна Мирзо, о влиянии его на судьбу своего брата Ходжи Мухаммада Юсуфа, предвидение того, что автор соблюдал пост – руза, предвидение того, что письмо Хонзодабегим будет заменено в укромном месте.

В «Тарихи Рашиди» непосредственно становятся понятными избранные ордена этих великих деятелей, традиционные случаи последователей, их качества и уникальные знания пропагандируются посредством предсказаний других суфиев. В произведении повествуется о многих суфиях, которые проявили свои способности и одаренность, но предпочли бедность в своем образе жизни. Обзор их достоинств и чудодейственных способностей, выделенных в работе, отражается в совокупности.

Описание литературного наследия писателей-суфиев. Особое внимание Хайдар мирзо уделил представителям суфизма, их научно-творческой деятельности и литературному наследию. Например, он перечислил принадлежащие творчеству Абдурахмана Джамии такие произведения, как «Шавахид ан-нубувват», «Нафахотуль-унс», «Хафтавранг», «Шархикофия», «Шархимулло», «Арбаъин», «Лавойих», «Шархиламаъот», «ШархиФусус ал Хикам», «Шархи мимийаи хамрияйаи ибн Фариз», «Шархи рубоийот», «Рисолаи муаммо ва иншо». Но Хайдар Мирзо не довольствуется тем, что называет названия произведений, он сообщает о черновиках рукописей, написанных Джамии перед смертью.

По просьбе Хайдара мирзо Мавлоно Мухаммад Кази и Ходжа Хованд Махмуд Нуро написали специальные трактаты и письма, посвященные ему. Хайдар Мирзо включил в число этих работ черновик трактата Джамии. *Саодатманд (счастливое)* письмо и два трактата Ходжи Хованда Махмуда Нуроне имеют названия, но отражают полное мистическое содержание.

Приводя информацию о произведении «Силсилатуль-орифин» Ходжи Мавлоно Мухаммада Кази, он отмечает, что произведение состоит из трех частей и является полезным²¹. Он также сообщает, что после смерти Мавлоно Мухаммада Кази трактат, адресованный Хайдару мирзо, был передан ему его мюридами. Трактат был небольшой

²¹Мирза Мухаммад Хайдар История Рашиди. НМИУ Узбекистана. - Т.: 2011. - Б. 423.

по объему, и он был написан в виде ответа на такие проблемные вопросы, как мистические вопросы и управление царством, удовлетворение подданных, которые интересовали Хайдара мирзо. В трактате Мавлоно Мухаммад Кази, цитируя аяты из Священного «Корана» и хадисы, описал один за другим действия правителя на пути справедливости. В начале он подчеркивал, что настоящий правитель – это человек, не привязанный к этому бренному миру, а уходя из этого мира, сказал, что нет большего состояния, чем если раб божий принесет в присутствии Бога только свою любовь. В то же время в брошюре упоминаются семь тяжких грехов раба божьего, о которых говорил Пророк (*мир ему и благословение*): первый – усомниться в существовании Бога, второй – несправедливо убить человека, третий – оскорбить благочестивого человека, четвертый – несправедливо отобрать имущество сироты, пятое – ростовщичество, а также, бегство одного мусульманина от двух неверных в битве неверных, непослушание родителям, непризнание своих прав.²²

Мавлоно Мухаммад Кази ссылается на другой суфийский источник, «Кут уль-кулуб» шейха Абу Талиба, о тягчайшем грехе раба и указывает, что их семнадцать. Самые тяжелые из них состоят в том, что первые четыре относятся к сердцу, следующие четыре – к языку, и что есть два греха, связанные с рукой, один грех связан с ногами, и один грех связан с телом.

Говоря о десяти условиях царствования, указывается, что четвертое из этих условий связано с речью. В нем говорится, что правитель должен говорить вежливо и не быть необоснованно грубым с другими. В трактате первая просьба Мавлоно Мухаммада Кази к правителям своего времени – не быть равнодушным к притеснению народа чиновниками и не приступать к молитве, не разрешив жалобы нуждающихся людей, стоящих у его дверей. В конце трактата упоминается о прощении правителем виновных, а в основу он цитирует Коран: «Эй Юсуф, ул авфники сен оғаларингга қилдинг, мен отингни баланд қилдим».²³ (*О Юсуф, ты проявил милосердие к своим братьям, и я возвысил имя твое*). Хайдар Мирзо благословил – *табаррук билиб* – написанный для него мистический трактат и с уважением описал его.

Заключение

Автор также прилагает черновик рукописи Абдурахмана Джамии, который был в его распоряжении до трактата Мавлоно Хованда Махмуда Нуро, который был включен в работу в качестве образца. В черновике рукописи говорится о природе и благословении слов «ло илаха» и «Мухаммадун расуллох». В трактате Мавлоно Хованда Махмуда Нуро для передачи мистического содержания эффективно использовались такие поэтические жанры, как китъа, рубаи, маснави, бейт. В начале трактата отмечается, что собраны и записаны на странице слова пророка Аллаха и его святых друзей. В поддержку наставлений представлены главы из Корана, изречения из Хадисов, мудрость и стихи ученых и поэтов, таких как Бахауддин Накшбанди, Рукниддин Алоуддавла, Абдурахман Джамии, Ходжа Абулвафоа. Прежде всего, в описании *очликнинг фазилатлари* – достоинств голодания, и в качестве основы для заполнения последовательности представлены хадисы Пророка (*мир ему и благословение*) и учения Иисуса Христа на этот счет. Это пример слова и образа жизни *дустлари-авлиёларнинг святых – друзей Аллаха*, о том, чтобы не привязываться к этому миру, к богатству и сану. Для этого Мавлави Руми добавил рубаи о том, чтобы не забывать и помнить о Всемогущем Боге.²⁴ Трактат содержит восемнадцать рубайотов из «Рубайот» Ходжи Абулвафы, основная философия которого отражает гимн божественной любви. В конце трактата объясняется польза тишины для души, и он заканчивается газелью Абдурахмана Джамии из четырех бейтов, прославляющей божественную любовь.

Также в *саодатманд (счастливым)* письме, написанном Ходжа Ховандом Махмудом Нуро Хайдару мирзо, упоминаются образцовые напоминания о философии суфизма, характерных признаках дервишества (*аскетизма*), пути достижения Истины, познание

²²Мирза Мухаммад Хайдар История Рашиди. НМИУ Узбекистана. - Т.: 2011. - Б. 426.

²³Тот же источник. –Б.431

²⁴Мирза Мухаммад Хайдар История Рашиди. НМИУ Узбекистана. - Т.: 2011. - Б. 426.

Всевышнего Аллаха. В письме на ряде примеров из хадисов и мудрых изречений святых изложены образцовые мысли о неразглашении аскетизма, необычном мюридстве, о способах произнесения символа веры (*калимаишаходат*), объясняются виды самоконтроля (*мурокаба*) и поучительные мысли о том, чтобы ум не отвлекался на роскошь этого мира. Хайдар Мирзо причисляет Ходжа Хованда Махмуда Нурук категории тех, кто читает от сердца. В качестве основания для этого он подробно приводит сведения о родословной его предков, а также из произведения Хамадони «Макомот».

Есть следующие причины, по которым отношение Хайдара мирзо к ученым-суфиям более полно выражено в «Тарихи Рашиди», чем в «Бабурнома»:

- В «Бабурнома» была выполнена задача освещения окружающей истории через духовный образ автора, по этой причине он не чувствовал необходимости полностью освещать образ жизни представителей суфизма;

- «Тарихи Рашиди» Хайдара мирзо содержит сведения не только о правлении моголов, но и о правлении Тимуридов и Шейбанидов, поэтому был закономерный повод остановиться на деятельности суфиев, непосредственно влиявших в период власти этих правителей.

- Хайдар Мирзо, кроме того, что знал информацию о родословной и деятельности этих суфиев, он лично был свидетелем качеств и чудотворных достоинств большинства из них. В последние годы его жизни, когда он правил Кашмиром эта ситуация могла быть предназначена для того, чтобы показать образ жизни, а именно скромный образ жизни этих великих деятелей в качестве примера заблудшим людям, которые жили с нечистыми верованиями.

- Ни в одном историческом труде этого периода не было выделено фрагмента для столь обширной информации об ученых-суфиях, это положение было связано с прославлением в его время ордена Накшбандия, и искренней преданностью автора этому ордену.

- В произведениях «Бабурнома» и «Тарихи Рашиди» при изучении отношения авторов к мистическим вопросам можно увидеть характерные черты активных жанров суфийской литературы. В частности, задачей литературных произведений является осветить деятельность, статус и качества определенного муршида (*наставника*), а аспекты этого произведения были смешаны в других литературно-исторических произведениях из-за влияния традиций и духовных аспектов времени.

- В обоих произведениях образ Ходжи Убайдуллы Ахрора Вали изображен на уровне центрального явления. Из авторов вера Бабура прямо направлена на Ходжу Ахрора Вали как на духовного лидера, тогда как в рассказах Хайдара Мирзо образ жизни последователей этого ордена показан на примере описания родословной мюридов (*учеников*) этого великого деятеля.

Список литературы

1. Brill H. The «Grave Task» of Writing Turko-Mongol History: Mirza Haydar Dughlat as a Historian» 2019.07. [Web resource]. – 2023. – URL: www.researchgate.net/publication/333659177 (accessed 01.05.2023).
2. Mirza Haydar Dughlat Tarih-i-Rashidiy. History of the Khans Mogulistan. (Persian text) by W.M. Thackston. – Harvard, 1996. – 150 p.
3. Алишер Навои. МАТ. 20 томов. 17 томов. – Наука, 2001. –123 с.
4. Валиходжаев Б. Великий духовный учитель. – Т.: Наука, 2004. – 65 с.
5. Восточная классическая поэтика. Первая книга. Источники и интерпретации. Подготовлено к печати Болтабоевым Х. О'МЭ. 2006. –408 с.
6. Камчибек К. Всегда делай добро. 2004. –78 с.
7. Демир К. Ходжа Убайдулла Ахрар в Бабурнаме // Международный турецкий журнал по литературному и культурному образованию, 2016. № 5(2). – С. 651-660.
8. Захируддин Мухаммад Бабур. Бобурнама. Восточный НМАК. – Ташкент, 2002. – С. 334.
9. Захируддин Мухаммад Бабур. Бобурнама. Восточный НМАК. – Ташкент, 2002. –100 с.

10. Исакова З. Религиозно-философская интерпретация понятия опеки в суфизме (на материале произведения Алишера Навои «Насоим ул мухаббат») фал.ф.ном. дис.. работа. – Ташкент. 2007. – Б. 90.
11. Каримов Э. Бытовая деятельность. – Ташкент.: Духовность. 2003. – Б. 24.
12. Мирза Мухаммад Хайдар Аязи. История Рашиди. О. Джалилов, составитель издания Узбекистан. НМИУ. 2011. – С. 476.
13. Мирза Мухаммад Хайдар История Рашиди. НМИУ Узбекистана. – 2011. – Б. 475.
14. Хазраткулова Е. Проблемы художественного творчества в литературно-исторических произведениях. Филология. Кан .дисс. работа. – Т.: 2021. – 160 с..
15. Хакимов М. Словарь восточного источниковедения. – Ташкент: 2013. – с . 496.

Э. Хазраткулова

Тимуридтердің мемлекеттік мұражайы, Ташкент, Өзбекстан

Орталық Азияның түркі-парсы дереккөздеріндегі әулиелерге деген көзқарас

Аңдатпа. Шығыста Ислам кезеңіндегі әдебиетте мистикалық мотивтер дамыды. Атап айтқанда, ортағасырлық Мавераннахр мен Хорасан тарихымен байланысты дереккөздерді зерттеу кезінде осы кезеңдегі поэзия рәміздерге деген әртүрлі көзқарастарды бейнелейді және тарихи еңбектерде сопылық жазушылардың өмірі туралы өмірбаяндық мәліметтер келтірілген. Бұл мақалада Захириддин Мұхаммед Бабыр мен Хайдар мирзоның «Бабурном» және «Тарихи Рашиди» шығармаларындағы сопылық өкілдері туралы мәліметтер талданады. Бұл жағдайда әулиелерге тән пайғамбарлықтар және авторлардың осы жағдайға қатынасы зерттеледі.

Түйін сөздер: сопылық, қасиеттілік, пайғамбарлықтар, тарихи-әдеби шығармалар, «Бабурнома», «ТарихиРашиди», Тимуридтер дәуірінің әдебиеті.

E. Hazratkulova

Timurid State Museum, Tashkent, Uzbekistan

Attitude to saints in Turkic-Persian sources of Central Asia

Abstract. In the East, mystical motifs were developed in the literature of the Islamic period. In particular, when studying sources related to the history of medieval Maverannahr and Khorasan, the poetry of this period reflects different views on symbols, and historical works present biographical information about the lives of Sufi writers. This article analyzes the information about representatives of Sufism in the works of «Baburnom» by Zahiriddin Muhammad Babur and «Tarikhi Rashidi» by Haidar Mirzo. The prophecies characteristic of saints and the authors' attitude to this situation are studied.

Keywords: Sufism, sainthood, prophecies, historical-literary works, «Baburnoma», «Tarikhi-Rashidi», literature of the Timurid era.

References

1. Brill H. The «Grave Task» of Writing Turko-Mongol History: Mirza Haydar Dughlat as a Historian» 2019.07. Avwww. reserchgate.net. publication333659177
2. Mirza Haydar Duglat Tarih-i-Rashidiy. History of the Khans Mogulistan. (Persian text) by W.M. Thackston.1996. (Harvard, 150 p.).
3. Alisher Navoi. MAT. 20 tomov. 17 tomov [MAT. 20 volumes. 17 volumes]. (Nauka, 2001, 123 p.), [in Russian].
4. Valihodjaev B. The Great Spiritual Teacher. (Nauka, 2004, 65 p.), [in Russian].
5. Vostochnaja klassicheskaja pojetika. Pervaja kniga. Istochniki i interpretacii.Podgotovleno k pechati Boltaboevym H. O'MJe [Oriental classical poetics. The first book. Sources and interpretations. Prepared for publication by Boltaboev H. O.]. (2006, 408 p.).
6. Kamchibek K. Vsegda delaj dobro [Always do good things]. (2004, 78 p.), [in Russian].

7. Demir K. Hodzha Ubejdulla Ahrar v Baburname. Mezhdunarodnyj tureckij zhurnal po literaturnomu i kul'turnomu obrazovaniju [Khoja Ubeydullah Ahrar in Baburnam. International Turkish Journal of Literary and Cultural Education], 2016. No. 5(2), P. 651-660, [in Russian].
8. Zahiruddin Muhammad Babur. Boburnama. Vostochnyj NMAK [Boburnama. Eastern NMAC]. (Tashkent, 2002, 334 p.), [in Russian].
9. Zahiruddin Muhammad Babur. Boburnama. Vostochnyj NMAK [Boburnama. Eastern NMAC]. (Tashkent, 2002, 100 p.), [in Russian].
10. Isakova Z. Religiozno-filosofskaja interpretacija ponjatija opeki v sufizme (na materiale proizvedenija Alishera Navoi «Nasoim ul muhabbat») fal.f.nom. dis.. rabota [Religious and philosophical interpretation of the concept of guardianship in Sufism (on the material of the work of Alisher Navoi «Nasoyim ul mukhabbat») fal.f.nom. diss. work.]. Tashkent, 2007. P. 90, [in Russian].
11. Karimov E. Bytovaja dejatel'nost' [Domestic activity]. (Tashkent, Spirituality, 2003, 24 p.), [in Russian].
12. Mirza Muhammad Hajdar Ajazi. Istorija Rashidi. O. Dzhililov, sostavitel' izdaniya Uzbekistan. NMIU [The history of Rashidi. O. Jalilov, compiler of the Uzbekistan edition. NMIU]. 2011. P. 476, [in Russian].
13. Mirza Muhammad Hajdar Istorija Rashidi. NMIU Uzbekistana [Haidar History of Rashidi. NMIU of Uzbekistan]. 2011. P. 475.
14. Hazratkulova E. Problemy hudozhestvennogo tvorchestva v literaturno-istoricheskikh proizvedenijah. Filologija. Kan .diss. rabota [Problems of artistic creation in literary and historical works. Philology. Can .diss. work]. 2021, 160 p., [in Russian].
15. Khakimov M. Slovar' vostochnogo istochnikovedenija [Dictionary of Oriental Source Studies]. (Tashkent, 2013, 496 p.), [in Russian].

Информация об авторе:

Хазраткулова Эльмира – Ph.D., научный сотрудник Государственного музея Тимуридов, Ташкент, Узбекистан.

Hazratkulova Elmira – Ph.D., Research Associate, Timurid State Museum, Tashkent, Uzbekistan.

M.M. Issakhanova, A.A. Mustafayeva, B.M. Aitbayeva

El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Almatı, Kazakistan
(E-mail: imeyrim@mail.ru, rummana@mail.ru, beibarys@mail.ru)

Kazakça ve Türkçede Karşılgusalılık

Özet. Karşılgusalılık felsefe, mantık, psikoloji, tarih, çocuk gelişimi ve dilbilim gibi disiplinler arası alanlarda kullanılmaktadır. Karşılgusalılık dil felsefesinin ampirik araştırmalarının içine girmektedir. Dilbilimde karşılgusalılık gerçekleşmesi imkânsız olan koşul tümceleridir. Giderek, felsefede imkansız, karşılgusal dünyalar ele alınmakta ve onlarla düşünce deneyleri yapılmaktadır. Olası dünyaların teorisini gerçek, somut ama imkansız dünyalara genişletmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Koşullu karşılgusalılık ifadelerine, gerçeklerle çelişen, bilerek bilmediğiniz şeyleri söyleyen ve sözel ruh hali içinde duran cümlelerle kullanılan ifadelerdir: «Eğer şimdi yaz olsaydı, o zaman sıcak ülkede yaşardım» (bu ay yaz ayı değil ve sıcak ülkede yaşamıyorum). Bu tür sözler hem günlük yaşamda hem de bilimde (örneğin düşünce deneylerinde) ve kurguda yaygın olarak kullanılmaktadır. Son yıllarda, tarihçilerin ve dilbilimcilerin eserlerinde «Eğer olsaydı ... o zaman ...» yapıları özellikle yaygınlaşmıştır. «Alternatif tarih», «deneysel tarih», «sanal tarih», «başarısız tarih» vb. konularla ilgili çok sayıda çalışma ortaya konulmuştur. Bu çalışmada Kazakça ve Türkçedeki karşılgusalılık bulunan tümcelerinin işlevleri ve sözdizimleri yapıları ele alınacaktır. Veri olarak Kazakçadaki İlyas Esenberlin tarafından yazılan “Köşpendiler II Jantalas” romanı ve onun Türkçe Abdulvahap Kara, İsmail Doğan, Murat Aydın tarafından aktarılan “Göçebeler – II Can Çekişme” adlı roman taranacak ve karşılgusal ifadeler bulunacaktır. Yöntem olarak Üzümlü’nün (2020; 123) Lyons (1977), Declerck (2011) ve Kumakiri’nin (2013) çalışmalarından yararlanarak yaptığı tasnif kullanılacaktır. Örneğin Kazakçada geçmiş zamanın hikâye çekimi edi ile, Türkçede eğer, keşke vs çekimlenen ana tümce karşılgusalılık bir okumaya sahiptir. Çalışmada karşılgusal Karşılgusal Dilekler, Karşılgusal Koşul Tümceleri, Diğer Karşılgusalılık Bildirimleri koşul tümceleri ile ilgili tanım ve sınıflandırmalarına yer verilmiş, Kazak Türkçesindeki koşul tümcelerini meydana getiren işaretleyiciler örneklerle gösterilmiş, koşul bildiren işaretleyicilerin kullanımları ve bu kullanımların ortaya çıkardığı anlamlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: karşılgusalılık, yan tümce, ana tümce, addan ad türetimler, Kazakça, Türkçe.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-168-178>

Received: 22.03.2022 /Accepted: 15.11.2023

Giriş

Karşılgusalılık felsefe, mantık, psikoloji, tarih, çocuk gelişimi ve dilbilim gibi disiplinler arası alanlarda sık çalışılan bir konudur. Karşılgusal ifadeler yirminci yüzyılın ortalarında ampirik gerekçelendirilme için pozitivist programın bir bilimsel parçası olarak geniş çapta tartışılmaya başlamıştır. “Karşılgusal terimi, olasılığın mantıksal statüsünün ve olasılıkçı muhakemenin yakından incelendiği felsefi yazılardan türemiştir” [10 s. 31].

Karşılgusal ifadelerde bir gerçek anlamda kullanılan ögenin paralelinde gerçek olmayan öge mutlaka yer alır [13, s. 124; 5, s. 578], aynı zamanda “uzun ve etraflı tartışmaların malzemesi olan bu karşılgusal sorular, bir vakada belli bir koşulun (X) belli bir sonuca (Y) neden olup olmadığını sorgular” [12, s. 336]. Karşılgusalılık bilgi kipliğinde gerçekleşemeyen olası bir durum işaretlemesinde kullanılır [13, s. 123].

Karşıolgusal bir yapı ile tetiklenen önvarsayımda, önvarsayılan şey yalnızca doğru olmamakla kalmaz, aynı zamanda gerçeğe ters ve doğru olanın tam tersidir. Fakat karşıolgusalılık sadece gerçekleşmemiş olaylar için değil, eş zamanlı olarak mevcut gerçekliği değiştirmiş olaylar için de olabilir. Karşıolgusalılık gelecekteki varsayımsal bir durum hakkında düşünmek arasındaki fark, geçmiş durumla ilgili hayal edilen şeyin yanlış olduğunun bilinmesidir. Karşıolgusalılıkta bir öncül ve mantık yürütme bulunmaktadır [10, s. 31].

Genellikle karşıolgusalılık ifadeleri olgusalılık dışı ifadesiyle karıştırılabilir. Olgusalılık dışı ifadeler, önermenin olgusalılık durumunu göstermez, ifade edilen durum belirsizdir ama karşıolgusalılık belirli bir gerçekliğin paralelinde yer alır [13 s. 123]. Bundan dolayı karşıolgusalılık ifadeleri ile olgusalılık dışı ifadeler birbirlerinin yerine kullanılmamalıdır. Karşıolgusal ifadeler ve olgusalılık dışı terimleri gerçek olmayan ifadelerin içine giren alt başlıklardır. Gerçek olmayan ifadelerde olay daha gerçekleşmemiştir ve gerçekleşmesi belirsizdir. 'Güneş çıkarsa pikniğe gideriz' ifadesinde yan tümcedeki olayın gerçekleşmesi belirsizdir. Güneş çıkabilir veya çıkmayabilir. Ana tümcedeki olay da henüz gerçekleşmediği için gerçek dışı bir ifadedir. Karşıolgusal ifadelerde yaşanmış bir gerçek vardır. Fakat konuşma anında yaşanmış gerçeğin aksi bir olay düşünülür.

Karşıolgusal düşünme görevleri:

- i. Ardışık görevler (öznenin bir sonucu değiştirmesini gerektiren)
- ii. Öncül görevler (öznenin bir öncülü değiştirmesini gerektirir)

Karşıolgusalılık yaratıcı fikirler ortaya koyabilir. Karşıolgusalılıkta gerçekliğe zihinsel olarak bir alternatif yapma yeteneği bulunur [10, s. 31]. Hayran (2022) karşıolgusal terimini şöyle açıklamaktadır: "Bir etkenin bir sonuca yol açtığından söz edebilmek için o etkenin, söz konusu sonucun ortaya çıkmasına katkıda bulunan etkenler evreninden çıkarılması halinde, sonucun ortaya çıkışının olumsuz yönde etkileniyor olması gerekir" [8, s. 200] Karşıolgusalılık koşul cümlelerinin bir alt başlığıdır [7, s. 56]. Türkçede KEŞKE ve EĞER yapıları karşıolgusalılığı bildiren sözcüklerdir [4, s. 144].

Nikiforov karşıolgusalılık tasnifini şöyle yapmıştır:

- i. Belirsiz, iki anlamlı karşıolgusalılık ifadeleri;
- ii. Yaratığımız ideal nesnelere bahseden mantıksal ve matematiksel karşıolgusal ifadeler;
- iii. Gerçek şeylerle, nesnelere, olaylarla ilgili ampirik karşıolgusal ifadeler;
- iv. Geçmişin olası senaryolarını anlatan tarihsel karşıolgusal ifadeler [3, s. 86-87].

Erdem Uçar'ın [5; s. 578] Karşıolgusalılığı ikiye bölmüştür

- i. Konuşurun bu durumdaki konuşmasını aksi halini söylediği arzu ve isteklere karşı söylenen dilekler.
- ii. Şimdi ile ilişkili olan durumu gösteren şart cümleleridir [5, s. 578]

Üzüm'ün [13; 123] tasnifi ise şöyledir:

- i. Karşıolgusal Dilekler,
- ii. Karşıolgusal Koşul Tümceleri,
- iii. Diğer Karşıolgusalılık Bildirimleri.

Kazakçada karşıolgusal cümleler daha çok konuşma dilinde kullanılmaktadır.

Alatayeva'nın tasnifi:

- i. Tahmin bildiren karşıolgusalılık
- ii. Koşul bildiren karşıolgusalılık
- iii. Dilek bildiren karşıolgusalılık [1, 69]

Yöntem

Bu araştırmada, karşıolgusalılık ifadelerinin kullanışı ele alınacaktır. Örnek alanı olan Kazakçadaki İlyas Esenberlin tarafından yazılan "Köşpendiler II Jantalas" romanı ve onun Türkçe Abdolvahap Kara, İsmail Doğan, Murat Aydın tarafından aktarılan "Göçebeler – II Can Çekişme" adlı roman taranacak ve karşıolgusal ifadeler bulunacaktır. Yöntem olarak Üzüm'ün [13; 123] Lyons (1977), Declerck (2011) ve Kumakiri'nin (2013) çalışmalarından yararlanarak yaptığı tasnif kullanılacaktır.

Bulgular ve Tartışma

1.1. Karşılgusal İfadeler

Bu başlık altında karşılgusal ifadelerin içine alan “Karşılgusal Dilekler”, “Karşılgusal Koşul Tümceleri” ve “Diğer Karşılgusallık Bildirimleri” ele alınıp ifadelerin dilbilgisel ve anlambilimsel özellikleri ortaya konulacaktır.

1.1.1. Karşılgusal Dilekler

Kazakçada dilek cümlelerinde gerçek olmayan geçmiş zaman yoktur, ancak -sA eki kullanılarak koşullu kiplik halinde kullanılır. Karşılgusal bir çıkarım yalnızca edi (idi) kelimesiyle çıkarılır [9, s.571]. Türkçede karşılgusal dilek bildiren ifadelerde keşke kullanılır [13, s. 126]. Kazakçadaki edi sözcüğü ve Türkçede keşke sözcüklerine başka durumlarda da kullanıldığı için cümlenin anlamına iyi bakılmalı.

Birinci (1) örnekte Kazakçada **şirkin-ay, yapıрмаy...bolğay** sözcüğü ile Türkçede (2) örnekte ise **keşke** ile dilek karşılgusallık yapılmıştır. Burada yazar keşke Nuralı başka söylemiş olsa ile dilek vardır. İkinci(3) örnekte Kazakçada şirkin-ay (**Шіркін-ай**) sözcüğü ile yapılmış karşılgusallık dilek **ah o eyer benim olsa** diye hayal kuruyor, şimdi onun eyer ona ait değil. Türkçede (4) örnekte **ah o** sözcüğünü ile yapılmıştır. Gerçek olmayan bir durum olduğu için alttaki 1 ve 2 örnekleri hem Kazakçada hem de Türkçe dilbilgisine göre karşılgusallık diye kabul edebiliriz.

1. Neplıyev, árıne, han syryn Nuralydan estidi. Álde Nuraly basqa bireýge aıtyr, gýbernator sodan estýi de múmkin ǵoi... **Іапырмай, solaı болғай да** (Неплюев, әрине, хан сырын Нұралыдан естіді. Әлде Нұралы басқа біреуге айтып, губернатор содан естуі де мүмкін ғой... **Япырмай, солай болғай да**) [2, s. 177]

2. Nepluyuev, elbette, han sırrını Nuralı’dan öğrenmişti. Ya da, Nuralı başka birisine söylemiş ve o da Nepluyuev’e iletmış olabilir... **Keşke böyle olsa!** [6, s. 224]

3. “Baǵana Neplıyev shatyrynyń aldynda sýdai jańa qyzyl safıan bylǵary er-toqym jatyr edi. Shirkin-ai, kókjorǵaǵa qandai jarasar edi! dedi ishinen.” (Бағана Неплюев шатырының алдында судай жаңа қызыл сафьян былғары ер-тоқым жатыр еді. **Шіркін-ай, көкжорғаға қандай жарасар еді!** деді ішінен.) [2, 178]

4. “Demin Nepluyuev’in çadırının önünde deriden yapılmış yep yeni bir eyer duruyordu. **Ah o eyer benim olsa, bu ata ne güzel yakışırdı!**” diye düşündü. [6, 225]

Kazakçada karşılgusal dilekler Іапырмай (Япырмай) ve Shirkin-ai (Шіркін-ай) yapıları ile, Türkçede ise Keşke ve Ah sözcükleriyle yapılmıştır. Kazakçadaki İlyas Esenberlin tarafından yazılan “Köşpendiler II Jantalas” romanı ve onun Türkçe Abdulvahap Kara, İsmail Doğan, Murat Aydınlı tarafından aktarılan “Göçebeler – II Can Çekişme” adlı roman taranıp karşılgusal dilek ifadeleri iki Kazakça ve iki Türkçe yapısı bulunmuştur.

1.1.2. Karşılgusal Koşul Tümceleri

Karşılgusal koşul ifadeleri, olgusal dünyaya paralel karşılgusal dünyada oluşturulan bir durum belirtilen zaman için olasıdır. Yan tümcede olgusal durum hakkında bilgi verilir, ana tümcede ise olgusal dünyaya paralel olarak konuşurun yaklaşımıyla sonucu ifade eder. Bundan dolayı ana tümce olgusal dünyanın paralelindeki olasılığı bildirir [13, s. 127].

Kazakçada karşılgusal koşul tümceleri yan tümcede gösterilen – GAn bolsa, ana tümcede –(y/A)tIn edi veya –Ar edi, yani birleşerek geçmiş zamana yönelik karşılgusal tümceleri yapar (..... eylem + –GAn bolsa, eylem + –(y/A)tIn edi / –Ar edi) [11, s. 142].

Kazakçada karşılgusallık bildiren koşul yan tümcelerinde –GAndA biçimbirimi ve ana tümcede –Ar edi veya –(y/A)tIn edi ile çekimlenir. Ana tümcede geçmiş zamanla olsa bile bu durumun gerçekleşmemiş ve hiç gerçekleşmeyecek bir eylem vardır. “Karşı olgusallık bildiren koşul yan tümcelerinde gerçeğin zıttı olan bir durum veya olay gerçekleşmiş gibi varsayılır, ana tümcede ise gerçekleşmesi durumunda ne olacağı ifade edilir” [11, s. 139]. Karşılgusal koşul tümcelerinde şimdiki ve geçmiş zaman kullanılır. Kazakçadaki şimdiki zaman bildiren cümleler

Türkçeden farklıdır. Koşul yan tümcesinin (edi) geçmiş zamanla çekimlenerek kurulduğu bu tür karşıolgusalılar, Kazakçada “ana tümcenin gelecek zamanın hikâye çekimiyle (... eylem + –sA, eylem + –Ar edi/ –MAs edi biçimi) yapılıdır. Karşı olgusal yorumlama bağlam vasıtasıyla tespit edilir. Geçmiş zamana atıf yapan karşı olgusal koşul tümceleri ise –GAn bolsa ve – GAnda gibi geçmiş zaman biçimleriyle ve ana tümcenin gelecek zamanın hikâye çekimiyle meydana getirilir” [11, s. 149]. Ana tümcenin –Ar edi ile çekimlenmesi tümcenin anlamını tamamen değiştirerek ifadeye karşı olgusal bir okuma kazandırır. Eğer ana tümce geçmiş zaman (edi) ile çekimlenmişse o zaman bu koşul tümcesi karşı olgusal bir okumaya sahip olur. Yan tümcede gerçekleşmiş bir olay veya durumun tam zıttı varsayılır ve buna bağlı olarak bir olasılık ana tümcede sunulur” [11, s. 145]. Kazakçada karşıolgusalılığı en sık işaretleyen -GAndA eki, gerçekleştirmediği bilinen koşul tümceleri belirtir. Eğer (erep) her iki lehçede de kullanılması zorunlu değildir, ancak genellikle koşul cümlelerinde kullanılmaktadır.

Kazakçadaki “Eger ... eylem+sa, ... eylem+mas edi” biçimi Türkiye Türkçedeki “Eğer ... eylem+miş olsaydı, ... eylem+mezdi” yapılan karşıolgusal tümceleri

1. Eger sol bir mýshketter men oq-dáriler qazaq eline der kezinde kóbirek satylsa, shúrshit zeńbiregi tynysh jatqan eldiń oıran-asyryn shyğara almas edi... (Erep sol bir мушкеттер мен оқ-дәрілер қазақ еліне дер кезінде көбірек сатылса, шүршіт зеңбірегі тыныш жатқан елдің ойран-асырын шығара алмас еді...) [2, 95]

2. Eğer o silah, barut ve mermiler Kazaklara zamanında daha fazla satılmış olsaydı, Cungar topları kendi halinde yaşayan halkı perişan edemezdi.. [6, 123]

Kazakçadaki “Eger ... eylem+qan bolsa, ... eylem+ilmes pe edi, ... eylem+ter edi biçimi Türkiye Türkçedeki Eger ... eylem+miş olsaydı, belki ...eylem+ülmeyecekti, kim bilir?” yapılan karşıolgusal tümceleri

3. Eger sondaғы bitim iske asqan bolsa, búgingi qan tógilmes pe edi, qater edi. (Erep сондағы бітім іске асқан болса, бүгінгі қан төгілмес пе еді, қайтер еді.) [2, 250]

4. Eğer o anlaşma hayata geçmiş olsaydı, belki bugünkü kan dökülmeyecekti, kim bilir? [6, 314]

Kazakçadaki «... eylem+pağanymda, ... eylem+tiretin edi goı» biçimi Türkiye Türkçedeki “... eylem+mazsa ... eylem+ecektin onu” yapılan karşıolgusal tümceleri

5. «Qyzdy men bosatpağanymda, sen ony báribir óltiretin ediń goı» — dedi ol. («Қызды мен босатпағанымда, сен оны бәрібір өлтіретін едің ғой» — деді ол.) [2, 63]

6. “Kızı ben serbest bırakmazsam sen öldürecektin onu” - dedi o. [6, 82]

Kazakçadaki “... eylem+sa, ... eylem+ar edi biçimi Türkiye Türkçedeki “... eylem+se ... eylem+urdu yapılan karşıolgusal tümceleri

7. “Qazaq elinin aldında ali talay asuv bar, batır yelge qaytsa jön bolar edi” depti Abılay. («Қазақ елінің алдында әлі талай асу бар, батыр елге қайтса жөн болар еді» депті Абылай.) [2, 129]

8. “Kazakların önünde daha çok aşılacak engeller var? Batur kendi obasına geri dönse iyi olurdu” diye haber salmıştı Abılay. [6, 166]

9. Árıne Buqar jyraýdyń qudaıǵa baǵyshtaǵan sózin din adamdardyń bireýi estise, «quran sózin qor ettiń!» dep sóger edi, óitkeni, onyń aýzyнан qudaıǵa jalbarynyńdan góri, uran shaqutǵa uqsas, ereýildi jyr tizbegi aǵytylyp jatqan. (Әрине Бұқар жыраудың құдайға бағыштаған сөзін діни адамдардың біреуі естісе, «құран сөзін қор еттің!» деп сөгер еді, өйткені, оның аузынан құдайға жалбарынудан гөрі, ұран шақыруға ұқсас, ереуілді жыр тізбегі ағытылып жатқан.) [2, 264].

10. Ancak, ozan Bukar’ın Allah’a ettiđi duaları din adamlarından biri duysa “Kur’an ayetlerini doğru dürüst telaffuz edemiyorsun” diye tenkit ederlerdi, Çünkü, onun aǵzından Allah’a yalvarıp yakaran kelimelerden ziyade, savaş naralarına benzeyen kafiyeli şiir dizeleri dökülür gibiydi [6, 331].

11. — Meniń ornymda óziń bolsań ne ister ediń, áýliem?! (— Менің орнымда өзің болсаң не істер едің, әулием?!) [2, 307].

12.- Benim yerimde sen olsan, ne yapardın, pirim?! [6, 387].

13. — Qaza tapsa estiler edi ғой, — dedi Qalden Tseren (— Қаза тапса естілер еді ғой, — деді Қалден Церен.) [2, 102].

14.- Ölmüş olsa duyulurdu, - dedi Kalden Seren [6, 132].

15.«Kúnalı bolsa, kirýge qorqar edi, adal eken» degen ol. («Күнәлі болса, кіруге қорқар еді, адал екен» деген ол.) [2, 144].

16.“Günahı olsa girmeye korkardı, bana sadıkmış demek” diye düşündü [6, 184].

17.Söz joq, Birinshi Petrden burynғы Rossua patshalarynyń qaisysy bolsa da dál osylai ister de edi. (Сөз жоқ, Бірінші Петрден бұрынғы Россия патшаларының қайсысы болса да дәл осылай істер де еді.) [2, 99].

18.Şüple yok ki, I. Petro’dan önceki Rusya çarlarından hangisi olsa da, aynısını yapardı [6, 128].

Kazakçadaki « ... eylem+genimde, ... eylem+mas edi biçimi Türkçedeki “... eylem+olsaydı, ...eylem+mazdı!” yapılan karşılgusal tümceleri

19.«Bes adamyn at qıruғыna bailaғanymdy kórgen soń bular maғan batalaryn berip jatyr, — dedi Abylai ishinen, — jazalamaı bárin birdei keshe bosatyp jibergenimde, búgin bul alғыs bolmas edi!». («Бес адамын ат құйрығына байлағанымды көрген соң бұлар маған баталарын беріп жатыр, — деді Абылай ішінен, — жазаламай бәрін бірдей кеше босатып жібергенімде, бүгін бұл алғыс болмас еді!».) [2, 305].

20.“Beş adamını at kuyruғыna baғlayarak öldürdüğümü gördükten sonra bunlar bana dualar ediyorlar, - dedi Abılay içinden, - eğer cezalandırmadan dün hepsini serbest bıraktımş olsaydım, bugün bu hayır dualar olmazdı!” [6, 383-384].

Kazakçadaki ... eylem+se, ... eylem+bes edi biçimi Türkçedeki eğer eylem+ardı, eylem+mezdi yapılan karşılgusal tümceleri

21.Árine, jońgarlardyń burynғы jaғdaıy bolsa, Tsevan-Dorji bunyń birine de kónbes edi, endi amal joq kóny kerek. (Әрине, жоңғарлардың бұрынғы жағдайы болса, Цеван-Доржи бұның бірине де көнбес еді, енді амал жоқ көну керек.) [2, 254].

22.Elbette, Cungar Hanı Sevan Dorji, eğer Cungarlar eskisi gibi kuvvetli olsalardı, bunların hiç birini kabul etmezdi. [6, 318].

Kazakçadaki eylem+sa, eylem+mas edi... biçimi Türkçedeki eylem+sa, eylem+maz idi... yapılan karşılgusal tümceleri.

23. — Astyńdaғы atyń júrdеk bolsa, qamshylaıdyń qajeti bolmas edi... (Астыңдағы атың жүрдек болса, қамшылаудың қажеті болмас еді...) [2, 307].

24.- Altındaki atın yürük olsa, kamçılamaıya gerek kalmaz idi... Perişan olup dağılmış sürüyü bir araya toplayamadan geçip gideceğiz belki bu dünyadan! [6, 387].

Ilyas Esenberlin tarafından yazılan “Köşpendiler II Jantalas” romanı ve onun Türkçe Abdulvahap Kara, İsmail Doğan, Murat Aydın tarafından aktarılan “Göçebeler – II Can Çekişme” adlı roman tararıp karşılgusal koşul tümceleri ifadesinin on iki şekli her iki lehçede bulunmuştur.

1.1.3. Diğer Karşılgusal Bildirimleri (Tahmin)

Gerçekleşmesi planlanan ya da beklenen bir durumun aksi bir durum gerçekleştiğinde bu ifadeler kullanılır. Bağlam koşul tümcelerindeki yan tümcenin işlevini bağlam, yani olgusal durum hakkında bağlamla verilir. Türkçede diğer karşılgusal bildirimlerde -AcAktI, yoksa, -Ardı, -mAlıydı gibi ekler kullanılır. Kazakçada cümledeki eylemin gerçekleşmemiş ya da gerçekleşmeyeceğini tahmin bildiren karşılgusal cümleler edilir [1, s. 76].

Kazakçadaki ... eylem+ etin edi biçimi Türkçedeki eylem+ ecekti yapılan karşılgusal tümceleri

1. Men: «Qyzdy óltirmeı-aq ózimniń aға-inilerimniń birine beretin edim ғой», — dedim. (Men: «Қызды өлтірмей-ақ өзімнің аға-інілерімнің бірине беретін едім ғой», — дедім.) [2, 63]

2. Ben ise “Kızı öldürmeden kardeşlerimden birine verecektim”, - dedim. [6, 82]

Kazakçadaki ... eylem+ mek edi biçimi Türkçedeki eylem+ ecekti yapılan karşılgusal tümceleri

3. Ábilqayır ózi de býl Qojahmetti Orynboardan alyp kelip, Jaǵalbayly jurtyna — naǵashy eline **jiBERmek edi** (Әбілқайыр өзі де был Қожахметті Орынбордан алып келіп, Жағалбайлы жұртына — нағашы еліне жібермек еді.) [2, 171]

4. Ebu'l Hayr kendisi de bu sene Koca Ahmet'i Orenburg'dan alarak Jaǵalbayly kabilesine, yani dayılarına **gönderecekti**. [6, 216]

Kazakçadaki ... **eylem+ sa, -er me edi** biçimi Türkçedeki **eylem+ miş olsaydı eylem+ırmıydı?** yapılan karşılığusal tümceleri

5. Táyekeldiń bulai **keterin baiqasa**, Haqnazar sol túndegi aıaúshylyǵyn ister me edi? Jaúyn aıaǵan — jaraly degen osy. (Тәуекелдің бұлай кетерін байқаса, Хақназар сол түндегі аяушылығын істер ме еді? Жауын аяған — жаралы деген осы.) [2, 43]

6. Tevekkel'in böyle yarasaǵını **tahmin edebilmiş olsaydı** Haknazar o gecede ona **acırmıydı?** Düşmanına acıyan, kendisi acıklı duruma düşer dedikleri buymuş... [6, 59].

Kazakçadaki ... **eylem+ pasa, isim edi**. biçimi Türkçedeki **eylem+ursa, eylem+ürür** yapılan karşılığusal tümceleri

7. Jaý qolyнан qaza tappasa **ıgi edi**. (Жау қолынан қаза таппаса иги еді.) [2, 102]

8. Bundan sonra, kim bir fırsatını bulursa, o diǵerini öldürür [6, 130].

Kazakçadaki ... **eylem+ pegende, eylem+ar edi** biçimi Türkçedeki **eylem+masaydı, eylem+meyecekti** yapılan karşılığusal tümceleri

9. Árıne, Buǵybai batyr men onyń kúıey balasy Eset batyr **kirispegende**, o joly Tevkelev te, oǵan erip kelgen adamdardyń birde-biri tiri qatıraǵan **bolar edi**. (Әрине, Бұғыбай батыр мен оның күйеу баласы Есет батыр кіріспегенде, о жолы Тевкелев те, оған еріп келген адамдардың бірде-бірі тірі қайтпаған болар еді.) [2, 157].

10. Elbette, Buǵıbay Batur ile onun damadı Eset Batur müdahil **olmasaydı**, o defa Tevkelev de, onunla gelen adamların hiç biri ülkesine saǵ dönemeyecekti. [6, 201]

11. — Eger men ony atrapǵanda, ol sizdi atatyn edi. (— Егер мен оны атпағанда, ол сізді ататын еді.) [2, 315]

12. - Eǵer ben vurmasaydım, o sizi vuracaktı. [6, 396]

Kazakçadaki ... **eylem+ sa, eylem+r edi** biçimi Türkçedeki **eylem+ursa, eylem+erdi** yapılan karşılığusal tümceleri

13. Sol eńbekerıńız úshin, jaı yaqytta bolsa, eki tileǵıńızdiń ekeýin de **oryndar edik**. (Сол еңбектеріңіз үшін, жай уақытта болса, екі тілегіңіздің екеуін де орындар едік.) [2, 187-188]

14. Siz ilk olarak Kazakları Rusya'ya tabi kılmak için çok gayret gösterdiniz. Bu çalışmalarınız için, ne zaman olursa olsun, sizin bu iki dileǵinizi de kabul ederdik. [6, 234]

Kazakçadaki ... **eylem+ ý kerek edi** biçimi Türkçedeki **eylem+ meliydi**. yapılan karşılığusal tümceleri

15. Ábilqayır qazaq elin Rossıaǵa qosý jolyndaǵy alǵashqy qairatkerleriniń eń tabandysy ekeni daýsyz bolatyn, el kózinde onyń qadirin kótere **bilý kerek edi**. (Әбілқайыр қазақ елін Россияға қосу жолындағы алғашқы қайраткерлерінің ең табандысы екені даусыз болатын, ел көзінде оның қадірін көтере білу керек еді.) [2, 199].

16. Ebu'l Hayr'ın Kazakları Rus egemenliǵı altına sokmak isteyenlerin en başında geleni ve kararlısı olduǵu şüphelessi idi, ancak halk zamanında **onun kıymetini bilmeliydi** [6, 250].

Kazakçadaki ... **eylem+ pas edi** biçimi Türkçedeki **eylem+yor olmazdı** yapılan karşılığusal tümceleri

17. — Iá, óziń aitqandaı, kerek kezinde qatal bolmaǵanyńda, men senimen búitip qatar **kele jatpas edim**, — dedi. (— Иә, өзің айтқандай, керек кезінде қатал болмағаныңда, мен сенімен бүйтіп қатар келе жатпас едім, — деді.) [2, 318]

18. - Evet, senin anlattıǵın gibi, gerekli zamanlarda acımasız olmasaydım, ben seninle böyle yan yana **geliyor olmazdım**, - dedi. [6, 400]

Kazakçadaki ... **eylem+ mese de, soru?** biçimi Türkçede, **eylem+mişse de** olmazdı yapılan karşılığusal tümceleri

19. Ákesi alǵashqy kezde bul sózge mán bermese **de**, bertin kele «osylardyń arasynda bir pále bar ma?» degen oıǵa kelip edi. (Әкесі алғашқы кезде бұл сөзге мән бермесе де, бертін келе «осылардың арасында бір пәле бар ма?» деген ойға келіп еді.) [2, 60].

20. Babası ilk başta onun bu sözüne hiç önem vermemişse de, sonrada “bunların arasında bir şey mi var?” - diye şüphelendi [6, 79]

Kazakçadaki ... **eylem+ maýshy ma edi?** ? biçimi Türkçede, **eylem+ maz mıydı?** olmazdı yapılan karşıolgusal tümceleri

21. – Handa қуғық kisiniń ақылы болмаушы ма еді? (— Ханда қырық кісінің ақылы болмаушы ма еді?) [2, 307]

22.- Handa kırk kişinin aklı olmaz mıydı? [6, 387]

Kazakçadaki ... **eylem+ maýshy ma edi?** ? biçimi Türkçede, **eylem+ maz mıydı?** olmazdı yapılan karşıolgusal tümceleri

23. Bul kúnde ábden qartaıǵan Buqar jyraý buryndy-sońdy qazaq kórmegen **quzyq adam edi.** (Бұл күнде әбден қартайған Бұқар жырау **бұрынды-соңды қазақ көрмеген қызық адам еді.**) [2, 305].

24. Bu günlerde iyice yaşlanmış olan ozan Bukar, Kazaklarda bugüne kadar hiç görülmemiş **ilginç bir adamdı** [6, 385].

Kazakçadaki ... **eylem+ mese,** eylem+ar ma edi biçimi Türkçede, **eylem+masa eylem+er mıydı?** olmazdı yapılan karşıolgusal tümceleri

25. – **Qulaq qoımasa kósher me edi?** Jaıshylyqta salmaqty Abylai kúip ketti. (— **Құлақ қоймаса көшер ме еді?** Жайшылықта салмақты Абылай күйіп кетті.) [2, 291].

26.- Ciddiye **almasa** göç eder miydi? Normalde serinkanlı olan Abılay sinirlenmişti [6, 365-366].

Kazakçadaki ... **eylem+ se,** eylem+ar edi biçimi Türkçede, **eylem+sa eylem+erdi** olmazdı yapılan karşıolgusal tümceleri

27. – Sultannyń basyndaǵy qalpaǵyn qaǵyp **túsirse qaiter edi,** – deidi.. (— Сұлтанның басындағы қалпағын қағып түсірсе қайтер еді, – дейді.) [2, 221].

28. - Sultan'ın başındaki şapkaıy vurup düşürürse ne olur, acaba? - dedi. [6, 278].

29. – Meniń ornymda **óziń bolsań qaiter ediń,** Baraq sultan? (— Менің орнымда өзің болсаң қайтер едің, Барақ сұлтан?) [2, 140].

30.- Benim yerimde sen **olsaydın,** ne yapardın Barak Sultan? [6, 179].

Kazakçadaki ... **eylem+er me edi,** eylem+er edi biçimi Türkçede, **eylem+ır mıydı, eylem+maz mıydı** olmazdı yapılan karşıolgusal tümceleri

31. Ábilmámbetke ókpeıi Bógenbai áli de osy jaqta qala **berer me edi qaiter edi,** jaqynda Abylai sultannan kisi kelgen. (Әбілмәмбетке өкпелі Бөгенбай әлі де осы жақта қала берер ме еді қайтер еді, жақында Абылай сұлтаннан кісі келген.) [2, 129].

32. Ebu'l Mambet'e dargın Bógenbay daha da fazla bu bölge de kalır mıydı, **kalmaz mıydı?** Bilinmez, ancak yakın zamanda Abılay Sultan'dan bir adam gelmişti. [6, 166].

Kazakçadaki ... **eylem+mes** edi, eylem+er edi biçimi Türkçede, **eylem+mazdı** olmazdı yapılan karşıolgusal tümceleri

33. – Batyr Bayan mundaı suraq bermes **edi.** (— Батыр Баян мұндай сұрақ бермес еді.) [2, 294].

34. - Batur Bayan böyle soru sormazdı, işte o halkı için canını feda etmedi mi? [6, 369].

İlyas Esenberlin tarafından yazılan “Köşpendiler II Jantalas” romanı ve onun Türkçe Abdulvahap Kara, İsmail Doğan, Murat Aydınli tarafından aktarılan “Göçebeler – II Can Çekişme” adlı roman taranıp karşıolgusal **diğer karşıolgusallık bildirimleri (tahmin)** tümceleri ifadesinin **on yedi** şekli her iki lehçede bulunmuştur.

Sonuç

Bu araştırmada, karşıolgusallık ifadelerinin kullanışı ele alınmıştır. Örneklem alanı olan Kazakçadaki İlyas Esenberlin tarafından yazılan “Köşpendiler II Jantalas” romanı ve onun Türkçe Abdulvahap Kara, İsmail Doğan, Murat Aydınli tarafından aktarılan “Göçebeler – II Can Çekişme” adlı roman taranmıştır ve karşıolgusal ifadeler bulunmuştur. Yöntem olarak Üzüm'ün (2020; 123) Lyons (1977), Declerck (2011) ve Kumakiri'nin (2013) çalışmalarından yararlanarak yaptığı tasnif kullanılmıştır. Karşıolgusal ifadelerin içine alan “Karşıolgusal Dilekler”, “Karşıolgusal Koşul Tümceleri” ve “Diğer Karşıolgusallık Bildirimleri” ele alınıp ifadelerin

dilbilgisel ve anlambilimsel özellikleri ortaya konulmuştur. Karşılgusal dilekleri bildiren Kazakçada ve Türkçede iki şekil (Iapyрмаı, eylem+ǵaı da, Türkçede Keşke eylem+sa ve Shirkin-aı, eylem+ar edi, Türkçede Ah eylem+sa, eylem+ırdı) bulunmuştur. Karşılgusal Koşul Tümceleri bildiren on iki ifade Kazakça ifade, Türkçede on iki ifade bulunmuştur. (Kaz. “Eger ... eylem+sa, ... eylem+mas edi” biçimi Türk. “Eğer ... eylem+miş olsaydı, ... eylem+mezdi ” , Kaz. “Eger ... eylem+qan bolsa, ... eylem+ilmes pe edi, ... eylem+ter edi biçimi Türk. Eğer ... eylem+miş olsaydı, belki eylem+ülmeyecekti, kim bilir?”, Kaz. «... eylem+paǵanymda, ... eylem+tiretin edi ǵoi» biçimi Türk. “... eylem+mazsa ... eylem+eceptin onu”, Kaz. “... eylem+sa, ... eylem+ar edi biçimi Türk. “... eylem+se ... eylem+urdu yapılan karşılgusal tümceleri, Kaz. « ... eylem+genimde, ... eylem+mas edi biçimi Türkçedeki “... eylem+olsaydı, ...eylem+mazdı!”, Kaz. ... eylem+se, ... eylem+bes edi biçimi Türk. eğer eylem+ ardı, eylem+mezdi, Kaz. eylem+sa, eylem+mas edi... biçimi Türk. eylem+sa, eylem+maz idi...). Diğer Karşılgusalılık Bildirimleri ifadeleri on yedi Kazakça ve on yedi Türkçe şekli Kaz. eylem+etin edi ǵoi, Tür. eylem+ecepti, Kaz. ... eylem+ sa, -er me edi biçimi Tür. eylem+ mış olsaydı eylem+r mıydı?, Kaz. ... eylem+ pasa, isim edi. biçimi Tür. eylem+ursa, eylem+ürür, Kaz.... eylem+ pegende, eylem+ar edi biçimi Tür. eylem+masaydı, eylem+meyecekti. Kaz. ... eylem+ sa, eylem+r edi biçimi Tür. eylem+ursa, eylem+terdi. Kaz. ... eylem+ ý kerek edi biçimi Tür. eylem+ meliydi. Kaz. ... eylem+ pas edi biçimi Tür. eylem+yor, Kaz. ... eylem+ mese de, soru? biçimi Tür. eylem+mişse de, Kaz. ... eylem+ maýshy ma edi? ? biçimi Tür., eylem+ maz mıydı?, Kaz. ... eylem+ maýshy ma edi? ? biçimi Tür., eylem+ maz mıydı?, Kaz. ... eylem+ mese, eylem+ar ma edi biçimi Tür. eylem+masa eylem+er miydi?, Kaz. ... eylem+ se, eylem+ar edi biçimi Türkçede, eylem+sa eylem+terdi, Kaz.... eylem+er me edi, eylem+er edi biçimi Türkçede, eylem+r mıydı, eylem+maz mıydı, Kaz. ... eylem+mes edi, eylem+er edi biçimi Tür., eylem+mazdı) karşılgusal tümceleri bulunmuştur.

Kaynaklar

1. Алтаева А.К. Шартты рай: синтаксистік және коммуникативтік потенциал. Алматы: “әрекет-принт”. 2012.
2. Есенберлин І. Көшпенділер 2 Жанталас. Алматы: Әдеби КЗ. 2012.
3. Никифоров А. Условные контрфактические высказывания // Логос – 2009. – № 2 (70). – С. 84-95.
4. Doğan A. Kutadgu bilig’de tereddüt ve şüphe kipliği: erkî parçacığı öz. Ankara üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi türkoloji dergisi. – 2021. – S. 120-161.
5. Erdem Uçar, Filiz Meltem. İşlevsel ve bağimsal dil bilgisi kuramları çerçevesinde eski anadolu türkçesinde -(y)a ekinin işlevleri: yunus emre divani örneği. Söylem filoloji dergisi. – 2022. – S. 563-585.
6. Esenberlin İ. Göçebeler - II Can Çekişme. – İstanbul: Akademi Titiz Yayınları. 2015.
7. Göktaş Ayas B. Eski uygur türkçesinde epistemik kiplik: aç pars hikayesi örneği (yüksek lisans tezi). – Ankara: hacettepe üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü. 2012.
8. Hayran O. Epidemiyolojide neden, nedensellik ve açıklayıcı modeller. Estüdam halk sağlığı dergisi. – 2022. – S. 192-208.
9. Kakimova A. The “fake” past tense in counterfactuals across languages. A cognitive approach to translodidactics*. Kwartalnik neofilologiczny, lxxviii, 4/2021 10.24425/kn.2021.139560. – 2021. – P. 562-577.
10. Kavruk S., Tozduman Yaralı K., Saçan, S. Gelişimsel perspektiften karşı olgusal düşünme. Uluslararası erken çocukluk eğitimi çalışmaları dergisi international journal of early childhood education studies eylül. – 2021. – cilt:6. – sayı:2. – S. 31-42.
11. Kazanlar Ürkmez E. Kazak türkçesindeki koşul tümcelerinin biçimsel, söz dizimsel ve anlamsal özellikleri. The journal of Turkish language and literature surveys, 2021. – S. 134-152.
12. Söyler M. Karşı-olgusal analiz ve gerek-şart: soğuk savaş’ın sona ermesi ve çernobil nükleer faciası. Marmara university journal of political science, 2021. – S. 335-360.
13. Üzümlü M. Türkçede karşılgusalılık: korpus temelli bir inceleme. Dilbilim derneği yayınları. – 2020. – S.123-130.

М.М. Исаханова, А.А. Мұстафаева, Б.М. Айтбаева
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Қазақ және түрік тілдеріндегі контрфактуализм

Аңдатпа. Контрфактуализм философия, логика, психология, тарих, бала дамуы және тіл білімі сияқты пәнаралық салаларда қолданылады. Контрфактуализм тіл философиясының эмпирикалық зерттеулеріне кіреді, ал тіл біліміндегі контрфактуализм орындалмайтын шартты сөйлемдер болып табылады. Философияда мүмкін емес немесе орындалмайтын контрфактуалды мәселелер (дүниелер) көбірек талқыланып, оларға ойлау эксперименттері де жүргізілуде. Мүмкін дүниелер теориясын нақты, дегенмен мүмкін емес дүниелерге қарай кеңейту қажет. Шартты контрфактуалдар фактілерге қарама-қайшы сөйлемдермен қатар қолданылып, сіз білмейтін нәрселерді әдейі айтқандай: «Қазір жаз болса, мен ыстық елде өмір сүрер едім» (қазір жаз емес, сонымен қатар мен жылы елде тұрмаймын). Мұндай түркес пен сөйлемдер күнделікті өмірде, ғылымда (мәселен, ойлау экспериментінде) және көркем әдебиетте кеңінен қолданыс табады. Соңғы жылдары тарих пен лингвист ғалымдарының еңбектерінде «Егер..., онда...» сияқты конструкциялар жиі кездесетін болды. Сондықтан «баламалы немесе альтернативті күн», «эксперименттік күн», «виртуалды күн», «сәтсіз күн» және т.б. тіркестер қалыптаса бастады. Бұл тақырып бойынша көптеген зерттеулер жарияланды. Ұсынылып отырған зерттеу жұмысында қазақ және түрік тілдеріндегі қарама-қайшылықты сөйлемдердің қызметі мен синтаксисі қарастырылады. Илияс Есенберлиннің «Көшпенділер II Жанталас» атты қазақ романы мен оның «Гөшебелер - II Жан Чекишме» атты Абдулахап Қара, Исмаил Доған, Мұрат Айдынлы тарапынан жасалған түрік тіліне аудармасындағы контрфактивті сөйлемдер талқыланады. Әдіс ретінде Лайонс (1977), Деклерк (2011) және Кумакири (2013) зерттеулеріне негізделі отырып, Узюм (2020; 123) ұсынған классификация қолданылады. Мысалы, қазақ тілінде өткен шақ «еді» арқылы жасалса, түрік тілінде егер, кешке арқылы жасалады. Зерттеу жұмысында қазақ және түрік тілдеріндегі контрфактуалды шартты сөйлем ұғымы мен жіктелуіне, контрфактуалды сөйлемдер, шартты сөйлемдерге екі тілде де мысалдар берілді.

Түйін сөздер: контрфактуализм, клаузула, негізгі сөйлем, сөзжасам, қазақ тілі, түрік тілі, морфология, туынды зат есім, егер, еді.

M.M. Issakhanova, A.A. Mustafayeva, B.M. Aitbayeva
Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Counterfactualism in Kazakh and Turkish

Abstract. Counterfactualism is used in interdisciplinary fields such as philosophy, logic, psychology, history, child development, and linguistics. Counterfactualism enters the empirical study of the philosophy of language. In linguistics, counterfactuals are conditional sentences that cannot be implemented. In philosophy, impossible, counterfactual worlds are increasingly being discussed and thought experiments are being carried out with them. It is necessary to extend the theory of possible worlds to real, concrete, but impossible worlds. Conditional counterfactuals are expressions used with sentences that contradict facts, deliberately saying things you don't know, and standing in the verbal mood: "If it were summer now, I would live in a hot country" (this month is not summer, but I I don't live in a hot country. Such words are widely used both in everyday life and in science (for example, in thought experiments) and fiction. In recent years, in the works of historians and linguists, the constructions "If there were ... then ..." have become especially common. "Alternative date", "experimental date", "virtual date", "fail date", etc. There are many studies published on this topic. This study will discuss the functions and syntax of sentences with contradiction in Kazakh and Turkish. According to the data, the Kazakh novel by Ilyas Esenberlin "Koshpendiler II Zhantalas" and its translation into Turkish, the novel "Göchebeler - II Jan Chekishme", whose translator is Abdulvahap Kara, Ismail Dogan, Murat Aydinly, will be reviewed and counterfactual expressions will be found. The classification developed by Uzyum (2020; 123) using research by Lyons (1977), Deklerk (2011) and Kumakiri (2013) will be used as a method. For example, in Kazakh the past tense is conjugated with

edi, in Turkish the main sentence conjugated with eğer, keşke has a counterfactual reading. The study gives definitions and classifications of conditional sentences of counterfactuals, counterfactual expressions of wishes and other counterfactual statements, conditional sentences in the Kazakh-Turkish language, with examples, the use of conventional designations and the meaning of these word usages.

Keywords: counterfactualism, clause, main sentence, word formations, Kazakh, Turkish, morphology, eger, keshke, edi.

References

1. Altaeva A.K. Shartty raj: sintaksistik zhane kommunikativtik potencial [Conditional mood: syntactic and communicative potential]. (Almaty, "areket-print", 2012), [in Kazakh].
2. Esenberlin I. Koshpendiler 2. Zhantalas. (Almaty, Adebı KZ, 2012), [in Kazakh].
3. Nikiforov A. Uslovnnye kontrfakticheskie vyskazyvaniya. Logos [Conditional counterfactual statements]. 2009. No. 2 (70). P. 84-95, [in Russian].
4. Doğan A. Kutadgu bilig’de tereddüt ve şüphe kipliği: erki parçacıği öz. Ankara üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi türkoloji dergisi [The mode of hesitation and doubt in Kutadgu bilig: the power particle is the essence. Ankara university faculty of language, history and geography journal of turkology]. 2021. P. 120-161, [in Turkish].
5. Erdem Uçar, Filiz Meltem. İşlevsel ve bağimsal dil bilgisi kuramları çerçevesinde eski anadolu türkçesinde -(y)a ekinin işlevleri: yunus emre divanı örneği. Söylem filoloji dergisi [October Turkish - (y) a functions of the suffix in the framework of functional and connective theories of linguistic knowledge in ancient Anatolian Turkish: the case of yunus emre divani. Journal of discourse philology]. 2022. P. 563-585, [in Turkish].
6. Esenberlin İ. Göçebeler - II Can Çekişme [Nomads - II Moribund]. (İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2015), [in Turkish].
7. Göktaş Ayas B. Eski uyghur türkçesinde epistemik kiplik: aç pars hikayesi örneği (yüksek lisans tezi) [Epistemic modality in old uyghur Turkish: the case of the hungry pars story (master’s thesis). Ankara: hacettepe university institute of social sciences]. (Ankara, hacettepe üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, 2012, [in Turkish].
8. Hayran O. Epidemiyolojide neden, nedensellik ve açıklayıcı modeller. Estüdam halk sağlığı dergisi [Cause, causality and explanatory models in epidemiology. Turkish journal of public health]. 2022. P. 192-208, [in Turkish].
9. Kakimova A. The “fake” past tense in counterfactuals across languages. A cognitive approach to translodidactics. Kwartalnik neofilologiczny, lxxviii []. 2021. P. 562-577.
10. Kavruk S., Tozduman Yaralı K., Saçan, S. Gelişimsel perspektiften karşı olgusal düşünme. Uluslararası erken çocukluk eğitimi çalışmaları dergisi international journal of early childhood education studies eylül [Counterfactual thinking from a developmental perspective. International journal of early childhood education studies international journal of early childhood education studies]. 2021. No.6. Vol.2. P. 31-42, [in Turkish].
11. Kazanlar Ürkmez E. Kazak türkçesindeki koşul tümcelerinin biçimsel, söz dizimsel ve anlamsal özellikleri. [Formal, syntactic and semantic characteristics of the conditional sentences in Kazakh Turkish. The journal of turkish language and literature surveys], 2021. P. 134-152, [in Turkish].
12. Söyler M. Karşı-olgusal analiz ve gerek-şart: soğuk savaş’ın sona ermesi ve çernobil nükleer faciası. Marmara university journal of political science [Counterfactual analysis and necessity: the end of the cold war and the Chernobyl nuclear disaster. Marmara university journal of political science,], 2021. P. 335-360, [in Turkish].
13. Üzümlü M. Türkçede karşıolguşallık: korpus temelli bir inceleme. Dilbilim derneği yayınları [Counterintuitive thinking in Turkish: a corpus-based review. Publications of the linguistic society]. 2020. P.123-130, [in Turkish].

Үзәрләр һаккында бильи:

Исаханова Мейрим Маликовна – Ph.D., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Түрксой кафедрасының оқытушысы, Алматы, Қазақстан.

Мустафаева Анар Абдикадиевна – Ph.D., Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Таяу Шығыс және Оңтүстік Азия кафедрасының доценті, Алматы, Қазақстан.

Айтбаева Бақыт Манатқызы – филология ғылымдарының кандидаты, шетелдіктердің тілдік және жалпы білім беру даярлығы кафедрасының қауымдастырылған профессоры, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Issakhanova Meirim Malikovna – Ph.D., Lecturer, Department of Turksoy, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Mustafayeva Anar Abdikadievna – Ph.D., Associate Professor, Department of the Middle East and South Asia, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Aitbayeva Bakyt Manatkyzy – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of Language and General Education Training of Foreigners, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Ж.А. Жақыпов¹, Н. Әбдікәрім²¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан²Ш. Шаяхметов атындағы ұлттық ғылыми-практикалық орталығы,

Астана, Қазақстан

(E-mail: zhan.zhak58@gmail.com, nursana@yandex.ru)

Түркілік «хотон» ұлысын лингвоэтнологиялық барлау

Аңдатпа. Хотондар – Моңғолияның Увс аймағында мекендейтін, отырықшы өмір салтын ұстанған түркі этностардың өзіндік тобы. Хотондар өздерінің түркі тектес халықтан шыққандығын және мұсылмандар екендігін жақсы біледі.

Хотондар моңғолданып бара жатқанына қарамастан материалдық мәдениеті, тіл мен дін саласында бұрынғы мұраларының бір бөлігін сақтап қалды. Осыған орай Моңғолиядағы түркілік этнотобы болып саналатын хотон халқының этнонимдік атауынан бастап, бүгінгі күнге дейін сақталған әдет-ғұрып, мәдениеті мен фольклорлық мұралары, тіліне кешенді талдау жасай отырып, жүйелеу және оны материалдық емес мұра ретінде тіркетудің маңыздылығы туындайды. Бұл үшін тіл құжаттау, мұрағаттау жұмыстарын жүргізу қажет. Сол мақсатта әуелі хотон ұлысының этнологиялық сипаттары барланып отыр. Сонан соң барып экспедициялық зерттеулер арқылы тілі жазылып алынбақ.

Мақалада қазіргі таңда тілі жойылып бара жатқан хотон халқының шығу тарихы мен этнологиялық сипаттары туралы шетелдік және ресейлік зерттеушілердің еңбектерін ескере отырып, хотон этносының шығу тарихы мен өмір салты, мәдениеті мен тілі жайындағы зерттеулерге шолу жасалып, дәйектемелер келтіріледі. Алайда бұл еңбектерде жол-жөнекейлік бар екенін, терең бармағанын ескеру керек.

Түйін сөздер: лингвоэтнология, этникалық топ, шығу тарихы, Моңғолия, хотондар, хотон диалектісі, түркі халқы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-179-187>

Редакцияға түсті: 22.10.2023 /Жариялауға қабылданды: 15.11.2023

Кіріспе

Моңғолдардың бүкіл тарихи дамуында ерекше қалыптасқан этнотоп – хотон халқы. Моңғолия ел ретінде 28 этникалық топтан тұрады, олардың әрқайсысы өз мәдениетін ұстанып, оны бір дәстүрге айналдырды. Ерекше психикалық және мәдени дәстүрді ұстанатын осы ұлттардың бірі «Хотон» деп аталады. Олардың қоныстанған негізгі мекені – Моңғолияның Увс аймағы Тариалан сұмыны.

Хотондар көп жағдайда Моңғол үкіметінің ауылдар мен қалаларға қоныстану әрекеттеріне қарсы тұрған. Олар әлі күнге дейін Батыс Моңғолияның биік аңғарлары мен жазықтарында өмір сүруде, дегенмен білім-ғылым, жұмыс іздеп аттанған жастары мен өкілдерін қазіргі Моңғолияның барлық өңірінен кездестіруге болады. Хотондар жылқыларды, ірі қара малдарды, қойлар мен ешкілерді еті мен сүті үшін өсіреді. Олардың сүйікті сусыны – ашытылған бие сүті. Олардың тамақтануы толығымен дерлік жануарлардан алынатын өнімдерден тұрады. Қысқа қамдану барысында жазда хотон әйелдері бірнеше жидектер мен тамырларды жинап алады. Хотондар киіз үйлерде тұрады [1]. Алайда жаһандық жағдайлардың тез өзгеруіне, жаңа ұрпақтың көшпелі өмірге қызықпауы, қалалық өмір ұсынатын әлеуметтік-экономикалық мүмкіндіктерге және оларға тәуелді

көші-қонға байланысты соңғы жылдары мәдени өзгерістер барған сайын байқалуда. Егер осылай жалғасын тапса, бұл мәдени өзгеріс пен трансформация Моңғолиядағы түркі қауымдастықтарының этникалық және мәдени ерекшелігін жоғалтуына әкеледі.

Хотондардың өз мәліметтеріне және зерттеушілердің мәліметтеріне қарағанда, Жоңғар хандығын Ғалдын Бошыгты (Галдан Бошигт) хан билеп тұрған кезде, бұлар осы хандыққа тиесілі болған. XVII ғасырдың екінші жартысында Ғалдын Бошыгты Шығыс Түркістан мен Ұйғырстанды жаулап алып, ондағы егіншілікпен айналысатын халықтарды әр жерге таратып бөлген. Соның салдарынан хотондар Моңғолияның Увс аймағына қоныстандырылған [2]. Олардың XX ғасырдың басына дейін Қобдадағы бір ғана Зоригт (Зоригты) ханға басыбайлы болуы [3, 6] да осы жайтты байқатады.

XX ғасырдың басында орыс ғалымдары Григорий Потанин мен Борис Владимирцов жүргізген Хотон этнотипі туралы алғашқы зерттеулер хотон тілінің түркі халқы тіліне тиесілі, ал антропологиялық ерекшеліктері Шығыс Түркістанның отырықшы халықтарына ұқсас екенін пайымдады.

Зерттеу әдістері

Дәйектемелер хотон этносы турасында іріктеліп, бұл халықтың шығу тарихы, қазіргі кездегі жағдайы мен этнографиялық сипаттамасы беріледі. Мақаланы жазу барысында тарихи-салыстырмалы, шолу, сипаттау, жүйелеу, пікірлерді қорыту әдістері мен аударма (тәржімалау) тәсілдері қолданылады.

Талқылау

Моңғолияның хотондары дәстүрлі түрде исламды ұстанатын ойрат халқының арнайы этно-конфессиялық тобын құрайды. «Хотон» атауының мағынасын жоңғар (Ойрот) хандығының тарихшы маманы И.Я. Златкин былай түсіндіреді: Хотон – қандық қарым-қатынасқа негізделген және бірге өмір сүретін отбасылар тобы. Олар бірнеше Хотон аймағын немесе жайылымын құрды, бұл ортақ меншікті білдіреді [4, 59].

Ал Қытайдың ежелгі жазбаларында Сун әулеті кезінде (б.з.420-479) түркі тектес тайпаларды қазіргі «хотон» деген атпен жазған, бірақ Юань әулетінен бастап оларды ұйғыр деп атаған.

«Хотон» атауының шын мәнінде «Хатун» сөзінен шыққан деген нұсқасы да бар. Бұл түсінік хотондықтардың моңғол әскерлерінде соғысқысы келмегендігіне және XVII-XVIII ғасырларда хотондардың әскери күшінен артқа шегінулері жайында әпсананың негізінде қалыптасқан. Моңғолдар ғасырлар бойы олардың санын мыңдаған адамдармен шектеді. Бұл тәжірибенің нәтижесінде Хотонның кейбір еркектері көпшілік алдында ұзын етектегі әйелдер киімін киіп, өз өмірін сақтап қалды деген әртүрлі мифтер пайда болды [5, 492].

«Хотон атауы – Хотен қаласының бұрмаланған атауы деген де дерек бар. Сондай-ақ кейбір зерттеулер хотон сөзі моңғол тіліндегі «хот» ыстық сөзінен шыққан «қала тұрғыны» мағынасында қолданылған болуы мүмкін екенін көрсетеді. Бұл – әлдеқайда қисынды түсініктеме» дейді ғалым Экрем Калан [5, 492]. Алайда моңғол тілінде «хот» сөзі *ыстық* деген мағынаны емес, *қала* деген мағынаны білдіреді. Моңғол тілінің түсіндірме сөздігінде «хот» сөзінің бірнеше мағынасы бар екендігі көрсетілген: 1. қала; 2. малдың жауырын сүйегінің кең жері; 3. мал, жан-жануардың жатағы; 4. ұрғашы қойдың ұрық тоқтайтын жатыры; 5. пітлелі (бітелі) мылтықтың мүйіз немесе былғарыдан жасалған қорамсағы [6, 698]. Сонымен қатар моңғол тілінің электрондық сөздіктері базасында тағы да 7 мағынасы мағынасы көрсетілген [7]. Сеул университетінде хотондарға қатысты жасалған антропологиялық зерттеуде бұл этнонимді *хо+тан*, яғни «қаланың адамы» деген сөзден шықты [8] деп түсіндіреді. Моңғол тілінде зат есімнен зат есім тудыратын *-tu,-tai,-tan* жұрнақтары көнеден бері қолданылып келе жатқан әрі меншіктілік мәнін білдіретін, біргелік септігінің *-тай, -лугаа* қосымшаларымен төркіндес, байырғы жұрнақтардың бірі [9, 6], бұлар қазіргі қазақ тіліндегі функционалдық-атрибутивтік

журнақтар (қалалық, далалық, астаналық т.б.) мәніне ұқсас. Көріп отырғанымыздай, хотон этнонимінің тарихы мен төркінін түсіндірудің өзі сан алуан болжамға негізделген. Әлемнің көптеген ғалымдары буддизм өкілдерінің ішінде тұрып, өздерінің дінін белгілі бір дәрежеде сақтаған, тілдік деректері түркілерді меңзейтін хотондарға қатысты зерттеулер жүргізгенімен, оны кешенді түрде қарастырған еңбектер жоқтың қасы. Бұл этнотоп жайлы орыс ғалымдарының деректерінен соң тағы бірнеше буын алмасты, хотондар Тариалан сұмынының аумағынан шығып, моңғолдың әр өлкесінде өмір сүріп жатыр, барлығы дерлік дәрбід (дөрвөд) диалектісімен немесе халха диалектісімен сөйлейді әрі моңғолдармен аралас некенің көбеюіне байланысты тұрмыс-салты, діни ұстанымдары да өзгеріске түсуде. Сондықтан хотондар жайлы мәліметтерді қайтадан бір елеп-екшеп, тиісті бағасын беру – түркологиядағы өзекті мәселелердің қатарында.

«Хотон» сөзі моңғол тілінің фонематикалық заңдылығына сәйкес «хотын» (hotyn) ретінде дыбысталады, ал түркологиялық еңбектерде хотан, хотон т.б. әртүрлі графикалық сипатта белгіленген. Айта кету керек, хотон этнонимі моңғол халықтары қоныстанған басқа жерлерде де қолданылады. Алашанидің хошут хотондары, олеттік хотондар, олардың кейбіреулері Қаракөл сарт-қалмақтары деп те аталады.

Нәтижелер

Діні. Хотондарды моңғол тайпаларына, әсіресе олардың айналасындағы дәрбідтерге жұтылып кетпей, ерекшелендіріп келген бірден-бір фактор – ұстанған діні деуге болады. Діни сенімдері бойынша олар исламның сунниттік сектасына жататындығын көрсетеді. Бірақ «Бүгінгі хотондар діні мұсылман тәжірибелері мен ламалықтың және бақсылықтың қоспасы болып көрінеді. Хотон халқы өздерінің Жаратқан Иелерін парсы сөзімен «Құдай» деп атайды, бірақ көпшілігінде мұсылмандардың Алла туралы түсінігіндей ой-танымы жоқ. Көптеген хотондықтар үшін Құдай – көптеген жақсы рухтардың бірі [3, 269].

Қазіргі заманда Батыс Моңғолияда өмір сүріп жатқан шағын этностардың, тайпа қауымдастықтарының этникалық сәйкестіктерін статистикалық деңгейде зерттеген ғалымдар мынадай деректер келтіреді: «Респонденттердің ұстанған діні туралы білімі өте жақсы. Сонымен, 88,2% маңғыттар, 81,9% торғуттар, 80,6% халхалар, 78,8% урянхайлар мен олеттер өз халықтарының буддизмді ұстанатынын біледі. Ал хотондардың тек 50,0%-ы өз халқының дәстүрлі діні Ислам екенін көрсетті, 37,9% -ы оны буддизм деп санады» [10, 74]. Демек, хотон халқының діни ұстанымдары аралас болғанына қарамастан, көпшілігі мұсылман екенін мойындайды.

Тілі. Сөз болып отырған этникалық топтың тілі туралы мәселені М.Қашқари еңбектерінен бастаған жөн. «Екі тіл білетін және шахарлармен араласып қалған кісілердің тілінде бұзықтық бар. ... Шетелдіктермен араласатын және қалалықтармен араласатын хотан, түбіт халықтары мен таңғұттардың бағзылары сондай» дей келіп, хотандықтардың түрікшесінің таза еместігін атап өтеді. Осыған сенсек, бұлардың арғы тегі Шығыс Түркістанағы қотандықтар да болуы мүмкін [11, 55; 59; 143-144]. Өйткені Қашқари көрсеткен сөздердің хотон тілінде бар екені байқалады.

С. Малов «Записки Восточного отд. Русского археологического общества», (т. XXIII, Пг., 1916, стр. 265-290) дереккөзіне сілтеме жасай отырып, хотон тілін әзербайжан, башқұрт, қазақ, өзбек, жаңа ұйғыр (Қытай, Синьцзянь) және т.б. түркі тілдерінің қатарындағы жаңа тілдер қатарына жатқызады [12]. Кейбір түркологиялық еңбектерде «хотан диалектісі – ұйғыр тілінің оңтүстік диалектісі деген де мәліметтер кездеседі.

Түбі бір түркі тілдерін түгендеген С. Бизақов «Қазақ Совет энциклопедиясының» (1-2 том, 1972-1978) негізінде Орталық Қытайдың Нинся-хуэй автономиясына, XVII ғ.-да солтүстік-батыс Моңғолияға қоныстанған хотондар және Алтай мен Хубсугуль урянхайларының моңғол тілдес қауымға айналғандықтан, оларды «Орталық Азия түркілері» деген жалпы атаумен атайды [13, 298].

Моңғол жазығының зерттеулерінен хотон тілі жайындағы алғашқы мәліметтерді атақты саяхатшы Г.Н. Потаниннің күнделіктерінен кездестіреміз: «Хотон тілі қара қырғыз

тіліне өте жақын. Мені «Сары бас» кара қырғыз олардың биік бойлы «қырық қызынан» шыққан шежіресімен қатты таң қалдырды [14, 162]. Тілдік деректердің (лексикалық, морфологиялық және фонетикалық), жетілмегендігіне қарамастан, Шығыс Түркістан түріктерін (сарттарын), ежелгі ұйғырлардың осы ұрпақтарын тануға әлі де мүмкіндік береді, бірақ тұрғылықты жері немесе кәсібі бойынша (таранчиндер) және кара қырғыздар үшін хотон халқының білім беруінде басым мән бар. Г.Потанин жазбаларында Сібір түріктерінің үстеулеріне тән фонетикалық ерекшеліктер жоқ [14, 280]. Осы еңбекте хотондар құрамында *бұрұт* деген атаның бар екеніне орай қырғыз ұлтына телінеді, хотон құрамында *масқар* деген атаның бар екені де айтылады. Ал *масқар* қазақ ұлтының Кіші жүзінің Байұлы тармағындағы бір ата екенін де ескеруіміз қажет.

Г. Потаниннің жазбаларында хотондардың ана тілінен 100-ге жуық сөзді сақталып қалды. 100 жаңа сөзге дейін Б.Я. Владимирцовтің материалдарында бар. Сонымен, хотондардың өздері ұмытып кеткен хотон диалектісінде 200-ге жуық сөз, бір бөлігі біртұтас мәтін түрінде, негізінен шашыраңқы түрде кездеседі. Оны А. Самойловичтің зерттеу еңбегінен көре аламыз [15, 282]:

«Аудармасы:

2. Лоймен (?) алды отырған піріме тәуба! Жаратқанына тәуба!

3. Құдайдан таспен ұрылған шайтаннан құтылуды сұраймын! Мейірімді және мейірімді Құдайдың атымен! Алтай-Хангай, көмек және тірек бол! Жер бетінде тіршілік ететін, суда тіршілік ететін жер мен судың жебеушісі, көмекші және тірекші болыңыз!»

Хотандықтардың сөздік қоры жөнінде әзірге мынадай дерек мәлім: Г.Н.Потанин 1876-1887 жылдары 87 сөз, Б.Я. Владимирцов 1911 жылдары 123 сөз, С. Бадамхатан 1985-1987 жылдары 130 сөз тіркеген. Бұл сөздер діни кітаптар арқылы мұраға қалды және діни мақсатта қолданылды. Олар VI ғасырдағы Орхон түріктерінің, Таяу Шығыс Парсы, Түркістан шығысы Ұйғыр, Арабия, Түрік, Орта Азия қазақтарының, қырғыздардың, соның ішінде моңғол тілдерінің сөздік қорынан шыққан дей келе, зерттеуші Гомбосүрэн Нямдаваа ұйғыр, парсы, түркі тілдерінен шыққан хотон сөздерін келтіреді. Солардың бірнешеуіне мысал келтірейік [16, 17-18]:

Хотандықтар қолданатын ұйғыр сөздері (20)	Хотандықтар қолданатын парсы сөздері (9)	Хотандықтар қолданатын қырғыз сөздері (50)
Чачибак – шашқа арналған әшекей, шашбау	Пайгамбер -пайғамбар	Агач - ағаш
Агаан – аға	Худай - құдай	Боз(с) – боз түсі, сүр
Алта – алты	Яр – көмек, жәрдем	Тюлку – түлкі
Узн – ұзын	Бәсте – ақымақ	Иты – жеті
Уйу – бұқа	Ходжим – қожа	Баш – бас
Гол – от	Шитиб – қару	Джемыс – жеміс
Уч – үш	Яратканык – жаратқаным, жаратушы ием.	Ильдыс – жұлдыз

1 кесте. Хотондықтар қолданатын сөздер тобы

Қазіргі түркі тілдеріне ұқсас, алайда өзіндік ерекшеліктері бар хотон тіліндегі бірнеше сөздерге мысал келтірейік:

Ata – әке

Cilxa – жылқы, ат

Awşıhan – қарт

Ağan – аға

Bala – бала

Bar – бар

Ver – бер

Gurt – құрт, ірімшік

Empr – күйеуі, әйелі

Cirman – жиырма

İmpak – жас

Yakşi – жақсы

Yan – жан, өмір

Yer – жер, топырақ

Yerle – өмір сүру

Eger – әпке

Хотондардың ауыз әдебиеті мақал-мәтел, бата-тілек, ән сияқты шағын жанрларда сақталған, ал батырлық жырларында баяд, дөрвөдтердің ықпалы зор екендігі байқалады. Дей тұрғанмен, хотондардың ауыз әдебиеті олардың негізгі шаруашылығы мен салт-дәстүрінен хабар беріп тұрады. Мысалы:

“Тараа(тариа) нь гарсан Тарасы (егіні) шыққан

Хотон нэг бардам (оокоргон) Хотон бір батымды.

Тарган (өнтэй) гарсан Семіз (өңді) шыққан

Баяд нэг бардам» Баяд бір батымды, - деген мақалда «хотон-тараа» деген

егіз түсінік бар, яғни Ғалдын Бошыгты хан «хотондарды егін еккізу үшін әкелген» немесе «егінді хотондар жақсы егеді» деген мағынаны білдіреді. Осы мақалдағы *тараа*, *оокоргон* сөздері тара – тары, *оокоргон* – қуану деген мағынаны білдіруі мүмкін. Бұны ескі түркі тілдерінің сөздігіндегі *ögig* сөзімен байланыстырамыз, онда мынадай мысал берілген: *tüs jemiš ękligläri jemä ögigür* “владельцы фруктов также будут радоваться” (Uig I 27₂) [17, 379]. Мұндай салыстырулар, яғни хотондық әрбір сөзді басқа да түркі тілдерінің сөздерімен сәйкестіріп, мәнін анықтау болашақ зерттеулердің еншісінде болмақ.

Түркі ғалымдарының зерттеулерінен хотондардың мәдениеті, айналысатын шаруашылығы, тамақтану салты, далалық дәстүрі, хотондардың бір күні жайлы мәліметтерді кездестіруге болады. Айталық, үш ғасыр бұрын Хархира өзеніне жақын жерлерде суару жүйелері орнатылып, егін жоғары деңгейге жетті. Сондықтан бұл аймақ Тариалан¹ (бай топырақ) деп аталады. Бүгінгі күні хотондар егіншілік пен бау-бақшаны жалғастыруда [18, 3]. Алайда мұндағы мәліметтер қазіргі хотондардың тұрмыс-салты, тілі мен діні туралы толыққанды мәлімет бере алмайды әрі мұндағы кейбір түсініктер мен ұғымдар ескірген немесе жаңаша қалыптасу үдерісі жүріліп жатыр. Мысалы, *равиоли*, *хуушуур және бууз* сияқты нан өнімдері күнделікті тағамдарды, сондай-ақ «ақ ай» (цагаан сар/шаған мерекесі) мерекесі және қалыңдықты шақыру сияқты рәсімдерде қолданылатын «хотон бов» (хотон бауырсақ) деп аталатын шағын және үлкен екі түрдегі дөңгелек нан өнімдері бар [19] деген мәлімет келтірілген. Мұндай тағамдарды хуушуур (ашытылмаған бәліш), бууз (манты) моңғолдар да қолданады. Ал «ақ ай» мерекесі дегені – моңғолдардың көктем мерекесі (Моңғолия қазақтары оны «шаған» деп атайды), сол кезде олар міндетті түрде қолмен илеп, иін қандырып, сопақшалап қалыпқа келтіріп пісіретін «ул боов» (табан бауырсақ) дастарқанға қояды. «Хотон бов» пен «ул боов» айырмашылығы формасында екендігі байқалады. Демек, мұндай тағамдарды хотондардың ұлттық тағамы деуге болмайды әрі бұл атаулар хотон тіліне ешқандай дерек беріп тұрған жоқ. Сонымен қатар олар бірдеңе жасамақ болса, олар «ертең» дейді, «ертең» деп айтқандары бір жылға созылуы мүмкін. Олар өткен әр сағаттан барынша ләззат алады. Өйткені хотондықтарға күніне мың түрлі хабарламалар келмейді, теледидар көрмейді, газет жоқ [20]. Ғаламтор дамып, ғаламзат жаһандану жылдамдығын барынша сезініп жатқан қазіргі күні бұл мәліметтің де ескіргені белгілі.

Бүгінде хотондардың көпшілігі ислам дінін (бақсылық элементтерді қоспағанда) ұстанады және оларда дінге қатысты нақты ережелері болмаса да, олар ата-бабаларынан қалған салты сақтауға тырысады. Тариаланда діни міндеттерді орындауға қызмет ететін шағын мешіт те бар. Сонымен қатар хотон балалары Түркияда арнайы оқытылып, мамандандырылған діни қызметкерлер легі қалыптасуда. Жас отбасын мұсылмандық бойынша неке қию да сақталған, ондағы айтылатын салттық сөздерде де түркілік фразалар кездесетіндігін байқауға болады.

Түйіндей келгенде, біздің бұл шолу ретіндегі мақаламыз өткен ғасырдың басындағы орыс саяхатшылары мен ғалымдары қалдырған деректердің негізінде жазылды. Атеизм мен пролетаризмді ұлықтаған социалистік идеологиядан құтылып, өзінің түп-тамырын білуге ниетті қазіргі хотондардың тұрмыс-салты, әдет-ғұрпы, тілі мен діні, мәдениетінің сақталу үдерісі қалай жүріліп жатыр деген мәселе пәнаралық зерттеулерге негізделгенде ғана нәтижелі болмақ.

¹Тариалан – қазіргі моңғол тілінде бұл сөз егінді деген мағынаны білдіреді.

Қорытынды

Хотондар жайлы деректерді Потанин, Владимирцов, Самойловичтерден ғана емес (әрине, олардың тілдік деректерді қағазға түсірген маңызды еңбектерін жоққа шығармаймыз), Махмұт Қашқаридың еңбектерінен бастау алатындығына зер салып, талдау қажет.

Хотондардың тілдік деректеріне (зерттеулерде келтірілген сөздерге) сүйене отырып, олардың әртүрлі аймақтарда тұратын түркі тайпаларының бірігуінен пайда болған тайпалар одағының нысаны ретінде қарастыруға болады.

Жаһандану әлемінде микроәдениеттердің жойылып кетуіне жол бермеу өте қиын. Оған қоса тұрмыс-тіршіліктің қамымен хотон жастары Ұланғом, Ұланбатыр қалаларына көптеп қоныс аударуда. Соның салдарынан әдет-ғұрпы, салт-дәстүрінен айырылып, аралас некенің көбеюі бұл этнотоптың толықтай жойылып кету қаупінің жоғары екендігін көрсетеді.

Негізінен, жойылған тілді қалпына келтірудің бір тәсілі – оны туыстас тілдердің деректерімен салыстыру арқылы жүргізілетіндігін ескерсек, қазіргі түркі тілдері бұған сенімді база бола алады. Сондықтан хотон тілінің деректері бойынша әлі де далалық зерттеулер жүргізіп, әсіресе хотон қарттарынан алынған ақпаратты хатқа түсіру, 300 жылға жуық бір жерді мекендеген халықтың жер-су атауларына тигізген әсерін сараптау, хотон фольклорын жинау, хотон этнотобына қатысты еңбектерді орыс ғалымдарымен ғана шектелмей, әлемдік кеңістікте қарастыру, оларды зерделеу арқылы түркология ғылым қорына біршама құнды деректер ұсынуға болады.

Қаржыландыру

Мақала AP19675461 «Жоғалып бара жатқан түркі тілдерін пәнаралық тұрғыдан зерттеу: Монғолиядағы хотон этнотобы» атты гранттық жоба аясында жазылды.

Әдебиеттер тізімі

1. The Khoton have only been reported in Mongolia. [Электрондық ресурс]. 2016. – URL: https://joshuaproject.net/people_groups/20515/MG (қаралған уақыты: 30.07.2023).
2. Особый народ Монголии – хотоны. [Электронный ресурс]. 2016. – URL: <https://asiarussia.ru/news/10738/> (қаралған уақыты: 30.07.2023).
3. Владимирцов Б.Я. Турецкий народец хотоны: Новые данные о хотонах // Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества. Пг.: Типография Императорской Академии Наук, 1916. С. 265-277.
4. Чернышев А.И. Общественное и государственное развитие ойратов в XVIII в. / АН СССР, Ин-т востоковедения. – Москва: Наука, 1990. – 135 с.
5. Kalan E. Arafta Kalmış Bir Türk Halkı Hotonlar: dünü, bugünü ve yarını. – İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2017. – 491-502 s.
6. Цэвэл Я. Монгол хэлний товч тайлбар толь. Улаанбаатар: Д.Сүхбаатарын нэрэмжит хэвлэлийн комбинат, 1966. – 912 б.
7. Монгол хэлний Их тайлбар толь. [Электрондық ресурс]. 2020. – URL: <https://mongoltoli.mn/> (қаралған уақыты: 10.08.2023).
8. Отгон Х. Монголын хотон угсаатаны угсаа гаралын асуудал // 동중아시아경상학회 바로가기, [Электрондық ресурс]. 2016. – URL: <https://www.earticle.net/Article/A283005복사> (қаралған уақыты: 07.08.2023).
9. 村木, 健路 // モンゴル語の派生接尾辞-tu、-tai、-tanに関する研究. – 大阪大学2022, 博士論文 [Электрондық ресурс]. 2022. – URL: <https://doi.org/10.18910/88122> (қаралған уақыты: 07.08.2023).

10. Беспалов А., Прудникова М., Бавуу Н., Даваа У. Этническая идентичность малочисленных народов Западной Монголии // Вестник Томского государственного университета. 2018. № 431. С. 70-80.
11. Қашқари М. Түрік тілінің сөздігі (Диуани лұғат-ит-түрік): 3-томдық шығармалар жинағы // Қазақ тіліне аударған, алғы сөз мен ғылыми түсініктерін жазған А. Егеубай. – Алматы : Хант.–1997. – Т.1. – 528 б.
12. Малов С. Е. Древние и новые тюркские языки // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – Т. XI. Вып. 2. – М., 1952. – С. 135-143. [Электронный ресурс]. URL:<http://www.philology.ru/linguistics4/malov-52.htm> (дата обращения 02.08.2023).
13. Бизақов С. Түбі бір түркілер. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2000. – 320 б.
14. Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной Монголии. 1883 г. Изд. 2-е. – Горно-Алтайск: Ак Чечек, 2005. – 1026 с.
15. Самойлович А.Н. Хотонские записи Потанина // Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества. Пг.: Типография Императорской Академии Наук, 1916. С. 278-290.
16. Гомбосурэн Н. Происхождение народности «хотон-монголов» и их языковые особенности // Язык и культура (Новосибирск). 2017. № 27. С. 15-19.
17. Древнетюркский словарь /ред. Надеяев В.М., Насилов Д.М., Тенишев Э.Р., Щербак А.М. – Ленинград: Наука, 1969. – 676 с.
18. Karatayev O. Kirgiz Soylu Hotonlar. Moğolistan'daki "Kirgiz" Etnonimleri Ve Toponimler // Karadeniz, Sayı: 26, 11-20 s.
19. Turan C. Hoton Türk Topluluğu [Электрондық ресурс]. 2015. – URL: <https://www.altayli.net/hoton-turk-toplulugu.html> (қаралған уақыты: 30.07.2023).

Ж.А. Жакупов¹, Н. Абдикарим²

¹Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Национальный научно-практический центр им. Ш. Шаяхметова, Астана, Казахстан

Лингвоэтнологические наблюдения тюркской этногруппы «Хотон»

Аннотация. Хотоны – уникальная группа тюркских этносов, проживающая в аймаке Увс Монголии, ведущая оседлый образ жизни. Хотоны прекрасно знают, что они тюркского происхождения и являются мусульманами.

Несмотря на то, что хотоны монголизированы, сохранили часть своего прошлого наследия материальной культуры, языка и религии. В связи с этим важно систематизировать и зарегистрировать его как нематериальное наследие, производя всесторонний анализ сохранившихся до наших дней обычаев, культуры и фольклорного наследия, языка, начиная с этнонима хотонского народа, который считается тюркской этногруппой в Монголии. Для этого необходимо задокументировать и заархивировать язык. В этой цели сначала исследуются этнологические особенности народности хотон. После этого язык будет записан в ходе экспедиционных исследований.

В статье с учетом работ зарубежных и российских исследователей об истории происхождения и этнологических особенностях хотонской народности, язык которого в настоящее время исчезает, проведены анализ исследований по истории происхождения и образа жизни, культуры и языка хотонского этноса. Однако следует отметить, что из этих работ наблюдается попутный и неуглубленный характер.

Ключевые слова: лингвоэтнология, этническая группа, история происхождения, Монголия, хотоны, хотонский диалект, тюркский народ.

Zh. A. Zhakupov¹, N. Abdikarim²

¹L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²National scientific and practical center named after Sh. Shayakhmetov, Astana, Kazakhstan

Linguoetnological observations of the Turkic ethnogroup “Khoton”

Abstract. Khotons are unique group of Turkic ethnic groups living in the Ulangom (Ulaangom) region of Mongolia, leading a sedentary lifestyle. The khotons are well aware that they are of Turkic descent and are Muslims.

The khotons have preserved part of their former heritage in the field of material culture, language and religion, despite their increasingly mongolizing. In this regard, starting with the ethnonymic name of the khoton people, which is a Turkic ethnic group in Mongolia, with a comprehensive analysis of the customs, culture, folklore heritage and language that have survived to this day, it becomes important to systematize and register them as an intangible heritage. To do this, it is necessary to carry out language documentation and archiving. To this end, the ethnological characteristics of the khoton ulus are initially being studied. Then the language will be recorded by expeditionary research.

The article provides an overview about the history of the origin, lifestyle, culture and language of the khoton ethnic group, taking into account the works of foreign and Russian researchers on the history and ethnological characteristics of the khoton people, whose language is currently under threat of extinction. However, it should be borne in mind that in these works there are notes in passing, without going into the depth of the subject.

Keywords: linguoethnology, ethnic group, history of origin, Mongolia, khotons, khoton dialect, Turkic people.

References

1. The Khoton have only been reported in Mongolia. 2016. Available at: https://joshuaproject.net/people_groups/20515/MG (accessed 30.07.2023).
2. Osobyi narod Mongolii – Hoton [The Khotons are a special people of Mongolia] Available at: <https://asiarussia.ru/news/10738/> [in Russian] (accessed 30.07.2023).
3. Vladimircov B.Ya. Tureckij narodec hotony: Novye dannye o hotonah [Turkish people of Hotons: New data about hotons] (Zapiski Vostochnogo Otdeleniya Imperatorskogo Russkogo Arheologicheskogo Obshchestva. Pg.: Tipografiya Imperatorskoj Akademii Nauk, 1916, S. 265-277). [in Russian]
4. Chernyshev A.I. Obshchestvennoe i gosudarstvennoe razvitie ojratrov v XVIII v. / AN SSSR, In-t vostokovedeniya [Social and state development of the Oirats in the XVIII century] (Moskva: Nauka, 1990, 135 p.). [in Russian].
5. Kalan E. Arafta Kalmış Bir Türk Halkı Hotonlar: dünü, bugünü ve yarını [Hotons, a Turkish people stuck in limbo: yesterday, today and tomorrow] (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2017, 491-502 s.). [in Turkish]
6. Sevel Ia. Mongol helni tovch tailbar tol [A brief dictionary of the Mongolian language] (Ýlaanbaatar: D.Súhbaataryn neremjit hevlelün kombinat, 1966. – 912 p.). [in Mongolian].
7. Mongol helni lh tailbar tol [Great dictionary of Mongolian language] Available at: <https://mongoltoli.mn/> (accessed: 10.08.2023). [in Mongolian]
8. Otgon H. Mongolyn hoton ýgsaatany ýgsaa garalyn asýýdal // [The ethnic origin of Mongolian pelicans] (Journal of East and Central Asian Studies, 2016, p. 101-117) Available at: <https://www.earticle.net/Article/A283005> [in Mongolian, in Korean] (accessed 07.08.2023).
9. Mýraki, Kendji. Mońgol tiliniń -tu, -tai jáne -tan týyndy jurnaqtaryn zertteý [Study of Mongolian derivational suffixes -tu, -tai and -tan] (The Doctoral thesis, Osaka University, 2022, – 229 p) Available at: <https://doi.org/10.18910/88122> [in Mongolian, in Japan] (accessed 07.08.2023).
10. Bepalov A., Prudnikova M., Bavuu N., Davaa U. Etnicheskaya identichnost' malochislennyh narodov Zapadnoj Mongolii [Ethnic identity of the small peoples of Western Mongolia] (Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 2018. № 431. S. 70-80). [in Russian].
11. Qashqarı M. Túrik tiliniń sózdigi: (Dıyanı luǵat-it-túrik): 3 tomdyq shyǵarmalar jnaǵy [Dictionary of the Turkish language: (Diwani lugat-it-Turkish: collection of works in 3 volumes) (Qazaq tiline aýdarǵan, alǵy sóz men ǵylymı túsinikterin jazǵan A. Egeýbaı. – Almaty: Hant. – 1997. – T.1. – 528 b). [in Kazakh].

12. Malov S. E. Drevnie i novye túrkskie iazyki [Ancient and new Turkic languages] (Izvestia AN SSSR. Otdelenie literatúry i iazyka. – T. XI. Vyp. 2. – M., 1952. – S. 135-143). Available at: <http://www.philology.ru/linguistics4/malov-52.htm> [in Russian] (accessed:02.08.2023).
13. Bizaqov S. Túbi bir túrkiler [They are all Turks] (Almaty: Qazaq ensiklopediasy, 2000, 320 p.). [in Kazakh].
14. Potanin G.N. Ocherki Severo-Zapadnoj Mongolii. 1883 g [Essays of The North-Western Mongols. 1883 year]. (Izd. 2-e. – Gorno-Altajsk: Ak CHEchek, 2005, 1026 s.). [in Russian].
15. Samojlovich A.N. Hotonskie zapisi Potanina [Potanin's Houghton memories] (Zapiski Vostochnogo Otdeleniya Imperatorskogo Russkogo Arheologicheskogo Obshchestva. Pg.: Tipografiya Imperatorskoj Akademii Nauk, 1916, S. 278-290). [in Russian].
16. Gombosuren N. Proiskhozhdenie narodnosti «hotonov-mongolov» i ih yazykovye osobennosti [The origin of the "Hoton-Mongols" nationality and their linguistic features] Yazyk i kul'tura [Language and culture] (Novosibirsk). 2017. № 27. S. 15-19. [in Russian].
17. Drevnetúrski slovar [Ancient Turkic dictionary] (Red. Nadeláev V.M., Nasilov D.M., Tenishev E.R., Sherbak A.M. – Leningrad: Naýka, 1969. – 676 c.). [in Russian].
18. Karatayev O. Kirgiz soylu hotonlar. Moğolistan'daki «kirgiz» etnonimleri ve toponimler [Kyrgyz noble hotons. Ethnonyms and toponyms of "Kyrgyz" in Mongolia] (Karadeniz, Sayı: 26, 11-20 s.). [in Turkish].
19. Turan C. Hoton Türk Topluluğu. [Hoton Turkish Community] 2015. Available at: <https://www.altayli.net/hoton-turk-toplulugu.html> [in Turkish]. (accessed 30.07.2023).

Авторлар туралы мәлімет:

Жақынов Жантас Алтайұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, қазақ тіл білімі кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Әбдікәрім Нұрзия – филология ғылымдарының кандидаты, Терминология басқармасының жетекші ғылыми қызметкері, Ш. Шаяхметов атындағы ұлттық ғылыми-практикалық орталығы, Астана, Қазақстан.

Zhantas Altayevich Zhakupov – Doctor of philology, professor, professor of the Department of Kazakh linguistics, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Abdikarim Nurzia – Candidate of philological sciences, leading researcher of the Department of Terminology, National Scientific and practical center named after Sh. Shayakhmetov, Astana, Kazakhstan.

ХҒТАР 11.25.19

Б.Ж. Абжаппарова, Г.У. Биримкулова*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: hadisha_1960@mail.ru, bgulnara77@mail.ru)*

«Белдеу мен Жол» бастамасы – Орталық Азия аймағын дамытудың жаңа серпіні

Аңдатпа. Мақалада қытайдың «Бір белдеу – бір жол» экономикалық-логистикалық жаһандық жобасы зерттеледі. Ұзақ мерзімге жоспарланған жоба Орталық Азия аймағының экономикалық интеграциясына ықпал етуге бағытталған. ҚХР ұсынып отырған тұжырымдама Қытайдың саяси қатынастарының қандай да болмасын елдерге қарсы альянс құруды мақсат етпейтіндігін көрсетеді. Жаһандық жоба экономикалық өзара әрекеттесу тұрғысынан алғанда ашықтықты қамтамасыз етеді. Қытай бұл бастаманы басқа да тараптардың даму стратегияларымен және оны аймақтық ынтымақтастық тетіктерімен үйлестіруге дайын екендігін көрсетеді. Қытай жобасының құрылымдық негізі – барлық қатысушылар жеңіске жететін ынтымақтастық форматын қолдануда. Тұжырымдаманы экономикалық талдауда «белдеулер мен жолдар» аймағында орналасқан елдердің бай ресурстарға ие екендігі, олардың экономикалық базалары бірін-бірі толықтырып және ынтымақтастықтың дамуына зор әлеуеті мен кеңістіктігі бар екендігі айқындала түседі.

Орталық Азия елдерінің транзиттік әлеуеті зор. Қазақстан Еуразия орталығында өзінің географиялық орналасуына байланысты жерүсті көлігі арқылы Еуропа – Қытайды байланыстыра алады. Өзбекстан, Түрікменстан, Ауғанстан, Ираннан келетін жүк ағындары үшін ірі логистикалық орталық болуға және жүк тасымалы транзитінен кіріс алуға мүмкіндік алады.

Бейжің Орталық Азиядағы ықпалын күшейтіп және Оңтүстік-Шығыс Азиядан Еуропаға жүк ағынын жаба алады. Жобаның қосымша артықшылығы қомақты қаржылық ресурстарды құюда. Зерттеу барысында автор мега жоба жарияланғаннан кейінгі он жыл өткен соң «Белдеу мен Жол» жаһандық жобасының экономикалық тетіктері мен саяси заңдылықтарын анықтауға тырысты.

Түйін сөздер: Орталық Азия, ҚХР, «Белдеу мен Жол» бастамасы, Жаһандық жоба, аймақтық интеграция, өңірлік ынтымақтастық, сауда, логистика, сыртқы фактор, инфрақұрылым.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-188-196>

Редакцияға түсті: 22.09.2023 /Жариялауға қабылданды: 18.11.2023

Кіріспе

2013 жылы Си Цзиньпин Қазақстан мен Индонезияға сапары кезінде Қытайдың «Бір белдеу, Бір жол» сыртқы саяси және экономикалық бастамасын жариялады. «Бір белдеу, Бір жол» Қытайды Еуропамен барлық жолдар арқылы байланыстыратын

инфрақұрылымдық нысан. Си Цзиньпин «Бір белдеу, Бір жол» 21 ғасырдағы Жібек жолы мен теңіздегі жібек жолының механикалық дамуы екендігін саралады. Ұлы Жібек жолы Қытайды Орталық Азия арқылы Европамен, ал Теңіз жібек жолы Қытайды Оңтүстік Шығыс Азия аймағы арқылы Европамен байланыстырады деп дәйектеді. «Бір белдеу, Бір жол» деп танымал болғандығына қарамастан, Қытай 2016 жылы өз бастамасын ағылшынша «One Belt and One Road» атауын BRI «Белдеу мен Жол» деп өзгертті. Қытай «Бір» деген сөзді адамдардың дұрыс түсінбей қателесуі мүмкін екендігін түсіндіре отырып, 2017 жылы Азия, Африка, Европа континентін байланыстыратын «Белдеу мен Жол» бастамасын іске қосты. Орталық Азия энергияның мол ресурсы, орасан зор шикізет қорымен және геосаяси орналасуы жағынан «Бір белдеу, бір жол» бастамасын жүзеге асыруда маңызды рөл атқарады. Белдеу мен жол бастамасы негізін қалаған Қытайдың жаһандық жобасы, оған Орталық Азия мемлекеттерінің қатысуы маңызды орын алады. 1991 жылы Кеңестер Одағы ыдырап, тәуелсіздік алғаннан кейін Орталық Азия мемлекеттері – Қазақстан, Өзбекстан, Қырғыстан, Тәжікстан, Түркменстанда саяси толқулар мәселесімен бетпе-бет келді. Тәжікстандағы 1992-1997 жылдардағы азаматтық соғыстар, 2005 жылғы Өзбекстандағы зорлық-зомбылық, 2005 жылғы Қырғыстандағы қызғалдақ революциясы сияқты оқиғалар орын алды [1]. 2022 жылғы Қазақстандағы қаңтар оқиғасы және 2016, 2022 жж. Өзбекстан мен Түркменстандағы басшылықтың ауысуы көрініс тапты.

Аймақта бөліну мен интеграция үрдісі анық байқалады және нарық үшін сыртқы ойыншылардың назарын аудару жолындағы бәсекелестік күшейіп келеді. Әлеуметтік-экономикалық сын-қатерлер Орталық Азиядағы тұрақтылыққа ең үлкен қатер болып қала береді. Су мен энергетиканы басқарудағы сәтсіздіктер аймақта одан әрі шиеленіс пен қиындықтар туғызды және оның әлеуетті қақтығыстардың көзі болуы мүмкін [1].

Аймақтық интеграцияның болмауы Орталық Азия аймағындағы тұрақсыздық болжамдарының бірі болып табылады. Ортақ тарихы және бір аймаққа жататындығына қарамастан, бұл елдердің саяси-экономикалық дамуы, мәдени және этникалық құрамы, сонымен қатар аймақ ішіндегі және әлемнің басқа субъектілермен қарым-қатынастары әртүрлі. Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ), Тәуелсіз мемлекеттер достастығы (ТМД), Еуразия экономикалық одағы (ЕЭО) сияқты көптеген аймақтық ұйымдар бұрынғы деңгейде қалды. BRI сыртқы фактор ретінде аймақта одан әрі интеграциялану үдерісіне ықпал етуі ықтимал.

Қытайда соңғы 40 жылда экономикалық реформалар басталғалы бері 800 миллионнан астам адам кедейліктен арылып, Қытай ең жылдам тұрақты өсімі бар әлемдегі ірі экономикалық державаға айналды. Осындай табыстарға жетіп отырған Қытай бүкіл әлеммен байланысын нығайту үстінде. «Белдеу мен жол бастамасы» Қытайдың әлеммен байланысын одан әрі арттыруға әсер етеді.

Мәселенің тұжырымы

«Белдеу мен Жол» бастамасының Орталық Азия аймағын дамытуға жаңа серпін бергендігі туралы мәселенің түрлі қырларын зерттеуге бағытталған ғылыми еңбектер ауқымы кең. Олардың қатарында «Белдеу мен Жол» бастамасының саяси, экономикалық мәселелеріне арналған зерттеулерді, Орталық Азия инфрақұрылымының дамуы мен келешегін қарастыратын да Ресей және отандық зерттеушілердің еңбектер бар. Ғылыми әдебиеттерге аналитикалық талдау жасай отырып, Орталық Азия мемлекеттерінің әлеуетіне, интеграция мәселесіне арналған зерттеулердің аз екендігін байқаймыз.

Индонезияның Парахьянган Католик университетінің зерттеушісі Нур Налимах Анджанидің 2019 жылы жарық көрген «Белдеу мен Жол» бастамасы: Орталық Азия интеграциясының катализаторы?» мақаласында Қытай үкіметі әзірлеген «Белдеу мен Жол» бастамасы (BRI) Еуразия елдері арасындағы ынтымақтастық пен өзара байланысты дамытуға бағытталғандығын негіздейді. Автор (BRI) аймақтық интеграцияны нығайтуда Орталық Азия елдері үшін катализатор бола алатындығын дәлелдейді [2].

Фуцзянь технологиялық университеті зерттеушілері Д. Токтагулова, Вейцин Чжуан 2021 жылы жарық көрген «Орталық Азиядағы белдеу мен жол бастамасын сыни талдау» мақаласы «Бір белдеу және бір жол» бастамасына қатысатын Орталық Азия елдерінің арасындағы инвестициялар мен сауданы бағалау арқылы бастаманың экономикалық әсерін талдауға арналған. Қытайдың тау-кен және мұнай саласындағы жобаларға қомақты қаржы бөліп отырғандың көрсетеді. Қытайдың аймақтағы BRI енгізудегі басты мәселесі бастамадан Қытайдың аймақтағы басқа елдерге қарағанда көбірек пайда көретіндігіне сенетін жергілікті тұрғындардан туындайды деп дәйектейді [3].

Біздің тақырыбымызға қатысты зерттеулердің ішінде Ресей Халықтар достығы университетінің ғалымы Д. Б. Абубакированың 2022 жылы жазылған «Бір белдеу-бір жол жобасы» бастамасы Орталық Азия аймағын дамытудың жаңа импульсі» мақаласында Қытайдың экономикалық-логистикалық «Бір белдеу – бір жол» мегажобасы зерттеліп, ұзақ мерзімге арналған жобаның евразия аймағының экономикалық интеграциясына ықпал ететіндігі ашып көрсетілген [4].

Ресей ғалымы А.В. Островский 2020 жылы жарық көрген «Қытай экономикалық күдіретті державаға айналуға» деп аталатын монографиясында ұзақ жылдар бойы жүргізген зерттеудің бай тәжірибесіне сүйене отырып, Қытай экономикасын жан-жақты зерттеген. Бір белдеу және бір жол жобасының негізгі бағыттарының бірінде 1) Европа мен Азияны жалғайтын жаңа континентальдық жол салу қарастырылғанын жазады [5, 387 б.].

Қазақстандық зерттеушілер А.Е. Шаикова, А.Н. Жолдасбекова мен Болгария ғалымы Т.А. Дронзина «Бір белдеу, бір жол» бастамасы: Орталық Азия елдерінде жобаны жүзеге асыру бойынша салыстырмалы талдау» атты мақаласында Орталық Азия елдеріндегі жоба нәтижелеріне салыстырмалы талдау жасайды [6]. Нәтижелердің біркелкі дамымай, Қазақстан, Өзбекстан және Қырғыстанда бастама аясындағы жобаларды жүзеге асыруда үлкен табыстарға қол жеткізсе, Тәжікстан мен Түрікменстанда саяси және ұлттық ерекшеліктерге байланысты іс баяу жүріп жатқандығын қарастырады.

Зерттеудің мақсаты

Авторлар ұсынып отырған ғылыми мақалада «Белдеу мен Жол» бастамасын (BRI) Орталық Азия аймағына енгізу аймақ елдерінің дамуына жаңа серпін беретіндігін қарастыруды мақсат етіп қойып отыр. Жаһандық жобаның Орталық Азия мемлекеттерінің экономикалық дамуына серпіліс беретіндігін ашып көрсетуді көздейді. Зерттеу барысында экономикалық талдау, саяси талдау, статистикалық зерттеу тәсілдері де қолданылды.

Зерттеу әдістері

Зерттеу барысында тақырып аясындағы әдебиеттер, ғылыми зерттеулерге талдау жасалады. Салыстырмалы әдісті қолдана отырып аймақ елдерінің экономикалық дамуы ашып көрсетіледі. Мақалада салыстырмалық, теориялық зерттеу, компаративтік талдау тәсілдері қолданылады.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау

«Бір белдеу – бір жол» бастамасы басталған уақыттан бастап Қытай мен Орталық Азия елдері арасындағы достық қатынастар одан әрі нығайды. Бұл екі жақты және көпжақты форматтағы осы бастама шеңберіндегі кең ауқымды ынтымақтастыққа, сонымен қатар саяси өзара іс-қимылдың ұлғаюына алып келді. Бастама Орталық Азия мемлекеттерінің дамуына жағымды әсер етті. Негізінен белдеу мен жол бастамасының негізгі мақсаттары мен басымдықтары пайдалы болатын мүдделермен байланысты деп айтуға болады. Негізінен шетелдік инвестициялар мен несиелер алуға мұқтаж Орталық Азия елдеріне бүкіл аймақтың экономикасын дамыту, аймақ мемлекеттері арасындағы интеграциялық

үдерістерді күшейту, әлеуетін арттыру, сонымен қатар барлық салалардың жалпы дамуын, олардың өркендеуін ынталандырады және аймақ мемлекеттері мен Қытай арасындағы көпжақты өзара сенімді нағайтады. Осы тұрғыдан алғанда Қытайдың Орталық Азиямен тарихи байланысы да, олардың мүдделерінің кейбір ұқсастығы да аса маңызды рөл атқармайды. Жаһандық міндет – аймақтағы экономикалық тұрақтылыққа қол жеткізу және жаһандық саяси жағдайдан барынша экономикалық және саяси тәуелсіздік алу [7, 845 б.].

«Белдеу мен Жол» Қытайды Еуропамен теміржол және автомобиль көлік жолдарымен байланыстыруға бағытталған бастама. Қытай мен Қазақстан шекарасы ең ұзын, батысында Қырғызстан және Тәжікстанмен де шектеседі.

Қытайдың бастамасы Орталық Азия мен Оңтүстік Кавказ елдері үшін де олардың пайда табуына көп мүмкіндік береді.

Біріншіден, бұл елдердің мұхитқа тікелей шығуы және негізгі тасымалдау жолдары болмауы сауда ағындарының дамуына кедергі келтіреді.

Қытайдың «Белдеу мен Жол» бастамасы темір жолдар мен көлік жолдары байланысын жақсартудың ұзақ жолы.

Екіншіден, бастама тауарлар мен адамдардың мемлекетаралық және мемлекетішілік қозғалысын жеңілдетуге көмектесе алады. Өте қажет отандық жобаларды қаржыландыру үшін жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жүктелетін ауыртпалықты жеңілдетеді [8].

Негізінен экономикалық салаға назар аудара отырып, «Белдеу мен Жол» бастамасы ынтымақтастықты, бүкіл өңірдің экономикасын дамытуға, өңір мемлекеттері арасындағы интеграциялық процестерді күшейтуге, өңірдің әлеуетін арттыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, барлық салалардың дамуына оң әсер етіп, олардың өркендеуі аймақ мемлекеттері мен Қытай арасындағы өзара сенімді нығайта түседі [7, 845 б.]. Орта Азия мемлекеттері бастамаға қатысу арқасында экономикалық пайдадан басқа, аймақ мемлекеттерінің теңізге шығу жолдарын ашу географиялық жағынан оқшауланды жойып, интеграциялану мен инфрақұрылымын дамытуға мүдделі. Осы инфрақұрылым саласында «Бір белдеу-бір жол» бастамасының алғашқы жобалары жүзеге асырылды. Мұндай жобалардың қатарында аймақтың барлық мемлекеттері мен Қытай арасындағы Азиядан Еуропаға қатынайтын жүк ағыны, темір, автомобиль жолдары, су және әуе жолдары, құбырлар салу кіреді. Жоба аймақ елдерінің мүдделерімен тоғысып, пайда әкеліп, айтарлықтай қаржылық ресурстар жинақтап отыр. Шетелдік инвестициялар мен несиелер алуды қажет ететін Орталық Азия мемлекеттері «Белдеу мен Жол» бастамаларының негізгі мақсаттары мен басымдықтары тиімді болатынына сенеді.

Соңғы онжеті жылда Қытай тікелей шетелдік инвестициясының басым бөлігін Орталық Азияға салып отыр. Мегажобаның көлік бағыттарына жұмсалған қаржы көлемі 70 миллиард АҚШ долларынан асады. Аймақтағы мемлекеттер арасында Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан маңызды орын алып отыр. Инвестициялардың жартысына жуығы өндіруші секторға, көлік пен өнеркәсіпке бағытталды [9].

Қазақстан

Қытайдың Қазақстанмен арадағы тауар айналымы 1992 жылы 432 миллион долларға дейін өсті. 2018 жылы 11,6 миллиард долларға жетті. Қытай инфрақұрылым мен энергетика саласының инвесторы. Қазақстан 2005-2017 жылдар аралығында Қытайдан 50 миллиард доллардан астам несие алды.

Қазақстан мен Қытай арасындағы бірлескен компаниялар тұрақты түрде өсуде. Жібек жолының экономикалық белдеуі (ЖЖЭБ) бастамасы аясында Қазақстанда 2783 қытайлық компания тіркелген. Қытай қазіргі уақытта Шығыс-Батыс теміржолына инвестиция салуда. Екі тарап Батыс Еуропа-Батыс Қытай халықаралық көлік дәлізі туралы келісімге қол қойып, бұл іске қосылды. Көлік жолы 45 күннен 10 күнге дейін қысқарды.

2015 жылдың 31 тамызында Қазақстан Республикасы мен ҚХР арасында индустрияландыру және инвестициялар саласындағы ынтымақтастық нығайту туралы

үкіметаралық негіздемелік келісімге сәйкес экономиканың 15 саласында қазіргі заманғы және қолданбалы технологияларды пайдалана отырып, индустрияландыру және инвестициялар саласындағы ынтымақтасты нығайту туралы келісімге қол қойылды [10].

Бұл металлургия, мұнай, газ өңдеу, химия өнеркәсібі, машина жасау, энергетика, көлік және қойма шаруашылығы, құрылыс материалдары өндірісі және агроөнеркәсіп кешені салаларында құны 27,6 миллиард доллар тұратын 56 қазақ-қытай жобаларын іске асырудың алғашқы бастамаларының бірі болды [11].

«Талап» қолданбалы зерттеулер орталығы қоғамдық қоры Конрад Аденауэр атындағы Қормен бірлесе отырып қазақ-қытай қатынастарына талдау жасап онда: «Жобаларды іске асыру нәтижесінде 20 мыңнан астам жұмыс орнын құру жоспарланып отыр, ал қазақстандық жұмысшылардың үлесі 90%-дан асатын болады», -деп қорытынды жасады [11, 40 б.].

Соңғы 17 жылда Қытайдан келетін инвестиция көлемінің артуы Қазақстанның әлеуетінің зор екендігін көрсетеді.

Қырғыстан

Қытай мен Орталық Азия аймағы арасындағы сауда Қырғыстан арқылы өтіп, қытай тауарлары басқа посткеңестік мемлекеттерге таратылды. Қытай компаниялары 2015 жылы құны 389 миллион доллар тұратын «Датка Кемин» электр желісі құрылысын, Тоқмақ пен Қарабалтада екі мұнай өңдеу зауытын салды. Қытай фирмалары алтын өндіру сияқты табиғи ресурстарды өндіруге қатысып отыр.

Жібек жолының экономикалық белдеуі (ЖЖЭБ) аясындағы жаңа жобалар Солтүстік-Оңтүстік жолының (1 және 2 кезеңі) мен Бішкек-Нарын-Торуғат жолын қалпына келтіру арқылы Қытай елдегі ықпалын бұрынғыдан да арттырды [12, 56 б.].

Тәжікстан

Тәжік нарығында ресей импорты әлі де болса басымдық танытып, екінші орынды Қазақстан мен Қытайдан келген тауарлар алып отыр.

Қазіргі уақытта тікелей шетелдік инвестициялар ағынының жартысына жуығын Қытай инвестициялары алып, күштер тепе-теңдігі де Қытай пайдасына қарай өзгеруде [13, 57 б.].

Жібек жолының экономикалық экономикалық белдеуі бастамасы төңірегіндегі Тәжікстаннан минералды ресурстарды импорттау, жергілікті өнеркәсіпті дамытуға инвестиция салу, кейін елден шығарылатын өнімдердің импортын ұлғайтумен Қытай айналысады [13].

Душанбе-Қорғантөбе теміржолы (Вахдат-Йовон бөлігі), Душанбедегі екі жылу электр станциялары мен Орталық Азия-Қытай газ құбырының уақытша тоқтатылған Д желісі Қытайдан алынған қарыздар есебінен қаржыландырылған ЖЖЭБ жобаларының бірі.

Түрікменстан

Түрікменстанның импорттық нарығында түрік тауарлары басым, импорттық тауарлар құрылыс саласында да өте белсенді.

Қытай түрікмен өнімдерін экспорттаудың басты бағытына айналып отыр [14]. Түрікменстанның Ресейге экспорты 1 миллиард доллардан астам төмендеді. 2000 жылы Түрікменстанның Қытайға экспорты 80 миллион доллардан аз болса, 2017 жылы 8 миллиард доллардан асты. 2018 жылы Қытай мен Түрікменстан арасындағы тауар айналымы 8 миллиард доллар деңгейінде қалды.

1990-2000 жылдары түрікмен газының 90 пайызы Ресейге экспортталды. Алайда бүгінде Қытай елдегі табиғи газды жалғыз тұтынушы болып табылады. А, В және С желілері арқылы қаржыландырылып экспортталатын Орталық Азия – Қытай газ құбыры тарихта Ресей аумағын айналып өткен алғашқы құбыр. Түрікменстанның газ экспорты бюджет кірісінің 80 пайызын құрайды. Елдің әлеуметтік әл-ауқаты негізінен Қытайға тәуелділігіне байланысты және үкімет мұны азайту үшін Ресеймен қарым-қатынасты жандандыруға тырысып отыр [15, р. 6.].

Өзбекстан

2016 жылдан бастап Қытай Өзбекстанға тауарлар мен технологияларды экспорттаушы болып отыр. Өзбек өнімдерін экспорттау бағыты ретінде Қытай Ресейдің орнына Өзбекстанға ертерек 2013 жылы келді. 2015 жылғы мамырдан бастап Өзбекстанның жаңа президенті Шавкат Мирзиёевтің Қытайға сапары кезінде жалпы құны 23 миллиард доллар тұратын 100-ден астам үкіметаралық келісімдерге қол қойылды [16].

Қазақстанмен қатар Өзбекстан Орталық Азияның экономикалық локомативтерінің бірі болып табылады. Өзбекстан ең танымал елдердің бірі болғандықтан, Қытай үшін тартымды экономикалық серіктес.

Қытай 1991 жылдан бастап Өзбекстан экономикасына 8 миллиард АҚШ долларын инвестициялады. Қытай 285 миллион АҚШ доллары көлеміндегі гранттарды денсаулық сақтау, білім беру, ауыл шаруашылығы, су ресурстары саласындағы 40 жобаға бөлді. Өзбекстанда 700-ден астам қытайлық және бірлескен компаниялар жұмыс істейді. Мұнай мен газды барлау, құбыр құрылысы, көлік инфрақұрылымы, телекоммуникация, тоқыма өнеркәсібі, суару, жаңа энергия көздеріне бірнеше ірі инвестициялық жобалар әзірленуде.

Солардың бірі 2013 жылы құрылған жоғары технологиялар паркінің «Жизак» арнайы өндірістік аймағы Өзбекстанда маңызды рөл атқарады. Белдеу мен жол шеңберіндегі бірлескен көлік және логистикалық жобалардың рөлі артып, Ангрен-Пап электрлендірілген теміржолы Ферғана алқабын елдің басқа аудандарымен байланыстыратын маңызды бөлікке айналды [17, 126 б.].

Қорытынды

Орталық Азия ескі жібек жолында да маңызды орын алды. Алайда Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Орталық Азия елдері үшін үлкен саяси, экономикалық, әлеуметтік қиындықтарға тап болды. Жаңа жібек жолы Орталық Азия елдерінің жаһандық мега жобағы қатысуына мол мүмкіндік беретін бастама.

Орталық Азия Қытай үшін маңызды аймақтардың бірі. 2013 жылы басталған «Белдеу мен Жол» жобасына биылғы жылы 10 жыл толды. Жоба аймақтағы сауда, инфрақұрылымды дамытуға ықпал етіп, Орталық Азияда табысты түрде жүзеге асырылуда.

«Белдеу мен Жол» аясында Қытай Орталық Азиядағы ең ірі инвесторлардың бірі болып саналады. Қытай мен Орталық Азия өзіндік ерекшеліктері болғанына қарамастан, географиялық, экономикалық, тарихи жағынан байланысы бар. «Белдеу мен Жол» бастамасының аймақтағы негізгі бағыты Аймақтағы BRI-дің негізгі бағыты - бұл аймақ арқылы Қытайды Еуропамен байланыстыру мақсатында инфрақұрылымды дамытуға ықпал ету. Бастама аясында жүзеге асырылған жобалардың ішінде ең ірілері пайдалы қазбалар, мұнай өндіру саласындағы жобалар болып табылады. Ірі мегажоба аясындағы басты мәселе - аймақтағы жергілікті тұрғындар Қытай бұл бастамадан аймақтағы елдерге қарағанда көбірек пайда табады деп қабылдайды. Ол үшін аймақта «Белдеу мен Жол» бастамасын тереңнен түсіндіру үшін реформалар керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Llyod Alexander, M. Adducul, "Central Asia and the Belt and Road Initiative: Cosideration for Philippines," Center for International Relations and Strategic Studies. – 2021. – No. 2.
2. Noor Halimah Anjani. Belt and Road Initiative: Catalyst for the Central Asian Integration? Kelompok Studi Mahasiswa Pengkaji Masalah Internasional Jurnal Sentris KSMPMI. – Vol.1. – 2019. – P. 125-138.
3. Toktogulova D., Weiqing Zhuang. A Critical Analysis of the Belt and Road Initiative in Central Asia // International Journal of Managerial Studies and Research (IJMSR). – Volume 8. – Issue 8. – 2020. – P. 42-51.

4. Аубакирова Д.Б. Инициатива «Один пояс-один путь» как импульс развития региона Центральной Азии // Постсоветские исследования. Т.5. №1 (2022). – С.73-89.
5. Островский А.В. Китай становится экономической сверхдержавой. –М.: Институт Дальнего Востока РАН: ООО «Издательство МБА», 2020. 496 с.
6. А. Ye. Shaikova, T.A. Dronzina, A.N. Zholdasbekova. “One Belt, One Road” initiative: a comparative analysis of the project implementation in the Central Asian countries // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Политические науки. Регионоведение. Востоковедение. Тюркология. № 1 (142). 2023. – С. 251-263.
7. Мартыненко С.А., Пархитко Н.П. Российско-китайское сотрудничество в Центральной Азии в контексте инициативы «Один пояс, один путь». История и экономические перспективы // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия? История России. – 2019. – Т. 18. –№ 4. – С. 845-864.
8. Roie Yellinek. Opinion – The Impact of China's Belt and Road Initiative on Central Asia and South Caucasus. – 2020. – P.1-3.
9. Sarvari B. and Szeidovitz A. Sárvári B and Szeidovitz. The political Economics of the new Silk road // Baltic Journal of European Studies. 2016. Vol 6 1(20) Baltic Journal of European Studies. – Vol. 6 1(20). – P.3-27.
10. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000030> (жүктелген күн 16.08.2023).
11. Қытайдың Қазақстандағы экономикалық стратегиясы мен сыртқы саясатын аналитикалық талдау. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 164 б.
12. Li-Chen Sim and Farkhod Aminjonov. Central Asia in the Belt and Road Initiative Policy – taker or policy – shaper? See discussions, stats, and author profiles for this publication at: Chapter May 2020. P.55-74. <https://www.researchgate.net/publication/341195914> (accessed 14.08.2023.)
13. “The Course and Results of the Tajik-Chinese Negotiations at the Highest Level,” President of Tajikistan website, September 13, 2014, P.54-74. www.president.tj/en/node/7501 (accessed 14.08.2023.)
14. Kohli Harinder, “Looking at China’s Belt and Road Initiative from the Central Asian Perspective,” Global Journal of Emerging Market Economies. – 2018. – P. 6.
15. Carla P. Freeman, “New Strategies for an Old Rivalry? China-Russia Relations in Central Asia after the Energy Boom,” The Pacific Review. –2017. – P.1-12.
16. Dadabaev T. “Uzbekistan as Central Asian Game Changer? Uzbekistan’s Foreign Policy Construction in the Post- Karimov Era,” Asian Journal of Comparative Politics. – 2018. – P. 162-175.
17. Vakulchuk R., and Overland I. China’s Belt and Road Initiative through the lens of Central Asia // Regional Connection under the Belt and Road Initiative. – Taylor & Francis, 2019. – P. 115-133.

Б.Ж. Абжаппарова, Г.У. Биримкулова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Инициатива «Пояс и путь» – новый импульс развития Центрально-Азиатского региона

Аннотация. В статье исследуется глобальный экономический и логистический проект Китая «Один пояс – один путь». Долгосрочный проект направлен на содействие экономической интеграции Центрально-Азиатского региона. Концепция, предлагаемая КНР, показывает, что политические отношения Китая не нацелены на создание альянса против каких-либо стран. Глобальный проект обеспечивает прозрачность с точки зрения экономического взаимодействия. Китай демонстрирует готовность согласовать эту инициативу со стратегиями развития других сторон и механизмами ее регионального сотрудничества. Структурная основа китайского проекта заключается в том, что все участники используют выигрышный формат сотрудничества. В экономическом анализе концепции становится очевидным, что страны, расположенные в зоне «пояса и дорог», обладают богатыми ресурсами, их экономические базы дополняют друг-друга и имеют большой потенциал и пространство для развития сотрудничества.

Страны Центральной Азии имеют большой транзитный потенциал. Благодаря своему географическому положению в центре Евразии Казахстан может связывать Европу и Китай наземным транспортом. Получить возможность стать крупным логистическим центром для грузопотоков из Узбекистана, Туркменистана, Афганистана, Ирана и получать доход от транзита грузовых перевозок.

Пекин может усилить свое влияние в Центральной Азии и перекрыть грузопоток из Юго-Восточной Азии в Европу. Дополнительным преимуществом проекта являются вложение значительных финансовых ресурсов. В ходе исследования автор попытался определить экономические механизмы и политические закономерности глобального проекта «Пояс и путь» через десять лет после публикации мега проекта.

Ключевые слова: Центральная Азия, КНР, инициатива «Пояс и путь», глобальный проект, региональная интеграция, региональное сотрудничество, торговля, логистика, внешний фактор, инфраструктура.

B.Zh. Abzhapparova, G.U. Birimkulova

L.N. Gumilyov Eurasian National University. Astana, Kazakhstan

The Belt and Road Initiative is a new impetus for the development of the Central Asian region

Abstract. The article examines China's global economic and logistics project "One Belt– One Road". The long-term project is aimed at promoting the economic integration of the Central Asian region. The concept proposed by the PRC shows that China's political relations are not aimed at creating an alliance against any countries. The global project provides transparency in terms of economic interaction. China demonstrates its readiness to coordinate this initiative with the development strategies of other parties and the mechanisms of its regional cooperation. The structural basis of the Chinese project is that all participants use a winning format of cooperation. In the economic analysis of the concept, it becomes obvious that the countries located in the belt and road zone have rich resources, their economic bases complement each other and have great potential and space for the development of cooperation.

The Central Asian countries have a great transit potential. Due to its geographical location in the center of Eurasia, Kazakhstan can connect Europe and China by land transport. Get the opportunity to become a major logistics center for cargo flows from Uzbekistan, Turkmenistan, Afghanistan, Iran and receive income from the transit of cargo transportation.

Beijing may strengthen its influence in Central Asia and block the cargo flow from Southeast Asia to Europe. An additional advantage of the project is significant financial resources to. In the course of the study, the author tried to determine the economic mechanisms and political patterns of the global Belt and Road project ten years after the publication of the mega project.

Keywords: Central Asia, China, Belt and Road initiative, global project, regional integration, regional cooperation, trade, logistics, external factor, infrastructure.

References

1. Llyod Alexander, M. Adducul, "Central Asia and the Belt and Road Initiative: Cosideration for Philippine" Center for International Relations and Strategic Studies ©, no. 2 (2018): 1.
2. Noor Halimah Anjani. Belt and Road Initiative: Catalyst for the Central Asian Integration? Kelompok Studi Mahasiswa Pengkaji Masalah Internasional Jurnal Sentris KSMPMI Vol.1. -2019. PP 125-138.
3. Toktogulova D., Weiqing Zhuang. A Critical Analysis of the Belt and Road Initiative in Central Asia. International Journal of Managerial Studies and Research (IJMSR). Volume 8, Issue 8, August 2020, PP 42-51.
4. Aubakirova D.B. Iniciativa «Odin pojao-odin put'» kak impul's razvitija regiona Central'noj Azii. Postsovetskie issledovanija [initiative" one way-one way " as an impulse for the development of the region of Central Asia. Post-Soviet research].Vol.5. No.1 (2022). P.73-89, [in Russian].
5. Ostrovskij A.V. Kitaj stanovitsja jekonomicheskoj sverhderzhavoj [China is becoming an economic superpower]. (Moscow, Institut Dal'nogo Vostoka RAN, OOO «Izdatel'svo MBA», 2020, 496 p.), [in Russian].
6. A. Ye. Shaikova, T.A. Dronzina, A.N. Zholdasbekova. "One Belt, One Road" initiative: a comparative analysis of the project implementation in the Central Asian countries. Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija Politicheskie nauki. Regionovedenie. Vostokovedenie. Tjurkologija. № 1 (142). 2023. P. 251-263.

7. Martynenko S.A., Parhit'ko N.P. Rossijsko-kitajskoe sotrudnichestvo v Central'noj Azii v kontekste iniciativy «Odin pojas, odin put'». Istorija i jekonomicheskie perspektivy. Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. Serija Istorija Rossii [Russian-Chinese cooperation in Central Asia in the context of the "One Belt, One Road" initiative. History and economic prospects. Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series? History of Russia]. 2019. Vol. 18. No.4. P. 845-864, [in Russian].
8. Roie Yellinek. Opinion. The Impact of China's Belt and Road Initiative on Central Asia and South Caucasus. FEB 14. 2020. P. 2.
9. Sarvari B. and Szeidovitz A. Sárvári B and Szeidovitz. The political Economics of the new Silk road. Baltic Journal of European Studies. 2016. Vol 6 1(20) Baltic Journal of European Studies.Vol. 6 1(20).
10. Ob utverzhenii Ramochnogo soglashenija mezhdú Pravitel'stvom Respubliki Kazahstan i Pravitel'stvom Kitajskoj Narodnoj Respubliki ob ukreplenii sotrudnichestva v oblasti industrializacii i investicij [On Approval of the Framework Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the People's Republic of China on Strengthening Cooperation in the Field of Industrialisation and Investment]. Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000030> [in Russian]. (accessed 16.11.2023).
11. Kytajdyn Kazakstandany jekonomikalyk strategijasy men syrtky sajasatyn analitikalyk taldau [Analytical analysis of China's economic strategy and foreign policy in Kazakhstan]. (Nur-Sultan, 2020, 164 p.), [in Kazakh].
12. Li-Chen Sim and Farkhod Aminjonov. Central Asia in the Belt and Road Initiative Policy – taker or policy – shaper? See discussions, stats, and author profiles for this publication at: Chapter May 2020. <https://www.researchgate.net/publication/341195914> (accessed 14.11.2023).
13. "The Course and Results of the Tajik Chinese Negotiations at the Highest Level," President of Tajikistan website, September 13, 2014, www.president.tj/en/node/7501 (accessed 14.11.2023).
14. Harinder Kohli, "Looking at China's Belt and Road Initiative from the Central Asian Perspective," Global Journal of Emerging Market Economies. 2018. P. 6.
15. Carla P. Freeman, "New Strategies for an Old Rivalry? China-Russia Relations in Central Asia after the Energy Boom," The Pacific Review. 2017. P.6.
16. Dadabaev T, "Uzbekistan as Central Asian Game Changer? Uzbekistan's Foreign Policy Construction in the Post-Karimov Era," Asian Journal of Comparative Politics. 2018. P. 9.
17. Vakulchuk R., and Overland I. China's Belt and Road Initiative through the lens of Central Asia. Regional Connection under the Belt and Road Initiative. – Taylor & Francis, 2019.

Авторлар туралы мәлімет:

Абжаппарова Бибихадиша Журсиновна – тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, шығыстану кафедрасының доценті, Астана, Қазақстан.

Биримкулова Гульнара Усербаевна – Ph.D, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, шығыстану кафедрасының доценті м.а, Астана, Қазақстан.

Abzhapparova Bibikhadisha Zhursinovna – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Oriental Studies of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Birimkulova Gulnara Userbaevna – Ph.D, Acting Associate Professor of the Department of Oriental Studies of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

А.А. Жумабаева, Ж.М. Сабитов

Научный институт изучения улуса Джучи, Астана, Казахстан.
(E-mail: zhaygerm@gmail.com, zh.sabitov@gmail.com)

Сведения о Джучи и ханах улуса Джучи из тюркоязычного источника Таварихи Гузидаи Нусрат-наме

Аннотация. В данной статье вводятся в научный оборот извлечения из средневекового тюркоязычного источника Таварихи Гузидаи Нусрат-наме. Данные извлечения касаются биографии Джучи, сына Чингиз-хана, а также биографий и генеалогий различных потомков Джучи. В статье представлены сведения о Бату, Берке, Менгу-Тимуре, Туда-Менгу, Тула-Буке, Тохте, Ногае. Объектом исследования в данной статье являются извлечения из средневекового источника XVI века Таварихи Гузидаи Нусрат-наме касательно истории Улуса Джучи в XIII-XIV веках. Существует две копии данного источника (Санкт-Петербургская и Лондонская). Санкт-Петербургская копия Таварихи Гузидаи Нусрат-наме касательно отдельных аспектов истории Джучидов была введена в научный оборот еще в 1969 году в рамках Материалов по истории Казахских ханств. Лондонская копия на тот момент не была доступна советским исследователям, поэтому она активно не использовалась при написании критического текста рукописи. В последствии в 2010-ых годах вышли отдельные извлечения из Таварихи Гузидаи Нусрат-наме, посвященные Чагатаю, Шибану, Абулхаир-хану и другим политическим деятелям XIII-XV веков. В данной статье мы вводим в научный оборот ранее не использованные извлечения из Таварихи Гузидаи Нусрат-наме касательно истории Улуса Джучи.

Ключевые слова: Джучиды, История, История Казахстана, Джучи, Улус Джучи, Золотая орда, Таварихи Гузидаи Нусрат-наме.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-197-206>
Поступила: 12.07.2022 / Принята к опубликованию: 10.10.2023

Введение

Таварихи Гузидаи Нусрат-наме является ценным источником по истории Казахстана XIII-XV веков. Данный источник написан на чагатайском языке (средневековый тюрки). В данном источнике часто можно увидеть, как и компилятивные данные из других источников, так и оригинальные сведения, которые могут сильно поменять наше понимание истории Улуса Джучи. В 1969 году в рамках проекта написания Материалов по истории казахских ханств были опубликованы оригинальные сведения о ранней истории Казахского ханства, извлеченные из Санкт-Петербургской копии Таварихи Гузидаи Нусрат-наме. Введение в научный оборот данных извлечений показало высокую степень важности данного источника по истории средневекового Казахстана. В 2024 году планируется полный перевод данного источника на русский язык в Татарстане. При этом необходимо отметить, что такой большой труд может создать большие проблемы при написании научных комментариев к данному источнику. Поэтому авторы взялись за анализ отдельных извлечений из Лондонской копии Таварихи Гузидаи Нусрат-наме для усиления кумулятивного эффекта в сфере изучения данного источника.

Постановка цели, задачи

Целью данной статьи является анализ сведений Лондонской копии Таварихи Гузидаи Нусрат-наме касательно Джучи и Джучидов.

Исходя из поставленной цели, можно выделить следующие задачи

1. Анализ связи сведений Лондонской копии Таварихи Гузидаи Нусрат-наме и Джами ат-Таварих Рашид ад-Дина.
2. Анализ различий сведений о Джучи и Джучидах из Лондонской и Санкт-Петербургской копий.
3. Выявление оригинальных сведений из Лондонской копии Таварихи Гузидаи Нусрат-наме.

История

Таварихи Гузидаи Нусрат-наме как источник начали исследовать более 50 лет назад. Исследование А.А. Акрамова 1967 года [1] стала фундаментом и отправной точкой, откуда шли далее все исследователи данного источника.

Извлечения из данного источника публиковались в 1969 году [2].

После этого среди исследователей данная тема ушла с первого плана.

В 2006 году в рамках программы Культурное наследие отрывки из переводов Таварихи Гузидаи Нусрат-наме были переизданы [3]

В 2009-2010 годах исследования И.А. Мустакимова [4-5] смогли существенно глубже посмотреть на отдельные сведения из Таварихи Гузидаи Нусрат-наме касательно Шибана, сына Джучи и Абулхаир-хана.

Также исследования 2010-ых годов позволили:

1. Выявить ошибки в Таварихи Гузидаи Нусрат-наме в сравнении с Муизз ал Ансаб [6]
2. Выявить связь Таварихи Гузидаи Нусрат-наме и Бахр ал Асрар в плане генеалогий Джучидов [7]
3. Выявить «генеалогические» (источниковедческие) связи Таварихи Гузидаи Нусрат-наме с другими средневековыми источниками по генеалогиям Джучидов [8].
4. Выявить политическую направленность Таварихи Гузидаи Нусрат-наме и Муизз ал Ансаб [9].

В 2019 году турецкий исследователь Харун Кайа защищает докторскую диссертацию, посвященную Таварихи Гузидаи Нусрат-наме [10] и выпускает научную статью по данному источнику [11]. Уже в 2022 году перевод Таварихи Гузидаи Нусрат-наме на турецкий язык [12] выходит в свет.

В том же 2022 году Л.Ф. Байбулатова написала также научную статью по Таварихи Гузидаи Нусрат-наме и анонсировала будущий перевод данного источника на русский язык.

Несмотря на столь солидную историографию, многие моменты из Таварихи Гузидаи Нусрат-наме вызывают дискуссии. В этом контексте перевод отрывков из данного сочинения позволит существенно глубже проанализировать данные данного источника.

Многие исследователи воспринимают Таварихи Гузидаи Нусрат-наме наряду с другими тюркоязычными источниками, как местную историографическую золотоордынскую традицию, которая была зафиксирована в Таварихи Гузидаи Нусрат-наме.

Учитывая это, стоит утверждать о высокой доле актуальности перевода и анализа извлечений из данного сочинения.

Методы исследования

При анализе данного источника нами будут переведены следующие листы из Лондонской копии Таварихи Гузидаи Нусрат-наме: 64b-68a, 78a-80b.

Помимо этого, нами будут использоваться такие классические методы истории, востоковедения и источниковедения как внешняя и внутренняя критика источников, анализ происхождения сведений источника, сравнительно-сопоставительный анализ связи двух и более источников, анализ достоверности источника на предмет сознательных и несознательных искажений.

Результаты

Перевод данного источника был осуществлен Жумабаевой А.А., остальные части статьи написаны Сабитовым Ж.М.

Перевод данного источника представлен ниже:

Лист 64b

Первая часть:

Ючи Хан был старшим сыном Борте Кучин, который родился и стал наследником в то время, когда еще не было создано ханство Чингисхана. Мать Ючи Хан была еще беременна, когда племя меркитов совершило набег на лагерь Чингисхана и похитило Борте Кучин, которая в то время была беременна Ючи Хан. Затем Кереит-хан стал врагом Онг-хана. Когда они помирились между собой, то отправили Борте Кучина к Онг-хану. Онг-хан был другом отца Чингисхана и усыновил его как собственного сына. Они также отдали Борте Кучин в жены Чингисхану. Онг Хан относился к ней очень хорошо и держал ее подальше от других женщин, как в гареме. Борте Кучин был очень умным, смелым и мудрым. Командиры Онг-хана сказали о ней: «Почему он не берет ее себе?» Когда Онг Хан услышал это, он сказал: «Она мне как семья. Мы не должны смотреть на нее с завистью или злобой». Когда Чингисхан узнал об этом положении, он послал Себе, правителя Тангутской провинции, который был наместником Сартак Нояна в Седее. Сартак Ноян был дедом Аргун-хана и по указу Абака-хана командовал армией, управлял Хорасаном и Мазендараном. Его послали забрать Борте Кучин. Онг-хан очень хорошо встретил его и послал с ним Борте Кучин. Борте Кучин родила по дороге, поэтому ее ребенка назвали Йолчи. В пути они встретили множество опасностей. Так как они не могли сделать колыбель для младенца, они сделали тесто и завернули в него младенца, чтобы он не видел, как бьют и режут мясо. Они принесли младенца Чингисхану. Ючи Хан никогда не переставала служить ему. Он никогда не жаловался ни на какой отданный ему приказ. Из-за этого между Чагатай-ханом и Угедей-ханом не было конфликта. Но он помирился с Толуй-ханом. Когда Чингисхан был молод, он взял в жены Беггутмиш Кучин, дочь Чегем Бу, брата Онг-хана. Ибака Беки и Суюркуктани Беки были женами Чагатай-хана и Толуй-хана соответственно. Помимо них у Чингисхана было много других жен. У Чингисхана было много жен.

У Ючи-хана

Лист 65a

было 14 сыновей: Орда ичен, Бату с прозвищем Саин, Берке, Беркечер, Шибани, Тангут, Боал, Чилавкун, Сункур, Чимтай, Мухаммад, Удур, Тока Тимур и Сингум. Его дети Тангут, Боал, Чимтай и Сункур, находились под властью Шибан Хана. Под Иченом были Мухаммед, Удур, Тока Тимур и Сингум. Когда их отец умер, они отправились к своему деду Чингисхану и получили большое удовольствие и уважение. Теперь давайте объяснять их внукам отсюда. Орда, первый сын, родился у Сартак, знатной женщины

из племени Конграт. Его очень ценил и уважал отец, но он не был наследником. Бату, второй сын, упоминался перед армией Менгу-хана в Фермандаларде. Армия согласилась на то, чтобы Бату стал императором, и считала его своим отцом. Другая половина находилась под контролем Бату-хана. Он руководил левым крылом армии, в то время как командование половиной армии было под Ордой. Те, кто подчинялся ему, до сих пор были на левой стороне. Бату был императором страны и присутствовал на Курултае. Его история тоже будет рассказана. В армии было три замечательных женщины. Одной из них была Чуке, дочь [О]ге Каяна из племени Конграт. У нее было по семь сыновей: Саркатай, Кули, Курумши, Конгкиран, Чармагон, Кутукуй, Хулагу. Все они были от разных женщин

Лист 66а.

Каждый из них был объяснен. Первый сын, Саркатай, родился у Чуке и имел четырех жен. Одной из жен была Хуциан, двоюродная сестра жены Чингисхана. У нее был сын по имени Кубан, от которого Орда-хан принял руководство армией. Аргун Хан был его другом, и они постоянно путешествовали вместе. Он был очень высоким мужчиной и с каждым днем становился еще выше. Была такая ситуация, что, когда он ложился ночью, его нос не помещался в палатке и его везли в карете туда, куда он ехал. Наконец, пока он спал, его нос попал ему в рот. У него было четыре сына: Баян, Башкиртай, Чаган Бука и Мукадай. Баян родился у Токулун Хана и имел трех жен по имени Таркучин, Чингтум и Альтаку. Один из них был из племени Конграт и имел четырех сыновей по имени Шади, Сати Бука, Теген и Салчикутай. Его отец занял место Кубанчи, и он дружил с исламским императором. Кутуку, сын Темура Буки из Куюка, сказал: «Когда мой отец был жив, он управлял страной. Наследство принадлежит мне». Он взял солдат из войск Кайду и Дуа и выступил против Баяна.

Лист 66б.

Баян подошел к границе его провинции, и был вассалом Токты. Он принимал его зимой и помогал посетить Курултай. Токта поссорился с Нокаем. Из-за этого он не дал ему солдат. Позже он послал солдат в Кайду и Дуа, чтобы преподнести им подарки. Они издали приказ о том, чтобы страной управлял Баян, и отправились в Фермандалар. До сих пор Баян и Куюк, Кайду и Дуа сражались друг против друга восемнадцать раз. Шесть раз он терпел поражение и шесть раз побеждал. Токта отправил гонцов к сыну Кайду Чапару и Ду'а, чтобы они отправили Куюка. Но они отказались. Они хотели помочь исламскому императору. Через триста тридцать лет Келесиле из племени Конграт, который был эмиром Конча Иззамана, и Ток Темур из племени Бесут были отправлены на службу к исламскому императору.

Исламский император отправил просьбу о помощи к границам Багдада. Их ожидания не оправдались, так как им не оказали никакой помощи. Это означало, что семьи Чапара и Дуа все еще могли идти на войну. Токта собирался послать помощь. Он послал шесть тысяч воинов в армию кагана. Границы их провинций были близки к границам страны кагана. Кайду уже год подозревал, что они присоединятся к армии кагана. Четыре сына Баяна, Башкиртай, Шах, сын Менгу Каана (сын Ширеги) Тёде Темур и сын Арыка Бёке Мелик Темур были отправлены с одной армией в провинцию Баяна, и их границы были переданы им. Армия кагана собиралась заблокировать движение друг друга между армиями Баяна и Кайду и Дуа.

Лист 67а.

Куюк, вассал Баяна, пришел ему на помощь со своими воинами и захватил несколько городов и людей. Баян руководил страной своей армии. Они потеряли много солдат и животных из-за частых сражений. Кто-то был на лошадях, кто-то пешком. Но он крепко держался против врага. Эмиссары отправились к исламскому императору просить его о помощи и достигли Багдада. Император отправил их обратно в Тебриз и прислал одежду

мужчинам и женщинам. Башкиртай был вторым сыном второго сына Кончи Меркитлю Букулун Хатун. У нее была дочь из племени кереипов по имени Кёкелюн. У него был сын по имени Текке от нее. Четвертый сын Кончи, Макудай, родился от Баркучин Хатун. У него не было сына.

Второй сын Орда-хана, Кули. Когда Хулагу-хан пришел в Иран-Земин, ему был дан эмират, чтобы он приносил помощь со всех сторон. Кули пришел к своему народу и оказал помощь, собрав армию. Он прошел дорогой Аризм в Дехистан и Мазендеран. У него было много хатунов. Один был из племени Конграт по имени Нендикен, один был из Кадагана, а третий был из Коктениада. У него было пятеро сыновей: Тюнген, Тюмен, Мингкан, Аяджи и Муслим. У Тюнгена было три хатуна. Дочерью Сакала Нояна из татарского племени была Булаган. Вторая Боралун Хатун была наложницей в Олджеядине. У нее было трое сыновей.

Таблица 1.

Кчук	Чарук	Мубарек
Рожден от наложницы	Было два сына, но они погибли	Было два сына: Ил Бука и Торе Тимур

Лист 67б.

Второй сын Кули, Тюмен, родился от Нэндикен Хатун. У него было много других жен и наложниц, включая Боралун. У него было шесть сыновей: Ак Копек, Боролки, Данишменд, Куртгачи, Кутлук Буга, Кутлук Темур и Иль Темур. У него не было сына от пятой жены. У третьего сына Кули, Мингкана, также было много жен и наложниц, в том числе Халил, Башмак и Олкуту. Когда Мингкан пришел в эти земли, он привел с собой трех своих сыновей. У четвертого сына Кули, Аячи, было неизвестное количество потомков. У него родился сын Казан от дочери Кутлука Буги. Аячи пришел сюда, когда был молодым. Абака-хан и Аргун-хан прислали ему подарки и воинов, когда он вернулся на родину. Пятый сын Кули, Муслим, родился от Кадаган Хатун. У него было много других птенцов, в том числе одна из племени найман по имени Орду Тигин. У него было четыре сына: Якуку, Яялак, Хаце и Ильяс.

У Курумши, шестого сына Кули, не было сына. Конгкиран, четвертый сын Кули, возглавил армию после смерти Кули. У него также не было сына. Кармагон, пятый сын Кули, тоже не имел сына. У Кутукуя было две жены: Солукан и Тоярчин из племени кипчаков. У него было два сына: Темур Бука и Олкуту: дочь Есур Нояна Кокетин, Аргун Тигин, Кутучин и Япалин из племени Конграт.

Лист 68а.

У Кутукуя было много жен и наложниц, и было у него шестеро сыновей:

Таблица 2.

Саси	Тока Тимур	Джангкун	Бука Тимур	Куйлук	Ушанан
Рожден от Куртучин		Рожден от Кутучин	Рожден от Аргун Тигин	Рожден от Кокечин	Рожден от Кокечин

Он родился от наложницы по имени Хулагу Эренгочи. Он жил долго и не имел сыновей, кроме Хулагу. Здесь была завершена армейская дивизия. Аллах знает правду. Второй сын Ючи Хана Бату, также известный как Конграт, родился от Оки Кючин, дочери Ильчи Нояна из племени Конграт. Ею владели уважаемые ханы. Ючи Хан управлял нацией и армией на своем посту. Он прожил долгую жизнь. Никто на собраниях не пойдет против его слова.

Ему подчинялись все великие и малые князья. По воле Чингисхана пришел Ючи Хан и взял под свой контроль все северные провинции до Ибира, Сибири, Булара, Башгирта, Дешт-и Кыпчака, Уруса, Черкеса и Дербенда. [Ючи Хан] указом отдал свое положение Батыю. Его племянник Менгу-хан и великие полководцы, такие как сын Великого хана и Сюбедей, собрались с Батыем в этих землях. Они собрались и отправились на север, по пути завоевывая провинции. Они открыли путь в месяц Джемазиелеввед 633 года после хиджры. Они захватили все эти провинции. Весной он вернулся к хану по указу великого хана Мэнгу-хана.

Лист 78а

Рассказ: о назначении Берке ханом в улусе Ючи-хана
Когда умер Бату-хан, его сын Сартак и внук Улагчи были близки к его престолу.

Лист 78б

Брат Бату-хана Берке занял его трон. В 652 году он завоевал страну. Он хорошо относился к потомкам Тогуя-хана.

В 654 году, когда Балакар находился на этих землях, между ним и Хулагу-ханом возникло соперничество. Он колдовал против них. Когда информатор вышел и подтвердил это, Хулагу-хан послал Савунчака Бига к Берке-хану, чтобы предотвратить разногласия. Когда они пришли, их вина была очевидна. Берке-хан также отправил его обратно и сказал: «Это твоя вина, поступай с ним, как знаешь». Хулагу-хан убил его. Вскоре после этого умерли Тугатар и Кули. Берке-хан сказал: «Он накормил их чем-то ядовитым и убил», и стал врагом Хулагу-хана.

Это должно было быть рассказано так: в 660 году они встретились и сражались. Армия, которая пришла с Тугатаром и Кули, бежала. Некоторые из них прошли по пути Хорасана. Это граница Лахвора, расположенная на границе с Индией Мултана. Они туда дошли. Самым старшим среди эмиров был Негудер. Отряды Хулагу-хана и Отегу из Китая преследовали их. Некоторые из тех, кто сбежал, вернулись в свои дома по пути Дербента. Между Берке-ханом и Хулагу-ханом какое-то время происходили события. Армию Берке

Лист 79а

возглавлял Ногай, сын Татара, сына Боала. Он (Ногай) был очень храбрым человеком. Когда Хулагу-хан умер в 661 году в лагере Джагатау, его трон занял Абака-хан. Между Берке-ханом и Абака-ханом было то же соперничество. Берке-хан умер на берегу реки Терек после того, как возвращался с войны с Абака-ханом на границе Ширвана, пройдя через Дербент. Это было в 665 году.

Рассказ

Когда умер Берке-хан, на его место встал второй сын Бату-хана Мункэ Темур. Он также враждовал с Абака-ханом, и они много раз сражались. Абака-хан показал ему свою силу. В конце концов, они заключили мир по необходимости. Это объяснено в эпосе Абака-хана. С тех пор до правления Аргун-хана они не враждовали.

В конце концов, в 680 году большая армия под командованием Таммы, Токта и Ногая пришла. В то время Аргун-хан, который направлялся в горы из Эррана через лагерь Муган, узнал об этом и вернулся. Он послал своих эмиров и командиров с большой армией. Во время битвы они убили многих людей, включая их командующего Боролтая. Некоторые из них также бежали. С тех пор, до времени султана ислама, они больше не враждовали

Лист 79б

и были бессильны. Они были на одной линии и посылали друг другу добрые слова и послов.

Рассказ: Туда Менгу и Менгу Темур и Тарбу становятся ханами, сбегают из-за лжи Токты и Токты, который обманом ловит и убивает их с помощью Ногая.

Менгу Темур правил 16 лет. Он умер в 681 году. На его место пришел третий сын Токука-хана Туда Менгу. Он правил пять лет. Затем сыновья Менгу Темура Алга и Тутрил, а также старший сын Тарбу Тула Бука и Кёнчек свергли Туду Менгу, назвав его сумасшедшим. Они правили вместе пять лет.

Сын Менгу Темура Тохта был очень умным и храбрым человеком. Они заметили это и хотели убить его. Когда Тохта узнал об этом, он отправился к сыну Беркечера Елкычи. Ногай был главнокомандующим армии Бату и Берке. Он послал ему человека, который сказал: «Сыновья моего дяди хотят убить меня. Ты мой старший, я иду к тебе. Если ты примешь меня и поможешь мне победить их, я буду служить тебе всю жизнь».

Когда Ногай узнал об этом, он отправился в путь через Урус и Лах Гюхерп, которые он завоевал, и сказал: «Я болен». Он пересек реку Озу. Он встретился с каждым эмиром и войском

Лист 80а

и сказал: «Я стал старым. Я оставил войну и вражду. Я не хочу ни с кем воевать». Он также сказал: «Сановный хан приказал мне: «Если кто-нибудь из моей династии будет вести себя неподобающим образом, а в народе возникнет разделение, я должен выяснить, в чем дело, и примирить людей. Я должен привести всех к согласию». Слушающие его солдаты и люди смягчились. Все подчинились.

Когда он приблизился к армиям совместных правителей, он намеренно ранил себя. Он пил свежую кровь и время от времени блевал. Он хорошо общался с людьми и прислушивался к мнению каждого. Он тайно послал Тохте: «Бывай готов с полным снаряжением. Когда я дам тебе сигнал, приходи со всеми собранными людьми».

Мать Полад Буки слышала, что Ногай находится в добром здравии. Она сказала своим сыновьям, что он кашляет кровью. Она сказала: «Этот старый человек готовится к смерти. Если вы не пойдете к нему и не спросите, что происходит, моя грудь будет запрещена для вас». Ее сыновья послушали ее и пошли спросить. Ногай дал им следующий совет: «Дети мои, я служу вашим отцам с незапамятных времен. У меня есть много прав и услуг перед ними. Теперь слушайте меня без гнева, чтобы я мог полностью примирить вас.

Лист 80б

Ваша единственная спасительная благодать — это мир. Соберите собрание, чтобы я мог привести вас всех к согласию и примириться». Он время от времени кашлял. В тот момент он послал Тохте человека: «Я отвлекаю этих детей красивыми советами. Иди прямо сейчас». Тохта пришел с многочисленными отрядами и застал принцев врасплох. Он убил их. Затем Ногай пересек реку Озу и вернулся в свою старую страну. Он правил мудро».

Рассказ

После того как Тохта взошел на трон, он несколько раз посылал Ногаю приятных слов и послов. Он выполнял свои обещания. Он несколько раз приглашал его, но Ногай не приходил. Отец жены Тохты был Салцидай-гурген из рода конгратов, муж Кельмиш-хатун. Он попросил дочь Ногая Яклак для своего сына Яйлака. Мать Яйлака была Кельмиш-ага. Ногай согласился и отдал свою дочь. Через некоторое время Кият принял ислам. Из-за этого у него не было взаимопонимания с Яйлаком, который был уйгуром. Из-за религии и народа всегда была война. Он презирал Кият-хатун. Кият-хатун сказала своим родителям: «Все знают, что я столько времени терпела боль и страдания и обманом помогла тебе получить трон господина хана».

Если проанализировать переведенные сведения из данного источника, то мы увидим прямые смысловые совпадения историй Джучи и его потомков с такими же историями из Джамии ат-Таварих Рашид ад-Дина [3], что позволяет нам утверждать о том, что Джамии ат-Таварих был источником для Таварихи Гузидаи Нусрат-наме по истории улуса Джучи в XIII-первом десятилетии XIV веков.

Заключение:

Показав извлечения из перевода данного источника, стоит отметить следующее:

1. Таварихи Гузидаи Нусрат-наме во многих местах (особенно по истории XIII века) полностью зависит от Джами ат-Таварих Рашид ад-Дина. Об этом свидетельствуют перевод извлечений данного источника и сравнение его с аналогичными отрывками из Джами ат-Таварих Рашид ад-Дина. Здесь мы видим высочайшую степень смысловых совпадений отрывков. Отличия объясняются различными языками написания источников. Джами ат-Таварих был написан на персидском, в то время как Таварихи Гузидаи Нусрат-наме на чагатайском (средневековом тюрки). При этом автор Таварихи Гузидаи Нусрат-наме видимо переводил с персидского на тюркский язык сведения из Джами ат-Таварих Рашид ад-Дина.

2. Сравнительный анализ Лондонской и Санкт-Петербургской копий Таварихи Гузидаи Нусрат-наме показывает, что не во всех частях эти списки идентичны. Часто то, что есть в Лондонской копии Таварихи Гузидаи Нусрат-наме, нету в Санкт-Петербургской и наоборот. Типичным примером являются генеалогии Орда эджена. Эти генеалогии присутствуют в Лондонской копии Таварихи Гузидаи Нусрат-наме. При этом в Санкт-Петербургской копии Таварихи Гузидаи Нусрат-наме этих генеалогий нет.

3. Если мы говорим об оригинальных сведениях из Лондонской копии Таварихи Гузидаи Нусрат-наме, то стоит отметить, что большая часть сведений из данного источника, с периода 1320-ых годов, является оригинальной.

Финансирование

Данное исследование финансировалось Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP09259527).

Список литературы

1. Таварих-и гузида-Нусрат-наме. Исследование, критический текст, аннотация А.М.Акрамова. Ташкент. – 1967. – 475 с.
2. Материалы по истории Казахских ханств XV–XVIII вв. (извлечения из персидских и тюркских сочинений). Составители: С.К. Ибрагимов, Н.Н. Мингулов, К.А. Пищулина, В.П. Юдин. - Алма-Ата: Изд-во Академии Наук КазССР, 1969. – 652 с.
3. История Казахстана в персидских источниках. Том IV. – Алматы. Дайк-Пресс, 2006. – 620 с.
4. Мустакимов И.А. Сведения «Таварих-и гузида-Нусрат-наме» о владениях некоторых джучидов // Тюркологический сборник. – 2009. – С. 228-248.
5. Мустакимов И.А. Владения Шибана и Шибанидов в XIII-XV вв. по данным некоторых арабграфических источников // Средневековые тюрко-татарские государства. – 2010. – №. 2. – С. 21-32.
6. Сабитов Ж.М. Таварих-и Гузида-и Нусрат-нама как источник по генеалогии Джучидов // Золотоордынская цивилизация. 2009. № 2. С. 108-116.
7. Сабитов Ж.М. Таварихи Гузидаи Нусрат-наме и Бахр ал Асрар: сравнительный анализ данных по генеалогиям джучидов // Вопросы истории и археологии Западного Казахстана. – 2012. – №. 3. – С. 133-136.
8. Сабитов Ж. М. Источники по генеалогии Джучидов: критический анализ // Золотоордынская цивилизация. – 2013. – №. 6. – С. 29-34.
9. Сабитов Ж.М., Рева Р.Ю. Сравнение сведений «Муизз ал-Ансаб» и «Таварих-и гузида-и нусрат-наме» о ханах улуса Джучи с данными нумизматики // Золотоордынское обозрение. – 2016. – №. 1. – С. 102-114.
10. Kaya H. Tevârih-i Güzide Nusret Nâme (Giriş-Metin-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım) (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi. - Ankara. - 2019. - 743 p.
11. Kaya H. İslamiyet Sonrası Orta Asya'da Türkçe Tarih Yazıcılığı ve Tevârih-i Güzide-Nusret-Nâme. Yeni Türkiye. – 2019. – Vol. 106. - P. 510-521.

12. Kaşa N. Tevārih-i Güzide Nusret Nāme Metin-Aktarim-Dizin. Turk Tarih Kurumu. - Ankara. - 2022. - 470 p.

13. Байбулатова Л. Ф. Отражение роли ислама в «Таварих-и гузида-нусрат-наме» // Золотоордынское обозрение. – 2022. – Т. 10. – №. 3. – С. 601-611.

А.А. Жумабаева, Ж.М. Сабитов

Жошы Ұлысын зерделеу ғылыми институты, Астана, Қазақстан

Жошы және Жошы ұлысының хандары туралы мәліметтердің түркі тіліндегі Таварихи Гузидай Нусрат-намеден аудармасы

Аңдатпа. Бұл мақалада ғылыми айналымға ортағасырлық түркі тілдес Таварихи Гузидай Нусрат-намеден үзінділер енгізілген. Бұл үзінділер Шыңғыс ханның ұлы Жошының өмірбаянына, сондай-ақ Жошының әртүрлі ұрпақтарының өмірбаянына, шежіресіне қатысты. Мақалада Бату, Берк, Меңгу-Тимур, Туда-Меңгу, Тула-Бұқ, Тоқта, Ноғайлар туралы мәліметтер берілген. Бұл мақаланың зерттеу нысаны 16 ғасырдағы Таварихи Гузидай Нусрат-наменің ортағасырлық дереккөзінен 13-14 ғасырлардағы Ұлыс Жошының тарихына қатысты үзінділер болып табылады. Бұл дереккөздің екі данасы бар (Санкт-Петербург және Лондон). Жочидтар тарихының жекелеген аспектілеріне қатысты «Таварихи Гузидай Нусрат-наменің» Санкт-Петербургтік көшірмесі 1969 жылы «Қазақ хандықтарының тарихы материалдарының» бір бөлігі ретінде ғылыми айналымға енгізілді. Лондондық көшірме ол кезде кеңес зерттеушілеріне қол жетімді болмады, сондықтан ол қолжазбаның сыни мәтінін жазуда белсенді пайдаланылмады. Одан кейін 2010 жылдары Таварихи Гузидай Нусрат-намеден Шағатай, Шибан, Әбілқайыр хан және 13-15 ғасырлардағы басқа да саяси қайраткерлерге арналған жеке үзінділер жарық көрді. Бұл мақалада Ұлыс Жошы тарихына қатысты Таварихи Гузидай Нусрат-намеден бұрын пайдаланылмаған үзінділерді ғылыми айналымға енгіземіз.

Түйін сөздер: Жошылар, Тарих, Қазақстан тарихы, Жошы, Ұлыс Жошы, Алтын Орда, Таварихи Гузидайи Нусрат-наме.

A.A. Zhumabayeva, Zh.M. Sabitov

Research Institute for Jochi Ulus Studies, Astana, Kazakhstan

Translation of information about Jochi and the khans of the Jochi ulus from the Turkic-language source Tavarikhi Guzidayi Nusrat-name

Abstract. In this article, extracts from the medieval Turkic-speaking source Tavarikhi Guzidayi Nusrat-name are introduced into scientific circulation. These extracts concern the biography of Jochi, the son of Genghis Khan, as well as the biographies and genealogies of various descendants of Jochi. The article presents information about Batu, Berk, Mengü-Timur, Tuda-Mengü, Tula-Buk, Tokhta, Nogai. The object of research in this article is extracts from the medieval source of the 16th century Tavarikhi Guzidayi Nusrat-name regarding the history of Ulus Jochi in the 13th-14th centuries. There are two copies of this source (St. Petersburg and London). The St. Petersburg copy of Tavarikhi Guzidayi Nusrat-name regarding certain aspects of the history of the Jochids was introduced into scientific circulation as early as 1969 as part of the Materials on the History of the Kazakh Khanates. The London copy was not available to Soviet researchers at that time, so it was not actively used in writing the critical text of the manuscript. Subsequently, in the 2010s, separate extracts from Tavarikhi Guzidayi Nusrat-name dedicated to Chagatai, Shiban, Abulkhair Khan and other political figures of the 13th-15th centuries were published. In this article, we introduce into scientific circulation previously unused extracts from Tavarikhi Guzidayi Nusrat-name regarding the history of the Ulus of Jochi.

Keywords: Jochids, History, History of Kazakhstan, Jochi, Ulus Jochi, Golden Horde, Tavarikhi Guzidayi Nusrat-name.

References

1. Tavarikh-i Guzida - Nusrat-name. Issledovanie, kriticheskii tekst, annotatsiya A.M. Akramova [Tavarikh-i Guzida - Nusrat-name. Research, critical text, annotation by A.M. Akramov], (Tashkent, 1967, 475 p.), [in Russian].
2. Materialy po istorii Kazakhskikh hanstv XV–XVIII vv. (izvlecheniya iz persidskikh i turkskikh sochinenii) [Materials on the history of the Kazakh khanates of the XV-XVIII centuries (excerpts from Persian and Turkic writings)]. Compiled by: S.K. Ibragimov, N.N. Mingulov, K.A. Pishchulina, V.P. Yudin. (Alma-Ata, Publishing House of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR, 1969, 652 p.), [in Russian].
3. Istoriya Kazakhstana v persidskikh istochnikah [History of Kazakhstan in Persian sources]. Vol. IV. (Almaty, Dyke-Press, 2006, 620 p.), [in Russian].
4. Mustakimov I.A. Svedeniya "Tavarikh-i Guzida - Nusrat-name" o vladeniyah nekotorykh dzhuchidov [Information "Tavarikh-i Guzida-Nusrat-name" about the possessions of some Jochids]. Turkological collection. 2009. P. 228-248, [in Russian].
5. Mustakimov I.A. Vladeniya Shibana i Shibanidov v XIII-XV vv. po dannym nekotorykh arabographichnykh istochnikov [Shiban and Shibanid possessions in the XIII-XV centuries. according to some Arabic sources]. Srednevekovye turko-tatarskie gosudarstva [Medieval Turko-Tatar states]. 2010. No. 2. P. 21-32, [in Russian].
6. Sabitov Zh.M. Tavarikh-i Guzida-yi Nusrat-name kak istochnik po genealogii Dzhuchidov [Tavarikh-i Guzida-yi Nusrat-name as a source on the genealogy of the Jochids]. Zolotoordynskaya tsivilizatsiya [Golden Horde civilization]. 2009. No.2. P. 108-116, [in Russian].
7. Sabitov Zh.M. Tavarikh-i Guzida-yi Nusrat-name i Bahr al Asrar: sravnitel'nyi analiz dannykh po genealogiyam dzhuchidov [Tavarikh-i Guzida-yi Nusrat-name and Bahr al-Asrar: comparative analysis of data on the genealogies of the Jochids]. Voprosy istorii i arheologii Zapadnogo Kazakhstana [Issues of history and archeology of Western Kazakhstan]. 2012. No. 3. P. 133-136, [in Russian].
8. Sabitov Zh.M. Istochniki po genealogii Dzhuchidov: kriticheskii analiz [Sources on the Jochid Genealogy: Critical Analysis]. Zolotoordynskaya tsivilizatsiya [Golden Horde civilization]. 2013. No. 6. P. 29-34, [in Russian].
9. Sabitov Zh.M., Reva R.Yu. Sravnenie svedenii "Mu'izz al-Ansab" i "Tavarikh-i guzida-yi nusrat-name" o hanah ulusa Dzhuchi s dannymi numizmatiki [Comparison of information from "Mu'izz al-Ansab" and "Tavarikh-i Guzida-yi Nusrat-name" about the khans of the Jochi Ulus with numismatic data]. Zolotoordynskaya obozrenie [Golden Horde Review]. 2016. P. 102-114, [in Russian].
10. Kaya H. Tevārih-i Güzide Nusret Nāme (Giriş-Metin-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım) (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi. (Ankara, 2019, 743 p.).
11. Kaya H. İslamiyet Sonrası Orta Asya'da Türkçe Tarih Yazıcılığı ve Tevārih-i Güzide-Nusret-Nāme. Yeni Türkiye. 2019. Vol. 106. P. 510-521.
12. Kaya H. Tevārih-i Güzide Nusret Nāme Metin-Aktarım-Dizin. Turk Tarih Kurumu. (Ankara, 2022, 470 p.).
13. Baibulatova L.Ph. Otrazhenie roli islama v "Tavarikh-i guzida-nusrat-name" [Reflection of the role of Islam in "Tavarikh-i guzida-nusrat-name"]. Zolotoordynskaya obozrenie [Golden Horde Review]. 2022. Vol. 10. No. 3. P. 601-611.

Сведения об авторах:

Жумабаева Айгерм Амырбековна – PhD, главный научный сотрудник, Научный институт изучения улуса Джучи, Астана, Казахстан.

Сабитов Жаксылык Муратович – PhD, директор, Научный институт изучения улуса Джучи, Астана, Казахстан.

Zhumabayeva Aigerim Amyrbekovna – PhD, Chief Researcher, Research Institute for Jochi Ulus Studies, Astana, Kazakhstan.

Sabitov Zhaxlyk Muratovich – PhD, Director, Research Institute for Jochi Ulus Studies, Astana, Kazakhstan.

С.Ж. Исмаилова

Казахский национальный университет им.аль-Фараби, Алматы, Казахстан
(email: sauka777@gmail.com)

О культурной политике в национальном брендинге Республики Корея

Аннотация. В данной статье рассмотрен вопрос становления культурной политики Республики Корея в национальном бренде страны. Позиционирование и наличие бренда страны на международной арене начинается с принятия весомых и рискованных политических решений в области культуры на территории государства. В данной статье рассмотрены основные этапы становления культурной политики в Республике Корея и выделены значимые решения, принятые правительством. Проанализированы основные программы и стратегии развития национального бренда Южной Кореи.

Наличие собственного национального бренда страны является необходимостью и основой для конкурентоспособности государства, и, как показывает практика Республики Корея, воздействие именно такой «мягкой силы» имеет более сильное воздействие в масштабах мирового сообщества.

В Южной Корее культурная политика формирует и продвигает культурные ценности, которые влияют на направление национального брендинга. Культурная политика помогает в развитии и продвижении искусства, науки, образования и других областей, которые являются уникальными для данной страны. В этой связи существует необходимость в изучении опыта Южной Кореи в построении устойчивого и узнаваемого бренда.

Ключевые слова: культурная политика, национальный брендинг, политика Кореи, южнокорейское явление, политика в области культуры.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-207-214>
Поступила: 11.08.2023 / Принята к опубликованию: 10.11.2023

Введение

С середины 90-х годов прошлого столетия формируется понятие «национального брендинга» или «бренда страны». Данная область знаний находится на стыке нескольких учений: маркетинга, политологии, международных отношений. Национальный брендинг представляет из себя процесс создания и управления репутацией страны [1, с.22], используя для этого различные маркетинговые подходы. Работа с национальным брендом страны значительно облегчает задачи по привлечению инвестиций, избавлению от стереотипов международного масштаба.

Данный термин включает в себя также такие функции, как создание позитивного образа страны для привлечения инвесторов, а также обеспечивает массовый приток туристов и вытекающие из этого положительные сдвиги в экономике. Более того, национальный бренд страны оказывает влияние на восприятие страны как места для вложения капитала, работы, обучения и других сфер жизни, что также положительно сказывается на экономическом и социальном развитии [2, с.235].

Культурная политика является важным регулятором национального брендинга. Она может определять, какие аспекты культуры будут продвигаться, формировать уникальный

образ и стиль страны, а также помогать создавать и поддерживать международные связи. В связи с этим национальные ценности используются для создания уникального имиджа страны.

Политика в области культуры определяет направление национального брендинга путем выработки концепций и стратегий развития, а также создания позитивного имиджа страны на международной арене. Например, создание зарубежных фондов для поддержки культуры и науки, такие, как Korea Foundation, Korean centers of education.

Культурная политика напрямую влияет на позитивный имидж страны. Организация культурных событий, выставок, фестивалей, концертов и других мероприятий, которые помогают привлечь внимание международной общественности и укрепляют имидж страны. Это способствует формированию позитивного восприятия страны на международной арене и привлечению внимания к национальной культуре и традициям. Яркими примерами в Южной Корее являются Пусанский кинофестиваль, саммит G20 в Сеуле или выставка Expo в городе Ёсу.

Постановка проблемы

Из вышеописанного следует, что культурная политика в рамках национального брендинга представляет собой важный инструмент воздействия и влияния на бренд страны. Республика Корея из отсталой аграрной страны в середине XX столетия сделал тот самый «тигриный рывок» и менее чем за полвека отстроила национальный бренд и репутацию быстроразвивающейся культурной политики. Из опыта Республики Корея по работе над национальным брендом страны следует извлечь опыт, усвоить суть работы механизма и возможно попробовать переложить данный принцип на реалии казахстанского общества. Необходимо изучить алгоритм и последовательность южнокорейских государственных программ, работы политического корпуса в области культуры для того, чтобы по примеру Южной Кореи потенциально совершить рывок, способный изменить облик страны и вырваться из образа постсоветского государства.

Материалы и методы

Материалами для исследования послужили литература в изучаемой области, анализ документов и докладов по культурной политике, документы по разработке культурной и творческой индустрии, принятые законы и законодательные акты, указы в установленном порядке. В статье используются сравнительный анализ, описательный и теоретические методы исследования.

Обсуждение

Термин «национальный брендинг» пришел из западной литературы, и стоит отметить, что «национальный» в данном случае подразумевает «государственный», и не имеет значения этнической принадлежности.

Пионером в данной области можно назвать британского ученого, независимого политического советника Саймона Анхольта [2, с.229], который ввел термин и разработал первый рейтинг Индекса национального брендинга (Anholt-Ipsos Nation Brands Index) и Индекс хороших стран (Good Country Index), а также развил систему классификации, которая была разработана для устранения слабых и развития сильных сторон государств в процессе национального брендинга.

К вопросу о национальном брендинге в последнее время чаще обращаются, так как образ страны формируется из нескольких аспектов. Согласно мнению С.Анхольта, работа с каждой составляющей шестиугольника Индекса национального брендинга является основой и перспективой для бренда страны [3].

В шестиугольник Индекса национального брендинга (Nation Brand Index) входят следующие показатели: экспорт бренда, туризм, человеческий ресурс, культура и историческое наследие, инвестиции и иммиграция, государственное управление [4]. Культура и государственное управление входят в параметры, формирующие национальный брендинг. По мнению автора, эти две составляющие объединяются в неочевидное понятие культурной политики. Так, одно из определений культурной политики звучит следующим образом: «это комплекс определенных принципов, административных и финансовых видов деятельности и процедур, которые обеспечивают основу действий государства в области культуры» [5, с.33], то есть культурная политика – это набор государственных мер и действий, направленных на поддержку и развитие культуры в стране, а также на регулирование культурной жизни общества.

Включение в рейтинг, по словам С.Анхольта, не является показателем качества жизни в стране, но если проанализировать данные из рейтинга, то можно отследить определенную тенденцию в распределении мест, и сложно не заметить, что в первой десятке фигурируют страны из Европы, а также Австралия и США. Страны из первой десятки рейтинга известны всему миру не только благодаря проводимой государственной политике, но и в сфере культуры. Иногда культура и узнаваемость страны идет впереди наименования государства, например Италия, Франция, Великобритания. Такое явление называется «эффектом страны происхождения»: всем известно качество знака «made in Germany» или «made in Italy».

Последние данные, опубликованные на сайте Good Country Index [4], структурированы по следующим категориям: вклад в науку и технологии, культуру, международный мир и безопасность, мировой порядок, устойчивое развитие планеты и климата, процветание и равенство, здоровье и благополучие. Рейтинг был составлен на основе показателей за 2017-2022 гг. Согласно данной классификации, первые три позиции занимают Швеция, Дания и Германия соответственно. Однако если отсортировать по одному критерию «культуры», то заметим, как изменятся индикаторы, и в первую тройку войдут Бельгия, Эстония и Швейцария. В категорию вклада в культуру входят следующие показатели: международные мероприятия, экспорт культурной продукции, задолженность по взносам ЮНЕСКО в процентах от взноса, свобода передвижения, т.е. визовые ограничения, и свобода СМИ. Стоит отметить, что Казахстан в данном рейтинге находится на 128 месте из 169, в то время как Корея на 6-м месте, что говорит об острой необходимости в работе над культурной политикой страны для Казахстана, а также необходимости проведения работы в сфере национального брендинга, при обязательном учете культурных, этнических, географических особенностей Казахстана.

Если углубиться в данный вопрос, то можно отметить, что данный рейтинг составлялся исключительно с ознакомительной целью, для определения внешних положительных и отрицательных сторон, за пределами собственных границ, используя самые надежные доступные данные. Также следует подчеркнуть масштабы проекта по созданию The Good Country Index, так как в рейтинг входят более 150 стран, и их оценивают более чем по 7 параметрам, включающим в себя по несколько дополнительных пунктов.

Следует понимать, что культурная политика Республики Корея выстраивалась на протяжении полувека. В этом процессе можно выделить 4 основных периода: формирование национальной идентичности и самобытности, в период правления Ли Сын Мана, авторитарный режим Пак Чон Хи и Ро Дэ У, начало становления культурной политики с приходом к власти Ким Ен Сама, Ким Дэ Чжуна и прорыв, совершенный в период начала 2000 г. ознаменовавший также начало «корейской волны». Данные условные периоды также можно объединить в два направления по принципу «закрытой» культурной политики, состоящей из двух первых периодов, и «открытой политики», относящейся к третьему и четвертому этапам.

Сложно представить, что еще в 1945 г. по центру Сеула не была проведена сеть канализации и что территория полуострова была грубо разделена по 38 параллели.

Меры, которые принимали «проамериканский» Ли Сын Ман и авторитарный генерал Пак Чжон Хи, в современном мире у цивилизованного человека вызывают ряд вопросов, но если посмотреть на ситуацию с ретроспективной точки зрения, то можно понять, что данные решения и государственная политика не могла быть иной. В период правления двух первых официальных президентов Южной Кореи из-за волнений в обществе после Корейской войны, не представлялось возможным, не было условий для того, чтобы обговорить культурные вопросы в плане развития государственных программ или стратегий. Но нельзя не отметить роль самоотверженности корейцев, которые смогли сохранить свою самобытность и язык в период японской оккупации. Упорная борьба и партизанские войны на протяжении всех 35 лет аннексии являются показателем духа и стойкости корейского народа. Также несмотря на сложности, в данный период были созданы некоторые возможности для восстановления нескольких национальных учреждений: театра, библиотеки, музея и института традиционной музыки [6, с.79].

Проводимая культурная политика на территории Республики Корея использовалась как средство и атрибут контроля над обществом, укрепления режима и защиты от «северного» влияния».

Незначительный сдвиг в развитии культурной политики можно отметить в 60-70-х гг., так как в это десятилетие усилия государственной политики были направлены на сохранение традиционных видов искусства, и большая задача заключалась в избавлении от налета японского колониализма, который также продолжал оставлять отпечаток на данный отрезок времени. Меры были предприняты с целью объединения народа, поднятия национального духа и очищения территории от партизанов как со стороны японской власти, так и со стороны северокорейских спецслужб.

Самым первым крупным и масштабным законом о поддержке культуры является Закон о содействии культуре и искусству, который был принят в 1972 г. [6, с.83], что означало признание необходимости культурной политики и восстановления и сохранения исторического наследия. Однако крупных сдвигов данный закон не совершил, так как государственная система нуждалась в урегулировании.

В целом период закрытой политики Южной Кореи с 1945 по 1980 гг. можно назвать сложным для культурной политики, так как на данном этапе были сложности с регулированием и контролем государственного бюджета и казны, с составлением внутригосударственного порядка. Главной задачей данного периода были удержание и укрепление власти, так как недовольства людей выражались крупными протестами, которые жестоко подавлялись. Масштабные студенческие попытки переворота режима, борьба с повстанцами и партизанами Севера – все это отражалось на государственной политике.

Большие сдвиги произошли в конце 80-х годов XX столетия, когда началась бурная урбанизация. Перераспределение крупного бизнеса по регионам стало главным и успешным решением этого периода. Произошло разделение бюджета, с Сеула была снята нагрузка из-за конгломератов. Быстрыми темпами стали расти чеболи и будущие гиганты экономики, пережившие кризис 80-х годов, такие, как Самсунг, LG и др.

Несколько десятилетий вопросу культурной политики не придавалось должное значение, но с наступлением и ростом экономики появился интерес и к культуре. Местные органы власти начинают получать финансовую поддержку из центрального правительства для создания таких культурных объектов, как библиотеки, театры, музеи. Однако они не справляются с задачами и первым недостатком явилась нехватка подготовленных профессиональных кадров, а также не было должной подготовки для запуска таких программ.

Событие, которое открыло Южную Корею миру, стали Олимпийские игры-1988 года в Сеуле. Уровень подготовки, масштаб проведения и продуманность организаторов приятно удивила как спортсменов, так и мировое сообщество. Эти игры запомнились не

только тем, что здесь в последний раз выступали сборные СССР и ГДР, но и участием более чем 8000 спортсменов из 52 стран мира [7].

Совпадение смены власти и первые шаги в открытии страны, последовательной демократизации дали шанс и возможность задуматься об инвестиционной привлекательности страны. Впервые после долгого нахождения у власти военных людей, президентом становится Ким Ён Сам, который к военному руководству не относился. Именно с этого периода появляется доверие между бизнесом, творчеством, культурными проектами и государством, что в последующем окажется ключевым фактором сотрудничества. В 1990 г. было создано автономное Министерство культуры, которое более не зависело от Министерства образования [6, с.92]. Ким Ён Сам видел большие перспективы в открытии Кореи для интеграции корейского бизнеса в международные проекты, понимал важность развития культурной политики и поэтому в 1993-94 гг. ввел политику «세계화», означавшую курс на «глобализацию» [8, с.431].

Проследить за дальновидностью Ким Ён Сама можно в создании при его администрации Бюро культурной индустрии (문화 산업국), основная задача которого заключалась в выводе корейской культуры на мировую арену. Также в период его правления зародился интерес касательно диаспор, проживающих за рубежом, как проводников и своеобразных «мостов», которые могли бы помочь найти точки соприкосновения Южной Кореи со странами проживания диаспоры [8, с.105].

В годы правления Ким Тэ Джун перспективы развития культурной политики набирали обороты. Именно при нем были приняты пятилетние «Планы развития культуры», в основе которых было выстраивание взаимоотношений с соседними странами, а также известная на весь мир «политика солнечного тепла». И, наверное, самым значимым событием нового тысячелетия явилось проведение Чемпионата мира по футболу совместно с «некогда недружественной» Японией [9, с.25]. Громкое, яркое и международное событие, которое привлекло большое количество внимания СМИ, туристов, стало одной из отправных точек устремления корейцев к созданию позитивного образа за рубежом.

Согласно рейтингу С. Анхольта, в 2008 г. Южная Корея находилась в рейтинге Nation Brands Index на 33 месте [3]. Именно поэтому Ли Мен Бак продолжил начатое дело своих предшественников и наращивал культурный потенциал страны, зная, как это отражается на национальном бренде, узнаваемости страны. Выступая 15 августа 2008 г., он обратился к корейцам с речью, в которой отметил значимость и необходимость в улучшении национального бренда страны. Также он упомянул, что Южную Корею за рубежом ассоциируют с революциями и демонстрациями, с образом Северной Кореи, которая представляет из себя опасность в виде «державы с ядерным оружием» и что сейчас «назрела необходимость в работе над репутацией страны и нации» [10, с.44]. Это послужило стимулом для создания Президентского совета по национальному брендингу (국가 브랜드 위원회). Основные задачи данного совета заключались в поддержке эффективных национальных проектов, усилении заинтересованности общества в формировании национального бренда, и быть актором, который выступил бы в качестве посредника в государственном аппарате [11].

Главную роль в появлении узнаваемого корейского бренда стало распространение корейской волны, известной как 한류 (Hallyu). Данный термин является собирательным образом культуры Кореи, включающей в себя музыку, киноиндустрию, онлайн-игры, национальные виды искусства, современные танцы и многое др. В начале 2000-х данный феномен был популярен в Китае, Японии и странах Юго-Восточной Азии, однако сильная поддержка Президентского совета по национальному брендингу способствовала выходу корейской культуры за пределы данного региона и покорению мирового сообщества. Главным и значимым результатом взятого риска можно считать эффект корейской волны, который, 20 лет спустя, продолжает являться одним из основных источников ВВП Южной Кореи [6].

Заклучение

Южная Корея в 1945 г. начинала путь развития со статуса аграрной страны, и сложно поверить, но ВВП страны в 60-х годах равнялся ВВП Ганы. Прорыв, который совершила страна в экономическом плане, поражает и вызывает вопросы, как это удалось, не имея практически природных ресурсов.

Основной упор корейцы сделали на человеческие ресурсы и капитал – как показывает практика, решение было верным. Создание инноваций, использование мягкой силы, наличие узнаваемого и признанного национального бренда явились залогом доверия и притока инвестиций на небольшой полуостров. При этом практически отсутствует негативная коннотация от стереотипов и предрассудках о прошлом Кореи. На сегодняшний день Республика Корея зарекомендовала себя как устойчивое государство, стремительно продвигающее свой главный капитал – культуру. Узнаваемость корейских брендов из года в год растет, работа над имиджем страны позволила уверенно закрепиться Южной Корее в ранге «Азиатских тигров» и сделать шаг в сторону развития собственного национального бренда, рост и продвижение которого мы наблюдаем в данный момент.

Таким образом, позитивный имидж Республики Корея помогает в привлечении международных инвесторов, притоке туристов. Большую роль в развитии и продвижении корейского национального бренда сыграл Президентский совет по национальному брендингу, так как способствовал в продвижении программ и проектов для укрепления имиджа страны. Открытие за рубежом культурных и просветительских центров, спонсирование волонтерских программ, проведение международных фестивалей, продвижение корейского языка и национальных видов спорта, кухни – это неполный список того, каким образом Южная Корея работает над национальным брендингом страны и привлекает всеобщее внимание международного сообщества. Баланс в работе по различным направлениям культуры также является залогом успеха на протяжении всей истории развития культурной политики Южной Кореи. И самым главным фактором в формировании мощного национального бренда является постоянство: начиная с 90-х годов, культурная политика развивалась медленно, но последовательно, каждый последующий президент работал над улучшением национального бренда и имиджа страны, формируя таким образом основу для увеличения влияния на мировой арене.

Список литературы

1. Важенина И. С. О сущности бренда территории // Экономика региона. – 2011. – №3. – С. 18 – 22.
2. Anholt S. Nation as brand // Brand management. – 2022. – Vol.4-5. – P.229-239
3. About Good country index [Электрон.ресурс]. – 2014. URL: <https://index.goodcountry.org/> (дата обращения 03.03.2023).
4. The Anholt-Ipsos Nation Brands Index [Электрон.ресурс]. – 2022. URL: <https://www.ipsos.com/en-us> (дата обращения 04.03.2023).
5. Исмаилова С.Ж., Ахапов Е.А., Чан Бенг Сун, Мен Сун Ок. К проблеме дефиниции «культурной политики» // Journal of Oriental Studies. – 2017. – №4 (83). – С. 28-35.
6. Mi Sook Park. South Korea cultural history between 1960s and 2012 // International Journal of Korean Humanities and Social Sciences. – 2015. – №1. – P. 71-118.
7. Seoul Olympic games 1988. [Электрон.ресурс]. – 2023. <https://olympics.com/en/olympic-games/seoul-1988/logo-design> (дата обращения: 10.03.2023).
8. Shin, Kwang-Yeong. The discourse of crisis and the crisis of discourse. InterAsia Cultural Studies. – No. 1(3). – P. 427-442.
9. Yun Kyoin. The 2002 World Cup and a Local Festival in Cheju: Global Dreams and the Commodification of Shamanism // The Journal of Korean Studies/ - 2006. – № 1. 11. – P. 7-39.
10. Лазарева К.В. Республика Корея: феномен национального бренда // Манускрипт. – 2018. – № 11. Ч. 1. – С. 43-46.

11. Presidential Council on Nation Branding. [Электрон.ресурс]. – 2023. URL: <http://17koreabrand.pa.go.kr/gokr/kr/index.do> (дата обращения 20.03.2023).

С.Ж. Исмаилова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Корея Республикасының ұлттық брендингіндегі мәдени саясаттың рөлі

Аңдатпа. Бұл мақалада Корея Республикасының мәдени саясатын елдің ұлттық брендинде қалыптасуы мәселесі қарастырылған. Ел брендинің халықаралық аренада орнығуы мен болуы мемлекет аумағында мәдениет саласындағы маңызды және тәуекелді саяси шешімдерді қабылдаудан басталады. Бұл мақалада Корея Республикасындағы мәдени саясатты қалыптастырудың негізгі кезеңдері қарастырылып, үкімет қабылдаған маңызды шешімдер көрсетілген. Оңтүстік Кореяның ұлттық брендин дамытудың негізгі бағдарламалары мен стратегиялары талданған.

Елдің өзіндік ұлттық брендинің болуы мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігінің қажеттілігі мен негізі болып табылады және Корея Республикасының тәжірибесі көрсеткендей, дәл осындай «жұмсақ күштің» әсері әлем ауқымына күштірек әсер етеді.

Оңтүстік Кореяда мәдени саясат ұлттық брендинг бағытына әсер ететін мәдени құндылықтарды қалыптастырады және насихаттайды. Мәдени саясат өнерді, ғылымды, білім беруді және белгілі бір елге ғана тән басқа да салаларды дамытуға және ілгерілетуге көмектеседі. Осыған байланысты Оңтүстік Кореяның тұрақты және танымал бренд құру тәжірибесін зерделеу қажеттілігі туындады.

Түйін сөздер: мәдени саясат, ұлттық брендинг, корей саясаты, оңтүстік корейлік феномен, мәдени саясат.

S.Zh. Ismailova

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Role of cultural policy in nation branding of the Republic of Korea

Abstract. This article discusses the issue of the formation of the cultural policy of the Republic of Korea in the nation brand of the country. The positioning and existence of a country's brand in the international arena begins with the adoption of significant and risky political decisions in the field of culture on the territory of the state. This article discusses the main stages in the formation of cultural policy in the Republic of Korea and highlights significant decisions taken by the government. The main programs and strategies for the development of the national brand of South Korea are analyzed.

The presence of a country's own national brand is a necessity and the basis for the state's competitiveness, and as the practice of the Republic of Korea shows, the impact of just such a "soft power" has a stronger impact on the scale of the world community.

In South Korea, cultural policy shapes and promotes cultural values that influence the direction of national branding. Cultural policy helps in the development and promotion of the arts, sciences, education and other areas that are unique to a given country. In this regard, there is a need to study the experience of South Korea in building a sustainable and recognizable brand.

Keywords: cultural policy, nation branding, Korean policy, South Korean phenomenon, cultural policy.

References

1. Vazhenina I. S. O sushchnosti brenda territorii. *Ekonomika regiona*. [On the essence of the brand of the territory. *Economics of the region*]. 2011. No. 3. P. 18 - 22. [in Russian].
2. Anholt S. Nation as brand. *Brand management*. 2022. Vol.4-5. P. 229-239.
3. About Good country index. Available at: <https://index.goodcountry.org/> (accessed 03.03.2023).
4. The Anholt-Ipsos Nation Brands Index. 2022 Available at: <https://www.ipsos.com/en-us> (accessed 04.03.2023).

5. Ismailova S.Zh., Akhupov E.A., Chan Beng Sun. Men Sun Ok. K probleme definitsii «kulturnoy politiki» Journal of Oriental Studies. [On the problem of the definition of "cultural policy" Journal of Oriental Studies. 2017. No. 4 (83). P. 28-35. [in Russian].
6. Mi Sook Park. South Korea cultural history between 1960s and 2012. International Journal of Korean Humanities and Social Sciences. 2015. No.1. P. 71-118.
7. Seoul Olympic games. Available at: <https://olympics.com/en/olympic-games/seoul-1988/logo-design> (accessed 10.03.2023).
8. Shin. Kwang-Yeong. The discourse of crisis and the crisis of discourse. InterAsia Cultural Studies. 2000. No.1(3). P. 427-442.
9. Yun Kyoim. The 2002 World Cup and a Local Festival in Cheju: Global Dreams and the Commodification of Shamanism. The Journal of Korean Studies. 2006. No. 1. 11. P. 7-39.
10. Lazareva K.V. Respublika Koreya: fenomen natsionalnogo brenda // Manuscript. [Republic of Korea: the phenomenon of the national brand // Manuscript. - 2018. No. 11. Part 1. - P. 43-46.] [in Russian].
11. Presidential Council on Nation Branding. Available at: <http://17koreabrand.pa.go.kr/gokr/kr/index.do> (accessed 20.03.2023).

Сведения об авторе:

Исмаилова Сауле Жусипбековна – докторант кафедры Дальнего Востока факультета востоковедения, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Исмаилова Сәуле Жүсіпбекқызы – әл-Фараби ҚазҰУ, Шығыстану факультеті Қиыр Шығыс кафедрасының докторанты, Алматы, Қазақстан

Ismailova Saule Zhussipbekovna – Ph.D. student, Department of the Far East, Faculty of Oriental Studies, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

N. Kairanbayev, G.Ye. Nadirova, R.Ye. Kudaibergenova

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: kairanbayev.n.s@gmail.com)

«The crucial role of university accreditation in UAE's educational policy»

Abstract. *The article discusses the various types of quality assurance used in the United Arab Emirates (UAE) and focuses on the country's efforts to align its practices with international standards of excellence as part of higher education reform initiatives. This study's main research question is whether or not the national accreditation strategies in the UAE can be regarded as successful and effective. The authors used comparative analysis, a literature review, and document analysis in this study. Our findings show that, unlike many other countries, higher education institutions and programs in the UAE have used variety strategies to ensure and validate their high quality of educational services. The existence of regulatory bodies and their strict evaluation processes has helped to improve the standard of education, while the lack of centralization of power and educational autonomy has allowed for the creation of a special educational system.*

Keywords: *the UAE, higher education institutions, accreditation.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-145-4-215-225>

Received: 23.06.2023 /Accepted: 15.11.2023

Introduction

The United Arab Emirates is a young country, which was founded in 1971. The country's economy is mainly driven by the oil sector, though banking and finance, light industry, and tourism have recently been added to diversify it [1]. With an average annual growth rate of 1.3% in the last four years, the UAE's economy is currently the second largest in the Arab world and third largest in the Middle East, according to World Bank data on national accounts [2].

Progress and development in the UAE has made fundamental changes in the education system. Over the past 50 years literacy rate rose from 10% in the 1960s to over 93% at present [3]. The higher education system has grown significantly in the UAE as a result of a substantial investment, and today offers a wide variety of programmes from numerous public and private universities. There are approximately 75 private higher education institutions in addition to the three public universities, 32 of which are international branch campuses in Dubai, Abu Dhabi, and Ras Al Khaimah [4].

Six years ago, the UAE's Ministry of Education presented its National Strategy for Higher Education 2030, with a strong emphasis on high-quality university education, especially in terms of research and the country's effort to become a knowledge-based economy [5]. The UAE has worked on competing worldwide as a knowledge-based society by expanding its higher education system globally since 1997 and attracting several prestigious foreign universities to its «free zones» [6]. Today, the UAE already has several world-class educational institutions, and the creation of more institutions of the same quality has been given priority by the Emirates Government, which formed authorities as regulating bodies to guarantee educational excellence [7].

Since its inception, the county authorities have been working to maintain the quality of its higher education in a globally recognised standard. The research of al-Dossari [8] claims that they started quality assurance back in 1980 when the UAE were involved in regional efforts to establish a regional accrediting organisation through the Arab Education Office of the Gulf Countries. The UAE seek quality accreditation for their universities from international professional institutions in the USA and the UK. There are more collaborative efforts in the UAE among quality assurance agencies and higher education institutions for quality assurance at the international and regional levels. It has also made significant efforts to establish and strengthen national quality assurance and accreditation capacities [9].

Similarly, another study [10] has noted that the UAE is making efforts to align its quality assurance system with global best practices. Both the federal government and each of the Emirates, which have established their own educational authorities and used free zones to increase their educational capacity, are working to meet their expectations for quality assurance. Notably, Dubai's free zones have created regulations that support for-profit higher education. Tax breaks and other incentives are part of these policies, which are designed to encourage foreign universities to establish campuses in Dubai. These regulations aim to promote the growth of the private higher education sector in Dubai. Conversely, Abu Dhabi takes a more focused approach to quality control. Universities must adhere to a number of rules set up by the Abu Dhabi government in order to operate there. These rules are intended to guarantee that the universities in Abu Dhabi maintain the highest standards of excellence.

The purpose of this study is to analyze the procedures for obtaining accreditation for higher education organizations in the UAE. The article discusses the different forms of accreditation and quality assurance applied in the UAE, emphasizing the county's efforts to align its procedures with international standards of excellence.

This study's main research question is: What factors influence the program and university accreditation process, and can the UAE's accreditation strategies be considered successful and effective?

Methodology

To address research questions, the authors studied and analyzed a number of sources, including articles, monographs, and reports, to obtain information on the accreditation procedures for universities and educational programs in the UAE. The documents of various agencies, including legislation, guidelines, standards, statistics, and websites of international organizations, were also examined. Since the UAE have several accreditation models, a comparative analysis of their standards and requirements has been carried out. Thus, the authors conducted this study using such methods as literature review, document analysis, and comparative analysis.

The UAE's Ministry of Higher Education and Scientific Research: Policies, Responsibilities, and Achievements (1992-2015)

The government of the UAE has placed significant emphasis on the development of the education system since its inception. It has allocated significant funds to meet the educational requirements of the nation, resulting in remarkable improvements. In 1992 the Ministry of Higher Education and Scientific Research (MOHESR) was established by Federal Law No. (4). It was set up to oversee the higher education sector and scientific research policies in addition to the Ministry of Education.

When the MOHESR was created, it was established on four policy decisions that would guide its efforts. These decisions included:

1. The UAE would build and operate their own universities;
2. Qualified faculty that meet international standards would be employed;
3. Instruction would be predominantly in English; and

4. Education was to be free for all qualified Emiratis and would include women [11].

The responsibilities of the MOHESR included:

- planning for higher education and scientific research in the UAE;
- licensing private institutions and accrediting their programs to maintain quality standards;
- accrediting foreign institutions and developing scientific research institutions;
- coordinating student admissions policies and draught laws for federal institutions;
- managing academic scholarships and any other responsibilities given to them by law.

In addition, the MOHESR has set three strategic goals for higher education over the next few years. These objectives are as follows: 1) ensuring quality education in K-12 for college preparation and in higher education institutions and programs through licensing and accreditation; 2) sustaining the UAE economy by preparing graduates for private employment and encouraging research relevant to UAE needs; and 3) enrolling all Emirati secondary school graduates in quality higher education programs [12].

The Ministry of Higher Education and Scientific Research has taken various steps to achieve its objectives. In 1996, it established the National Admissions and Placement Office to aid Emirati nationals in meeting the criteria and accessing higher education institutions. It founded a Commission for Academic Accreditation in 1999, which now has the authority to provide licenses to foreign universities and certify their programs. The Commission's aim is to make certain that private institutions offering higher education in academic and vocational fields are of the highest quality and have a solid reputation on a global scale [13]. In 2004, they established the Office of Higher Education Policy and Planning to manage the strategic planning and coordination of UAE higher education programs and institutions [12].

Ministry of Education (MOE) in the UAE

In 2015, there was a merger of the Ministries of «Education» and «Higher Education» into one ministry. The administration consisted of two ministers who were responsible for planning and managing education from childhood to higher education completion. The goal was to unify efforts and policies, optimize financial and human resources, and bridge the gap between society's higher education outcomes and the labor market's requirements [14].

Accordingly, the Ministry of Education in the UAE is currently responsible for the overall planning of higher education and scientific research. Its duties include drafting legislation for federal institutions of higher education and scientific research and regulating private institutes to ensure their accreditation and licensing [15].

The Commission for Academic Accreditation of the UAE (est. 1999)

The UAE has two levels of system governance due to its federal system. The Ministry of Education has overall authority over the system at the federal level. A body within the MOE known as the Commission for Academic Accreditation (CAA) is in charge of regulating the quality of higher education in government and private educational institutions to ensure compliance with international standards. The CAA is responsible for accrediting the universities and their degree programs to ensure their quality and standard. In addition to its duties related to licensure and accreditation, the CAA is also responsible for granting approval for significant changes to tertiary education institutions and their programs. It conducts academic audits of HEI activities and is now engaged in conducting risk assessments and addressing concerns about higher education provision. The CAA also provides guidance, support, and opportunities for development to HEIs in accordance with its Mission [16].

At the institutional level, higher education institutions are authorised and accredited through a two-stage process. The first stage involves the submission of an application, which is primarily procedural in nature and necessitates extensive documentation on governance, finances, facilities, rules and regulations, and other relevant factors. Following that, the CAA reviews the submitted information and evaluates the facilities to ensure compliance with the established standards. Following the successful completion of the institutional licensure process,

each academic program offered by the institution must go through a separate accreditation process. This process entails submitting a comprehensive program proposal that addresses 11 specific standards, namely Mission, Organisation, and Governance; (Internal) Quality Assurance; Educational Programs; Faculty and Professional Staff; Students; Learning Resources; Physical Resources; Fiscal Resources; Public Disclosure and Integrity; Research and Scholarly Activity; and Community Engagement [17].

The CAA has set certain requirements for programs to follow in their curriculum. These include being credit-accrediting, having particular general education requirements for undergraduate levels, and focusing on research for graduate levels. To maintain the CAA license, programs must renew it every five years, but those institutions that have demonstrated exceptional quality can receive a license for seven years.

This accreditation enables universities to promote their programs, admit students, and have their degrees acknowledged across the United Arab Emirates, thereby granting graduates the freedom to work in any part of the country and continue their education at the postgraduate level [18].

It should be noted that from the very beginning, the Ministry is focused on the licensing procedures of the university and its accreditation, realizing the importance of this strategy for the quality of education. Not always and not in all education systems these procedures go hand in hand. Higher education institutions and program accreditation raise the standard of academic instruction, ensuring that qualified workers can enter the workforce and that graduates are competitive. Through the accreditation of higher education institutions and the programs they offer, which produce qualified human resources and competitive graduates, the labor market benefits from the development and improvement of academic education. The CAA supports the goals of the Ministry of Education and its commitment to raising the standards of academic programs and higher education institutions in the United Arab Emirates. The CAA aims to accomplish this by developing a set of criteria that will be used to assess how well higher education institutions and their academic programs perform in accordance with generally accepted quality standards [19].

Programs that have not been accredited by the CAA are not appealing to UAE citizens as they are not acknowledged by government agencies. This is because such programs are not acknowledged by government departments, and therefore, UAE citizens with unaccredited degrees are unable to find jobs in the public sector. The majority of UAE citizens prefer to work in the public sector as it offers better salaries and working conditions compared to the private sector.

The CAA adopted a US model for its standards but adjusted them to suit the UAE context. These standards encompass all significant aspects of educational institutions. Nevertheless, some foreign educational organizations can avoid complying with the CAA's standards by establishing themselves within designated free zones throughout the UAE. Despite this, they would still need to meet the specific licensing requirements of each emirate they operate in. For instance, within Dubai, institutions must adhere to the licensing criteria set by the Knowledge and Human Development Authority [20].

Free zones were first created in 1984 to allow foreign companies to operate in the UAE without needing to abide by federal rules and were intended to increase foreign direct investment in the country. However, this caused a lack of coordination between the authorities governing the free zones and the various requirements and regulations, so the government decided to establish local regulatory structures responsible for each free zone. These structures have set unique requirements for foreign universities offering academic programs of comparable quality to their main campuses [17].

Around 2000, Dubai began creating free zones designed to attract international branch campuses. At first, these institutions were exempted from almost all forms of quality assurance.

The Knowledge and Human Development Authority (est. 2007)

The Knowledge and Human Development Authority (KHDA) is a Dubai government body created in 2007 to supervise the high-quality of private education and support the growth, innovation, and diversified economy of the emirate. It oversees the regulation and quality assurance of all higher education institutions situated in Dubai's free zones. To operate in the free zones, all higher education providers must receive academic authorization and register their educational programs with the KHDA [21].

The third article of Executive Council Resolution No. (21) of 2011 regarding higher education institutions located in the free zones of Dubai states that the KHDA is responsible for supervising academic institutions within these zones. In order to fulfill this duty, the KHDA has been granted the authority to give initial approval and academic authorization to entities that wish to offer higher education programs in the free zones. This means that the KHDA is responsible for establishing the necessary standards and regulations required for granting academic authorization, as well as determining the procedures and requirements that entities must follow in order to obtain academic authorization. Additionally, the KHDA's responsibility is monitoring the compliance of academic institutions with these standards and requirements, as well as ensuring the quality of higher education programs and certifying academic qualifications granted by academic institutions. Finally, the KHDA is in charge of creating a comprehensive database that includes information about academic institutions, their offered programs, academic levels, and any activities they conduct [22].

The KHDA overseas universities are designated as free-zone universities, which are essentially satellite campuses of international universities. These free-zone universities operate under the same academic systems as their main campuses located in their respective countries. The KHDA plays a crucial role in providing academic authorization and ensuring quality assurance for all these free-zone universities. As part of this effort, the KHDA has established the University Quality Assurance International Board (UQAIB), which is a full member of the International Network for Quality Assurance Agencies in Higher Education (INQAAHE). The UQAIB is responsible for ensuring the quality of these satellite campuses and maintaining standards that are comparable to those of their respective universities [23].

The UQAIB is an independent committee consisting of international specialists in the field. Its purpose is to support the KHDA in maintaining the quality of higher education provided by foreign entities in Dubai's free zones, in accordance with both international and local standards. The UQAIB advises on the approval of new institutions and programs, as well as the renewal of existing ones. Additionally, it is responsible for giving its approval to all new programs offered by higher education providers [21].

The KHDA was the first in the world to implement this model for economic free trade zones universities. Quality valuation is based on four main principles. First, the home higher education provider must be approved by the official system of the home country; second, the standards used at the home campus for quality assurance must be acceptable to UQAIB and the international standards community; third, evidence must exist to demonstrate the branch programs are equivalent with the home campus; and fourth, UQAIB-approved programs are entered into a KHDA registry. The Equivalency Model is a progressive new process for ensuring quality in cross-border higher education [24].

In order to ensure that academic programs offered by higher education providers in free zones meet quality standards, they must undergo an annual registration process with the KHDA. KHDA maintains a list of authorized universities on its website and mobile app, providing transparency and assurance to the public that the programs have been independently reviewed and comply with the quality assurance requirements set by the UAE Quality Assurance and Qualifications Authority. Each academic program must be registered separately through its own application [25]. This model looks more complex and multi-layered, but, obviously, based on the international level of the university, it is even more prestigious for the local student community.

Abu Dhabi Education and Knowledge (est. 2007)

In Abu Dhabi, the Abu Dhabi Education and Knowledge (ADEK), which was earlier known as Abu Dhabi Education Council, is in charge of regulating the higher education sector. Established in 2005, the ADEK works in coordination with the Ministry of Education and has the power to create academic institutions and educational bodies in Abu Dhabi. The ADEK’s primary focus is on improving the quality of higher education by establishing high licensing standards and encouraging continuous improvement. Additionally, the ADEK works to promote and incentivize research, innovation, scholarship, and discovery as drivers for developing a highly-skilled, productive, and competitive national workforce. The ADEK also aligns higher education with the labor market and socio-economic needs, guided by the Abu Dhabi Economic Vision 2030 and policy agenda.

The Abu Dhabi Economic Vision 2030 is a detailed strategy established by the Abu Dhabi government to transform and diversify the emirate’s economy in the long term. Its goal is to decrease the emirate’s dependence on the oil industry and instead prioritize industries that rely on knowledge and innovation by 2030. One of its foremost objectives is to cultivate a workforce that is both skilled and efficient in order to generate opportunities for the local and international private sector in Abu Dhabi. This will also create more job opportunities for UAE citizens in the future, especially in sectors that require advanced knowledge and skills, as well as those that are export-driven.

The ADEK and MOHESR had an agreement that requires all institutions seeking licensure or accreditation to first obtain authorization from the ADEK’s Quality Improvement Division. Once authorized, institutions can apply for licensure or accreditation from the CAA. The ADEK oversees all higher education providers in Abu Dhabi, unlike the KHDA which only regulates free zones. The ADEK’s processes and standards are more closely aligned with the CAA. This differs from Dubai’s model where the KHDA regulates free zones and the CAA has limited interaction with institutions in those zones [22].

Table 1 - Comparison of accreditation processes of CAA, ADEK, and KHDA

Standard	CAA	ADEK	KHDA
1. Governance and Management	+	+	+
2. Quality Assurance	+	+	+
3. Educational Programs	+	+	-
4. Research	+	+	-
5. Faculty and Professional Staff	+	+	+
6. Students	+	+	+
7. Financial Management and Budgeting	+	+	+
8. Community Engagement	+	-	+

The table above provides an overview of the accreditation processes at three different organizations assessing eight standards: governance and management, quality assurance, educational programs, research, faculty and professional staff, students, financial management and budgeting, and community engagement. According to the table, all three organizations take a broad approach to accreditation, yet each of them has its own distinct focus. This may become convenient for institutions because it allows them to select the standard that best meets their requirements. Here is a more detailed description of the table:

Standard 1 - Governance and Management (Mission, vision, values, and strategy, policies, and procedures). All three organizations require a transparent system of governance and suitable management for initial accreditation. This includes strategic planning, mission, and vision. The clarity in goal and vision, the creation of policies, and strategic planning are the three standards’ shared characteristics. They also emphasize the significance of collaborations, open decision-

making, and monitoring to ensure quality. These elements allow to ensure that higher education institutions are run effectively.

Standard 2 - Quality assurance system. It is also an important aspect on which all three regulatory bodies focus. The CAA standard emphasizes the importance of commitment for institutions to maintain academic standards and quality assurance through systematic monitoring, evaluation, and improvement. It also highlights the evaluation of their performance against the top equivalent standards followed by regional and global institutions. The KHDA standard also places a high priority on program quality and the requirement for clear rules and regulations to guarantee that course administration, instruction, and assessment practices at the branch university are consistent with those at the home university. It put a strong emphasis on the value of immediate feedback for students as well as the evaluation of student work by qualified and experienced faculty. It also discusses plagiarism prevention and the safety of academic activities. The ADEK body, on the other hand, places a particular focus on the necessity of the higher education institution's internal quality assurance system (IQAS), which enables making decisions based on continuously updated data. With the approval of a Quality Enhancement Plan, the higher education institution ensures the ongoing revision of the IQAS for reliability and relevance.

Standard 3 - Educational programs. Regarding educational program requirements, both CAA and ADEK urge universities to provide clear and relevant learning outcomes, deliver rigorous instruction, and effectively assess student learning. The CAA emphasizes employer involvement in curriculum creation and the availability of chances for students to get workplace experience. The ADEK standards, on the other hand, focus more on the acknowledgment of awarded qualifications and past learning. The KHDA standard does not affect educational programs borrowed and accredited by licensed foreign universities.

Standard 4 - Research and scholarly activities. The importance of research activity in higher education is also emphasized by both the CAA and ADEK standards. The CAA standards demand to have a plan for research and/or scholarship and provide funds for those activities. The ADEK standards ask that institutions implement systems and procedures that support research, improve the quality of that research, and increase innovation and development. Both organizations demand that institutions guarantee the research's effects are felt at the local, national, and international levels.

Standard 5 - Faculty and professional staff. According to these standards, educational institutions must have policies and procedures developed for selecting, training, assessing, promoting, and keeping professional faculty and staff. These requirements also suggest that universities offer professional development opportunities to educators and other staff members. While the KHDA standards place more emphasis on faculty and professional staff qualifications, the CAA standards concentrate more on the diversity of faculty and professional staff. The ADEK standards additionally prioritize the professional staff's and faculty's research abilities.

Standard 6 - Students (admission, student support services, student behavior, academic integrity, alumni). The duties of institutions for their students are also included as institutions' responsibility in the CAA, ADEK, and KHDA standards. Institutions must define the characteristics of the students they seek to serve, offer an environment that supports their education, have open and trustworthy recruitment, selection, and admissions policies and procedures, develop and maintain to clear transfer student admission policies, provide efficient and available support services, social and recreational activities, student associations, and clubs, and have fair admissions policies.

Standard 7 - Financial Management and Budgeting. The most thorough standard is the CAA, which covers a wide range of topics like financial management, budgeting, and financial resources. The ADEK Standard gives the financial capacity of institutions a higher priority and requires them to provide credible proof of their ability to fulfil their commitments to program delivery over the long term. The KHDA Standard is more detailed and focuses on the financial support of higher education institutions with branches in the United Arab Emirates.

Standard 8 - Community Engagement. The CAA and KHDA standards place a strong emphasis on the value of community engagement for institutions of higher learning. The two criteria call for institutions to create strategic plans for community engagement, establish rules and guidelines for dealing with outside parties, and assess the success of their community engagement initiatives. Compared to the KHDA standard, the CAA standard is more thorough and covers a wider range of topics, such as interactions with alumni, employers, and other educational institutions. The KHDA standard is more relevant to the UAE context and requires institutions to pursue appropriate connections with regional businesses and professional associations. Both standards place an intense focus on the value of community engagement for higher education institutions because it can enhance the lives of students, graduates, and the community overall. ADEK, which draws heavily on the Abu Dhabi Economic Vision 2030, leaves community engagement to the Ministry's strategic plans.

The UAE's achievements

According to the QS World University Rankings 2023, there are several universities in the UAE that have been ranked among the top universities in the world. The highest-ranked university in the UAE and one of the top 200 universities in the world is Khalifa University, which is ranked 181st in the world. Other top-ranked universities in the UAE include United Arab Emirates University (296), American University of Sharjah (362), and Canadian University Dubai (541-550) [26].

As stated by the Times Higher Education World University Rankings 2023, the UAE has two of the top-ranked universities. The University of Sharjah and the United Arab Emirates University come in at 251st in the world. Abu Dhabi and Khalifa University follow closely behind, ranking at 301st and 351st, respectively [27].

In the previous 20 years, there has been a striking increase in the number of licensed educational institutions in the UAE's tertiary education sector. The number of accredited higher education institutions has increased from five before the year 2000 to 67 by 2022. These colleges and universities are classified according to their status: 42% belong to private entities, 8% are international branch campuses, and the rest of the 50% are government or semi-government higher educational institutions. Licensed universities currently offer 1175 active programs to meet the various students' educational requirements. The UAE has 133,841 students enrolled in its higher education institutions, according to data on enrollment. These students represent the diversity of academic objectives in the entire country, with 86% doing bachelor's degrees, 9% enrolled in master's programs, and 2% pursuing doctorate degrees [28].

Foreign students make up more than 36% of all students in the UAE. The UAE government has taken effective steps to make it a popular location for students from other countries. It attracts students from all over the world due to its student-friendly visa policies, working part-time opportunities, campuses of international universities, and career prospects.

Discussion and conclusion

Based on the above results, we can draw a few conclusions according to the empirical research's findings. Firstly, the accreditation process is critical for ensuring and maintaining the quality of higher education institutions and programs which is well understood by the relevant ministries and departments. That is why the process of licensing a university today almost immediately entails the process of accreditation. Advanced education and its compliance with international standards are maintained with the help of solid rules and regulations. That is why the participation of regulatory bodies in rigorous evaluation procedures has resulted in an improvement in the quality of education in the UAE.

Furthermore, the previously existing vacuum in higher education allowed relatively easily and quickly, without much internal resistance, to create of new and immediately modern systems ranging from federal to emirates and private, including Western branches. This is in sharp contrast to what we find in post-Soviet countries, where it was necessary to restructure large,

immobile structures within a specific framework, which did not always lead to success due to their fundamentalism, rigidity, and lack of awareness by actors of the drawbacks of old systems and benefits of new ones. Positive factors included the absence of a rigid centralization of power in the UAE. There is a certain level of educational autonomy within each emirate, and the free zones have even more freedom from the Federal Ministry's and its departments' decisions.

The use of various accreditation models, the presence of numerous foreign teachers and experts familiar with accreditation standards, the openness of the Emirates to the influence of Western education, and some spirit of natural rivalry between Emirati universities were important factors that significantly contributed to the development of the unique design of the educational system as a whole. Given the high reputation of UAE universities, proven by positions in world rankings, the willingness of Western universities to open their branches, and attractiveness to foreign students, we can talk about the high quality and effectiveness of higher education and the accreditation system of universities in this country.

References

1. Nicks-McCaleb, Lynn (). The impact of state funded higher education on neighbourhood and community in the United Arab Emirates. *International Education Journal* 6.3. 2005. P. 322-334. Available at: <http://iej.cjb.net>. (accessed 01.05.2023).
2. World Bank data. GDP per capita growth (annual %) - United Arab Emirates. 2022. Available at: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG?end=2022&locations=AE&most_recent_value_desc=false&start=1976&view=chart (accessed 15.05.2023).
3. Badry F. Expanding the UAE's Higher Education Horizon: Path Toward a Sustainable Future. *Education in the United Arab Emirates*, 2019. P. 57-73.
4. Ashour S. Fatima S.K. Factors favouring or impeding building a stronger higher education system in the United Arab Emirates. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 2016. No. 38(5). P. 576-591.
5. Sanaa Ashour. Quality higher education is the foundation of a knowledge society: where does the UAE stand? *Quality in Higher Education*, 2020.
6. UAE FCSC (Federal Competitiveness and Statistics Center). Policy in Action. The heart of competitiveness: higher education creating the UAE's future. Issue 6 - Higher Education. 2014. Available at: https://fcsc.gov.ae/en-us/Lists/D_Reports/Attachments/31/Issue%206%20-%20Higher%20Education.pdf (accessed 10.06.2023).
7. Nizar Mohammad Alsharari. «Internationalization of the higher education system: an interpretive analysis», *International Journal of Educational Management*. 2018. Vol. 32 Is. 3. P. 359-381.
8. Al-Dossari I. "Higher Education in the GCC States: Current Conditions, Problems and Solutions", in *Gulf Yearbook*, Dubai, Gulf Research Centre. 2005.
9. Mansour A. M. Quality in Higher Education in the United Arab Emirates with Special Reference to the Experience of the United Arab Emirates University. *International Journal of Excellence in Public Sector Management*, 2009. P.2.
10. Ashour, S. (2017, September 2). One or multiple paths to quality assurance of higher education institutions in the United Arab Emirates. *Quality in Higher Education*, 23(3), 183-200. <https://doi.org/10.1080/13538322.2017.1407393>.
11. Ministry of Higher Education and Scientific Research Office of Higher Education Policy and Planning. (n.d.). Educating the next generation of Emiratis: a master plan for UAE higher education. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1289944.pdf> (accessed 10.06.2023).
12. The Development of the UAE Federal Higher Education System: Main Characteristics and Influences. 2014.
13. Burden-Leahy S.M. Globalisation and education in the postcolonial world: the conundrum of the higher education system of the United Arab Emirates. *Comparative Education*, 2009. No. 45(4). P. 525-544. doi:10.1080/03050060903391578.
14. Six years of achievement of the Ministry of Education in the United Arab Emirates (2015-2020). Available at: <https://www.moe.gov.ae/En/AboutTheMinistry/Pages/moeachievements2020.aspx>. (accessed 10.06.2023).

15. Regulatory authorities of higher education - The Official Portal of the UAE Government. (n.d.). Regulatory Authorities of Higher Education - the Official Portal of the UAE Government. URL: <https://u.ae/en/information-and-services/education/higher-education/regulatory-authorities-of-higher-education> (accessed 11.06.2023).
16. Commission for Academic Accreditation. (2020). CAA Annual Report 2020-2021. Available at: <https://www.caa.ae/PORTALGUIDELINES/CAA%20Annual%20Report%202020-2021.pdf> (accessed 15.06.2023).
17. Kinsler Lane. An Overview of authorization and quality assurance of higher education institutions. 2017. Available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000259561> (accessed 10.06.2023).
18. Buckner E. Regulating Private Higher Education Quality in the UAE to Become an Educational Destination: Federal, Provincial, and Institutional Interests. Al Qasimi Foundation. 2022. Available at: <https://doi.org/10.18502/aqf.0193>.
19. MOE Strategy. (n.d.). Available at: <https://www.moe.gov.ae/En/AboutTheMinistry/Pages/VisionMission.aspx> (accessed 10.06.2023).
20. Wilkins S. Higher education in the United Arab Emirates: an analysis of the outcomes of significant increases in supply and competition. Journal of Higher Education Policy and Management. 2010. No.32(4). P. 389–400.
21. The Quality Assurance Agency for Higher Education. (2017). COUNTRY REPORT: The United Arab Emirates. In <https://www.qaa.ac.uk/>. Available at: https://www.qaa.ac.uk/docs/qaa/international/country-report-uae-2017.pdf?sfvrsn=25caf781_8 (accessed 13.06.2023).
22. KHDA - Legislations. (n.d.). Available at: <https://web.khda.gov.ae/en/About-Us/Legislation> (accessed 15.06.2023).
23. Soomro T.R., Ahmad R. Quality in Higher Education: UAE Perspective. Higher Education Studies, 2012. No.2(4).
24. Fox Warren, Shamisi Sabha. United Arab Emirates' Education Hub: A Decade of Development. 2014.
25. Knowledge and Human Development Authority. Higher Education in Dubai. 2017. Available at: https://web.khda.gov.ae/getattachment/2de61199-044f-42a5-ba5a-aa12b2dc63b6/20170523085007_Dubai_Higher_Education_Guide.pdf.aspx?ext=.pdf. (accessed 15.06.2023).
26. Top Universities. 2023. World University Rankings 2023. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2023>. (accessed 15.06.2023).
27. Times Higher Education. World University Rankings 2023. URL: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2023/world-ranking>. (accessed 15.06.2023).
28. Commission for Academic Accreditation. (2022). 2022 Fact Book [PDF]. URL: <https://www.caa.ae/PORTALGUIDELINES/2022%20Fact%20Book.pdf>. (accessed 15.06.2023).

Н. Кайранбаев, Г.Е. Надирова, Р.Е. Кудайбергенова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

БАӘ білім беру саясатындағы университет аккредитациясының шешуші рөлі»

Аңдатпа. Мақалада елдің өз тәжірибесін халықаралық стандарттарына сәйкестендіруге бағытталған күш-жігеріне назар аударылады және БАӘ-де қолданылатын аккредитациялау мен сапаны қамтамасыз етудің әртүрлі түрлері талқыланады. Бұл зерттеудің негізгі зерттеу сұрағы: БАӘ-нің ұлттық аккредитациялау стратегияларын табысты және тиімді деп санауға бола ма? Зерттеуде авторлар салыстырмалы талдауды, әдебиеттерге шолуды және құжаттарды талдауды пайдаланды. Біздің қорытындыларымыз бойынша БАӘ-нің басқа елдерден айырмашылығы жоғары оқу орындары мен бағдарламалары білім беру қызметтерінің жоғары сапасын қамтамасыз ету және растау үшін әртүрлі аккредитациялау стратегияларын қолданғанын көрсетеді. Реттеуші органдардың болуы және олардың қатаң бағалау процестері білім беру стандартын жақсартуға көмектесті, ал білім беру процессінің автономиясы және басқару жүйесінің орталықтанбауы БАӘ-де арнайы білім беру жүйесін құруға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: БАӘ, жоғары оқу орындары, аккредитациялау.

Н. Кайранбаев, Г.Е. Надирова, Р.Е. Кудайбергенова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

«Ключевая роль аккредитации университетов в образовательной политике ОАЭ»

Аннотация. В статье обсуждаются виды обеспечения качества образования, используемые в ОАЭ, и усилия страны по приведению своей практики в соответствие с международными стандартами качества в рамках инициатив по реформе высшего образования. Главный вопрос этого исследования заключается в том, являются ли национальные стратегии аккредитации ОАЭ эффективными и успешными. В данном исследовании авторы использовали сравнительный анализ, обзор литературы и анализ документов. Наши результаты показывают, что, в отличие от многих других стран, высшие учебные заведения и программы в ОАЭ использовали различные стратегии для обеспечения и подтверждения высокого качества своих образовательных услуг. Наличие регулирующих органов и их строгие процессы оценки помогли повысить уровень образования, а автономия в образовательном процессе и отсутствие централизации власти позволило ОАЭ создать уникальную образовательную систему.

Ключевые слова: ОАЭ, высшие учебные заведения, аккредитация.

Information about the authors:

Kairanbayev Nurali – PhD student, Faculty of Oriental Studies, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Nadirova Gulnar Yermuratovna – Doctor of Philological Sciences, Professor of Middle East and South Asia Department, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Kudaibergenova Renata Yerkinovna – PhD, Assistant Professor, Department of the Far East, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Кайранбаев Нурали – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің шығыстану факультетінің докторанты, Алматы, Қазақстан.

Надирова Гулнар Ермуратовна – филология ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Таяу Шығыс және Оңтүстік Азия кафедрасының профессоры, Алматы, Қазақстан.

Кудайбергенова Рената Еркиновна – PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қиыр Шығыс кафедрасының доценті, Алматы, Қазақстан.

Редактор: **Р.А. Нуртазина**

Компьютерде беттеген: **Ж.Қ.Оспан**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы.
Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы.
– 2023. – 4(145). – Астана: ЕҰУ. – 226 б.
Шартты 12,5 б.т. Таралымы – 12 дана
Басуға қол қойылды: 15.12.2023

Ашық қолданудағы электрондық нұсқа: [http:// bulpolit.enu.kz](http://bulpolit.enu.kz)
Авторларға арналған нұсқаулықтар, публикациялық этика журнал сайтында берілген:
<http://bulpolit.enu.kz>

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекен-жайы: 010008, Астана қ., Сатпаев көшесі, 2
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-432)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды